

**HET VEELBEWOGEN LEVEN
EN
DE RIJK GEZEGENDE ARBEID
VAN DE NU ZALIGEN HEER**

P. VAN DIJKE

in leven Gereformeerd leraar te St.-Philipsland.

Medegedeeld door enige vrienden

BENEVENS 36 BRIEVEN.

**Met een Inleidend woord van de Weleerw. Heer
D. WIJTING,
Predikant bij de Gereformeerde Gemeente te Goes.**

Toegevoegd diverse hoofdstukken uit:

Leven en werk van Ds. P. van Dijke

Door J. M. Vermeulen

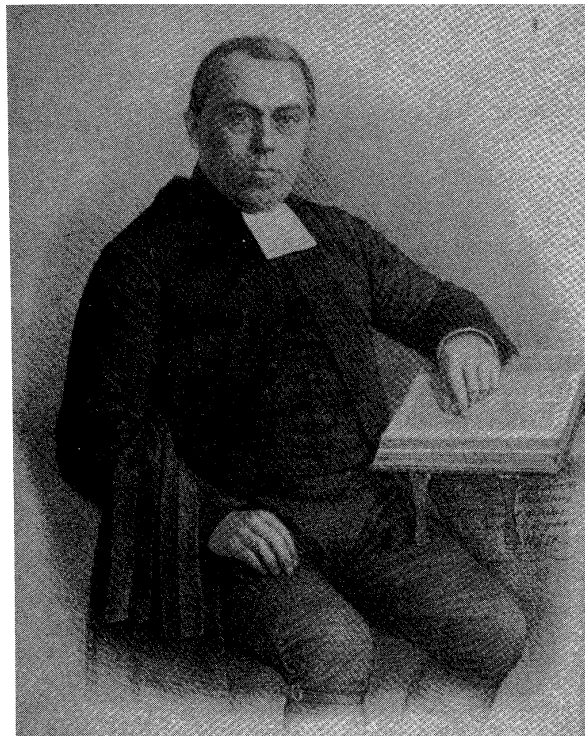
**En
UIT HET LEVEN VAN DIAKEN JOHANNES VERWIJS**

**Tweede verbeterde en vermeerderde druk.
BIEZELINGE, JACs. FRAANJE.**

**UITGAVE: DE WEST-FRIESE BOEKHANDEL, EDE
1968**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG**

**2015
Editie 2017**

Ds. Pieter van Dijke

Het 'Veelbewogen leven' verscheen dit jaar (1984) precies een eeuw geleden. Naar alle waarschijnlijkheid was het ouderling J. van Popering te Bruinisse, die een belangrijk aandeel had in de totstandkoming van deze biografie.

INHOUD

VOORBERICHT VAN DE SCHRIJVER, J. van P.

INLEIDING ds. D. Wijting

- 1. Afkomst**
 - 2. Bekering**
 - 3. Roeping tot voorganger**
 - 4. Voorganger in zijn schuur**
 - 5. Stichten van gemeenten**
 - 6. Boeten en gevangenschap door de Overheid**
 - 7. Vrijheidsaanvraag**
 - 8. Schipper**
 - 9. Bevestiging als predikant**
 - 10. Verlies van gezinsleden**
 - 11. Verhuizing naar Middelburg en weer terug**
 - 12. Nieuwe kerk te St. Philipsland**
 - 13. Zorg voor 18 gemeenten**
 - 14. Het einde van de loopbaan**
 - 15. Sterven**
- Grafschrift**

KORT VOORBERICHT voor 36 brieven.

TOEN HIJ 'T AMBT ONTVANGEN ZOU. Leven en werk van Ds. P. van Dijke
Door J. M. Vermeulen,

- 16. Schipper voor een wettig ambt**
- 17. 'Beroepsmail' uit Amerika**
- 18. Bij de meester der verzamelingen**
- 19. Tot het werk der bediening**
- 20. Het veelbewogen predikantsleven**
- 21. Dag en nacht in Zijnen tempel**
Slotbeschouwing

BIJLAGEN

- 1. Brief aan Ds. Budding te Gorkum**
- Bijlage 2. Ds. D. Bakker: wij hadden geen leraar...**
- Bijlage 3. Ds. P. Los: een apostolische wording...**
- Bijlage 4. Diverse brieven aan ds. P. van Dijke**
- Bijlage 5. Brieven aan Wed. Voorbeijtel, Bruinisse**

ARTIKELN TOEGEVOEGD UIT OUDE PADEN E.D.

- Bijlage 6. Het graf van ds. Pieter van Dijke**
- Bijlage 7. Waardevol boek over leven en werk van ds. P. van Dijke, door A. Bel**
- Bijlage 8. In de lijn van ds. Ledeboer**
- Bijlage 9. Uit het leven van ds. Adriaan van Dijke.**
- Bijlage 10. Johannes Verwijs, diaken bij de Ledeboerianen te St. Philipsland**

VOORBERICHT VAN DE SCHRIJVER.

Waarde Lezers!

Wij lezen in Hebréeën 13 vers 7: "Gedenkt uw voorgangers, die u het Woord Gods gesproken hebben en volgt hun geloof na, aanschouwende de uitkomst hunner wandelingen."

Men ziet hierin duidelijk dat het geen zonde is: als wij nog eens gedenken aan "onze voorgangers nadat zij gestorven zijn, en eens bedenken hoe zij gewandeld, geleden en gestreden hebben; maar integendeel dat het 'hier een bevel' is van de Heere zelf gegeven.

Van vele ontslapene dienstknechten Gods vinden wij een levensbeschrijving zowel in de Bijbel, die de Heere zelf door Zijn Geest heeft laten beschrijven, als er buiten.

Vele zijn door henzelf beschreven maar ook zeer vele zijn door anderen geschreven.

Wij zouden u er vele kunnen opnoemen, doch uit die vele zullen wij er slechts één noemen" nl. die van de Wel-Eerwaarden, nu zalige vader Smytegelt, die nog in velen harten leeft, nadat hij reeds lang gestorven is, wiens levensloop ook door een ander geschreven is.

Dit gaf mij wel enigszins vrijmoedigheid om te beginnen.

Dat het ook geen kwaad is kunnen wij lezen in het boek Job, hoofdstuk 19: 23, 24, Waar Job zijn begeerte uitspreekt en zegt: "Och, of nu mijn woorden toch opgeschreven werden! Och, of zij in een boek ook werden ingetekend"" enz.

Dit zal hoop ik, wel voldoende zijn om alle verkeerde gedachten weg te nemen bij dezulken, die menen dat men niet van een schrijven mag, wanneer zij het zelf niet hebben gedaan.

Het is wel waar dat de waardige Ds. Van Dijke zelf bijna niets heeft geschreven, de hoofdzaken heeft hij toch zelf opgetekend.

Hij heeft wel eens in `Zijn leven gezegd dat hij geen schrijver was. Nimmer echter heeft hij gezegd, dát men van hem niets in het licht zou brengen, maar integendeel heeft hij meer dan eens bovengemelde tekst uit Job aangehaald en zo zijn wens te kennen. gegeven.

Als men er hem naar vroeg of er dan niets van hem zou verschijnen, was zijn antwoord: "Als het Gods wil is, dat mijn geschiedenis bekend gemaakt wordt, dan zal de Heere daartoe ook wel middelen hebben."

Reeds was een jaar verlopen, nadat Z.Eerw. gestorven was,. en nog had niemand iets over hem geschreven of daartoe, zover Mij bekend was, enig werk gemaakt.

Enigen tijd was ik zeer begerig geweest om de pen op te vatten en ,met des Heeren hulpe daaraan te beginnen.

Maar hoe - en waar zou ik beginnen?

Ziedaar twee moeilijke vragen, die op het onverwachts werden beantwoord door enige vrienden van de geliefde overleden leraar die mij dadelijk beloofden, zoveel hun mogelijk was, te zullen helpen.

Onder biddend 'opzien tot de Almachtige, van Wien alle hulpe moet komen, ben ik er eindelijk aan begonnen, nadat ik van familie de nodige toestemming had gekregen, die mij ook in alles, zoveel hun mogelijk was, behulpzaam is geweest.

Zijne waardige huisvrouw en kinderen wisten mij zeer veel bijzonderheden mede te delen, inzonderheid zijn zoon Pieter, die zijn vader in de laatste tijden altijd verpleegde en hem bijna geen ogenblik verliet.

Evenwel konden zij mij niet alles meedelen, maar hetgeen er aan ontbrak wisten enigen zijner geloofwaardige vrienden mij te verhalen, onder welke er zijn, die met hem als kind leefden, ja zelf sommigen, die voor hem geboren zijn, wier namen ik, als

het nodig mocht zijn, ten allen tijde bereid ben te noemen.

Onmogelijk kon ik alle bijzonderheden of gebeurtenissen mededelen, omdat ik dan veel te uitgebreid zoude geworden zijn, waardoor allicht het boek te hoog in prijs zou komen om onder ieders bereik te komen.

De hoofdzaken en de meeste bijzonderheden heb ik zoveel doenlijk opgetekend.

Ik ben zeer goed overtuigd, dat veel bekwamer hand dan de mijn dit boek had kunnen samenstellen en dat daarom de stijl of vorm in veler oog wel wat te wensen zal overlaten; doch ik behoor niet tot de wijzen der aarde en daarom is het ook niet in een hoog verheven stijl, maar eenvoudig en onopgesmukt beschreven.

Maar ik weet dan ook dat het zo juist met het leven van de Wel. Eerw. D. Van Dijke overeenkomt, die was ook een eenvoudig man.

Hartelijk breng ik mijn dank aan u, waardige weduwe van de overleden leraar! als ook aan uw kinderen voor de edele hulp, die ik van u heb ontvangen.

Ook aan u, waarde vrienden en vriendinnen, mijn dank voor uw hulp.

Evenwel allereerst en meest *mijn dank aan U, Heere des Hemels en der Aarde! die mij met uw Goddelijke hulp hebt bijgestaan. U alleen komt toe de dank en de eer voor dit alles. Want hoe zou ik zonder Uw hulpe kunnen begonnen zijn?* Ik, nietige made! die uit of van mijzelf niet goeds kan beginnen; ik die geen verstand of wijsheid heb die goed is.

Dit zij evenwel in deze mijn troost, dat de Heere niet vele wijzen of edelen roept, maar het onedele en dwaze, opdat Hij de wijzen beschamen zou.

Zo gaat dit boek dan nu de wereld in, mocht de een of andere er iets in vinden dat niet juist beschreven staat, zoals het gebeurd is, ... ach! weet dan toch dat het met geen opzet door mij gedaan is, maar dat ik zo getrouw mogelijk heb wedergegeven wat mij meegedeeld is.

De Heere, hoop en bid ik, geve dat dit werkje nog moge verstrekken tot bekering of terechtbrengen van zondaren, of ook tot vertroosting en versterking van begenadigde zielen. Hij geve u bij het lezen van deze geschiedenis Zijn onmisbare Geest, waarmee Hij ook zijn dienstknecht bestraald heeft.

Mocht dit zo zijn, dan zou ook mijn gering werk nog ten zegen wezen, maar geef dan Hem alleen de dank en de eer, Hem die alleen waardig is gedankt, geëerd, gevreesd en gediend te worden tot in eeuwigheid. Amen!

Let op de vromen end ziet naar den oprechten; want het einde van dien man zal vrede zijn. PSALM 37: 37.

INLEIDING ds. D. Wijting

Toen mij verzocht werd een voorrede te plaatsen voor dit werkje, kwamen mij zoveel bezwaren onder de aandacht, dat ik er volstrekt niet aan durfde denken om het te doen, maar ook te gelijk kwam mij voor de aandacht, Spreuken 10: 7a: "de gedachtenis der rechtvaardigen zal tot zegening zijn," wat zoveel overredende kracht in- en op mij uitoefende, dat ik besloot het te doen.

Nog des te meer kwam ik er toe over om reden, toen de WelEerw. P. van Dijke gestorven was, dezelfde woorden mij menigmaal onder de aandacht waren gekomen, die zelf een begeerte in mij ontstoken hadden om iets over die woorden te schrijven, met toepassing op de overledene. Maar mijn verdorven redeneerkrachten wisten dat meesterlijk uit te blussen en te verdoven zodat ik dan nu wederom, door middel van dit verzoek, tot die begeerte ben wedergekeerd, aangaande die woorden Spreuken 10: 7a. *De gedachtenis der rechtvaardigen is tot zegening.*

Betekenisvol is 't onderwerp *rechtvaardig*.

Ik dacht: "rechtvaardige;...: Is er iemand rechtvaardig? en ik moest tot het treurvolle besluit komen, - hoewel God de mens rechtvaardig gemaakt heeft, volgens Prediker 7 : 29: "Alleenlijk ziet, dit heb ik gevonden, dat God de mens recht gemaakt heeft, maar zij hebben veel vonden gezocht" -, van niemand, althans om voor God te bestaan en tot een wezenlijke zegen te kunnen verstrekken, volgen Romeinen 3: 10: "gelijk geschreven is: daar is niemand rechtvaardig, ook niet één," dus, hoe gepolijst ook van natuur, niemand!

Kent gij ook die treurvolle ervaring, geachte lezers en lezeressen! dat gij van nature geen rechtvaardig zijt?

Ik dacht in de 2de plaats: "zou de mens een rechtvaardige kunnen genaamd worden door de wet?" En wat was 't besluit? O ja! maar welke? Een Farizee, die gebrandmerkt staan als de grootste vijanden der ware rechtvaardigen, en die kan van zelf niet tot een zegen zijn. Hoevelen van zulke rechtvaardigen zijn, er in onze dagen!

Ik dacht in de 3de plaats: "zou een mens een rechtvaardige kunnen worden door verandering; verbetering en beweegoffer?"

't Antwoord vindt men Jer. 13 : 23: "zal ook een Moorman zijn huid kunnen veranderen, of een luipaard zijn vlekken? Zo zult gijlieden ook gloed kunnen doen, die geleerd zijt kwaad te doen. Nu, doet aan een Moorman al wat ge uit kunt denken, wast hem, schuurt hem, enz., enz. Zo ook aan een luipaard de Moorman blijft zwart en het luipaard behoudt zijn vlekken. Zo ook de mens is de klem van de tekst.

Zalig hij, die dat in de grond leert verstaan en buiten zichzelf doet vluchten, om een rechtvaardige te mogen worden, in het bloed des Lams.

Ik dacht zo: "van nature geen rechtvaardige, noch door de wet, noch door verandering, enz.", dus toen moest ik van zelf tot het besluit komen: "aan onze kant hopeloos, dus: treurvol afgesneden, door erf- en dadelijke schuld en zonde; maar wat bij de mens onmogelijk is, is mogelijk bij God; volgens Matth. 19: 26.

Dus bij de Heere 't mogelijke opgelost, krachtens zijn eeuwige liefde, die gedachten des vredes koesterde over de diepgevalen en verloren zondaar. Dus God uit Zichzelf bewogen om een arm doemwaardig zondaar te maken, wat hij van nature niet is en mee te delen wat hij van nature niet heeft.

En waarin is dat geopenbaard, zult ge mij vragen?

Dat lost ons Joh. 3 : 16 op: Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eniggeboren Zoon heeft gegeven, opdat een iegelijk die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe."

O, weergaloze liefde! Zijn eniggeboren Zoon, Zijn eigen natuurlijke, Zijn welbeminden Zoon, en dat voor wie?

Voor rebellen en wederstrevige zondaars; en tot wat einde?

Om Hem over te geven in de dood, ja tot de dood des kruises! En tot wat einde moest dat geschieden? Tot voldoening aan Gods geschonden deugden en der geschonden wet. Want die gezonden Zoon moest de Borg en Middelaar zijn van Gods uitverkoren volk. "Dien, die geen zonde gekend, noch gedaan had, heeft God zonde voor ons gemaakt, opdat wij zouden worden rechtvaardigheid Gods in Hem, 2 Cor. 5 : 21."

En zo heeft die geliefde Zoon des Vaders door Zijn lijdelijke en dadelijke gehoorzaamheid verdiend en aangebracht dat diepgevalen zondaars, rechtvaardigen zouden kunnen worden genaamd, uit vrije genade, door de genadige bewerking des Heiligen Geestes.

Want wat God in Zijn liefde heeft besloten en door de Zoon Zijner liefde is uitgewerkt, deelt Hij mee en past Hij toe, door Zijn Woord en Geest; trekt de ziel met de koorden Zijner liefde overtuigt hem door Zijn lieve Geest, rechtvaardigt hem door Zijn dierbaar bloed en heiligt hem door Zijn duur verworven Geest, en zo wordt hij een rechtvaardige gemaakt, namelijk, die door God bewerkt wordt. En dat wordt ook uit de vruchten kenbaar.

En gij zult mij vragen, welke?

Een rechtvaardige! - Wat noemt men in de samenleving een rechtvaardig mens, of een rechtvaardige?

Met een enkele trek uitgedrukt: "die niets onrechtvaardigs wil hebben, en die ieder het zijn begeert te geven, én is hij in 't bezit van de middelen, om het dan ook dadelijk te oefenen."

En zo, geloof ik, is het ook op geestelijk gebied. Die door God zaligmakend bewerkt worden, begeren geen onrechtvaardig goed deelachtig te worden, doch laten ze voor de geestelijke dieven en geveinsden over, die volstrekt niet bekommerd zijn hoe zij er aankomen.

Daar zijn die rechtvaardigen bevreesd voor. Zij moeten Christus als een geschenk van de Vader deelachtig worden. Zij hebben hun aanspraak en recht verloren en moeten van een geschonken recht leven.

In de 2de plaats, zij zoeken ook, als ik zo eens de uitdrukking mag doen, God en mensen het zijne te geven, en bezaten ze de middelen, dan deden ze het direct.

Maar de zuivere begeerte is er en "daar zijn ze werkzaam mede; nu oordelen zij rechtmatig over God Drieëenig, over hun zelf, ook omtrent andere mensen en daar zijn ze werkzaam mede aan Gods troon en in woord en daad" en zulken kunnen het met niets minder stellen dan met ten goddelijke gerechtigheid. Zij moeten God geven wat Gods is, volgens Marcus 12 : 17, middelste gedeelte. Zij oordelen recht over hun staat en toestand, ook recht over de zonde, wet en toorn, maar zo pordelen zij ook recht over hun naasten.

"Een ieder het zijne!" is de leus des rechtvaardigen. Daarom hebben zij wezenlijke behoefte naar de lijdelijke en dadelijke gehoorzaamheid van Christus, daar kunnen zij het niet buiten stellen, ook na de heiligende genade des Heiligen Geestes van hun inwendige smetten, want een rechtvaardige is met een wit gepolijst graf niet te tevreden. Die zegt met David: "schep mij een rein hart en vernieuw in het binnenste van mij een vasten geest, volgens Psalm 51 : 12."

"Ja," zegt de ziel: "dan komt het van zelf naar buiten."

O, geliefde lezer! draagt ge iets van de kenmerken om, dat gij door Gods wederbarende genade een rechtvaardige zijt? Sta er eens bij stil. Wij moeten allen voor de rechterstoel van Christus gesteld worden; eenmaal geldt het ook voor u dat ge

naar uw eeuwig huis gegaan zijn.

Zal dan ook uw gedachtenis tot zegen zijn, gelijk van de nu zalige, afgestorven herder en leraar Pieter van Dijke?

Misschien rijst de gedachte in u op: "is dat niet wat te beslist getuigd?"

Ik doe dat getuigen uit de aard der liefde - God is hartenkenner, de Alwetende alleen - en met vrijmoedigheid en velen met mij. Ik bedoel met die velen met mij, niet de geveinsden en afgodendienaars; die met de persoon afhoereren, maar ik bedoel die, die hem beminden om datgene dat God er in geopenbaard en medegedeeld had en, zoals de, apostel Paulus zegt: "acht ze veel om hans werks wille."

Misschien doet gij mij stilzwijgende de vraag in uw binnenste: "als ik naar de aard der liefde oordeel, dan moet ik daar enigmatische gronden voor hebben, nietwaar?"

O ja, geachte lezer! daar wens ik iets over te schrijven, uit wat ik uit zijn eigen mond gehoord heb, en u terug te wijzen op wat ik ter oplossing omtrent de rechtvaardigen gezegd heb.

En dan - hoewel ik niet veel omgang met hem gehad, heb en hem ook niet veel heb horen prediken - is 't mij toch goed en duidelijk uit die weinigen omgang kenbaar geworden, dat hij geen mens was die beweerde dat een mens van nature rechtvaardig was.

In de 2de plaats, ook altijd scherp was tegen de rechtvaardiging uit de werken der wet en in de 3de plaats, de grond van eens mensens zaligheid niet bouwde op verandering, verbetering en beweegoffers maar zulks als bedrieglijke gronden schetste voor die onherroepelijke eeuwigheid, maar altijd met nadruk wees op de eeuwige liefde Gods; de dadelijke en lijdelijke gehoorzaamheid Christi, en de wezenlijke vernieuwing des geestes. Zo zocht hij, zover mij bekend is, een ieder op geestelijk gebied het zijn te geven, hoewel alles met zwakheid omzwachteld dat hij, o zo graag, zelf getuigde en beleed.

Ik herinnerde mij toen ik hem voor het eerst hoorde en hij bij ons de gemeente stichtte over deze woorden; "gij zijt het zout der aarde, indien nu het zout smakeloos wordt, waarmede zal het gezouten worden? Het deugt nergens, toe meer, dan om buiten geworpen en van de mensen vertreden te worden." Matth. 5: 13.

Hoe hij een getrouwe waarschuwing deed tegen onze vermetele denkbeelden en dat juist het vermetele denkbeeld in een mens, als hij in kerkelijke bediening geplaatst is, en hij wordt smakeloos zout, dat dan juist dat denkbeeld. Zijn ongeluk is en dat hij daardoor smakeloos blijft zoals hij kon zeggen: "ik ben leraar; ik ben ouderling, enz." En zo lang een mens dit bezielt, valt hij niet in, komt vanzelf niet in de schuld, en gaat met Jona niet over boord en komt daardoor vanzelf niet te recht, en blijft smakeloos zout.

Mochten deze woorden van hem voor ons nog tot zegen wezen, om van onze vermetele denkbeelden geen grond te maken, maar te meer om geen smakeloos zout te worden.

Ook komt mij in de 2de plaats voor de aandacht de tekstwoorden, Lukas. 5: 31: "*Die gezond zijn hebben de medicijnmeester niet van node, maar die ziek zijn,*" waarin Zijn Eerw. betoonde een rechtvaardige te zijn, en wel hierin, omtrent de getrouwe waarschuwing aangaande het vermeende ziek wezen, dat er zovelen waren die zeiden, dat ze ziek zijn, maar zichzelf opsieren, goed eten, werken, lopen en zichzelf kunnen redden en de dokter het recept voorschrijven.

Hij meende daarmede dat zogenaamde tijdgeloof en die met gaven en letters wegliepen en alle zulke die het een voet te hoog zat en in de beschouwing leefden.

De gedachtenis van de woorden dezes rechtvaardigen zijn nu nog ten zegen. Als ge

van die ongelukkigen zijt, och, staat er dan nog bij stil! De Heere heilige het aan uw hart!

Toen ging Zijn Eerw. eindelijk schetsen wat zieke mensen waren; die leiden hun optooisel af, die werden hun tot de last, als men er mede tot hen kwam waren ze tot een hindernis; zo ook voor een ware zieke, alle opgesmukte godsdienst en optooisels van mensen.

In de 2de plaats, als een mens gezond is loopt hij; wordt hij ziek, eerst zitten, houdt dit zo lang vol, als hij kan, en dan ten laatste liggen, en tenslotte kan hij zichzelf niet meer helpen. En als de dokter komt zegt hij eenvoudig wat hem mankeert, maar zegt niet tegen de dokter: "dat moet ge me geven," maar gelooft dat de dokter het beter weet dan hij. Zelf vertrouwt hij zich aan de dokter toe, onderwerpt zich de bittere kruiden, enz. Dat bracht hij zo over op een geestelijk zieke; - dat bracht hem daardoor juist in zijn armoede en ellende en hulpbehoevende toestand en werkzaamheden.

En tot troost van zulke zieken was nu die grote Medicijnmeester gekomen. Hij ging Hem schetsen in Zijn liefde en trouw en dat Hij zulken zeker de schuld vergeven en reinigen en volkomen verlossing geven wilde.

O geliefde zielen! die waarlijk ziek zijt, mochten de woorden dezès rechtvaardigen, die ik u her in gedachtenis breng ten zegen zijn voor uw zielen, in dit Mesech van ellende en eens dienstbaar zijn tot uw opwekking om wat ge van hem hebt gehoord als een middel in Gods hand, meer te mediteren en in praktijk te brengen. Dan zal Spreuken 10 : 7 aan u bevestigd worden. Dan zoudt ge er door gebonden worden aan Hem, de ware Rechtvaardige; waarin ook zijn zieleheil zocht, bij die Rechtvaardige alleen.

Daar komt mij nog iets onder de aandacht, vergun mij daar ook nog iets van te schrijven, om te bevestigen dat hij een rechtvaardige was, alleen door de ware Rechtvaardige, uit Galaten 6 : 14: "Maar het zij verre van mij dat ik zou roemen anders dan in het kruis onzes Heeren Jezus Christus, door welken de wereld mij gekruisigd is, en ik der wereld."

In de 1ste plaats schetste hij met duidelijke woorden hoe de Apostel de Galatiërs tegen kwam in hun wettische gerechtigheid en vleselijke godsdienst. Ook schetste hij de geneigdheid der Galatiërs, om toch ook maar wat bij Christus te zoeken dat wat oog en smaak gaf voor onze vleselijke godsdienst. Want een gekruiste Christus alleen, och! dat was toch zo armoedig en verachtelijk. Hij bracht dat over op onze tijdgeest en vleselijke godsdienst en brak af, al wat buiten de gekruiste Christus was, predikte zelf op dat ogenblik voornemens en plannen in duigen. Die 't weet, verstaat, welke zonder dat ik u behoef te noemen; maar die moesten toch in het onmogelijk en verachtte blijven zitten.

In de 2de plaats ging hij schetsen hoe dat Paulus en ook alle ware Evangeliedienaars en Gods oprechte kinderen - hoewel ook van al die drek nog niet geheel gereinigd - een andere roem kenden, een betere gerechtigheid waarin zij roemden, nl. de gekruiste Christus, hoe dat die als roem hunner ziel was, het steunpunt van hun hart, hun heil voor God en hun rechtvaardigheid, hoe Hij in hun leefde en hoe dat Hij het leven was van hun leven, en zij in hun leven, bekering, ervaring, gemoedsaandoeningen niet konden roemen, maar alleen in de gekruiste Christus. Dat bracht hij in krachtvolle toepassing.

In de 3de plaats ging hij schetsen hoe het in de vruchten kenbaar werd door welke zij de wereld gekruisigd waren en de wereld voor hen. Dus zij der wereld gekruisigd niet door wettische woelingen, dode vormen of besnijding door mensen, o neen! maar door de gekruiste Christus, waardoor hun vlees gekruist was met de begeerlijkheden en de bewegingen, niet alleen op godloos gebied, maar ook hun eigene zeden, om hun eigen

leven te leven, dus gedood en gekruist door de wereldse godsdienst, zodat die voor hen de reuk en smaak verloren had en dus van zelf zij der wereld gekruist waren en dan ook de wereld hun. Toen deed hij de eenvoudige uitdrukking: "dat dus als vanzelf volgde dat de wereld en de zogenaamde godsdienstige man niets van de gekruiste Christus hebben moet. En Gods kinderen hebben de dood leren kennen ia alles waar zulken het leven in vinden en zoeken, dus van zelf is hun de wereld gekruisigd en de wereld hun.

Is dat ook zo met u, geachte lezer of lezeres? Is, dat ook uw hoofddoel, uw uitzicht? Zal ook van u kunnen geschreven worden, zoals van deze rechtvaardige, dat ge zocht wat deze afgestorvene heeft gezocht, bemind, aangehangen en gekend?

O, staat er bij stil! Zal er ook van n een levenservaring in 't licht kunnen worden gegeven, die van Gods, daden getuigt? Zal ook uw gedachtenis ten zegen zijn?

Och! als ge nog onbekeerd zijt, wens ik dat God-Almachtig het schenke dat de gedachtenis des rechtvaardigen u nog ten zegen zijn door middel van dit werkje, en wel tot een zegen zoals, God het hier in zijn lieve woord bedoelt. Want och! daar wordt soms zoveel over zegen gesproken dat de toetssteen van God niet zal doorstaan. Zodat ik u bij het lezen niet toewens mensenvergoding, optochten of gemoedsbewegingen daar ge mede in uzelf eindigt of in het schepsel, - o neen! maar dat gij stil moogt staan op uw weg, tot uzelf mocht komen, uit de diepte mocht leren roepen. Het wonder te mogen keren kennen, hoe dat ge in de volste nadruk des woords een rechtvaardige kunt worden.

Dit wens ik u ook toe, die soms veel met de nu zalige afgestorven leraar hebt opgehad in uw leven 't zij uit natuurlijke oprechtheid of blinden ijver, of geveinsdheid, en nochtans ooit in het wezen der zaak zijn leer verstaan hebt.

Och, dat dit werkje u nog ten zegen zij, opdat de waarheden, die ge uit zijn mond hebt gehoord in de eeuwigheid niet tegen u getuigen. De Heere make het u ten zegen.

Ook de dierbare betrekkingen zo weduwe als kinderen, u wens ik van harte toe, dat de gedachtenis aan uw dierbare man en geliefde vader nog ten zegen moge zijn. Och! dat al de gebeden, predicatiën en vermaningen toch niet tegen u getuigen mogen.

De Heere zegene 't werkje aan uw ziel, opdat ge de voetstappen van de dierbare overledenen moogt drukken, opdat ge hem in de eeuwige gewesten moogt weer ontmoeten, waar geen rouw, droefheid of gekrijt meer zijn zal, maar eeuwige blijdschap en de palmtakken der overwinning in de hand.

En u, volk Gods! die uwen, nu zalige afgestorven leraar van harte hebt bemind, gedragen hebt in zijn zwakheden, veel zegen hebt gehad tot ontdekking, bestraffing en vertroosting, de Heere geve dit werkje, tot nagedachtenis van de rechtvaardige, tot een zegen mag verstrekken voor uw ziel.

Och, daartoe ontferme zich de Almachtige in het midden der ellende in de toorn gedenke Hij nog des ontfermens, volgens Habakuk 3: 2, laatste gedeelte en geve daartoe een ruime mate van Zijnen Heilige Geest, tot eer en verheerlijking van de Heere der heren en de Koning der koningen, opdat het alles in die enige en algemenen Rechtvaardige eindige.

Dit is de wens en bede van uw gebrekvolle dienaar,

D. WIJTING.

Leraar bij de Gereformeerde gemeente te Goes.

GOES, 3 Juli, 1884.

HET VEELBEWOGEN LEVEN EN DE RIJK GEZEGENDE ARBEID VAN DE NU ZALIGEN HEER P.VAN DIJKE

1. Afkomst

Als wij de Bijbel openslaan en het evangelie van Johannes opzoeken, het laatst gedeelte van het eerste hoofdstuk, dan lezen wij, dat, toen Jezus door Johannes was gedoopt en Hij zich voor het eerst vertoonde als de Messias, Filippus Nathanaël vond, vers 46, en tot hem zeide: "wij hebben Dien gevonden, van welken Mozes, in de Wet geschreven heeft, en de Profeten, namelijk: Jezus, de zoon van Jozef van Nazareth, en dat Nathanaël, vs. 47, vol verwondering aan Philippus vroeg: "kan uit Nazareth iets goeds zijn, uit Nazareth, dat kleine verachte plaatsje?"

Dat scheen hem onmogelijk te zijn. Hij twijfelde evenwel niet lang om Hem als "de Zone Gods, de Koning Israëls" te noemen, zoals wij lezen in vers 50.

Als wij op de kaart het kleine eilandje St. Philipsland opzoeken en het eindelijk vind als een klein" zwart stipje! dan zou ook allicht bij ons de vraag oprijzen: "kan uit dat kleine plaatsje iets voortkomen. Kan daar een man geboren en opgevoed worden die zo een grote naam zal verwerven? Een man die door zovelen zal bemind worden, en die voor zovelen tot een grote tot een eeuwige zegen zal zijn?"

Dan zou het ons allicht gaan zoals het Nathanaël ging, het zou ons bijna onmogelijk voorkomen.

Maar de Heere, die alle macht bezit in hemel en op aarde, doet zulks wel meer. Uit hetgeen klein en gering is in ons oog, wil Hij juist iets groots te voorschijn brengen. Heere doet dat, opdat Zijn werk des te heerlijker zou uitblinken.

Zo is het ook met hem, wiens veelbewogen leven en rijk gezegenden arbeid, wij u in deze bladen wensen te beschrijven.

Opdat kleine, voor velen onbekende plaatsje, St Philipsland, werd Pieter van Dijke geboren, de 9 Juli, 1812.

Op een boerenhofstede, die bewoond werd door zijn vader, Adriaan Van Dijke en zijn moeder Maria van Oeveren, zag hij het eerste levenslicht.

Hij was het zesde kind dat God hun gegeven had. Na hem werden er nog drie kinderen geboren, zodat het huwelijk van zijn ouders met een talrijk kroost gezegend werd.

Jammer maar van zijn ouders - hoewel ook van alle mensen, maar inzonderheid van een vader en moeder van vele kinderen - dat zij de Heere niet kenden als hun God en Zaligmaker

Hij kon met recht zeggen van geboorte te zijn uit het land der Kanaänieten. Zijn vader was een Amoriet en zijn moeder een Hethitische, volgens Ezechiël 26: 3. Hij was zo ook in zonden ontvangen en geboren. Zijn ouders waren geheel vreemd van de waren God. Zij leefden als zonder God in de wereld. Over God, of Zijn zalige dienst werd nooit een enkel woord tegen de kinderen gesproken.

Geen wonder dus dat bij onze Pieter ook al vroeg zijn ware gedaante te voorschijn kwam, dat hij, namelijk van zijn jeugd af aan boos was. Gelijk kinderen, die een Christelijke opvoeding ontberen, groeide hij dartel op. Hij was een bij uitstek ondeugende jongen die van kindsaf veel kwaad deed, dat somtijds wel zo hoog liep dat zijn anders maar ruwe ouders, er wel aan geërgerd waren.

Zodra hij oud genoeg was om naar school te kunnen gaan, moest hij met zijn broertjes

en zusjes naar de dorpschool.

Maar ook daar ging het er soms erg naar toe. Gewoonlijk was hij de eerste in allerlei kwaad.

Sterk als hij was, moest menige jongen die soms nog wel een paar jaar ouder was dan hij, op pijnlijke wijze kennis maken met zijn stevige vuisten.

Het is licht te begrijpen, dat een kind, dat zo woest opgroeide, ook een alles behalve stille, bedaarde jongeling zou zijn.

Toch maakte hij nog al goede vorderingen op school. Hij kon, niettegenstaande zijn levendige natuur, nog al vlug iets leren en was goed van bevatting. Zo had hij, o. a. al de Psalmen van buiten geleerd, waarvan hij dan ook later een goede zanger is geworden.

Toen zijn ouders oordeelden dat hij genoeg geleerd had, moest hij van school af om met zijn Vader het land te helpen bewerken, om zo tot landbouwer te worden opgeleid. Doch ook daar ging het ,juist niet alles naar wens.

Zijn grootste lust was gewoonlijk een geweer of pistool af te mogen schieten. Toen hij zijn jongelingsjaren bereikt had, is hij dan ook een hartstochtelijk jager of stroper geworden. Als hij het maar even kon krijgen ging hij gewoonlijk met het geweer, kruit en lood gewapend, soms met een of meer kameraden bijl zich, doch meest alleen, het land in of naar de zeedijk, om daar zijn lust als jager bot te vieren.

De beste dagen die hij daarvoor kon vinden waren altijd de Zondagen.

Dan was hij meestal vrij van werk; om kerk of de dienst van God bekommerde hij zich volstrekt niet. Bijna iederen Zondag kon men hem dan ook langs veld en dijk zien dwalen om zo de heilige rustdagen Gods door te brengen.

Wat is de mens toch van nature, als God hem aan zijn goeddenken overgeeft! Want, onverschillig van aard als hij was, moest men het maar niet wagen hem daarover aan te spreken; want dan vloekte en raasde hij dat het verschrikkelijk was om aan te horen. Op het gehele dorp was er geen groter vloeker of zweerder te vinden.

Behalve dat alles was hij ook een erge plaaggeest. Altijd was hij er op uit en ion hij op middelen om anderen zoveel mogelijk te plagen. Zelf zijn vader moest het meer dan eens ondervinden.

Zo gebeurde het eens dat hij, bijgestaan door nog een goddeloze makker, 's nachts al de paarden uit de weide liet lopen in het bijna rijpe graan.

Ook op feestdagen of kermissen was hij gewoonlijk de grootste belhamel, niet alleen op St. Philipsland, maar ook, in de naburige dorpen. Het was zelf zo erg met hem, dat op een der dorpen als het kermis was de herbergiers en andere eigenaars of houders van openbare gemakkelikheden al vroeg uit stonden te kijken of zij hem niet zagen komen. Want zij wisten allen bij ondervinding en konden er vast op rekenen dat, als Van Dijke bij hun binnen kwam, zij dan goede zaken maakten, omdat zij wel wisten dat er dan heel wat gebeurde. Was hij er soms niet bij, men miste hem, dan scheen het spel niet volmaakt te zijn.

Wat is de mens toch blind van nature om zich zo maar geheel over te geven als een speelbal aan de vorst der duisternis, die het er maar op toe legt om ons voor eeuwig ongelukkig te maken.

Ook hier was dit zijn doel. Te meer nog omdat hij wist dat deze jongeling soms nog al goede indrukken had,. daar hij bij sterfgevallen vooral zeer aangedaan kon zijn. De duivel deed dan ook zoveel hij kon zijn best om was het mogelijk, zijn prooi vast te houden. Doch de Heere, die de Allersterkste is, zou hem. Zijn vang wel benemen. Hij, de Almachtige, had in de nooit begonnen eeuwigheid andere gedachten over hem

gehad. Zoals ik zeide, en ons later duidelijk zal blijken, -had hij wel eens goede indrukken en kon hij, o zo aangedaan zijn. Dan was er als het ware gedurig een stem, die tot hem zeide, ja hem als gedurig toeriep, dat hij moest sterven en voor God verschijnen en dat het dan niet goed met hem zou aflopen, met zoveel zonde beladen en dan zonder Borg of Middelaar.

Van waar die stem kwam dat wist hij piet. Van zijn ouders niet, want die spraken nooit met hem over zijn eeuwige belangen.

Hoe treurig toch, niet waar! Van zijn vrienden en kameraden kwam het ook niet, want die waren meest allen even zo zorgeloos en goddeloos als hij. En van de vrome mensen kwam het ook niet, want het is wel waar dat hij die vreesde en van kindsheid af eerbied voor hen had, maar voor hun vermaningen was hij doof en naar hunnen vriendelijke raad wilde hij niet luisteren.

Dat hij er eerbied voor had blijkt wel uit het volgende. Er woonde op het dorp een oprechte vrome man, bij wien hij nog al veel, kwam.

Nu droeg hij, naar landsgebruik, gouden knopen in zijn hemd, maar durfde hij nooit dien man onder het oog "karnen zonder zijn knoppen, waar hij anders niet weinig trots op was, te bedekken met zijn halsdas. Voor een mens wilde hij dus graag iets bedekken en voor een mensa schaamde hij zich om iets te doen dat niet goed was. Een mens vreesde hij en zocht hij bovendien nog te behagen. Want juist door dat bedekken van zijn knopen wilde hij nog de schijn geven dat hij niet, zoals andere van zijn goddeloze makkers, hoogmoedig was. Maar voor de Heiligen, Drie-enige God, die men niet kan bedriegen, of voor Wien men niets kan bedekken, omdat Hij alles ziet en gadeslaat en de verborgenste gedachten van ons weet en de geheimste zonden kent, omdat Hij blik tot in de verborgenste schuilhoeken van ons hart" daar is men niet bevreesd voor, of schaamt men zich niet voor. Wat zijn wij toch blind en verkeerd door de zonde, niet waar lezers! Hoe zouden wij zonder om te zien naar de eeuwige verdoemenis heensnellen als de Heere ons niet met Almachtige hand staande hield en door de werking van Zijnen Geest ons op de paden des levens bracht.

Ook hij, van wien wij dit schrijven, zou zulks gedaan hebben had God hem niet staande gehouden door zijn grote genade en barmhartigheid en omgekeerd van het pad des doods op het pad des levens. Want uit en van zichzelf had hij nooit, zomin als iemand anders, naar God gezocht of gevraagd. Maar die verborgen stem die hem gedurig waarschuwde dat hij moest sterven en dat hij zó niet voor God kon verschijnen, kwam van de getrouwe Verbonds-Jehovah. Hij, de Almachtige, was begonnen met een onzichtbare hand aan zijn ziel te arbeiden en Hij zou het werk Zijner handen niet laten varen, maar trouwe houden tot in eeuwigheid.

Hij, de Bron van alle licht en leven, zou hem zelf bij de hand vatten en hem brengen op wegen en paden die hij van nature niet kende, maar ook volstrekt niet wilde. Hij was, zwak, alle Adamskinderen, een vijand van God, stond met zijn rug naar God toe en telkens als hij zo iets aan zijn ziel ondervond dat van Gods Geest was - hoewel hij dat nog zo juist niet wist, - dan stond hij weer met dikke en hoogverhevene schilden tegen God op en deed hij alles om die stem maar tot zwijgen te brengen en was het mogelijk, alles weer weg te werpen in de grofste goddeloosheid. Dat duurde al zo maar voort, al erger en snoder zodat met volle recht kon gezegd Worden dat hij een bij uitstek goddeloze en snode jongeling was.

Later heeft hij dan ook, o zo dikwijls, met de dichter van de oude dag al zingend zijn hart uitgestort in de bede die wij zo heerlijk vinden uitgedrukt in Psalm 25 vers 3.

*Gedenk, Heer, aan uw goedheden,
 Stel U voor ogen voortaan,,
 Uw grote barmhartigheden
 Die Gij voormaals hebt gedaan.
 Doch vergeet de zonde zwaar
 Mijner jonkheid zeer lichtvaardig
 Gedenk mijns goedlijk eenpaar
 Tot mijn hulpe zijt volvaardig.*

Ook mag er terecht van gezegd worden, dat hij van God geleerd was in de weg die hij moest gaan.

Was hij als jongeling reeds vroeg en goed bedreven in alle goddeloosheden en kwaad, en was hij in zijn beroep waar hij voor opgeleid werd vlug om te leren, in de zaken van Gods eeuwig koninkrijk was hij uitermate bot en dom.

Zelf moest hij tot zijn diepe schaamte belijden, dat hij zo vervreemd was van God en Zijn zalige dienst, dat toen hij in het huwelijk trad op 30 Augustus 1832, met Pieterella Maria Mol - dus op ruim 20-jarige leeftijd - hij toen nog niet eens, als hij met zijn vrouw aan tafel zat, het Gebed des Heeren kon bidden, noch enig ander formulier gebed. Zijn vrouw kende zomin als hij de Heere. Zij wist ook van niets anders te praten dan van de dingen der wereld, die hoe schoon zij ook schijnen, toch maar vergankelijk zijn.

Treurvrije toestand, nietwaar lezer, om zo maar als zonder God in het huwelijk te treden en verder de huwelijksdagen door te brengen zonder Hem.

Ging hij in zijn vroegere jongelingsjaren nog al eens te kerk, wat echter maar zelden gebeurde - nu hij getrouwd was zou hij zich wel beter aan gaan stellen, meende hij, hij zou nu wel eens beter op gaan passen. Maar het was, evenwel niet veel beter. Hij woonde toen in een huisje op het dorp, omdat hij toen nog geen landbouwer was. Zijn geliefkoosd jagen en stropen hield hij nog steeds zoveel mogelijk op 's Heeren heiligen rustdag vol. Dat goddeloze en dartele leven hield hij zo nog vier jaren vol nadat hij getrouwd was. Nu en dan bezocht hij zo eens de Hervormde kerk en dan ging hij weer eens op de jacht of zo iets anders.

Zo verdeelde hij zijn tijd. De Heere moest iets hebben, maar de duivel toch het grootste gedeelte.

De Heere had hun huwelijksleven gezegend in die vier jaren, met drie kinderen, die allen in de Hervormde kerk gedoopt werden.

Ook las hij nu en dan wel eens in de Bijbel, maar even wel niet veel, en uit behoefte in 't geheel niet.

2. BEKERING

Maar eindelijk, in het jaar 1830, was het op een zekere rustdag dat hij geheel ontroerd en ontsteld naar de ziel, wakker werd en opstond. Hij wist niet wat er aan haperde.

Nu enige tijd geleden had hij voor gewoonte aangenomen om telkens na het gebruik van de maaltijd een klein gedeelte van Gods heilig Woord te lezen. Als er tijd voor over kon schieten - wat nog al eens miste in de drukke wekelijkse werkzaamheden - las hij maar eens gauw een zeer kort psalmpje of hoofdstukje, maar des Zondags was er altijd nog al een beetje tijd om eens op gemak te lezen of ook wel eens een psalmvers of wat te zingen.

Op die bewuste Zondag dan waarop hij zo ontsteld was, hadden zij 's morgens de maaltijd gebruikt en sloeg hij weer de Bijbel op om iets te lezen. Hij zocht volgens

zijn gewoonte hier en daar, maar wist niet goed wat hij wilde lezen. Doch de Heere zou hem een gedeelte aanwijzen, want nu was het Gods tijd om te werken.

Hij zou dan lezen uit het tweede boek der Koningen, hoofdstuk 19. Daar las hij het woeden van de Assyrische koning Sanherib en goddeloze bode Rabsaké en anderen.

Bij vers 22 gekomen, was dat gehele vers voor hem van toepassing, waar wij aldus lezen: *"wien hebt gij gehoond en gelasterd en tegen wien hebt gij de stem verheven en uw ogen. omhoog opgeheven?, tegen de Heilige Israëls!"*

Hij was diezelfde man. Hij had God gehoond en gelasterd, lange tijd aan elkaar en zijn stem verheven tegen de Almachtige en zijn ogen op geheven tegen de Heilige Israëls

Met veel moeite kon hij voortgaan met lezen, daar hij zo hevig ontroerd was in zijn binnenste en hij over zijn gehele lichaam zo beefde, dat hij bijna geen woord meer spreken kon.

Bij vers 27 gekomen zijnde, waar hij las: "maar Ik weet uw zitten en uw uitgaan en uw woeden tegen mij," en verder vs. 28 "om uw woeden tegen mij en dat uw woeling voor Mijn oren opgekomen is, zo zal Ik Mijn haak, in uwen neus leggen en Mijn gebit in uw lippen," was het of dat juist alles voor hem was geschreven.

Als grote bergen zag hij nu zijn zonden, zoals het woeden en woelen tegen de Heere voor zich. Hij wist niet waar te vluchten. Het was hem overal te benauwd en te eng. Het klamme zweet brak hem van alle zijden uit. Van alles wat hij zag of deed was het of het hem toeriep: "wat hebt gij gedaan! Gij hebt de Heilige Israëls gelasterd, gij hebt u verzet tegen de Almachtige, gij hebt zo duizend malen uw stem vloekende tegen Hem opgeheven, gij zijt voor eeuwig de zwaarste straffen waardig!"

In die toestand gaat hij van huis. En met welk doel, vraagt gij wellicht? Om te gaan jagen, zoals hij vroeger dikwijls met zoveel lust deed?

Nee, geliefde lezer! dat had hij in enige tijd niet meer gedaan. Hij was in de laatste tijd een trouwe kerkganger geworden. Maar nu kon ook zijn kerkgaan hem niet meer bevredigen, want allen predikten schuld en straf.

Hij zou dan nu ook niet, zoals gewoonlijk, naar de Hervormde kerk gaan, want de predikant was iemand, die de Heere niet kende of vreesde, die dan ook zijn gemeente met stenen voedde in plaats van met het eeuwig blijvende en levendmakende brood des levens.

Maar als)door de Geest gedreven, zou hij nu naar een ander plaatsje gaan. Er was namelijk op, het dorp een huis waar enige weinige vrome mensen kwamen om daar over God en Zijn heilige dienst te spreken niet alleen, maar ook bij elkanders belangen en de belangen der gemeenten en des vaderlands en van Gods volk in het algemeen aan God op te dragen, een psalmversje te zingen ter ere van hun getrouwe Verbonds God, die hun zo menigmaal verlost en gered had; en dan ook tevens een predicatie te lezen van een der afgestorvene oude vaders, die hun des Heeren Woord nog zuiver verkondigde nadat hij gestorven was en voor de troon des Lams juichte.

Vader Smytegeld of Groenewegen of anderen waren dan dikwijls hun getrouwe predikanten.

Hoe gelukkig voor hen, geliefde lezer! dat zij die geschriften nog hadden; dat zij die nog konden onderzoeken tot elkanders troost, lering en bemoediging, dat zij nu, bij het gemis ener zuivere prediking van Gods Woord, die het Woord der waarheid recht sneed, toch nog het zuivere brood des levens hadden.

Maar niet alleen voor hen, ook voor ons is dit een grote schat. Algemeen is het zuivere goud zo schaars geworden. Op vele plaatsen, in ons vaderland is men verstoken van het zuivere, levende Woord Gods te horen verkondigen.

Wat hebben wij dan toch nog een onuitsprekelijk groot voorrecht dat de Heere in de

jaren van overvloed koren voor ons heeft opgelegd in deze zo magere tijden. Klem u dan maar vast aan Gods eeuwig blijvend en onvergankelijk Woord en aan de geschriften van zijn afgestorven dienstknechten, die wijl toch nog altijd kunnen bekomen. Blijf liever, zoals onze oude luidjes wel eens zeiden, "met uw boekje in een hoekje," dan naar de valse leugenleer te gaan. Ge kunt het immers zeker geloven dat daar geen zegen te krijgen is, omdat de Heere er met Zijn Geest niet is.

Geliefde lezer! neem mij dit kleine uitstapje niet kwalijk. Ik meen dat het niet kwaad kan zijn dat wij elkander zo getrouw mogelijk waarschuwen. Wij hebben ook deze lering meer dan eenmaal uit de mond vernomen van hem, van wie wij dit schrijven, dat hij zijn gemeente een ieder aanraadde, om zich toen ten allen tijde vast te klemmen aan Gods onveranderlijke getuigenis en zich liever te begeven bij dat kleine hoopje volk, door de wereld bespot en veracht en uitgescholden voor dompers en dwepers en wat al niet meer.

Bij dat kleine hoopje was hij dan nu ook een paar malen geweest en daar zou hij dan nu weer heengaan, tot grote verwondering van allen, die op het gezelschap waren, omdat zij hem kenden voor zo een baldadig mens. 't Was de Heere die hem er heenzond. 't Was ook de Heere die 't harte bewerkte van hem die hun op die ogenblikken zou voorgaan. Want ziet, wat gebeurt er.

Zoals hij even binnen is bij het kleine gezelschap, werd hetzelfde hoofdstuk gelezen, nml. 2 Koningen 19: en, wonder boven wonder voor hem, over die woorden die hem 't meest hadden getroffen, werd een predicaatie gelezen.

Dat was hem onbegrijpelijk. Hij had niemand iets van zijn toestand gezegd, dus kon daar ook niemand iets van weten.

Hoe het kwam, wist hij niet. Hij kon het maar niet begrijpen, omdat de natuurlijke mens niet begrijpt de dingen die des Geestes God zijn. Hoe het ook zij, hij moest en zou het nog veel duidelijker horen als dien morgen thuis, welk een snode en goddeloze zondaar hij was. Even snood en goddeloos als die Assyrische koning met zijn goddeloze bode.

Wat er nu bij hem omging en wat hij gevoelde is voor ons niet te beschrijven. Later heeft hij zelf getuigd, dat hij zolang de predicaatie gelezen werd, niemand of niets zag, ja zelf volstrekt niet meer wist waar hij zich bevond. Het was of hij voor de rechtvaardige Rechter stond die Hem al zijn zonden achter elkander voor ogen stelde en of alles hem toeriep: "dood, voor eeuwig dood!"

Voor het gezelschap uit elkander ging moest hij zijn hart lucht geven en luide snikken en wenen. Hij gevoelde dat hij aan al die mensen zijn hachelijke toestand moest bekend maken. Voor men de vergadering sloot en men huiswaarts zou keren, werd door de man die voorging, vurig de troon der genade bestormd of het God Almachtig mocht behagen om dezen arme zondaar van zijn drukkende last der zonden te verlichten en als het met Zijn heilige wil kon bestaan, hem genadig te wezen.

Zij beloofden hem, terwijl zij hem de hand tot afscheid drukten, dat zij zoveel hun mogelijk was, hem zouden opdragen aan de troon der genade en spoorden hem aan om de Heere zelf ook aan te lopen als een waterstroom. Wie weet. Hij mocht zich ontfermen en hem genadig zijn!

Maar, wat zij ook zeiden, hij was niet te troosten. Hij moest trachten te bidden, hadden zij hem gezegd, maar dat was hem geheel onmogelijk. Bidden wat zou hij bidden. Zulk een snode, goddeloze alles verbeurdhebbende zondaar. Neen, daar kon niets van komen. Want, al was het ook dat hij nog een paar woorden kon voortbrengen, de Heere zou hem toch niet horen, voor hem was er geen genade meer.

Onder zulke redeneringen gaat hij naar huis. Daar gekomen is het niet veel beter. Met

zijn vrouw kon hij over zulke dingen niet spreken, omdat zij er geheel vreemd aan was. Zo zocht hij dan zijn benauwd en beklemd geest dien dag wat lucht te geven door veel in Gods woord te lezen. Ook was hij in de laatste tijd in het bezit gekomen van een oude schrijver en daar las hij op dien avond een predicaat uit over Gen. 19 : 24 en 25, en dit belieft de Heere zo met zijn Geest te bewerken, dat die woorden juist moesten dienen tot zijn ontdekking van zijn snode zonden, om hem geheel naakt uit te schudden nis een doem en vloekschuldige zondaar. Maar ook tevens liet God hem zien Zijn grote barmhartigheid, daar hij even goddeloos was als die lieden van Sodom en Gomorra, waar in die predicaat over gehandeld werd. Ook hij was waardig om zo maar voor eeuwig naar de plaats van eeuwigen jammer en ellende gestoten te worden; en toch had God nog geen lust gehad in zijn dood of verderf, maar hem tot nu toe nog gespaard in het heden der genade. Dat gij nog mocht verkeren in de welaangename tijd, in de dag der zaligheid.

Het belieft verder de Heere om hem te doen zien, dat er nu genade te verkrijgen was, zoals de schrijver van die predicaat schetste in zijn toepassing. Maar, o eeuwig wonder van genade! Toen hij dat las, dat God, nu voor zulke alles verbeurd- en de helle- en de verdoemenis verdiend hebbende zondaars nog een weg van ontkoming had gedaan, moest hij van verwondering wegzinken in het onuitsprekelijk grote voorrecht dat er nog zaligheid te verkrijgen was.

En de duivel, die bevreesd was hem te zullen verliezen, zocht hem tot wanhoop te brengen, door hem wijs te maken, dat Jezus voor zulken Zijn bloed niet gestort had, dat hij dat toch ook wel kon begrijpen, dat er nooit iets aan te doen zou zijn, dat het toch niet zou helpen wat hij ook deed; ja, zelf zocht hij hem wijs te maken dat hij niet uitverkoren was, dat hij volstrekt niet in het Verbond der genade was opgenomen.

O, lezer! wat is toch de Vorst der duisternis met recht een helse tiran om iedere zoekende ziel, was het mogelijk geheel te verslinden.

Zolang Van Dijke hem had gediend, zo getrouw mogelijk, was er van gene bestrijding sprake geweest. Toen had hij hem wel eens zoeken wijs te maken, dat hij wel zalig zou worden, want dat hij toch bepaald een uitverkoren vat was, dat het er dus zo juist niet op aan kwam, dat hij toch nog de tijd had, enz., enz.

Maar nu de Heere werkte, zette hij al zijn macht in het werk om het te verhinderen. Omdat hij zo een vijand van God is, zoekt hij, zoveel hij kan, de Heere te dwarsbomen. O, wat een ontzettende toestand voor ieder die zo van hem word aangevallen, vooral voor hem van wien wij u dit verhalen.

Dagen aan elkander at of dronk hij bijna niet. Hij heeft later aan een vriend verteld, dat hij vier dagen geheel zonder eten of drinken of slapen heeft doorgebracht, want des nachts had hij evenmin rust als des daags. Van slapen was volstrekt geen sprake.

Het was of de hellevorst hem overal op de hiel zat, en dat hij ieder ogenblik sterven zou. Daarbij kwam nog, dat hij er met zijn vrouw of familie geen woord over durfde spreken.

Ook was het al eens gebeurd, dat hij zo bezwaard was en het voor God uitschreeuwde, dat zijn anders zo geliefde vrouw hem begon uit te lachen om zijn fijne streken, zoals zij dat noemde. Wat is toch de mens!

Bidden kon hij ook niet. Zo eens een enkele keer een zucht of een klagelijk roepen: *Ach Heere! ach God! Help toch, help toch!* dat was al wat er van zijn lippen kwam. Zijn vlees werd als het ware van zijn lichaam genepen.

's Zondags ging hij geregeld naar de samenkomst der vromen, maar ook daar kon hij geen lucht krijgen. Zelfs had hij eens vast besloten om daar niet meer heen te gaan, want de Satan maakte hem wijs dat zij toch niet aan hem geloofden, omdat zij wel

wisten welk een zondaar hij was.

In die week had hij zulke bestrijdingen, dat het alle beschrijving te boven gaat. Het was even of de vorst der duisternis met zijn grote hellemacht was losgebroken om hem aan te vallen en te vernielen. Op meer dan een wijs had hij getracht zich van het leven te beroven, maar de Heere liet het hem niet toe. Deze week zou voor hem de zwaarste zijn, maar de volgende de heerlijkste. Op het laatst der week zag hij er zo aller-deerlijkst uit, dat zijn vrouw, met bezorgdheid hem aanziende, meende dat hij, of inwendig zeer ziek moet zijn en dat het hoog noodzakelijk was een geneesheer te raadplegen, of dat hij wellicht krankzinnig zou worden:

Het eerste was evenwel waar. Hij was inwendig zeer ziek en had ongelooflijk veel te strijden, meer dan hij kon uitspreken.

Eindelijk was dan de Zaterdagavond aangebroken van die week waarop de nacht volgde die voor hem een onvergetelijke werd.

Het was hem of de Satan hem de gehelen nacht met zijn helse vuisten omklemd hield, om hem zo mogelijk dood te drukken. Van slapen was de gehele nacht geen sprake. Het angstzweet droop hem van het lichaam. Zo brak eindelijk de morgen aan.

Maar ook de morgen bracht geen verlichting aan voor zijn benauwde ziel, maar hoe meer de tijd naderde, dat hij gewoon was naar 't gezelschap te gaan, hoe enger en benauwder het hem werd. Hij had vast besloten er niet meer heen te gaan, zoals ik reeds zei, doch nu was het of twee stemmen te gelijk tot hem spraken. De ene was aldus: waarom zou je niet gaan. De Heere roept gene rechtvaardigen, maar zondaars tot bekering!

En de andere was: ga toch niet, want zulke zondaars worden er niet bedoeld!

Maar de eerste was de sterkste, die zou de overwinning behalen, omdat zij van Hem kwam, die de andere de kop had vermorzeld.

Toen de tijd daar was ging hij toch naar het gezelschap toe, hoewel hij vast besloten was, er geen voet meer te zetten. Hier zien wij dus weer duidelijk bevestigd wat er geschreven staat in Jesaja 55 : 8: *Mijn wegen zijn niet uw wegen, en Mijn gedachten niet ulieder gedachten, spreekt de Heere.*

Zo onder de lasten der zonde gebukt en geladen zijnde komt hij bij de vrienden, die bijna allen te gelijk naar zijn welstand vragen, terwijl zij mei bezorgde blikken Zijn zo vermagerd en droevig gelaat zien.

Hij had geen enkel antwoord voor hun als dit ene: *te laat, altijd te laat voor mij!* Maar een uit hen zei: Wel, lieve vriend Van Dijke, waar vindt u dat beschreven? Ik vind dat volstrekt niet in mijn gehele Bijbel, maar integendeel vind ik er vooral in, dat de Heere geen rechtvaardigen roept, maar zondaars.

Maar hij zeide: ja, maar, niet zulke snode als ik ben.

Waarop zijn vriend sprak: dunkt u dan dat Jezus gekomen als tot de Farizeeën die in hun eigen ogen lang niet zo slecht waren als anderen. Neen voor dezulken is Hij niet gekomen, maar voor dezulken, die niets hebben, die niets zien dan juist hel en verdoemenis. Voor zulken heeft Hij zijn kroon en troon verlaten en is op deze zondige aarde gekomen en heeft daar voor zulken Zijn bloed gestort. Zulken wil Hij nu nog ieder ogenblik verschonen; nu Hij daar zit aan de rechterhand van Zijn Vader, bekleed met majesteit en heerlijkheid; als zij gelovig door de nood gedreven tot Hem in den gebede met hun gehele hart de toevlucht nemen. Zie zulken worden geroepen, maar niet fatsoenlijke zondaars; doch zulke vuile snode, die alles verspeeld hebben.

Deze woorden op zo eenvoudige, vriendelijke toon gesproken, wilde de Heere gebruiken om hem te doen zien dat er nog genade was te krijgen in Jezus Christus voor zulke zondaars, die het leven in hun eigen hand niet kunnen vinden.

Daarop de vergadering begonnen zijnde, zat hij al maar te zuchten en in stilte om

genade te smeken. Dat was zo maar, aanhoudend zijn zucht: *O, Heere Jezus, ontferm U mijner!*

En die stille zuchten, gepaard gaande met het luide gebed van hem, die toen zou voorgaan, werd verhoord in de Hemel. De Heere hoorde hem en was op weg hem te verlossen. Die predicatie die gelezen werd over Matth. 5: 4: *Zalig zijn zij die treuren, want zij zullen vertroost worden*, was de eerste balsem in zijn diep gewonde ziel. Nu mocht hij het geloven én ondervinden, dat er ook voor hem nog zaligheid te verkrijgen was.

Toen de predicatie gelezen was, kon men het hem aanzien dat er een grote verandering bij hem was gekomen. Hij kon er dan ook niet van zwijgen, maar moest dadelijk aan het spreken.

Zij hadden de gewoonte op dat gezelschap om ieder op zijn beurt de vergadering met dankzegging te sluiten. Nu was de beurt aan hem, doch daar hij dat nooit had gedaan, sloeg hij dit af, maar zij hielden aan tot hij dan eindelijk zou beginnen.

En wonder van genade! zodra hij zijn mond opende om zijn hart voor God uit te storten, was het alsof een stroom van Geestes licht in zijn ziel werd uitgegoten. Hij riep en schreeuwde zo hard dat het gemakkelijk op de straat kon gehoord worden. Allen schreeuwden luide met hem mee, en dit geschrei klom op in de Hemel, waar het werd beantwoord door het gezang van de vele duizenden zalige troongeesten, die juichten, en jubelden, omdat er een zondaar tot God bekeerd en gered was.

De zalige gemeenschap die hij in dit gebed mocht proeven en smaken zullen zij best gevoelen die ook door Gods genade hebben leren ondervinden, dat God goed is. Die ook zelf hebben leren verstaan, zo als hij, wat het is uit vrije genade zalig te worden; wat het is om zo voor het eerst zijn hart uit te storten en die eerste zalige vrede Gods in zijn hart te mogen ondervinden, die alle verstand te boven gaat.

Onze pen is niet in staat het te beschrijven, maar onze wens is dat de Heere het allen die dit mochten lezen en nog nooit hebben ondervonden, uit genade mocht kennen om hier een voorsmaakje te mogen genieten van de zalige vrede, die er in de Hemelse gewesten eeuwig door Gods uitverkoren volk zal genoten worden. O, hoe zalig was dat toch voor hem!

Hij mocht zoveel van de liefde Gods smaken, dat hij later dikwijls gezegd heeft, dat hij toen niet anders dacht, dan dat hij zo in de eerste liefde zou gestorven zijn en zo maar dadelijk naar de hemel zou gegaan zijn en dadelijk voor eeuwig zou verenigd zijn geworden met Zijn Zaligmaler, dien hij nu zo innig en hartelijk lief had.

Maar ook daarin had de Heere andere gedachten. Hij had nog zeer veel werk voor hem op aarde. Nog menige ziel, zou er door hem tot Jezus gebracht worden, en voor velen zou hij tot troost en raad moeten zijn. Doch laten wij het verhaal niet vooruit lopen.

Hij keerde huiswaarts en moest ook zijn vrouw, die hij naar de vlees zo innig liefhad deelgenote van zijn grote en heerlijke blijdschap maken. Het was hem nu ook onmogelijk om te kunnen. Zwijgen van zo een grote rijkdom die hem nu ten deel was gevallen.

Zodra hij thuis was, deelde hij haar en ook al zijn huisgenoten en dienstboden mede - want de lezer moet weten, dat hij toen al landbouwer was op zijn eigen hofstede - wat God aan zijn ziel gedaan had. Hoe Hij hem had verlost uit de banden des doods en hem had overgebracht uit de dikke duisternis tot Zijn wonderbaar licht. En het bleef er niet alleen bij met hun te verhalen wat hem ten deel was gevallen, maar hij moest hun ook dadelijk trouw vermanen om toch hun zondig leven vaarwel te zeggen en hun hart aan Jezus te geven, hoewel hij nu zeer goed bij ervaring wist dat het niet gaan zou zonder de krachtige medewerking des Heiligen Geestes. Maar hij hield toch trouw vol

om hen te vermanen.

Of zijn woorden nu juist dadelijk ingang vonden en of zij wel zo blijde waren met hem over zijn grote eeuwigdurende schat, willen wij liefst niet geloven.

Van nu af aan begon er voor hem een geheel ander leven, een leven dat aan de Heere zou gewijd zijn. Tot nu toe had hij trouw zijn best gedaan om zijn Koning nml. de vorst der duisternis, zo getrouw mogelijk te dienen. Maar dat was nu uit en zou hij Vorst Messias onder wiens banier hij nu was gekomen, met hart en ziel zoeken te dienen en te gehoorzamen.

En zoals het hem ging, zo gaat het bijna met ieder, nietwaar godvrezende lezers? die van God wordt veranderd en bekeerd. Zodra zo iemand de ogen geopend zijn, ziet hij dadelijk duidelijk .en klaar zijn gevaarlijke toestand waarin hij verkeerd heeft en hoe hij, als het ware, aan de rand der verdoemenis leefde.

Intussen ziet zo iemand dat zijn onbekeerde vrouw, of man, of kind, of vriend nog in diezelfde toestand voortleeft en dan kan hij niet laten hen te vermanen en was het in zijn hand, dezelfde schat te geven die hij bezit. Hij doet zoveel mogelijk zijn best om hen op hun zondige natuurstaat te wijzen, ja hen van Christuswege te bidden dat zij, zelf toch met God zouden laten verzoenen voor het voor eeuwig te laat is. Zo is ieder bekeerde een prediker. Hij kan niet zwijgen, eerder zouden de stenen spreken.

Hij liet het dan ook niet na, maar hield aan zoveel mogelijk aan.

In zijn huiselijke godsdienst was hij dadelijk zoals het een Christen betaamt, nauwgezet. De meeste tijd wel veel tot ergernis van zijn huisgenoten en familie,, maar hij had het leren verstaan wat het zeggen wilde: die vader, of moeder, of vrouw, of kinders, of vrienden boven Mij liefheeft, is Mijns niet waardig.

Het gebeurde wel, dat hij smaadt om 's Heeren wille en Naam moest lijden, maar het maakte hem niet verdrietig. Integendeel bracht hem dit dikwijls dicht bij zijn God.

Het meeste had hij nog te lijden van zijn vroegere makkers, met wie hij de duivel en de wereld in volle top had gediend en die niet, zoals hij, door God waren staande gehouden op hun zondige wegen, maar, nog voortleefden naar 't goeddunken huns harten. Zij bespotten hem in 't eerste zeer en zochten hem door allerlei wegen, en middelen van het pad des levens af te brengen.

Maar toen zij zagen dat hij volstrekt niet naar hen luisterde en ook niet een enkele keer meer naar de plaatsen der ijdelheid heen wilde, maar zich al vast, ja al meer vaster, aan zijn God en Zaligmaker klemde en zelf menige keer ernstig van hem werden bestraft over hun goddeloos gedrag en wandel, dropen zij eindelijk geheel en al af. Ze lieten hem maar aan zijn lot over.

Maar geliefde lezer! dat deed de Heere niet. Die zou nu ook tonen de Getrouwe te zijn. Was hij nu zo wonderlijk van Hem gered en verlost, Hij die de Beginner was geweest zon ook de voortgang en het einde zijn.

Al meer en meer waste en groeide hij op in de kennis en vreze des Heeren. Veel waren, wel is waar de bestrijdingen van de Vorst der duisternis, die hem nu van een andere zijde aanviel, als, dat zijn werk geen waarheid was, dat hij zich al wat hij had ondervonden maar inbeeld; enz. enz.

Maar ook veel goeds mocht hij van de Heere ondervinden. De Heere was hem veel tot steun en sterkte. Al meer en meer kreeg hij een helder inzicht in Gods heilig Woord en Wet, dat nu alleen zijn lust en zijn leven O, hoe menigmaal heeft hij daar op een stil plekje in zijn huis of schuur of ook wel op het veld of in de weide zijn hart uitgestort met de dichter van de 119e Psalm, het 3de vers:

*Och waar 't dat Gij mijn leven gans en gaár
Schiktet naar Uwe wet door Uw genaden
Dat ik niet af en viele hier en daar!
Zoolang werd ik bevrijd voor schuld en schaden,
Als ik Uw Woord met vlijt zal merken aan,
En mij zal zoeken daarmee te beraden.*

In die toestand leefde hij zo ruim drie jaren voort, jaren waarin hij veel in de zalige gemeenschap met God mocht leven.

3. Roeping tot voorganger

Dikwijls, vooral in die tijd, was bij hem de begeerte ontstaan om werkzaam te mogen zijn in' s Heeren wijngaard. Ook had hij dikwijls de Heere hierover gebeden, maar hij kreeg geen voldoende antwoord op zijn gebed. De Heere liet hem hierin in het duister. Hij sprak er ook nooit met iemand over.

Hij ging nu steeds geregeld naar de kleine samenkomst der vromen bij hem op het dorp. Naar de Hervormde kerk, waar hij vroeger altijd naar toe had gegaan, en waar hij ook belijdenis der waarheid uitwendig had afgelegd en zo als lidmaat was opgeschreven, ja waarin ook nog drie kinderen van hem waren gedoopt, zoals ik reeds vermeld heb, ging hij nu volstrekt niet meer heen.

De Heere had hem duidelijk het schadelijke laten zien, dat er in lag. Hij had hem nu getoond dat Hij onmogelijk dáár met Zijn Geest kon of wilde wonen waar de hoogten weer opgericht en de Baälpriesters offerden en rookten op de hoogten. Zo had God hem zelf uitgeleid en had hij zich aangesloten bij het verachtelijke hoopje volk.

Als het dan volgens hun gewoonte zijn beurt was om de vergadering met dankzegging te sluiten of ook wel met gebed te openen, had hij zoveel opening in het gebed dat ieder er over verslagen stond. Kennelijk was het te zien dat de Heere op meer dan gewone wijze zijn Geest op hem uitstortte. Het werd door ieder opgemerkt, ook door de man die als voorganger dienst deed.

Maar die merkte het niet met dezelfde blijdschap op zoals de andere vrienden omdat hij bemerkte dat het volk meer aan Van Dijke had dan aan hem. Het kan niet anders of het moest haat bij hem opwekken omdat hij, zoals later gebleken is, een huichelaar was.

Zo stonden de zaken in het voorjaar van het jaar 1840.

Als naar gewoonte was hij als landbouwer met zijn paarden in het veld om het land te bewerken. Veel was hij in de laatste dagen werkzaam geweest met de Heere, en sterker dan dit vroeger nog was geweest kwam de begeerte bij hem op om werkzaam te mogen zijn om zielen te winnen voor Koning Jezus.

Terwijl hij zo zijn werk doet en zijn gedachten laat gaan op zijn afgelegde levensweg en bedacht de wegen die God met hem gehouden had en wat het toch mocht Zijn, dat hij nu meer dan ooit begerig was om zijn krachten te besteden in de dienst van God, zo komt de Heere hem met die waarheid voor uit Koningen 19 verzen 19, 20 en 21, waar wij de roeping vinden van Eliza tot Profeet.

Hij raakte daarmee werkzaam en de Heere gebruikte dat zo als een middel, dat hij, later meer dan eens getuigde dat het hem even ging als Eliza. Het was hem of hem even als Eliza, de mantel werd omgeworpen, en dat de Heere hem zeide dat hij zijn werk zou verlaten, om dan het werk te gaan doen dat de Heere hem zou aanwijzen.

Hij raakte daardoor in geweldige tweestrijd met zichzelf, want nu de Heere hem wilde gebruiken was hij totaal onwillig en ook, zoals hij zei, geheel onbekwaam.

Zo gaat het gewoonlijk niet waar, lezers! O, wat willen wij toch in het eerste veel voor de Heere doen. Als het in onze macht was zouden wij dadelijk alle mensen bekeren en al de machten die er tegen de Heere opstaan, verbreken.

Natuurlijk gaat dat vaak altijd in eigen kracht en volgens eigen wil en zin. Zie eens hoe het met Mozes ging, en zo gaat het gewoonlijk met vele van 's Heeren knechten. Mozes sloeg zonder dat hem dit van God geboden was een Egyptenaar dood en wilde zo maar dadelijk in eigen kracht beginnen om Israël te verlossen, maar zeer kort daarop ging hij op de vlucht, omdat zijn daad bekend werd bij Farao en hij bevreesd was van nu zelf gedood te worden. Nu moest hij lange tijd vluchten en in den vreemde verkeren. En als eindelijk de Heere hem riep om voor Farao te gaan, was het bij hem: *O Heere; zend wien Gij zenden zoudt, maar zend mij toch maar niet!* Toen had hij allerlei uitvluchten als: *dat hij niet wel ter tale was*, enz.

Maar de Heere wilde hem nu juist gebruiken, nu was het Zijn tijd.

Zo ook nu met onze waarde van Dijke. En toch deed hij nog niet zo dadelijk als de Heere hem nu duidelijk had te zien gegeven in de roeping van Eliza. Nee, hij hield het nog zo lang mogelijk verborgen, ja nog wel een halfjaar hield hij vol om het te verbergen.

Vroeger had hij gedaan wat hij maar kon om voor de Heere te werken, maar nu zweeg hij geheel van het goede en zat zo geheel stil. Geen wonder dus, dat hij ook zo die lieflijke omgang met zijnen God moest missen dat hij gedurende die tijd in het donker moest verkeren dat de Heere Zijn aangezicht voor Hem verborg en dat hij geweldig geslingerd werd, omdat hij 's Heeren stem niet gehoorzaam was.

Maar eindelijk werd de Heere hem wederom te sterk. Nog eens werd hem als 't ware toegeroepen *dat hij de runderen zou verlaten en doen zou wat de Heere hem had geboden*.

Hij geloofde dit echter nog zo dadelijk niet, maar nu raakte hij in onderhandeling met de Heere. Hij stelde hem een drietal vragen voor, die hierin bestonden: ten eerste als het waar was dat God hem riep om in zijn wijngaard werkzaam te zijn of Hij hem dan ook volk zenden zou. Want de lezer moet weten dat die voorganger, van wie wij vroeger schreven, zeer op hem verbeterd was en dus niet wilde dat hij van Dijke op de vergaderingen openlijk sprak of bad. Zo zou hij dan maar niet meer naar hun vergaderingen gaan maar te huis blijven, wachtende wat de Heere zou doen en als het dan waar was dat de Heere hem had geroepen dan moest, zoals wij reeds zeiden, ten eerste de Heere volk zenden

Het tweede was dat de Heere hem wijsheid zou geven in Zijn heilig Woord en een vrijmoedige geest om het te verkondigen.

Het derde was dat de Heere hem dan ook een geschikte plaats zou aanwijzen.

Dat waren de drie tekenen die hij van de Heere verlangde en die hij ook alle drie boven verwachting bevestigd kreeg.

Wat het eerste aangaat dat werd niet alleen dadelijk, maar vooral later bevestigd, toen hij somtijds voor een gehoor van meer dan duizend mensen het Evangelie verkondigde. Doch daar spreken wij later over.

In het eerst kwamen er nog maar drie, maar eindelijk kwamen er zoveel, dat zijn kamer vol werd, zodat hij niet meer, zoals gewoonlijk op zijn plaats kon zitten, maar in een hoek van zijn kamer staan moest. Eindelijk was er zelf geen enkel plaatsje meer over. Men kan licht begrijpen hoe hem dit tot troost en sterkte was, te meer omdat er zovelen van Gods kinderen zo hartelijk met hem verenigd waren, die dan ook altijd getrouw onder zijn gehoor kwamen.

Wat het tweede aangaat dat werd ook op meer dan gewone wijze aan hem vervuld.

Hij kreeg zoveel inzicht in Gods woord dat hij met zoveel vrijmoedigheid en zonder aanzien des persoons mocht spreken, dat oud en jong er door verslagen werden. Niet weinigen werden er ook door zijn eerste oefeningen krachtadig tot God bekeerd.

Hij mocht zoveel proeven en smaken van Gods zalige nabijheid, dat hij wel twee kelen en monden had mogen hebben om s Heeren lof te verkondigen. Doch ook op latere tijd heeft de Heere hem niet verlegen gelaten.

In het derde punt verhoorde de Heere hem ook wonderlijk. Want toen zijn kamer zo vol stroomde dat het er bijna niet meer was uit te houden, gebeurde het eens dat zijn anders zo vijandige vader, onder zijn gehoor kwam. In het eerste was hij hevig aangedaan, maar hij kreeg over zijn vader heen te zien op Hem die gezegd had: *Wie vader en moeder niet kan verlaten om Mijnentwil en des Evangeliums wil, is Mijns niet waardig*. Hij kreeg zoveel opening in het gebed om niet alleen allen die vergaderd waren, maar inzonderheid zijn vader op te dragen aan de troon der genade, op zulk een gevoelige toon, dat ieder, ook zijn anders zo harde vader, tot in het diepst van de ziel geroerd werd. Ook in het spreken kreeg hij zeer veel opening.

En ziet, wat was nu eindelijk het woord van zijn vader?

Nadat zijn zoon de vergadering met dankzegging had gesloten en meest allen huiswaarts waren gegaan, behalve de vader en enige vrienden, die nog bij de voorganger bleven, staat hij op, met tranen in de ogen en gaat naar zijn zoon en zegt, dat hij zeer verkeerd had gehandeld om hem te beletten. Hij zeide verder: *Wel Pieter, mijn geliefde zoon, die plaats is hier veel te klein voor u en die talrijke hoorders; ik zal zorgen dat je veel betere en ruimere plaats krijgt*. Wat dan ook werkelijk gebeurde en de Heere gestand gehouden heeft tot zijn dood toe.

Was dit niet een duidelijke bevestiging op zijn drie vragen.

Niettegenstaande dit alles had hij nog vele en zware bestrijdingen en met vele aanvallen had hij te worstelen, soms van alle zijden te gelijk. Strijd van binnen en van buiten, vooral over zijn werk. De duivel noemde hem een huichelaar, die alles om eigen eer deed en in eigen kracht; de wereld bespote hem, maar zijn getrouwe God vertroostte hem dikwijls zeer aangenaam. Het meeste, waar hij mede te strijden had, was om zijn beroep als landbouwer op te geven en zich geheel aan de dienst van God over te geven. O, wat heeft hem dat toch strijd gekost! Altijd wilde hij maar in zijn beroep blijven, maar als de Heere dan weer eens bij vernieuwing met zijn Goddelijke geest werkte, dan zou hij er maar dadelijk uitgegaan zijn.

Evenwel bleef het er nog bij tot op zekere tijd in het begin van het jaar 1842.

De Heere wilde hem weer zo krachtig bepalen dat hij zijn velden zou verlaten en zich geheel aan de dienst des Heeren overgeven.

Zoals hij, als naar gewoonte, in het voorjaar zijn landen zou bezaaien toonde de Heere hem wat oud Israël meest doen in het Jubeljaar dat zij dan niet zaaien en maaien moesten, maar leven zouden van hetgeen vanzelf waste en groeide.

Dat beliefte de Heere te gebruiken om hem los te maken van zijn aards beroep. Hij verkocht spoedig daarop zijn hofstede, die nog al groot was, voor een niet grote prijs aan zijn broer die er later rijk op gezegend werd. Hij zelf kocht op het dorp een woning die hij betrok en waarin hij ook gestorven is.

Dit alles werkte echter bij zijn vrouw alles behalve goed. Zij had geen inzicht noch begrip in Gods weg dien Hij met hem hield, maar zij betoonde grotelijks haar ongenoegen over hetgeen haar man gedaan had. Zij noemde het onverstandig en wat niet al. Ja, zij werd hem zelf zeer vijandig gezind. Doch de Heere die, ook haar hart in

zijn hand had, heeft haar later geheel onderworpen gemaakt.

Zo was hij dan nu geheel uit zijn beroep ontslagen en zal hij dus nu wel met lust en ijver ongestoord in de dienst van God hebben kunnen werkzaam zijn.

Lang zou dat evenwel niet duren, daar er een andere bittere beproevingsweg voor hem ophanden was.

4. Voorganger in zijn schuur

Ieder, die geen vreemdeling is in de geschiedenis der kerk in die dagen zal wel weten dat er toen algemeen een vervolging plaats had op kerkelijk gebied. De toen bestaande wet hield een bepaling in dat, wie een godsdienstige samenkomst hield met meer dan 19 personen beboet werd. En menige keren heeft hij ook daarvoor boete moeten betalen. Ook de verachtingen en de bespottingen waren zeer vele van de vijanden der zuivere leer.

Hij had nu een oude schuur die achter bij zijn tuin stond, tot kerk laten inrichten en menige aanval werd daarop gedaan als hij bezig was Gods woord te verkondigen.

En dat gebeurde niet alleen door het geringste of ruwste volk, maar juist van de fatsoenlijkste klasse, zoals de predikanten uit de Hervormde kerk en meer andere.

De vele mensen die nu elke Zondag onder het gehoor kwamen van de oefenaar Van Dijke zoals hij algemeen werd genoemd, waren een doorn in zijn ogen en in die van zijn goddeloze makkers.

En niet alleen dat er velen van het dorp onder zijn gehoor kwamen, zodat er nu in de dorpskerk maar weinigen meer kwamen, maar ook van andere plaatsen, zoals uit het naburige Tholen kwamen scheepjes en boten vol volk om Gods Woord uit zijn mond te horen. Talrijk waren zo de scharen die van heinde en verre samen stroomden om naar de verkondiging van s Heeren woord te horen. Vooral was dit 's avonds het geval, als er in de Hervormde kerk geen godsdienstoefening gehouden werd.

Maar dan was ook de vijand er meer dan anders op uit om alles in het werk te stellen om, als het mogelijk ware, Gods werk te verhinderen. Doch als God werkt, wie zal het dan keren!

Niet zelden gebeurde het dat het kleine schuurtje, dat nu tot kerk was ingericht, eivol was niet alleen, maar dat er ook nog bijna zoveel mensen buiten rondom het gebouw stonden.

Zo gebeurde het weer op een prachtige stille Zondagavond, dat het kerkje geheel vol was en er ook vele mensen buiten het gebouw voor de geopende deuren en vensters stonden te luisteren, om daar nog een kruimpje op te pikken van het brood des levens.

Ook op die avond zouden de vijanden des Heeren alles in het werk stellen om hen tot hinder te zijn, of om de samenkomst uit elkander te jagen.

De Hervormde predikant was hierbij de raadgever; wat hij zei werd dadelijk uitgevoerd; zoals grote stenen tegen de planken werpen, waardoor de hoorders, vooral de vrouwen, niet weinig verschrikt waren. Dan weer gelastte hij iemand stil binnen te sluipen en dan harde benauwde schreeuwen te geven midden in het kerkje, of ook wel zo hard mogelijk allerlei vuile en gemene lastertaal naar het hoofd des sprekers te slingeren.

Niets mocht evenwel baten; wat zij ook beproefden alles was te vergeefs. Van Dijke ging steeds voort met zijn rede, niet in eigen kracht, maar Hij, de Aller-machtigste onder de machtigen had zijn mond aangeroerd en sterkte hem wonderlijk, wat er ook gebeurde. Hij stond als onbewegelijk. De Heere stortte zoveel van Zijn Goddelijke Geest op hem uit, dat hem niets hinderlijk was.

Daardoor raakte de bende met spotters en vooral hun aanvoerders en raadgevers zeer

in woede, want zij wisten niets meer uit te richten. Wat zij ook beproefden, niets mocht baten om hem te verhinderen voort te gaan en die boer, zoals de hooggeleerde fatsoenlijke dominee het uitdrukte, het zwijgen op te leggen.

Doch nu houden zij even stil. De predikant stond in zijn tuin, die in de onmiddellijke nabijheid was van het kerkje, omringd van zijn snode helpers. Zij houden daar raad hoe te bewerken, dat de spreker zwijgen moet en zal, want dat dit moest, staat bij hen allen vast. Welke middelen zij daartoe zouden aanwenden, daarover waren zij het nog niet eens.

Doch daar komt hun commandant op een prachtige inval; daar weet hij een middel dat moet en zal zeker helpen. Nadat hij het aan zijn makkers meegedeeld heeft, verwijderde hij zich even om zich naar zijn woning, die in de onmiddellijke nabijheid stond, te begeven. Spoedig komt hij terug. Met wat?

Ja, schrik niet, lezer! met een oude fiool en strijkstok. Daarmee gewapend gaat hij, omringd van zijn trouwe volgelingen, dicht bij het kerkje staan en begint dadelijk zo hard mogelijk de laagste en gemeenste deuntjes te spelen, terwijl zijn volgelingen even hard om hem staan dansen en springen en daarbij, zo mogelijk nog harder, zingen en schreeuwen. Hier toonden zij nu eerst duidelijk, hoe onverstandig zij waren. Hoe de vorst der duisternis hun zinnen verblind had zodat ze nu zelf buiten alle palen van welvoeglijkheid gingen waarvan ze anders zulke grote voorstanders waren.

Maar, de lezer vraagt wellicht: wat deed onder dit alles onze beminde voorganger?

Hij zwijgt een ogenblik waarna hij de vergadering opgeeft om met hem te zingen van Psalm 31 het laatste vers:

*Hebt God lief, gij Zijn uitverkoren,
Die de vromen behoedt
En de wreden verdoet;
Zijt kloek, geeft de moed niet verloren;
Want God wil die aanschouwen
Die op Hem vast betrouwen.*

Onder het zingen van dit hartversterkend versje geeft de Heere hem zo duidelijk te zien, dat Hij ook die wreden verdoen zou, maar hem daarentegen genadig zou zijn tot in eeuwigheid; zodat hij dadelijk met allen die met hem vergaderd waren zijn hart tot God moest uitstorten in een treffend gebed. Zodra hij zijn mond opende om Hem te smeken hem verder genadig te zijn en moed en kracht te willen geven, was terstond alles rondom hem stil.

De dominee en allen die bij hem waren, ontblootten nu zelf ook met de vergadering hun hoofden en baden met hem mee. Of zij dit nu deden uit spotlust of wel uit eerbied is ons niet bekend, zeker is het dat de Heere hen had in toorn gehouden en het zo bewerkte dat er zelfs in dat ogenblik een van de grootste spotters in het hart werd getroffen. Wat zij dus ten kwade gedacht hadden, had God juist ten goede gedacht.

Was dit hier weer niet duidelijk de hand des Heeren, die hem beschutte en beschermde en Zijn jonge voorganger zelf wilde zegenen en moed en kracht geven?

O lezer, laten wij toch nooit aan Gods genadige hulpe en bijstand twijfelen, ook niet in de moeilijkste ogenblikken, maar ten allen tijde met ons gehele hart op God vertrouwen, zoals onze geliefde voorganger Van Dijke.

Niettegenstaande de Heere nu ook aan zijn vijanden had getoond, wie Hij wilde zijn voor Zijn volk, hielden zij nog maar steeds aan om hem zoveel mogelijk te bespotten en uit te schelden. Niet alleen werd dit gedaan door zijn dorpsgenoten, maar ook vele

anderen deden dit.

Eens kwamen er enige aanzienlijke Roomse heren uit het naburige Noord-Brabant om zoveel mogelijk met hem en zijn kerk en gehele dienst en leer de spot te drijven.

Zij gaan daartoe bij hem aan huis en vragen of zij de leraar eens mochten spreken, tevens hun wens te kennen gevende, dat zij graag ook zijn kerk eens zouden zien. Dadelijk bemerkte hij het doel hunner komst. Onverschrokken als hij was, sprak hij hen aan, wees hen op de kortstondigheid van het leven en het vreselijke lot dat hen te wachten stond, als zij moesten sterven gelijk zij geboren waren. Hij zeide hun tevens, dat hij volstrekt niet genegen was om hen zijn kerk te laten zien, doch als zij zoveel lust en belangstelling bezaten, als zij nu zeiden, dat zij dan de volgende Zondag maar moesten komen, dan kunnen zij niet alleen zijn kerk zien, maar hem intussen ook horen, als de Heere hem te spreken gaf.

Beschaamd dropen zij af en kwamen niet meer terug om hem te bespotten of zijn kerk te zien noch om hem te horen, zodat hij hiervan weer verlost was.

Het was wel een bewijs, geliefde lezer, dat het Gods werk was, waar de wereld volstrekt geen kennis en geen lust aan had.

Bij al de bespottingen werden nu ook de vervolgingen al zwaarder en heviger.

Was het in het eerst eens een boete geweest, om schrik te verwekken, nu werd het al zwaarder en zwaarder, zodat hij somtijds wel driemaal op één dag beboet werd.

Toen hij reeds enige tijd aan het oefenen was kwam Ds. Budding, die veel heen en weer reisde en dan overal predikte, ook bij hem te St. Philipsland. Veel hadden zij van elkander gehoord en ook dikwijls begeerte gehad elkander te zien en te spreken en nu vervulde de Heere hun begeerte hierin. Hartelijk waren zij samen verenigd.

Ds. Budding bleef nu enige dagen op het dorp, predikte enige malen, doopte kinderen en bediende ook het Heilig Avondmaal des Heeren, wat veel tot versterking was van de christenen in die plaats en ook vooral voor van Dijke, die ook mede een van de aanzittende gasten was. Ook was Ds. Budding de jeugdigen voorganger veel tot raad en bijstand. Zij waren zielsvrienden die elkanders belangen opdroegen aan de troon der genade, die samen leefden en streden om zielen te winnen voor Koning Jezus en die ook samen voor Zijn naam en zaak vervolgd werden.

In die tijd werd Ds. Budding gevangen genomen. Voor zijn gevangenneming had hij met vele van zijn vrienden over de jeugdige voorganger uit St. Philipsland gesproken. Zeer velen uit andere plaatsen waren daarop gekomen om hem te horen; niet alleen uit het eiland Tholen en Zierikzee en omstreken, maar ook uit Goes en andere streken van Zuid Beveland. Zelfs uit Walcheren kwamen zij met scheepjes naar het anders zo stille eilandje.

Het was dus geen wonder dat de gemeenten waar Ds. Budding zo nu en dan eens had gepredikt die nu gevangen zat. Van Dijke vroegen om ook eens over te komen om hun Gods Woord te verkondigen. Dit was voor onze, nog zo jeugdige voorganger geen kleine zaak, om naar die plaatsen te gaan waar zij zo een man hadden gehad, als hun herder en leraar was, terwijl hij in en van zichzelf niets was dan de geringste onder de geringen, de kleinste onder de kleinen, een knecht der knechten, ja zelfs de aller-onbekwaamste voor het zo zware werk. Waar nog bij kwam, dat hun herder en leraar was gevangen gezet.

Niettegenstaande dit alles ging hij zo nu en dan eens naar andere plaatsen heen omdat de Heere hem er heen zond.

Nu vraagt, wellicht deze of gene: deed die man dan niets dan juist wat God hem had geboden?

O geliefden! hoe graag zouden wij wensen u dit toestemmend te kunnen

beantwoorden, maar ieder die geen vreemdeling is in zijn eigen hart, zal wel bij ervaring weten, dat een mens, die door God veranderd en bekeerd is, zelfs na ontvangen genade, toch nog gedurig van God afwijkt en nog zo dikwijls zijn eigen zin en wil doen wil. Ja, zelfs gebeurt het nog maar al te veel dat hij de uitdrukkelijke last des Heeren niet eens wil uitvoeren.

Zie maar eens naar Jona. Wat kreeg die man niet een last; wat niet een heerlijke zending om naar Ninevé te gaan prediken. Toch weten wij uit de geschiedenis, dat hij gans onwillig was en juist het tegenovergestelde zou gedaan hebben had God hem niet weerhouden.

Ook Van Dijke was wel eens zo weerspanning. Als God hem evenwel bij vernieuwing weer gewillig maakte, was het dadelijk weer bij hem: *Heere! wat wilt Gij dat ik doen zal?*

5. Stichten van gemeenten

Zeer wonderlijk werd hij op sommige plaatsen geroepen en heeft hij gemeenten gesticht.

Een van de vele gevallen, dat bepaald vermelding waardig is, zullen wij u meedelen.

Om enige zaken te doen en om enige vrienden te bezoeken, was hij voor een paar dagen naar Zierikzee geweest. Nadat hij een recht hartelijk afscheid Van zijn vrienden had genomen, gaat hij op weg naar huis om bij de zijnen te komen. Om daar te komen moet hij naar Zijpe gaan en zich daar met de veerboot laten overzetten.

Voor hij evenwel op die plaats is, geraakte hij werkzaam met de inwoners des lands waar hij nu was. Velen waren hongerende naar het ware Brood des levens, en waren nu bijna geheel verstoken van de zuivere, onbevleete prediking. De prediking van het zuivere Evangelie was ook daar zeer schaars daar er vele predikanten waren die openlijk met God en Zijn volk de spot dreven; de goeden evenwel niet te na gesproken, die er ook toen nog hier en daar gevonden werden.

Het was evenwel schaars, vooral nu Ds. Budding en nog anderen gevangen waren genomen en de vervolging zeer sterk was.

De Heere deed hem zo duidelijk zien, dat er zo velen waren, die zuchtende waren en dat er velen waren, die als tot aan de geboorte waren gekomen, maar geen kracht hadden om te baren, ja dat hij hem ook in dit land, waar hij nu in was, wilde gebruiken om nog vele zielen van het eeuwig verderf te redden, dat hij zelfs zeer spoedig moest beginnen om te werken.

Meen nu niet dat hij zo dadelijk zou beginnen. Neen! hij zou eerst naar huis gaan, zo hij meende. Hij wist niet hoe of waar hij zou beginnen, of wat hij spreken zou, in één woord, hij was totaal onbekwaam. Maar de Heere zou hem een plaats aanwijzen niet alleen, maar ook te spreken geven, zoals wij zullen zien.

Zodra hij zich s middags op weg had begeven naar Zijpe, was de wind, die toen al sterker was, nog veel in hevigheid toegenomen en was steeds blijven toenemen, zodat het eindelijk stormde en ook hevig stortregende. Het was reeds duister toen hij bijna druipnat, aan het veerhuis kwam. Op zijn vraag aan de veerman of hij hem wilde overzetten, kreeg hij ten antwoord, dat het onmogelijk was, dat hij het niet wilde noch kon doen, voor welke prijs dan ook.

Ieder die met die plaats bekend is, zal weten welk een kwaad water het daar is, en dan vooral bij een storm dien er juist recht doorheen waait. Wat Van Dijke dan ook deed, hoe graag hij het ook wilde en hoe dikwijls hij ook naar de lucht ging kijken, het bleef even hard stormen, wat nu en dan afgewisseld werd door zware regenvlagen.

Ondertussen was de avond gevallen en toen het eindelijk zo laat was, dat bij de

veerman eerder sprake was van naar bed gaan dan wel om te varen, besloot hij om naar het naburige Bruinisse te gaan. Hoe wonderlijk zijn toch 's Heeren wegen! Juist op die plaats wilde de Heere hem eerst gebruiken.

Het was zeer donker: nu en dan wierp de bleke maan haar flauw licht, als zij even van achter de dikke wolken kwam, op het natgeweepte voetpad van onzen wandelaar, dat onder langs de zeedijk liep. Dit eenzame pad had hij gekozen om een weinig beschut te zijn tegen de hevige storm. Onder zijn voeten is alles nat en glibberig, en wordt het steeds natter door de regenvlagen, die elkander kort opvolgen. Aan de andere zijde van de zeedijk hoort hij hoe de wateren bruisen en koken, terwijl elke zware golfslag, die elkander snel opvolgen, de ganse zeedijk doet schudden. Ook in zijn binnenste kookte en bruiste het vreselijk, het stormde hard binnen in hem. Al zuchtende en murmurierend, gaat hij langzaam voorwaarts. Wat had hij spijt, dat hij de vorige dag niet was gekomen, of des morgens. Zo klagende en zuchtende nadert hij het dorp. Bij wien zal hij nu evenwel gaan om nachtverblijf te zoeken.

Voor zo ver hij wist, kende hij niemand en bovendien de meeste mensen zouden wel te bed zijn. Maar ook daar zou de Heere wel in voorzien. Zijn stille bede tot de Heere was, dat Hij hem toch bij vrienden zou brengen.

Nu wilde hij weer een teken hebben of het van bod was of niet, nl. als hij nu straks op het dorp een deur open zag staan, waar tevens in dat huis het licht nog brandende was, dan zou hij dáár binnen gaan. Waren dat nu vrienden en metgezellen van diegenen die Sion beminnen, dus ook van hem, dan zou hij zeker geloven dat zulks van de Heere was.

En ziet! wat gebeurt er? Zodra hij op de kade kwam, die juist bij het dorp ligt, en de straat inloopt, ziet hij rechts van zich een deur open staan, en in het huis de lamp nog helder branden, niettegenstaande de sterke wind die door de geopende deur naar binnen drong.

Terstond stapt hij er naar toe en treedt er binnen, zeer nieuwsgierig zijnde of dit nu van de Heere zou zijn.

Dit huis werd toen en wordt nu nog bewoond door de weduwe V...., die toen in een donkere toestand verkeerde voor haar ziel. De Heere was enigen tijd geleden bij haar beginnen te werken, maar zij was, niet tot de zekerheid gekomen, dat God haar Zaligmaker was. Al zuchtende en klagende had zij enige tijd, en vooral de laatste dagen doorgebracht. Zij had God vurig gebeden als het met Zijn heilige wil kon, bestaan, of Hij haar dan toch uit die duistere moeilijke wegen wilde helpen. Wie plaatsen en zaken uit Gods Woord kwamen haar zeer duister voor, die zij niet kon vatten en nu had zij dikwijls gebeden tot de God des levens om voor haar die zaken door Zijn Goddelijke Geest te verlichten. Reeds langen tijd had zij een sterke begeerte gehad om eens met een waar kind Gods vertrouwelijk te spreken. Diezelfde dag nog was zij wonderlijk te moede geweest. Zij geloofde zeker dat God op weg was haar te verlossen.

En ziet, daar in het late avonduur, nu zij juist zo met God in den gebede worstelde, zond Hij haar een van Zijn kinderen. Zodra zij hem zag binnentreden geloofde zij dan ook dat hij gezonden was van Hem, wie zij zo vurig om hulpe had gesmeekt. Zij kende Van Dijke dadelijk, daar zij hem vroeger eens had gezien bij een paar vrienden. Vooral in de laatste tijden had zij veel van hem gehoord.

Door dit onverwachte bezoek was zij nu echter zo hevig ontsteld, dat zij hem niet eens fatsoenlijk groeten kon of hem een stoel aanbieden. Onze vriend, die hare ontroering bemerkte, zette zich echter ongenood neder en vroeg haar, of hij bij vrienden was, waarop zij toestemmend knikte. Zo zaten zij, met de andere huisgenoten enige tijd zwijgend neer; hun beider gemoed was te vol om te kunnen spreken.

Eindelijk begon Van Dijke haar te vertellen, hoe hij bij haar was gekomen, waarop zij nu vertelde, hoe zij zelf was gesteld. Beiden waren ten hoogste verwonderd en zagen hierin duidelijk des Heeren hand. Er werd echter deze avond nog weinig gesproken. Eindelijk gaan zij naar bed; maar wie er die nacht ook rustte, Van Dijke al heel weinig en de weduwe V.... bijna geheel niets.

's Morgens was het weer bijna niet veranderd; het stormde nog even hard. Toch zou hij niet langer meer aarzelen zich op weg te begeven naar Zijpe, om, als het mogelijk was, huiswaarts te keren. Voor hij wegging stortte de vrouw eerst haar hart eens voor hem uit: zij vertelde hem alles wat zij had ondervonden en hoe de Heere haar die nacht had bepaald dat Hij die man, die nu onder haar dak was, wilde gebruiken om op het dorp van haar inwoning tot een grote zegen te zijn, en nog velen van haar dorps- en landgenoten te winnen, als paarden voor de kroon van Koning Jezus. Zij zeide hem, dat zij bepaald geloofde dat hij ook dezen avond nog bij haar moest blijven, dan kon hij 's avonds in haar kamer een woordje spreken. Maar wat zij ook praten mocht, of hoe zij ook aanhield, hij geloofde het niet, hij moest en zou weg gaan, gelijk hij dan ten slotte naar het veer gaat.

Nadat hij daar de ganse dag te vergeefs had zitten wachten, aangezien het al even hard bleef stormen, keerde hij eindelijk beschaamd terug tot haar die hem de vorige nacht zo vriendelijk had geherbergd.

Op het aanhoudend verzoek was hij eindelijk bereid om enige woorden te spreken. Zodra enige vrienden dat wisten kwamen zij er op af, met nog vele anderen die zij het ook bekend gemaakt hadden, zodat de ruime kamer bijna vol was. Nu kreeg hij zoveel te spreken en zo vurig te bidden, dat allen die het hoorden, verslagen waren. De Heere wilde de eerste woorden, die hier gesproken werden, gebruiken niet alleen om die zwaar bedrukte vrouw te verlichten, maar ook voor vele anderen was hij tot een rijke zegen en tot vertroosting en bemoediging.

Zo werd op dezen eerstenavond van samenzijn door God zelf de eerste steen gelegd tot een nieuwe gemeente en werden er banden gelegd tussen de beminden voorganger en des Heeren volk op die plaats, die in der eeuwigheid niet zullen verbroken worden. Geliefde lezer! ik had u dit bepaald niet zo breedvoerig meegedeeld, ware het niet om de zichtbare hand Gods, die hier zo duidelijk en klaar in te zien was, u te doen opmerken. Juist deze gemeente is een van zijn rijkst gezegende geworden, waarvan er nu reeds velen met hem voor eeuwig juichen en ook nog velen in leven zijn. Ook heeft hij zelf dikwijls over de wonderlijke weg, die de Heere ook daarin met hem heeft gehouden, gesproken, en geen wonder is het, dat dit dikwijls het onderwerp van het gesprek was, als hij later bij de weduwe V.... logeerde.

Bij haar is hij ook altijd blijven logeren 34 jaren lang en tot zijn dood toe heeft zij hem als een dienstknecht Gods geëerd en bemind.

6. Boeten en gevangenschap door de Overheid

Keren wij nu weer tot het verhaal terug.

Wij zagen reeds dat Van Dijke, in dien tijd toen Ds. Budding gevangen zat, ook op andere plaatsen het Woord Gods ging spreken.

Nu zou het ook voor hem niet lang meer aanlopen of hem zou ook datzelfde lot treffen. Aangezien de boeten die hij door zijn prediken moest betalen, al zwaarder en zwaarder werden, daar hij nu geregeld driemaal op elke Zondag werd beboet, waren die tot een aanzienlijk bedrag geklommen.

Door de grote toevloed van mensen was het noodzakelijk geworden het oude planken kerkje te vergroten. Eenparig werd er besloten een veel groter stenen kerk te bouwen.

Toen zij ongeveer half klaar waren, kwam er een grote stoornis in het werk. De zware boeten, die niet meer betaald werden, moesten en zouden betaald worden. Meer dan eens had men van Dijke gedreigd, dat, als hij aanhield met zich tegen de wet te verzetten, om maar aan te houden om elke Zondag met zovelen samen te komen, ja, de vijanden nu zelfs nog te tarten door het bouwen van een grotere kerk, hij dan eindelijk in de gevangenis zou gezet worden. Doch zijn beslist antwoord in dezen was: "men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen."

Eindelijk was de maat echter vol. Op een maandagmorgen, om 7 uur, 't was op 20 Februari 1843, kwam een deurwaarder met nog enige anderen bij zich, hem "in naam der wet" halen, om hem naar het huis van arrest over te brengen.

Hij lag nog te bed toen zij reeds binnen kwamen, maar hij was evenwel dadelijk bereid en dacht er niet aan hen te ontlopen, maar zou dadelijk met hem meegaan.

Hij kleedt zich terstond aan en knielt nu met zijn vrouw en kinderen neer, in het bijzijn van de deurwaarder, die er zeer door aangedaan was. Onder luid schreeuwen en snikken zijner geliefden, smeekt hij vurig aan God om bijstand voor hen, die hij zal moeten achterlaten. Veel mocht hij in dat gebed smaken van Gods trouw en liefde. Die hem niet zou verlaten, maar ook in de gevangenis met hem zijn.

O, welk een toneel moet dat geweest zijn, toen hij opstond van het gebed en zijn geliefde vrouw omhelsde en van zijn dierbare kinderen een hartelijk afscheid nam, voor wie weet, hoe lang. Zo gaat de geliefde man en vader weg; weg om gevangen te zitten, omdat hij Jezus Christus en Dien gekruisigd, had verkondigd.

O, gruwel der gruwelen! voor onze regering uit die tijd.

Zijne vrouw en kinderen gaan een eind weegs met hem mede, terwijl zij hem bij de hand en zijn benen vasthouden, en ook zijn vrienden, overluide schreiende, hem vergezellen.

Hoe menig gebed zal er wel tot de troon der genade zijn opgezonden om hem toch spoedig weer in hun midden te zien, dien zij zo innig liefhadden en om Christus' wil eerden.

De vijanden daarentegen smaakten nu de grootste vreugde; zij riepen hem luide achterna; vooral drie van hen muntten uit om hem nu nog te bespotten en uit te lachen. Zij meenden, nu waren zij voor goed van hem af. Vooral ook de vroegere voorganger op hun samenkomst, die uit de vergadering was weggelopen, en van een vriend in een grote vijand was veranderd, en dit gebleven is tot zijn dood, smaakte nu grote vreugde en was tevens ook een van degenen die hem achterna riepen.

Even buiten het dorp spreekt hij zijn vrouw en kinderen en vrienden nog hartelijk toe, en verzocht vriendelijk, dat zij nu terug zouden gaan, opdat zij hem niet al te droevig zouden maken met hun geklag en geschrei. Hij spoorde ze aan om maar moed te houden en op Hem te zien, die ten allen tijde de getrouwe God zou blijven. Na elkander nogmaals hartelijk omhelsd te hebben, scheidden de geliefde echtelingen van elkander. Zijn vrouw en kinderen evenals zijn vrienden, die hem tot zover hadden vergezeld, keren nu naar het dorp terug, terwijl zij hem verwonderd nastaren over zijn beslistheid en geloofsvertrouwen.

"Hoe zal men nu wel met hem handelen? Hoe lang zou hij wel wegblijven? Waarheen zou men hem brengen?" waren de vragen die zij elkander deden, doch waarop ze geen voldoende antwoord ontvingen.

Laten wij van het diep terneder gedrukte huisgezin en de diepbedroefde familie en, vrienden voor enigen tijd afscheid nemen, om met onze geliefde voorganger mee te gaan en te zien waar zij hem brengen, hoe zij hem behandelen zouden en hoe hij onder dit alles gesteld is.

Van het dorp brengen de dienaren der wet hem naar Zierikzee. Op zijn weg naar de gevangenis werd hij ook wonderlijk van de Heere gesterkt, zodat hij met veel vrijmoedigheid spreken mocht tegen de dienaren der wet, toen zij hem ondervraagden naar zijn werk en leer. Geen ogenblik veinsde hij om aan zijn God getrouw te zijn; hij was zelfs zeer onverschrokken, ook toen zij hem meedeelden, dat nu bij zijn gevangenisstraf ook toch nog al de boeten en onkosten zouden moeten betaald worden.

Met volle vrijmoedigheid mocht hij zijn zaak in Gods hand overgeven, hoewel het geen kleine zaak was, daar de som aan boeten was opgestegen tot tweeduizend achthonderd gulden. F 2.800,-

De Heere was echter ook bij hem in de gevangenis. Wonderlijk werd het bewerkt door Hem die allen en alles in zijn macht heeft, dat hij niet in een donkere cel werd opgesloten, maar in een gemakkelijk kamertje. Daar moest nu de dienstknecht des Heeren in omdat hij zo getrouw voor zijn Koning was uitgekomen. Ieder zal ook begrijpen dat dit hem zeer tot troost was nu hij zo gemakkelijk zat temeer nog nu hij dadelijk werd voorzien van goede boeken; inzonderheid ook van het Boek der boeken, waarin hij zoveel hij wilde, lezen kon en waaruit hij veel troost mocht scheppen. Ook bewerkte de Heere het zo dat er velen van zijn vrienden hem konden bezoeken om met hem te spreken.

De cipier, die anders een ruwe, goddeloze man was, werd dadelijk zo getroffen door het krachtige bidden van zijn gevangene, die hij nu moest bewaken en bedienen, dat die anders zo hardvochtige man, die alles durfde doen of laten en om geen mens gaf, niets durfde laten, wat Van Dijke van hem verzocht, noch durfde weigeren waar hij om vroeg. Wat kan Gods Geest toch al niet bewerken, niet waar, geliefde lezer!

Spoedig werd er nu bericht gezonden naar zijn geliefde vrouw, waar en in welke toestand hij zich bevond, die dan ook spoedig naar hem toe kwam om hem te bezoeken en dit voortaan iedere week bleef doen. Ook mocht zij alles voor hem medebrengen, wat zij wilde; alles mocht zij hem ter hand stellen.

Zelfs een spijs, die hij thuis zo graag gebruikte, maar die hij nu moest ontberen, bracht zijn bezorgde echtgenote nu voor hem mee, zodat hij die niet meer missen moest. Zij kon nu ook alles wat zij wilde vrij aan hem mededelen, daar zij ongestoord met elkander mochten spreken, zonder dat er iemand bij was.

Ook zijn vrienden uit Zierikzee en omstreken kwamen hem bezoeken; er waren er zelfs, die geregeld elke dag bij hem kwamen; o.a. de L...., die geregeld dagelijks bij hem kwam en met wien hij vele goede uurtjes heeft doorgebracht, die hem ook veel aangename verkwikkingen en verrassingen ter hand stelde.

Ook van zijn dorps- en landgenoten gingen er velen naar hem toe soms met scheepjes en boten vol. Er kwamen op sommige dagen zoveel mensen, dat de cipier soms bepaald verlegen werd en niet wist hoe te handelen. Weigeren durfde hij niemand, omdat hij hen allen voor Gods kinderen hield, en toelaten durfde hij hen ook altijd niet, omdat het dan in het oog gelopen zou zijn bij diegenen, die over hem gesteld waren.

Evenwel weigerde hij toch niemand. Als er dan overdag wat al te veel gelijk kwamen, zeide hij, dat er enigen moesten wachten en dan s avonds maar op beurten komen, wat dan ook gebeurde. Die man was dus al zeer mild om vergunning te geven.

Menig uurtje heeft hij ook zelf bij hen doorgebracht en kon hij dan zitten luisteren als zij elkander vertelden wat God aan hun zielen gedaan had, en wat Hij voor hen geweest was, op eiken weg. En toch heeft dat goede zaad nooit wortelen bij hem geschoten, noch vruchten voortgebracht die tot in eeuwigheid van duur waren. Dit is

uit zijn later leven gebleken; hij is geheel wanhopig geworden over zijn zielstoestand en heeft zich later van het leven beroofd.

O, wat heeft Van Dijke, die toen al predikant was, daarmee te doen gehad! Wat heeft hem dit gesmart, omdat hij hem zo bemind had daar hij zoveel vriendschap van hem had genoten.

Doch nu weer ter zake.

Drie volle maanden had hij nu reeds gevangen gezeten.

Tot hiertoe was alles nog goed gegaan. Veel, zeer veel had hij in die tijd ondervonden. O, wat had hij toch goede dagen doorgebracht met zijn God en Zaligmaker. Wat waren de dagen soms gauw verstreken, als hij met de een of andere tekst aan het worstelen geraakte en de Heere veel van Zijn Geest op hem beliefde uit te storten. Hij heeft er nog enige van opgetekend die hij als predikant mocht bestuderen en bemediteren.

Wij laten er hier enige van volgen.

Vooreerst: Psalm 25 : 18. "Aanzie mijn ellende en mijn moeite en neem weg al mijn zonden," met een voorwoord naar Micha 7: 9. "Ik zal des Heeren gramschap dragen, want ik heb tegen Hem gezondigd, totdat Hij mijn twist twiste en mijn recht uitvoere; Hij zal mij uitbrengen aan het licht, ik zal mijn lust zien aan zijn gerechtigheid."

De andere was: Gen. 49: 13, "op uw zaligheid wacht ik, o Heere!" met een voorwoord uit: Openbaringen van Johannes 2 : 7; "wie oren heeft, die hore wat de Geest tot de gemeenten zegt. Die overwint, ik zal hem geven te eten van de boom des levens, die in het midden van het paradijs Gods is."

Nog een andere is uit Psalm 119: 17, 18: "Doe wel bij uwen knecht, dat ik leve en uw Woord beware. Ontdek mijn ogen, dat ik aanschouwe de wonderen van uw Wet; met het 5de vers van dezelfde Psalm tot voorwoord: "Och, dat mijn wegen gericht waren om uw inzettingen te bewaren!"

Zalige tijden waren het voor hem, toen hij die teksten mocht bestuderen en overdenken.

Dan was de Heere op wonderlijke wijze met hem, zodat het waar is, wat zekere Engelse schrijver zegt van een gelovig Christen: "hoe meer hem zijn vijanden beledigen, hoe groter voordelen hem daardoor geworden." Hoewel dit nu voor een natuurlijk mens een paradox is, nochtans. in het de volle waarheid.

Het ging hem soms of hij voor een grote schare aan het spreken was. Als er dan vele van Zijn vrienden bij hem kwamen, moest hij ook dadelijk vertellen, wat hij van zijn God had mogen genieten.

7. Vrijheidsaanvraag

Toen hij nu drie maanden had gevangen gezeten, geraakte hij evenwel geheel van zijn koers af. Hij begon met zijn eigen wil en zin te redeneren, wat bepaald van de wijs af was. Daardoor verloor hij zijn God uit het oog. Hij begon toen sterk naar zijn vrijheid te verlangen, om weer bij zijn geliefde betrekkingen te zijn, van welke hij nu al zo lang was gescheiden geweest; hij begon op middelen te peinzen om in vrijheid te komen.

Enige van zijn vrienden deden hem toen het voorstel om naar Z. M. de Koning te gaan, om vrijheid voor hem te verzoeken.

Veel werd daar over en weer over gepraat; doch ondertussen bleef hij maar in de gevangenis; ruim vijf maanden had hij nu al gevangen gezeten.

Eindelijk gingen twee zijner vrienden naar s Gravenhage; zij deden een voetval voor

Z. M. Willem de Tweeden en verzochten van hem zijn invrijheidstelling. Zij voerden aan dat hij toch geen misdadiger was, eeddief of moordenaar of iets dergelijks, alleen had hij de wetten des lands overtreden door openlijk Gods Woord te spreken, zonder daartoe vrijheid te hebben gevraagd; tevens verzochten zij vrijheid voor het stichten ener gemeente en het bouwen der al half voltooide kerk, opdat hij daar weer onverhinderd Gods Woord zou kunnen spreken.

De Heere, die ook het harte des Konings in zijn hand heeft, bewerkte dit zo, dat Hij zeide spoedig enig antwoord te geven.

Al heel spoedig daarna zond Z.M. dan ook de vrijspraak af, en nadat Van Dijke een half jaar had gevangen gezeten, werden de deuren voor hem geopend en snelde hij dadelijk huiswaarts, nadat hij afscheid had genomen van zijn vrienden, die hij nu zo innig lief had gekregen. Wat waren zijn huisgenoten en familie en vrienden verblijd, nu zij hem weer in hun midden mochten zien. Het was dan ook voor de zijnen een harde weg geweest.

Veel, zeer veel hadden zij ondervonden in het halve jaar dat hij weg geweest was en nadat wij hen verlieten op hun weg huiswaarts.

't Was een kommervolle tijd voor hen geweest; de vrouw zonder man om hare zaken te besturen, de kinderen zonder vader om opzicht over hen te houden. Ook hun verdiensten stonden in die tijd geheel stil. Veel van hun goederen had zijn vrouw moeten verkopen om de som van twee duizend acht honderd gulden voor boeten en vele andere gemaakte onkosten te betalen.

Op zekere avond was het zo erg, dat zij niets meer over had dan enige centen. Toen werd bewaarheid wat zijn zielevriend Ds. Budding eens tegen hem gezegd had: "dat zijn laatste kwartje er aan zou moeten," wat dan ook werkelijk gebeurde.

Lang hadden zij evenwel niet zonder geld te zijn; de Heere zou ook nu weer tonen een zorgende Vader te zijn.

De andere morgen reeds komt er iemand bij zijn vrouw met een goede som geld; waarvan zij met hare kinderen weer enigen tijd leven kon" en als dat op was kwam weer een ander, zodat zij geen gebrek behoeften te lijden. Toch hadden zij soms in hoogst moeilijke omstandigheden moeten verkeren.

De Heere had echter zo nu en dan nog al eens een vriend of vriendin naar hen toe gezonden om haar te vertroosten of te bemoedigen, maar velen zullen dat toch wel begrijpen, dat zij zeer blijde waren toen zij hem weer thuis zagen komen.

Was hij nu maar zo vol vrede in zijn gemoed huiswaarts gekomen als hij weggegaan was" dan was het goed geweest" doch dit liet juist veel te wensen over. Immers toch was hij de verkeerde weg ingeslagen om aan de Koning vrijheid te verzoeken. Het was toch geheel verkeerd om zo te handelen, om een aards Koning iets te gaan verzoeken, wat Christus zelf had geboden. Was hij niet krachtdadig van God Almachtig, van de Koning Zijner kerk, de Koning der Koningen geroepen om Zijn Naam de volke bekend te maken; had Die niet beloofd en door tekenen getoond dat Hij hem in alles zou uithelpen? Niettegenstaande dit alles waren zij toch heen gegaan en hadden vlees tot hun arm gesteld.

Ja, zullen zeker sommigen zeggen, dat was slecht; doch laten wij hen niet te hard vallen, maar denken wat Jezus zeide: "Wie van u zonder zonde is, werpe de eersten steen op haar." Dat het verkeerd gehandeld was zouden zij weten, daar zou onze beminde voorganger, die zo met God in de gevangenis was gegaan achter komen, het zou hem nog menige traan kosten. Maar laten wij het verhaal niet vooruit lopen.

De vijanden des Heeren waren natuurlijk niet in hun schik, toen zij hem weer zagen terug komen, dien zij wel hadden toegewenst dat hij maar altijd in de gevangenis ware

gebleven.

Zeer opmerkelijk was het, dat een van de drie grootste spotters, die hem het meest bespot hadden toen hij weggegaan was, juist nu een geheel jaar naar de gevangenis werd gebracht, op dezelfde dag dat Van Dijke thuis kwam. De Heere heeft hier op aarde nog kennelijk zijn straffen over hen uitgevoerd, want alle drie zijn treurig aan hun einde gekomen hetzij door een ongeluk of iets anders.

Van nu af brak een moeilijke tijd aan voor Van Dijke zoals wij zullen zien. Nu moest hij al het verkeerde leren inzien; de nieuwe kerk stond nog juist zoals hij was weggegaan, half opgebouwd; door laten werken durfde hij nu niet en openlijk spreken ook nog niet, omdat zij hun vrijbrief nog niet hadden ontvangen.

Nadat men enige tijd had gewacht, werd besloten nog eens aan de Regering te schrijven over die zaak, en eindelijk na lang wachten komt het stuk af.

Wij meenden velen onzer lezers geen ondiens te zullen bewijzen, als wij hier een getrouw afschrift geven van het stuk, dat de Regering afzond. Velen weten toch niet wat de eigenlijke inhoud is; de voorwaarden waarop vrijheid gevraagd en verkregen werd zijn voor velen geheel onbekend, of er worden door velen verkeerde gedachten en allerlei scheve voorstellingen aan gegeven. Wij zullen het daarom hier geheel wedergeven zoals het afgegeven is, op dat een ieder het zelf kan lezen. Het luidt aldus:

10 October. 1844.

No. 70.

Wij WILLEM II, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groothertog van Luxemburg, enz. enz.

Op het rapport van Onzen Minister voor de zaken van de Hervormden Eeredienst, enz., van de 5 September 1.1. No. 12, omtrent onderscheidene adressen van M. Van de Bos, c.s. inwoners van St. Philipsland (Zeeland) strekkende ter bekoming van toelating tot het inrichten ener Christelijk Afscheidene Gemeente,

Gezien het rapport van Onzen Minister van Justitie van de 25 September, 1844, No. 37.

Den Raad van State gehoord (advies van 3 dezer No. 9),

Gezien het Koninklijk besluit van de 5 Julij 1836 No. 75, (Staatsblad No. 42) litt. a, tweede lid,

Gelet op Ons nader besluit van de 9 Januarij 1841, No. 23 (Staatsblad No. 2)

In aanmerking nemende, dat er gene reden bestaan om de toelating van adressanten te verhinderen als hebbende zij een door hen individueel getekend adres ingediend, overeenkomstig de bepalingen der Grondwet op het inleveren van verzoekschriften, terwijl zij:

A. een reglement op het kerkbestuur en de inrichting hunner gemeente hebben overgelegd.

B aanwijzing hebben gedaan van het lokaal, tot uitoefening der Eeredienst, ten aanzien waarvan is gebleken, dat het wat de ligging aangaat, daartoe geschikt is, en dat uit het verlangde gebruik geen hinder voor andere godsdienstige gezindheden, of stoornis der publieke orde en veiligheid te duchten is,

C. de verklaring hebben afgelegd dat zij in de kosten van hun Eeredienst, mitsgaders in de verzorging van hun behoeftigen buiten bezwaar van het Rijk zullen voorzien, en dergelijke verklaring hebben gedaan, dat op de bezittingen, inkomsten en regten

van het Hervormde kerkgenootschap, of van enige andere godsdienstige gezindheid en aan de wetten van de Staat zullen gehoorzamen.

Hebben besloten en besluiten:

Artikel 1.

De verzochte toelating wordt aan de adressanten verleend, en mitsdien vergund het bestaan ener Christelijke Afgescheidene gemeente te St. Philipsland" bestuurd volgens de bepalingen van het hierbij gevoegd reglement.

Artikel 2.

Deze gemeente zal haren openbaren Eeredienst uitoefenen in het gebouw, staande en gelegen te St. Philipsland, op het erf en ten westen van het door P. Van Dijke bewoonde huis, bekend onder No. 40.

Artikel 3.

De gemeente van Afgescheidene christenen voornoemd is onderworpen aan alle wettelijke bepalingen en Gouvernements-verordeningen, welke met betrekking tot alle andere kerkgenootschappen, of kerkelijke gemeenten in dit Rijk in het algemeen thans bestaan, of in het vervolg mochten worden vastgesteld.

Onze Minister voor de zaken van de Hervormden Eeredienst enz., is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschriften zullen worden gezonden aan Onzen Minister van Justitie en aan de Raad van State tot informatie.

's Gravenhage de 10 October 1844.

(get.) WILLEM.

De Minister voor de zaken

van de Hervormden Eeredienst,

(get.) H. VAN ZUIJLEN VAN NIJVELT,

Accordeert met het origineel:

De Secretaris Generaal en Adviseur

(get.) JANSSEN.

Voor overeenkomstig afschrift:

De Secretaris Generaal en Adviseur bij het Departement voor de Zaken van de Hervormden Eeredienst enz.

JANSSEN.

Zodra dit stuk aangekomen was, werd dadelijk besloten verder te gaan met het voltooiën van de in aanbouw zijnde kerk, die dan ook spoedig daarop klaar was. Nu kon hij dan weer prediken, hij had nu een veel grotere en gemakkelijker kerk en werd nu ook niet meer beboet, maar kon vrij uit prediken.

Toch was hij bij dit alles niet zo vrij als vroeger, hij verkeerde veel in een duistere toestand. De Heere verborg veeltijds Zijn vriendelijk aangezicht voor hem. Maar hoe kon dit ook anders! Immers hij had de God zijns heils trouweloos verlaten en had zich gebroken bakken uitgehouwen, die geen water konden houden.

Dikwijls was hij diep zuchtende en klagende.

Van zijn bevestigen tot leraar, waar hij zo vurig naar verlangd, had, en wat de Heere hem eens zo duidelijk had getoond dat eenmaal gebeuren zou, scheen in het geheel

niets te zullen komen, althans er was geen vooruitgang te bespeuren. Alles scheen stil te zijn, behalve de Satan, met zijn vele listen, die nu weer met alle macht op hem afkwam en hem allerlei leugens wijs zocht te maken.

8. Schipper

Onder zulke omstandigheden sukkelde hij voort, totdat hij in 't jaar 1846 schipper werd en tevens graanhandelaar wat hij een paar jaar heeft volgehouden.

Toch ging ook dit niet erg naar zijn zin, zodat hij eindelijk besloot om naar Noord-Amerika te gaan en daar zijn geluk te beproeven. Doch ook daarin kwam de Heere hem evenwel tegen.

Nu zou het dan ook niet lang meer zo blijven. Geregeld iedere Zondag ging hij nog wel om Gods Woord te spreken, maar ook dat ging niet meer zo vlug van de hand omdat hij veel tijds de invloeden van Gods Geest moest missen. Niet altijd was het evenwel donker voor hem en zo nu en dan kreeg hij wel eens een lichtstraaltje te zien van des Heeren vriendelijk aangezicht, wat de Heere bepaald deed om te versterken, opdat hij op zijn weg niet zou omkomen of bezwijken. Ook gebeurde het wel eens, dat hij bij goede vrienden kwam met wie hij zielsverenigd was en met wie hij dan weer eens hartelijk kon spreken van de goedertierenheden des Heeren zodat voor een ogenblik alle nevels dan weer opgetrokken waren.

In die tijd dat hij schipper en graanhandelaar was, kwam hij eens met een lading ajuin te Vlissingen; enigen tijd vroeger hadden vrienden uit Vlissingen hem ook bezocht die hij wel enigszins kende, maar toch niemand hunner wist wonen. Hij staat op de wal, dicht bij zijn schip en zo nu en dan gaat hij eens heen en weer. Terwijl hij zo heen en weer wandelt en dan weer eens stilstaat, wordt hij opgemerkt door een vrouw, die een echte discipelin des Heeren, een godvrezende vrouw was, die de Heere boven alles ter wereld liefhad en die ook veel van de Heere mocht genieten.

Zij had allen lief die Sion beminnen en was bij allen zeer goed bekend en geliefd. Zij was ook een innige zielsvriendin van de Wel-Eerwaarden dominee Ledeboer bij alle oude Christenen uit die dagen nog zo wel bekend. Menige keer had hij bij haar gelogeerd en menigmaal zalige uurtjes met hem en andere vrienden doorgebracht.

In die tijd was Ds. Ledeboer in kennis gekomen met onze bekende voorganger, die nu als schipper te Vlissingen lag. Hij had zijn vrienden en vriendinnen dikwijls over hem gesproken en nu was het of de Geest tot die vrouw sprak, die hem enige ogenblikken zeer nauwkeurig had gade geslagen dat dit nu die man was.

Zij zeide daarop tegen een man die bij haar stond: "och, ga eens voor mij naar die man die daar staat, want dat is bepaald die persoon van wien wij zoveel hebben gehoord.

Vraag het hem maar eens of zijn naam niet Pieter Van Dijke is en gij zult zien dat het juist zo zal zijn. Nodig hem dan verder maar uit om mee te gaan naar ons huis.

De man voldeed aan haar verzoek, ging naar hem toe, groette hem en sprak; "schipper, is uw naam niet Pieter Van Dijke?"

"Jawel," was het antwoord van eden schipper, "Zo is juist mijn naam, het schijnt dus dat gij mij kent, Ik ken u evenwel niet."

Daarop vertelde de man van wie hij was gezonden om hem dit te vragen, verder zijn last volbrengende om hem te verzoeken met hem mee te gaan. Onze schipper voldeed vol graag aan hun verzoek, ging dadelijk mede en was ook dadelijk met hen verenigd. Het is toch waar wat eenmaal vader Groenewegen zong en zovelen met hem hebben nagezongen en nog nazingen:

*Zoete banden die mij binden,
 Aan des Heeren lieve volk;
 ,Wis, zij zijn mijn hartevrinden;
 Hun taal mijn hartetolk.
 t Zijn de kinderen van mijn Vader,
 En van 't zelfde huisgezin;
 Wij bestaan elkander nader
 Dan de band van aardse min.*

en verder:

*Onuitsprekelijke band,
 Een van geest en een van zin;
 Al was 't volk van verre landen,
 t Harte smelt toch samen in.
 Elk verhaalt zijn weg en zaken,
 Hoe hem Jezus is ontmoet;
 Ondertussen ziet hij blaken
 Hun ziel in liefdegloed.*

Zo ging het ook hier met hen. O, wat waren zij blijde elkander te ontmoeten! Voor de diepbedrukte schipper was deze ontmoeting tot veel troost. Ook kwam hij daar nog veel te horen van de geliefde Ds. Ledeboer, dien hij ook zo innig liefhad. Eindelijk, nadat hij zijn zaken verricht had, keert hij weer huiswaarts, veel meer opgewekt dan toen hij gekomen was.

Korte tijd daarna kwam hij weer te Vlissingen, en zodra het hem mogelijk was bezocht hij de oude vrienden, die hij allen in goeden welstand aantrof en ziet, boven verwachting was Ds. Ledeboer ook bij hen. Juist in de laatste dagen was hij zo begerig geweest hem te zien en te spreken en die begeerte vervulde de Heere nu op het onverwachts. Zij waren al spoedig in een ernstig gesprek gewikkeld, terwijl zij elkander hun wedervaren vertelden, wat zij hadden ondervonden, ook in de gevangenis en nu verder hun werkzaamheden.

Nu echter geraakte Van Dijke geducht in het nauw, omdat hij eindelijk moest zeggen wat hij met zijn vrienden had gedaan, hoe zij vrijheid hadden gevraagd aan een aards Koning en dat zij nu Christelijk Afscheiden waren.

Bij het horen van dit woord kon Ds. Ledeboer zich niet meer van lachen weerhouden en zei: "wel vriendje wat heb je nu toch gedaan? Wat voor een rare naam heb je nu toch gekregen, ik vind die naam in mijn gehele Bijbel niet," en, ernstig als hij kon zijn, begon hij hem het verkeerde daarvan eens aan te tonen, zodat bij Van Dijke ten slotte de tranen over de wangen liepen.

Van Dijke vroeg daarom aan Ds. Ledeboer of hij geen vrijmoedigheid en lust had om eens naar St. Philipsland te komen, ten eind daar Gods Woord te prediken en de bondzegels te bedienen." Maar het beslist antwoord van Z.Eerw. was: "als gij Christelijk Afscheiden blijft, kom ik bepaald nooit bij u prediken. Wel, herroep dadelijk uw gevraagde vrijheid aan Z. M. de Koning, en vraag dan aan de Koning der Kerk, aan de Koning der koningen om vrijheid, dan zal ik wellicht wel eens komen."

Zo spraken zij met elkander, doch dat gesprek drukte Van Dijke zo diep ter neer als hij in lang niet was geweest.

Hij deed echter niet zoals Ds. Ledeboer hem zo vriendelijk had geraden en alles bleef zoals het was. Hij meende, hij kon dat niet doen. Hij geloofde zeker, dat hij nu predikant moest worden en alle middelen werden daartoe door hem aangewend.

Eindelijk dacht hij dat hij nu spoedig klaar zou zijn: men zeide hem dat hij moest gaan studeren aan de een of andere Hogeschool, of bij een goed predikant gaan leren, dan kon hij spoedig examen doen en zo zijn begeerte spoedig vervuld zien.

Dat voorstel klonk heel fraai in zijn oren en dadelijk zocht hij een goed predikant op, bij wie hij kon klaar komen en vond die spoedig in Ds. Dijksterhuis te Dordrecht, bij wie hij nu zou gaan leren. Maar dit ging niet. Slechts enige weken hield hij het vol en spoedig liet hij de studie varen en zocht weer langs een andere weg predikant te worden. Maar het ging niet, omdat het Gods wil niet was.

Nu kwam hij in aanraking met zekere Ds. Klein die hem zeide, dat hij volstrekt geen studie behoefde (!?), dat was dus nog veel gemakkelijker. Hij, nl. Ds. Klein, zou zodra het vergadering was over hem spreken. Maar ook dit gelukte niet want telkens als het vergadering was geweest, was er om Van Dijke niet gedacht.

De Heere kwam hem dus in alles kennelijk tegen; hij moest terug tot de God des levens Die hij had verlaten.

Gedurig sprak hij met Ds. Ledeboer over zijn preken, maar die was geheel doof voor zijn klachten. Eens vroeg Van Dijke aan hem: "maar dominee, wilt gij mij niet bevestigen, ook dan niet als ik mijn vrijheid herroep?"

Doch wat was het antwoord van de waardige dienstknecht des Heeren?

"Als gij enkel uw vrijheid bij de Regering wilt intrekken om predikant te worden, dan zal de Heere dit, evenmin als al uw andere pogingen die gij hebt aangewend, doen gelukken; maar gij zult ook met dit plan, evenals met al de andere, schipbreuk lijden. Maar gij moet terug met berouw en schuldbelijdenis; dan eerst kunt gij bij de Heere geholpen worden, dat weet gij ook zeer goed. In elk geval, ik zal u nooit als herder en leraar bevestigen of zalven, voordat ik van mijn God last zal gekregen hebben, evenals Samuel last kreeg om eerst Saul en daarna David te zalven, en zoveel andere Bijbelheiligen, daar wij dit van weten: of meent gij dat het een kleine zaak is om iemand als dienstknecht des Heeren in zijn werk te bevestigen."

Zo wist hij nu het voor hem zo strenge, maar toch ook zo getrouwe antwoord van des Heeren dienstknecht.

Daarop verlieten zij elkander, en de Heere raakte het harte van Van Dijke aan, waardoor Hij hem zó bewerkte, dat dit strenge antwoord juist tot een zegen voor hem werd. De Heere opende hem nu zijn ogen, dat hij het verkeerde van zijn handelingen te zien kreeg, en, o! wat was hij nu toch beschaamd; hij moest het uitschreeuwen en belijden, dat het rechtvaardig was geweest dat de Heere hem zo tegen gekomen was, ja dat het nog enkel genade was dat Hij gene voleindiging met hem gemaakt had. Hij geraakte daarop aan het worstelen met zijn God en lag als een worm in het stof te kruipen en om vergeving te smeken zijner grote en vele zonden.

Dit kostte hem veel strijd, maar eindelijk kwam de Heere hem voor met deze waarheid: "Al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw, en al waren zij rood als karmozijn, zij zullen worden als witte wol."

En even daarna met deze woorden: "Ik God, ben uw God!" Dat waren weer zalige ogenblikken. Toen mocht hij weer veel van de Heere ondervinden en dikwijls proeven en smaken, dat God goed is.

Spoedig daarop werd nu aan de Regering de gevraagde en verkregen vrijheid herroepen in een krachtig schrijven dat hij, met nog enige andere vrienden aan de Regering opzond, waarin zij hun schuld beleden dat zij zeer verkeerd gehandeld

hadden, en tevens te kennen gaven dat zij nu handelen wilden zoals God hun leren zou.

Daarop kregen zij ten antwoord, dat de Regering zich met zulk schrijven niet inliet; dat zij maar moesten weten, wat zij hadden gedaan en zij verder zouden doen.

Nu, dit wisten zij goed ook; zij wisten nu ook hoe zij door God zelf waren losgemaakt, dat hun tot grote blijdschap was Zij hadden dadelijk grote vrede op hun handelingen en zij hebben later ook nooit een enkel ogenblik berouw daar over gehad, maar zij zijn altijd ten volste verblijd geweest, dat de Heere hun de ogen heeft geopend. Hoe ongebonden en vrij kon hij nu weer Gods volle raad den volke verkondigen en hoe was de Heere hem nu weer tot steun en sterkte.

Nu kon hij zo hartelijk zingen uit Psalm 84 vers 6.

*Want onz' God is vriend'lijk en goed,
En zon en schild .tot ons behoed,
Die ons geeft eer ende genade:
Die de vromen in genen nood
Verlaten zal tot in de dood;
Geen ding ontbreekt hem vroeg nog spade;
Zalig is hij die op Hem bouwt
En Hem van harten gans vertrouwt.*

Zo was er dan nu weer een grote verandering bij hem gekomen; nu leefde hij weer enigen tijd vrij en blij. Meent nu evenwel niet dat weer alles naar wens bleef gaan en dat het nu maar altijd vooruit ging, zonder strijd of zwaarigheid.

Nee vrienden; het zou strijden blijven tot de einde toe; het zou ook met hem gaan zoals het met alle kinderen Gods gaat. En zoals het ook met Ds. Ledeboer ging toen hij eens bij een vriend kwam en hij hem naar zijn naam vroeg; de man zeide: "mijn naam is Op en Neer." "Zo," zeide Ds. Ledeboer, "Zo is mijn naam ook". Hij wilde zeggen, dat ook hij gedurig op en neer ging, dan weer eens met het hoofd omhoog, en dan weer eens in de diepte.

Zo ging het ook met Van Dijke. Enige tijd had hij het hoofd mogen opheffen, maar nu moest hij weer enigen tijd de diepte door, zoals wij zullen zien.

Hij had gedacht nu wel spoedig predikant te zullen worden, maar dit ging nog niet zo dadelijk, het was des Heeren tijd nog niet, hoewel het niet lang meer zou aanlopen.

Onder vele verwisselende omstandigheden had hij zoal voortgeleefd tot in het begin van 1849. In dien tijd maakten vele Vrienden van hem uit zijn omgeving zich gereed om naar Noord-Amerika te gaan. Ook zijn betrekkingen, zijn zuster met nog enige anderen, zouden spoedig vertrekken, om hun geluk in de Nieuw Wereld te beproeven. En Van Dijke ook een mens als andere mensen besloot ten tweeden male om ook maar mede te gaan; hij meende, voor zo een groot huisgezin was hier toch geen brood te krijgen.

Eens sprak hij er over met zijn zielevriend Ds. Ledeboer, maar die wees hem terstond op God, dat Die wel voor hem zou zorgen, als ook voor zijn kinderen. Z.E.W. Zeide: "het komt er immers niet op aan, al worden zij allen geen rijke landbouwers."

Maar wat hij ook praatte, het hielp niet, Van Dijke moest en zou weg. De hoofdzaak in al zijn redeneringen was maar, dat er van predikant worden in Nederland toch niets komen zou. Een en andermaal had hij ook een beroep gehad uit Noord-Amerika, om daar naar toe te komen en er s Heeren Woord te verkondigen.

Daar zou hij dus spoedig zijn wensen vervuld zien. Maar ook hierin had de Heere

andere gedachten. Hij, de Alwetende, had het geopenbaard aan een Zijner kinderen te Vlissingen, die het dan ook uitsprak, dat in dat jaar Van Dijke tot leraar zou bevestigd worden, en wij zullen uit het verhaal zien, dat zij niet verkeerd was geweest.

Zoals ik reeds zeide, Van Dijke zou met zijn vrienden meegaan naar Noord-Amerika. Hij verkocht al zijn goederen en maakte zich stellig gereid om spoedig met hen te vertrekken; nodige reisgoederen waren alle reeds ingepakt en zijn kisten stonden klaar om zo weg te gaan. Maar nu begon de Heere te werken.

Zijn vrouw en kinderen, die gedwongen hun toestemming gegeven hadden, wilden er nu volstrekt niets meer van horen, zij waren nu beslist, zij wilden niet mee. Nu kon er natuurlijk van de gehele reis niets komen daar hij onmogelijk kon noch wilde vertrekken zonder zijn huisgenoten. Natuurlijk was hij zeer klein gesteld, nu hij zo verhinderd was geworden in zijn plannen.

Wie onzer kent niet bij ondervinding, als wij dit of dat zo graag hadden gedaan of gekregen, ja zelfs meenden dat het bepaald van de Heere was en Hem ook vurig hadden gebeden om zijn hulp of bijstand in ons voornemen dat wij dan zeker meenden dat de Heere ons horen zou. De Heere, die oneindig veel wijzer is dan wij nietige stervelingen, Die alles weet, dus ook wat het beste voor ons is, kan niet altijd ons gebed horen, omdat wij dan soms ons eigen ongeluk of schade zouden begeren. Daarom gebeurt het zo dikwijls, dat wij juist het tegenovergestelde krijgen.

Later leert ons de uitkomst evenwel dikwijls, dat het juist goed was, zoals de Heere het had gedaan.

Ach, dat wij dan toch altijd maar achteraan mochten komen, dat wij maar dwazen Wilde zijn, die niets weten of willen en dat wij niet langer de Heere wetten voorschrijven, hoe Hij met ons moet handelen, dan zouden wij zeker dikwijls voor vele treurige teleurstellingen bewaard blijven en wij zouden veel meer in vrede leven en een van wil zijn met de Almachtige. Ook hij, van wie wij u schrijven, moest dit nog maar al te dikwijls ondervinden, vooral ook nu weer.

Zwijgend zat hij soms uren terneer; met een bezwaard gemoed deed hij zijn dagelijks werk: immers, hij had weg gewild en nu moest hij toch blijven.

Al zuchtende gaat hij eindelijk op reis naar Holland, om zijn vriend Ds. Ledeboer op te zoeken maar hoe of waar hij ook zocht, hij vond hem niet. Dat was ook weer een nieuwe, niet kleine teleurstelling voor hem. Geheel moedeloos zal hij eindelijk maar weer huiswaarts keren.

Terwijl hij zo zuchtende op weg gaat word hij nog, tot overmaat van smart, overvallen door een hevige regenbui.

Daar komt hem een rijtuig achterop gereden. Ongemerkt zou het hem voorbijgereden zijn, ware het niet, dat juist toen het recht over hem was, iemand uit het rijtuig het raampje had laten zakken, terwijl hij zijn hoofd door het geopende raampje naar buiten steekt en de koetsier verzocht stil te houden, waarna hij onze bekende reiziger toeroept: "Van Dijke, kom maar gauw hier binnen, hier is plaats genoeg voor u en mij; het regent veel te hard om te lopen!"

En wie was die vriendelijke man vraagt ge zeker?

Geliefde lezer, het was niemand anders dan onze waardige Ds. Ledeboer. O, wat was Van Dijke blijde dat hij hem nu zo onverwacht mocht ontmoeten; hij reed met hem mede, vertelde hem al zijn wedervaren en bleef nu enige tijd bij hem.

Bij elkander zijnde, spraken zij over het een en ander, maar meest over de dingen van Gods koninkrijk. Die de godzalige en beminde Ds. Ledeboer gekend heeft, zal wel weten, dat hij bijna nooit over aardse of vergankelijke dingen sprak of er zich mee

bemoeide.

Bij de vele gesprekken kwam ook eindelijk de zaak van het leraarsambt ter sprake, doch wat stond Van Dijke vreemd op te zien, toen Ds. Ledeboer hem in volle ernst vertelde dat hij last had gekregen van zijn grote Zender, om hem tot herder en leraar te zalven. Nu kon hij het zelf moeilijk geloven. Ds. Ledeboer zeide evenwel dat de tijd zijner bevestiging zelfs zeer aanstaande was en dat hij zich maar gereed moest houden. Daarop gingen zij voor een tijd van elkander. Door bewerking van Ds. Ledeboer werd nu spoedig een kerkelijke vergadering belegd, welke uit de kerkenraadsleden van de verschillende gemeenten bestond.

Op die vergadering maakte Ds. Ledeboer aan allen bekend, wat de Heere hem had geboden: hoe Hij hem had getoond dat hij de waardige medebroeder Pieter Van Dijke, bij hen allen zowel bekend en hartelijk bemind, bevestigen zou tot het leraarsambt.

De ganse vergadering stemde hartelijk in met haren geliefde herder en leraar. Er werd dan besloten, dat er spoedig weer een vergadering zou belegd worden, waarop zij hem dan zouden uitnodigen, ten einde hem daar te onderzoeken, een proefpredicatie te laten doen, waarop zij hem nader zouden examineren, om hem dan daarop in het gewichtige werk te bevestigen.

Dadelijk werd hij van dit besluit in kennis gesteld en werd hij uitgenodigd tot de vergadering, die enige dagen later zou gehouden worden.

Maar wie er ook op gesteld was, Van Dijke niet. Nog nooit had hij zijn onmacht zo gevoeld voor dit gewicht volle werk als juist nu. Nimmer van te voren had hij zulke hevige bestrijdingen gehad als nu het zo nabij kwam, van alle zijden werd het hem bang, zodat hij eindelijk besloot, en ook tot Ds. Ledeboer en enige vrienden zeiden, niet ter vergadering te gaan daar hij geheel onbekwaam was.

Hoe gelukkig, niet waar, lezer! dat hij zijn bekwaamheid in God zou krijgen.

Eindelijk was de tijd aangebroken, dat hij op de vergadering zou moeten verschijnen en onder vele bestrijdingen en gebukt onder vele zwaarigheden, gaat hij er toch heen.

De strijd was hevig, en nu het er op aan kwam, wilde hij wel dat hij het maar niet gedaan had en dat was, omdat hij zo een nietige worm was in zijn eigene ogen, die tot niets goed in staat was, ja zo een die nog minder was in het heilig oog van God, dan een droppel aan de emmer, en een stofje aan de weegschaal. Hij had zulke hoge en grote gedachten van de Drieëenige Verbonds Jehovah en van Zijn zalige dienst, dat hij niet durfde geloven dat de Heere zó een zoude willen gebruiken om in Zijn tempel de dienst te verrichten.

De Heere sterkte hem evenwel bijzonder. Op de vergadering gekomen zijnde, waar hij biddende heen was gegaan, was het of alle zwaarigheden weg waren. Nu had hij geen vrees meer voor enig schepsel, het was of de Heere aan zijne zijde stond, die hem zeide: "Mijn genade is u genoeg."

Op bijna al de vragen, die hem werden gedaan van velen die op de vergadering waren, kon hij een goed antwoord geven. De lezer weet wellicht dat er in die tijd wel meer werden toegelaten tot de Heilige dienst, zonder een examen af te leggen in de volste zin des woords.

Men werd dan enkel onderzocht of geëxamineerd volgens artikel 8 der Dordtse Synode van 1618 en 1619, dat aldus luidt:

"Men zal geen schoolmeester, handwerkslieden of anderen die niet gestudeerd hebben tot het predikambt toelaten, tenzij dat men verzekerd zij van hare singuliere (bijzondere) gaven, godzaligheid, ootmoedigheid, zedigheid, goed verstand en descretie (onderscheiding), mitsgaders gaver, van

welsprekendheid. Zo wanneer dat zodanige personen zich tot de dienst presenteren zal de Classis dezelve (indien 't de Synode goedvind) eerst examineren en naar dat ze dezelve in 't examen bevindt haar een tijdlang laten in privé proponeeren en dan voorts met hen handelen als zij oordelen dat stichtelijk zal wezen."

Hieraan nu heeft hij in alles volkomen voldaan zodat hij geheel volgens de kerkorde werd geëxamineerd.

Voor de proefpredicatie die hij toen doen moest, werd hem als tekst opgegeven, Joh. 13 : 7: "Wat ik doe, weet gij nu niet, maar gij zult het na dezen verstaan."

Er was veel volk tegenwoordig, maar bovenal was de Heere met Zijn Geest in hun midden. Hij beschaamde hem nu ook niet, maar stortte van Zijn Geest in een ruime mate op hem uit, zodat hij met veel vrijmoedigheid het Word Gods mocht spreken.

9. Bevestiging als predikant

Spoedig daarna werd de dag van bevestiging vastgesteld, wat op zijn verzoek plaats hebben zou op de plaats zijner inwoning, op 10 Maart 1849.

Zoveel zulks mogelijk was hadden de vrienden het heugelijk nieuws alom vermeld. Geen wonder dat zij opgetogen waren van blijdschap; zij hadden toch al zolang gewacht en gehoopt, en nu zouden hun wensen vervuld worden. Het is wel waar dat zij iedere Zondag en ook dikwijls in de week het Woord Gods uit zijn mond hoorden, maar zij waren toch verstoken van de bondzegelen, die God aan Zijn Kerk geschonken heeft. Die tijd zou nu voorbij zijn; zij zouden zich nu spoedig mogen verblijden in het bezit van hun leraar. Te begrijpen is het dus, dat reeds een uur voor de aanvang der godsdienst de kerk al zo overvol was, dat er geen mens meer in kon. Van alle zijden stroomde het volk samen.

Eindelijk komt de geliefde prediker Ds. Ledeboer. Meer dan gewoonlijk straalde zijn gelaat van blijdschap. Men kon het hem aanzien, dat hij inwendig opgetogen was. Een hemelse blijdschap lag op zijn gelaat. In een kernachtige rede schetste Z.E.W. het zware en moeilijke werk van de prediker, wanneer hij in eigen kracht stond en de grote verantwoordelijkheid die hij dan op zich nam maar daar tegenover het heerlijke en zalige en gemakkelijke werk, als de Heere met hem was; en na het heerlijke loon dat hem wachtte voorgesteld te hebben, sluit hij zijn rede en zal tot de bevestiging overgaan.

Nadat de aanstaande prediker van zijn plaats was opgestaan, werd het formulier door Ds. Ledeboer voorgelezen. Toen eindelijk op zijn vragen het zo plechtig en roerend antwoord werd gehoord uit de mond van de toekomstige dienaar Gods, het "Ja ik, van ganser harte," dat met luide, doch diep ontroerde stem werd uitgesproken was alles stil en werd niets gehoord, dan het luide snikken van sommige vrienden, die zich niet konden bedwingen.

Toen daarop de dienstknecht neerknielde en daar neergeknield lag met Gods Woord op zijn hoofd, als een bewijs dat hij alleen voor dat Woord wilde bukken en buigen en dat hij niets anders wenste te verkondigen, dan wat op dat Woord gegrond was en toen eindelijk de geliefde Ds. Ledeboer hem zo hartversterkend had toegesproken en de zegen des Heeren had toegewenst en ten slotte het 10de vers liet zingen van Psalm 89:

*"Ik hebbe hem gezalfd met heilig olie zoet,
Onderhouden zal hem mijn hand in tegenspoed,
In wederwaardigheid zal hem Mijn hand versterken;*

*Zodat zijn vijanden door haar kracht en werken
Hem niet zullen overweldigen en verdrukken
Nog brengen onder voet door al haar loze stukken."*

was de aandoening zo groot en de ontroering zo hevig dat ik niet in staat ben dit te beschrijven. Wat er in die ogenblikken in het hart omging van hem, die daar lag neergeknield is mij evenmin mogelijk te beschrijven.

Later heeft hij zelf getuigd, dat die ogenblikken onvergetelijk voor hem gebleven zijn. Hij gevoelde zoveel vrede in zijn ziel en hij mocht zo wegzinken en zakken in het eeuwige wonder Gods, die op zó een had willen neerzien die hem nu nog verder wilde gebruiken in Zijn dienst als slijk om der blinden ogen te openen; ook mocht hij zoveel proeven en smaken van de liefde Gods, die alle verstand te boven gaat, dat het hem als 't ware was of hij reeds in de hemel der eeuwige gelukzaligheid was.

Ook Ds. Ledeboer was wonderlijk gesteld en de gehele gemeente was zeer aangedaan. Zo was nu de grote plechtigheid afgelopen. Pieter Van Dijke was nu dominee, - zoals zij hem nu voortaan altijd noemden en wij hem nu ook zullen noemen.

Zijn begeerten, waar hij jaren lang naar verlangd had, waren nu voor hem vervuld.

's Namiddags zou de jeugdige dominee zijn intree rede houden; doch nu kwam de duivel hem voor een ogenblik weer aanvallen. Wat zou hij nu wel zeggen?

"Hij zou voor zoveel mensen en waar nu ook Ds. Ledeboer bij was niet weten wat hij spreken moest, zoals het betaamde in een intreepredicatie. Was hij nog iemand zoals hij - Ds. Ledeboer - ja, dan zou het nog wat zijn, dat was een waardig man en een flinke prediker, maar hij zou het nooit worden, hoogstwaarschijnlijk zou hij nu wel in zijn woorden blijven steken."

Met deze en meer dergelijke redeneringen zocht de vorst der duisternis het hem moeilijk te maken. Maar hij zou tot zijn spijt op de vlucht moeten en moeten wijken zoals wij verder zullen zien.

Onder biddend opzien tot Hem, van wie alle macht en kracht is, gaat hij als eindelijk de tijd daar is, naar de kerk.

Was er des morgens veel volk tegenwoordig geweest bij de bevestiging, nu was er nog veel meer samengestroomd. Het gehele dorp was bijna tegenwoordig; zelfs de grootste vijanden waren in de kerk, die nu evenwel zo stil waren als lammeren. Met ingespannen aandacht staan of zitten allen naar de deur te kijken of de nieuwe dominee nog niet komt. Zoals te begrijpen is zal de inspanning en verwachting wel niet bij allen dezelfde zijn geweest en het doel der komst zal wel veel uit elkander zijn gelopen.

De een was zeker uit nieuwsgierigheid gekomen, om de dominee te zien in zijn ambtsklederen, hoe hem dit wel stond, een ander om te horen wat die klapper wel had te zeggen, weer een ander of hij niet verkeerd was, enz. Zo gaat het toch veeltijds. Maar ook velen zullen er geweest zijn die uit ware belangstelling opgekomen waren om zielevoedsel op te zamelen.

Niet weinigen zullen hun gebeden opgezonden hebben voor de nieuw bevestigde prediker, dat God hem mocht sterken, zoals wij wel kunnen opmaken uit het vers dat zij opzongen voor hij nog in de kerk was; het was Psalm 119 vers 9:

*"Stort uw gaven op mij, uwen knecht,
Opdat ik, Heer, eeuwig daardoor mag leven,
En onderhouden uw gebod oprecht.
Reinig mijn duist're ogen, wil mij geven,*

*Een rein gezicht opdat ik merken kan,
De wonderen uwer wet hoog verheven."*

Terwijl zij dit vers zingen, komt hij de kerk binnen, nu volgens gebruik in predikantsgewaad gekleed. Nadat hij eerst nog zijn hart, voor God had uitgestort, beklimt hij voor het eerst als leraar de kansel en nadat de voorlezer geëindigd had, opent hij zijn mond en spreekt een kort maar krachtig gebed uit, waarna hij laat zingen van Psalm 40 het eerste vers:

*"Nadat ik langen tijd hebbe verwacht
Der, wille Gods in mijn ellend,
Zo heeft hij Zich tot mij gewend
En heeft verhoort in de nood mijn klacht;
Uit de slijk zeer onreine,
En een afgrond niet kleine,
Met kracht hij mij uittoog,
Hij heeft mijn voeten vast,
Tot zijn wegen gepast,
Op een steenrots zeer hoog."*

Zijne tekstwoorden waren uit de tweeden zendbrief van Paulus aan die van Korinthe, het 3e hoofdstuk, het 5e vers, deze woorden: *"Niet dat we van onszelven bekwaam zijn, iets te denken, als uit onszelven, maar onze bekwaamheid is uit God."*

O geliefde lezer, hoe goed ging dat; niets was hij uit of van zichzelf; hij was tot geen ding bekwaam, maar zijn bekwaamheid was uit God, die hem dan ook nu weer niet verlegen liet staan. Nee, integendeel, hij kreeg zoveel bekwaamheid om te spreken en de Heere werkte zo in het harte zijner hoorders, dat de eerste predicatie die hij als dominee gedaan heeft tot een middel van verscheiden zondaren is geweest, die daardoor in het hart werden gegrepen en voor wie het tot een eeuwige zegen gebleven is. Zo zien wij duidelijk dat de Heere zijn eigen werk bekroond en zegent, en sterkt allen die Hem in Zijn weg verwachten.

Nu was er een geheel ander leven voor hem begonnen; van nu af zou hij zich geheel wijden aan de dienst van God; een groot veld was er nu voor hem open om op te arbeiden.

Op vele plaatsen was de verkondiging van het zuivere, Woord Gods zeer schaars. Het is wel waar dat Ds. Ledeboer en anderen zo nu en dan kwamen prediken, doch dit gebeurde maar een enkele keer, omdat er zo vele plaatsen leeg waren.

Op verscheiden plaatsen werd Ds. Van Dijke nu geroepen om te prediken niet alleen, maar ook om de sacramenten te bedienen. Zoveel het mogelijk was, voldeed hij aan de vele aanvragen, die hij uit alle plaatsen kreeg.

Uit het naburige eiland Tholen, Zierikzee en omstreken, ook uit Zuid-Beveland en Walcheren kwamen zij hem vragen om er te prediken.

Het is ons niet mogelijk al de plaatsen op te noemen waar hij zo al gepredikt heeft, of ook wanneer hij voor het eerst op deze of die gemeente gekomen is; m. i. doet het ook niets ter zake, laten wij liever een blik werpen op hem zelf als prediker en de kracht die de Heere in zijn prediking gaf.

Hij was een leraar die, zoals wij gehoord hebben, niet bij mensen had gestudeerd of

geleerd; zijn hogeschool waaraan hij gestudeerd had en nog telkens en telkens leerde was bij zijn dierbare Heere Jezus, bij de Koning der kerk zelf.

Voorwaar, wel de beste die er te vinden zal zijn!

Zeer nadrukkelijk lezen wij in Gods dierbaar en onfeilbaar Woord: "Al Mijn kinderen zullen van de Heere geleerd zijn," en zo was ook Ds. Van Dijke van de Heere zelf geleerd in zijn werk.

Van Hem was zijn kracht en sterkte; God zelf had hem geroepen om Zijn Woord den volke bekend te maken; Hij zelf zou hem nu wel ter hulp zijn. Hij was niet opgeleid tot de Heilige dienst zoals dat in onze duistere en afvallige dagen zo veel is gebeurd, omdat vader of moeder het zo mooi vinden dat hun zoon predikant is, of ook wel om de grote traktementen die algemeen worden gegeven. Nee, mijn lezers! niets van dat alles was hier in het spel; maar ik vraag u: "is dit niet gruwelijk ook?"

Bedenkt eens goed! Uit eigen beweging, of omdat vader of moeder er op gesteld is, of om des voordeels wil zal men gaan studeren en zich voorbereiden, zonder een roeping of zending gehad te hebben en als dan zo iemand, na enige jaren studie examen heeft gedaan, dan zou de grote God zedelijk verplicht zijn, zo iemand in Zijn wijngaard te gebruiken.

Nee, geliefde lezers! zo gaat het niet; gelooft niet dat God Zich wetten zal laten voorschrijven van nietige stervelingen.

Maar daarom is er ook allerwegen zoveel ellende in de godsdienst; van daar die dodigheid, die dorheid en koudheid. Van daar ook die vele predikers, die met al hun groot en veel verstand nog niet één of twee preekjes van een half uur lang, van buiten kunnen of willen leren, maar het dg gemeente maar voorlezen, zo dor en droog als het maar mogelijk is.

Of hun toehoorders zitten smachten naar de ware spijs, daar vragen zij niet naar. Zulke predikers, die tegenwoordig in grote massa te vinden zijn in de gehele wereld, - want meent niet dat het alleen in Nederland zo gesteld is, maar allerwegen is dorheid en lauwheid te bemerken, - zijn juist als die prachtige bloemen, die men in sommige kamers aantreft onder glazen stolpen of prachtige vazen; zij schijnen wel schoon, maar er is geen leven in, omdat de Heere er nooit geen leven in gegeven heeft. En dan moet bij die heren alles netjes en ordelijk voorgesteld (of liever voorgelezen worden, de juiste vorm mag vooral niet gemist worden en op de tijd moet vooral gelet worden, enz. enz. enz. Is dat nu geen gruwel der gruwelen! Nee, geliefden! zo was het met Ds. Van Dijke niet!

Ieder die het voorrecht gehad heeft hem te horen, zal zulks wel met mij getuigen. Met een droge of dorre vorm hield hij zich volstrekt niet op. Kerkgeschiedenis, wereld of vaderlandse geschiedenis was het veld niet waarop hij zich bewoog; daar had hij niet veel in geleerd. 't Is wel waar dat hij daar niet geheel onwetende in was, maar het maakte toch nooit de stof zijner behandeling uit. Maar de grote en vele breuken van ons zondig land en volk aan te tonen, dat was zijn veld, daarin was hij thuis. De goddeloze het eeuwig wee en het verschrikkelijke aan te zeggen, dat deed hij in iedere predicatie.

Dorre of droge schriftverklaringen gaf hij nooit; grote of hooggeleerde uitdrukkingen deed hij niet; hij was enkel eenvoud in zijn spreken. Bovendien had hij een schone, heldere stem en tevens een sterk lichaam, vooral in zijn eerste jaren als predikant, maar met al zijn eigen krachten of sterkte kon hij niets doen, als de Heere met Zijn Heilige Geest niet kwam.

Dn meestentijds had hij vooraf geen tekst, dikwijls is het gebeurd dat hij volstrekt niet wist wat hij spreken moest en dat hij zo naar de predikstoel moest; maar de Heere beschaamde hem nimmer. Hij was er wel niet altijd mee tevreden, zodat hij wel eens

in de week een preekje opmaakte, om dan, zoals hij zeide, 's Zondags niet verlegen te staan, maar dan was het geheel en al mis; dan had hij niets te praten. Dat kon ook niet, omdat hij buiten Gods weg was, niet waar? Hij had God niet nodig, maar dan kon hij het met zijn eigen verstand wel klaar spelen.

Doch dat duurde dan evenwel nooit heel lang, want dan raakte hij al spoedig in de war en moest hij met schaamte zijn schulden voor God in het gebed belijden, dat dan altijd zijn toevlucht was. Hij sprak zo meest wat de Geest hem gaf uit te spreken en dat ging dan zeer goed.

De Heere heeft hem in zijn prediken wonderlijk gesterkt. Zo gebeurde het dat hij met Kerstdag, als de eerste Kerstdag op Maandag viel, negenmaal achter elkander 's Heeren Woord verkondigde, en de negende maal nog even helder en klaar als de eerste; wat wel een sprekend bewijs mag heten, dat hij van God zelf werd geleerd en gesterkt. In zijn hoofd kon dat niet zitten, en op papier had hij het niet om voor te lezen. Nee! het was de Geest gedaald van Boven, die hem onderwees.

Hij had ook veeltijds veel verborgene zaken mee te delen. Veel waren de leringen, die onder zijn prediking op te zamelen waren en wonderveel was hij tot steun en sterkte van Gods volk. Hij werd soms zo diep ingeleid in de verborgenheden van Gods Koningrijk, dat een natuurlijk mens hem in 't geheel niet vatten kon en er dus weinig aan had.

Ik herinner mij nu juist nog een voorval, dat ik hier vermelden wil.

Een groot geleerd heer, met een vol hoofd, doch helaas! een leeg hart, die mij kende en met wie ik eens over Ds. Van Dijke sprak, en vooral over zijn prediking, vroeg mij eens: "maar hoe spreekt toch die Dominee Van Dijke wel? Dat schijnt wel iets buitengewoons te zijn, omdat er zoveel volk naar hem loopt als hij preekt."

Ik zei op mijn beurt: "Mijnheer! als u het zo graag wil weten, ga dan eens mee om hem te horen."

Dat voorstel vond hij heel goed; hij zou het bepaald doen. De eerste maal als hij weer in onze omgeving zou komen, gaf ik mijnheer terstond bericht en hij ging er met mij mee naar toe.

Het was in de winter. 's Namiddags had Z.Eerw. volgens de 7de Zondag uit de Heidelbergse Catechismus te preken.

De Heere gaf hem zeer veel licht om te spreken tot de grote schare, die van heinde en verre was samengevloeid om Gods Woord te horen. Met zeer veel helderheid en klaarheid verklaarde hij die heerlijke waarheden die er in die Zondag opgesloten liggen, nl. dat zij niet allen zullen zalig worden, maar alleen diegene, die door een oprecht geloof worden ingelijfd.

Verder daalde hij zo diep af, wat een oprecht geloof is, en wat een Christen nodig is te geloven, dat vele natuurlijke mensen hem niet vatten konden.

Ook de hooggeleerde mijnheer had hem niet begrepen. Ik sprak hem na de godsdienst en op mijn vraag, hoe hij het gehad had, kreeg ik ten antwoord: "als Ds. Van Dijke Hebreuws had gesproken, dan had ik er weinig minder van begrepen, vooral op 't laatste wist ik volstrekt niet meer, waar hij over sprak."

Ik vond het nog al eerlijk van hem, dat hij het wilde weten

Hij zeide: "of het aan mij lag of aan de dominee, ik weet het niet."

Arme man! niet aar, lezers? Het lag natuurlijk alleen daar maar aan, dat de natuurlijke mens niet begrijpt de dingen die des Geestes Gods zijn. Zij zijn hem een dwaasheid, omdat zij geestelijk moeten onderscheiden worden. Het hoofddoel zijner prediking was, om God altijd op het hoogst te verhogen en de mens op het diepst te vernederen. Hij predikte de mens altijd als dood en doemschuldig, die uit of van zichzelf tot

niets goeds bekwaam is, maar tot alle kwaad geneigd.

Ik laat hier volgen een klein uittreksel uit een predicaatie, die hij eens heeft gehouden te Nieuwerkerk, op een Vrijdagavond, uit Efëze 2 : 1, "En u heeft hij mede levend gemaakt, daar gij dood waart door de misdaden en de zonden."

Hij stelde daarin voor de doodstaat, waarin ieder mens van nature gevallen is en nog ligt, en zo geheel afhankelijk is van de genade des vrijen, ontfermenden Gods. Voorts het eeuwig wonder, dat God uit vrije, ontfermende liefde van eeuwigheid sommigen heeft uitverkoren tot de eeuwige zaligheid; dat Hij daarvoor Zijn eigen Zoon heeft gegeven ter verzoening van zo een dood en doemschuldig zondaar, die gedurig nog nodig heeft om aan zijn doodstaat bekend gemaakt te worden. Voorts breedvoerig voorgesteld de weg der zaligheid, nl. Jezus Christus, Die van de Vader gegeven is ten eeuwigen leven. Verder het grote werk des Heiligen Geestes, die de mens aan zichzelf ontdekt als een arm, verloren zondaar, die alles verbeurd heeft en die nodig heeft uit genade gezaligd en levend gemaakt te worden.

Hij stelde zo voor het drieërlei werk van de Drieëenige Verbondsgod om een zondaar te zaligen en levend te maken en besloot met de vraag, die hij aan ieder zijner hoorders deed en waarop het zeker altijd 't meest zal aankomen: "of wij al reeds persoonlijk uit onze doodstaat zijn verlost en levend gemaakt, door de Heere, als nieuwe schepselen; en of wij allen, hoofd voor hoofd, er reeds de krachtige ondervinding van hadden, of wij dus al in het recht Gods gevallen zijn en alzo de rechtvaardigmaking hebben leren kennen." Zo ongeveer was de grondslag van zijn prediking.

Bidgaven had hij buitengewoon veel. O, hoe krachtig kon hij somtijds zijn hart voor God uitstorten in het gebed; hoe vurig kon hij toch de Heere om bijstand smeken voor de een of andere zaak en met welk een ernst kon hij de belangen van land en volk aan God opdragen. Dikwijls heeft hij ook wonderlijke verhoringen gehad op zijn gebed. Soms wel zo krachtig en duidelijk dat ieder die het zag, of hoorde moest getuigen: "dit is van de Heere geschied."

Als hij de sacramenten bediende was hij veeltijds zeer goed gesteld. Hoe menigmaal heeft hij het heilig Avondmaal uitgedeeld, zodat het was alsof de Heere bij hem stond. Soms mocht hij zoveel van de liefde Gods in zijn ziel proeven en smaken, als hij maar dragen kon om zijn werk te verrichten. Menigmaal rolden de tranen bij hem over de wangen, als hij het brood brak en ronddeelde, of de beker ter hand stelde aan de gasten.

Hij maakte er echter niet veel gebruik van; hij was altijd zo bevreesd om er aan te beginnen, omdat hij maar al te dikwijls zag, dat er nog zovelen aanliepen, die als honden aanzaten, aten en terug gingen, die zichzelf een oordeel aten en dronken, niet onderscheidende het lichaam des Heeren; maar als hij er gebruik van maakte, dan ging het weer goed.

Zeer liefderijk kon hij ieder der gasten dan een vertroostend woord toespreken. Eens was het dat een vrouw het laatst aan de tafel kwam. Zij had al zolang gedraald en op zijn herhaalde uitnodigingen was zij nog niet gekomen, omdat zij geen kracht had om door te breken. Eindelijk aan de laatste tafel en op het allerlaatste gaf de Heere haar kracht en vrijmoedigheid en trad zij toe. En wat was nu het vriendelijk woord van de dienstknecht Gods? Hij sprak: "wel mijn lief kind, dat was bijna te laat, niet waar? maar zo laat bij Jezus zou toch nog voor eeuwig gelukzalig zijn!" waarna hij dadelijk begon en met veel zegen voort mocht gaan.

Ook in het bedienen van de doop was hij veeltijds goed gesteld. O, wat kon hij die kleine kindertjes toch hartelijk en krachtig opdragen aan de Heere, of het Hem soms mocht behagen die jonge spruitjes in genade aan te nemen, tot Zijn erfdeel.

Dan liepen veeltijds de tranen bij hem over de wangen van aandoening en medelijden. Duizenden kinderen zijn door hem gedoopt, soms wel 40 tot 50 op één dag, om reden dat het aantal zijner gemeenten al groter en groter werd en er telkens nog nieuwe plaatsen bij kwamen. Waar hij ook verzocht werd om te komen, zijn eigen gemeente kon hij toch niet laten zitten, daardoor kwam het dat er soms maanden verliepen voor en al eer hij weer eens op deze of gene plaats kwam.

En als wij nu nog eens letten zouden op de rijken zegen, die de Heere op zijn prediking heeft willen schenken, waar zouden wij moeten beginnen of eindigen. Het is de Heere, Die de Alwetende is, alleen bekend en de eeuwigheid zal het openbaren, hoevelen er door zijn prediking tot het waarachtige licht zijn gekomen.

Zovelen die openbare getuigenis gaven van de grote schat, die zij deelachtig waren geworden, waarvoor hij het middel had mogen zijn, zouden wij u kunnen opnoemen. Wij zullen het evenwel niet doen, omdat wij in de eerste plaats niet weten, of zij, die er nog van in leven zijn, er wel op gesteld zouden zijn, ook omdat men zeer voorzichtig moet zijn om het niet aan de predikant toe te schrijven, maar de Heere des hemels en der aarde er de dank en de eer voor toebrengen.

Velen waren er nog, die het nog niet openlijk durfden uitspreken, dat zij des Heeren eigendom waren, maar die toch met hun gehelen wandel toonden, dat zij de Heere liefhadden, zodat wij met volle vrijmoedigheid mogen zeggen, dat zijn arbeid een rijk gezegende arbeid is geweest. Niet alleen dat er vele zielen onder zijn prediking bekeerd werden, maar zeer dikwijls was hij tot troost voor ongetroosten en tot versterking van zwakgelovigen, zodat er vele zwakken onder zijn prediking versterkt werden, die zeggen konden: "ik ben een held!"

Op vele plaatsen waar vroeger niets bestond, heeft hij gemeenten gesticht, die meest alle nog bestaan. Daarvan is Middelburg wel de grootste, de gemeente daar telt tegenwoordig ruim 1000 zielen.

Ook nog veel andere gemeenten zijn door hem als van de grond af gesticht. Niet alleen ging hij dáár prediken, maar ook nog op zoveel andere plaatsen, niet alleen 's Zondags maar ook dikwijls in de week, soms iedere dag en op allerlei plaatsen in schuren, stallen tot woningen.

Ook is het wel gebeurd, dat hij in de open lucht stond om Gods Woord te spreken, zo als mij medegedeeld is dat te Eversdijk, een klein plaatsje in Zuid-Beveland, ruim 1 ½ uur van Goes, gebeurd is. Hij zou daar in ten klein wagenhuis of schuurtje prediken. Dan stond hij gewoonlijk op een wagen of slede of voor een eenvoudige lessenaar. Dáár stond hij dan op een slede, doch er kwam zoveel volk van alle zijden samengestroomd, dat zij hem onmogelijk allen konden zien of horen.

Dat hinderde, hem zo zeer, dat hij besloot om maar naar buiten te gaan, wat dan ook gebeurde. Hij klom dáár op een wagen en het volk dat rondom hem op het gras zat of stond, kon hem nu gemakkelijk horen en verstaan. Ook daar was zijn prediking niet ongezegend, want er werden er ook daar onder zijn prediking krachtdadig bekeerd, naar men mij met zekerheid meegedeeld heeft.

Telkens kwamen er grote scharen onder zijn gehoor, waaronder er waren, die 3 à 4 uur hadden gelopen om onder zijn gehoor te komen, wat zeker als een bewijs van belangstelling mag geacht worden, die men in hem toonde. Wat kon hij dan, wel met die mensen te doen hebben, als hij op dat volk zag, op de vele duizenden, die

gedurende zijn prediking het levendmakend woord uit zijn mond hadden gehoord, maar voor wie het nog altijd een reuk des doods ten dode was geweest; of als hij bedacht, dat zij ook daarvoor nog zouden geoordeeld worden, dat zij van hem nog der weg der waarheid waren voorgesteld, hoewel het van zijn zijde met vele zwakheden gepaard ging.

Ook kon hij daarentegen zo innig verblijd zijn, dat hij nog paarden had mogen hechten aan de Middelaarskroon van Jezus. O, wat kon hij dan wel in verwondering wegzakken en zinken in het eeuwig, onuitsprekelijke wonder dat God uit vrije genade zo een snode zondaar had willen staande houden en nu nog als een middeltje in zijn hand wilde gebruiken om sommigen te redden van een eeuwige dood en om nog enkelen als een brandhout uit het vuur te rukken. Dan was het hem goed en zalig. Meent nu evenwel niet, geliefde lezers! dat er in die tijd, dat hij leraar geweest is, geen donker wolkje voor hem op kwam dagen, nee, dan zou ge vreselijk in de war zijn. Ook nu had hij nog veel strijd, zowel van binnen als van buiten. Van binnen vooral had hij zeer veel aanvallen van de Vorst der duisternis, die niet los liet, om hem, was het mogelijk, te verslinden.

Het gebeurde dikwijls dat hij met veel klaarheid en vrijmoedigheid des Heeren woord had mogen spreken, en dat hij zeer goed was gesteld geweest, ja tot zegen was geweest voor die hem hoorden, dat hij nog niet thuis was of de duivel kwam weer al met allerlei redeneringen om het hem maar moeilijk te maken. B. v., dat hij niet zuiver in de leer was, dat hij nooit geen verantwoording zou kunnen doen in de dag der dagen, ja dat hij een ellendige dwaas was geweest, om dit werk aan te vangen, dat hij maar in eigen kracht had gedaan en dat nu eenmaal al het bloed van die mensen van zijn hand zou afgeëist worden; dat dan een verschrikkelijk lot hem wachtende was, enz. enz. enz.

O wat is de Satan toch listig, nietwaar! Juist omdat Ds. Van Dijke zo zuiver in de leer was, juist daarom, dat hij zoveel afbreuk deed aan het rijk des Satans, daarom zocht hij het zoveel mogelijk te verhinderen.

Maar ook deze listen en lagen waren maar tot een zeker einde, zij dienden dikwijls tot zeer nauw onderzoek en brachten hem dikwijls dicht bij de Heere, want:

*"Als hij zich in 't gebed,
Tot Isrels God mocht wenden,
Dan heeft Hij hem gered,
Uit angsten en ellenden."*

Ja, als de Heere dan weer eens bij vernieuwing kwam, dan was er weer blijdschap na vele smarten.

Niet zelden gebeurde het ook, dat hij in de week iets bijzonders mocht ondervinden aan zijn ziele, totdat de Heere hem iets openbaarde, dat hij zeker meende des Zondags aan zijn gemeente te moeten zeggen, dat hij evenwel alles vergeten was, als hij op de predikstoel kwam, maar dan gebeurde het ook dat de Heere onder 't spreken het hem in de mond legde.

O, wat heeft hij ook niet slapeloze nachten doorgebracht, dat hij bijna de ganse nacht met God bezig was, vooral des Zaterdagsnachts.

Soms was het hem ook wel eens erg benauwd, als hij dan niet wist wat hij spreken zou, wand de meesten rijd had hij - zoals ik reeds opmerkte - geen tekst, benauwd moest hij dan naar de kerk, ook zocht hij dan wel allerlei uitvluchten om er maar van af te komen, maar dat ging niet en moest hij dan toch eindelijk optreden, dan kwam het evenwel meest altijd goed uit.

Een uit de vele gevallen van die aard willen wij u meedelen.

Op zekere tijd zou hij weer te Bruinisse prediken, waar zeer veel volk tesamen gekomen was. De gehele morgen had hij zuchtende doorgebracht, Maar eindelijk was het tijd om op te gaan; zodat de voorlezer hem kwam vragen welk hoofdstuk hij voorlezen moest. Hij zeide, dat hij het volstrekt niet wist en zo kon de man weg, - hij moest maar iets voorlezen naar zijn goedvinden.

Nog steeds zat de dominee zuchtende daar hij niet wist, waarover hij zou moeten spreken, het zweet brak hem overal uit. Toen het eindelijk hoog tijd was, zei zijn vriendelijke gastvrouw: "Dominee! u moet weg, ze zijn al aan 't zingen!

Hij zeide: "ik kan niet, ik kan niet! Zeg maar dat ik niet kan komen."

De vrouw zeide: "och dominee, ik zou toch maar gaan, want er is zoveel volk dat u wacht. De Heere zal u weer wel helpen, zoals Hij zo dikwijls al heeft gedaan."

Eindelijk besluit hij te gaan, Maar zal eerst nog eens bidden, maar alles bleef voor hem gesloten, en zo gaat hij naar de kerk, schreiende en zuchtende in zijn gemoed. Wat moest er nu van komen; wat zou hij nu toch zeggen, want nog wist hij geen tekst. Maar wat gebeurt er?

Zoals hij de kerkdeur open doet, komt hem deze waarheid met kracht voor, die wij lezen in Gen. 49: 9, het laatste gedeelte, dele woorden: *"Ik gedenk heden aan mijn zonden."*

Dadelijk was het besluit bij hem gemaakt, dat dit zijn tekst zijn zou. Aan de voet van de preekstoel gekomen, stort hij eerst zijn hart nogmaals uit voor God en verlicht van geest beklimt hij hem nu. Hij nam nu die woorden tot zijn tekst, en nu zou het openbaar worden, dat de Heere hem bijstond, want heeft hij ooit 's Heeren hulp mogen ondervinden, dan was het op die morgen.

Met zoveel helderheid en zo dringend sprak hij, dat ieder bewogen werd, en de Heere gebruikte dat woord als een middel voor een grote zondares, die er door in het hart gegrepen werd, en op een buitengewone wijze krachtadig tot het volle licht des Evangelies kwam. Er stroomde zoveel Goddelijk licht in zijn ziel neder, dat hij nimmer gemakkelijker gesproken heeft.

Nu was hij van achteren blijde, dat hij naar de kerk was gegaan en nu had hij zoveel stof tot danken, dat hij die dag vurig van geest des Heeren woord driemaal sprak, en de derde maal evenveel stof had als de eerste.

Zie, dat was van de Heere geschied.

Ook van buiten had hij veel strijd en wederwaardigheden, zoals het sterven van zijn kinderen, ziekte in eigen persoon en anderen.

Hoewel hij ook iemand was die vele en grote gebreken had, - wat hij ook graag zelf bekennen wilde - toch was hij een gezant Gods, die zijn werk nauwgezet en getrouw deed. Ook in de huiselijke godsdienst was hij zeer nauwgezet. Behalve dat hij bij de maaltijd altijd vooringing in gebed en dankzegging, had hij ook de goede gewoonte dat hij 's morgens en 's avonds met zijn gehele huisgezin knielend het aangezicht des Heeren zocht, dan droeg hij zijn vele en grote noden aan God op, zowel voor hem en de zijnen, als, ook voor ál zijn gemeenten en voor het gehele land en volk. Meer dan eenmaal zonderde hij zich een uur of wat af van de beslommingen der wereld om alleen met zijn God te zijn in een eenzame stille kamer, waar hij dan met God worstelde voor de een of andere zaak. Daar kon hij dan alles aan God bekend maken. Dit deed hij ook als hij op reis was. Menigmaal hebben zij hem langer dan een uur God aan horen roepen. Voor allen en alles zocht hij 's Heeren aangezicht; hij was, in één woord, een nauwgezet dienstknecht Gods; een krachtig bidder voor het volk en

voor zijn gemeenten, vooral ook voor zieken en ongelukkigen.

Voor de arme was hij altijd een milde gever. Dikwijls gebeurde het, als iemand om een kleinigheid vroeg, dat hij een flinke gift gaf; de meeste tijd gaf hij de helft meer dan er gevraagd werd, want zijn spreekwoord was: "Ik heb het om niet van de Heere gekregen, ik geef het Hem om niet terug."

Ook zeide hij dan wel eens: "de Heere geeft altijd de meesten interest," als wij aan de Heere iets geven, krijgen wij altijd honderd procent interest van het gegevene.

Er kon dan ook altijd wat bij hem af, ja, hij heeft er zelf zijn gehele bedrijf aan opgeofferd. Ds. Ledeboer vroeg hem eens, of hij geen spijt had, dat hij zo had gehandeld, daar hij nu toch bijna al zijn schatten kwijt was, waarop hij antwoordde: "nee, waarde collega! ik heb een gehele hofstede voor Jezus en Zijn dienst over gehad, maar als ik er nog een had, dan zou ik er die ook voor over hebben. Voor geen duizend werelden zou ik terug willen geven wal ik in de plaats heb, nl. de eeuwige zaligheid. Dat was de echte taal van een Christen, nietwaar? Het is m.i. zo een dor teken, dat wij nooit eens iets kunnen missen voor de zaak van God.

Ds. Ledeboer zegt ergens in een van zijn versjes:

*"Schatten zijn boeiën,
Zij verhindren in 't spoeiën
Naar 't hemelse huis."*

10. Verlies van gezinsleden

Wij zeiden daar straks reeds, dat hij ook in zijn tijdelijk leven vele wederwaardigheden had. Vooral het jaar, 1853 was voor hem een gewichtvol jaar, zoals wij zullen zien. Nog maar even was de eerste dag van dit jaar aangebroken, of het bracht hem al veel smarten. Die eerste dag, die anders een dag is van vreugde voor velen, was voor hem een treurige dag voor het vlees, daar op die dag de Heere een zijner lievelingen van zijn hart scheurde, door de onverbiddelijke dood, een lief kind, van slechts twee jaren oud.

Hoe bedroefd hij ook mocht zijn over het verlies, evenwel treurde hij niet als zij, die gene hoop hebben, omdat hij zeker mocht geloven, dat het naar de hemel ging; hij had daarvoor de duidelijkste bewijzen. Maar hoewel dit zo was, viel het voor het vlees niet gemakkelijk.

Ook zijn geliefde vrouw had er erg veel mee te doen.

Zij had al enige tijd aan elkander in een zwakke toestand voor haar lichaam verkeerd en nu deze slag daarbij kwam, verergerde dit zozeer, dat de geneesheer verklaarde, dat zij de tering had, wat dan ook bleek waar te zijn, want al meer en meer namen hare krachten af; haar gehele lichaam werd als het ware, van dat tot dag gesloopt, tot zij eindelijk de 15^e October van datzelfde jaar de laatsten adem uitblies.

Dat was voor de waardige dienstknecht Gods opnieuw een zware slag. Dit viel hem bovenal zwaar en zo smartelijk, dat hij van haar geen zekerheid had, dat hij haar weer zou zien en ontmoeten in de gewesten der eeuwige heerlijkheid, om dáár met haar voor eeuwig verenigd te zijn. Hij had haar altijd zo hartelijk liefgehad en zij wederkerig hem; zij was voor hem een goede echtgenote geweest en ook een goede moeder voor haar kinderen.

Wel is het waar, dat zij in het eerst volstrekt niet met hem bevredigd was, toen de Heere hem bekeerde ja dat zij hem soms erg tegen was geweest en ook veel smart had

aangedaan, nu was dat evenwel allang veranderd en was zij in alles stil en onderworpen.

Zij wilde alles graag voor hém doen, en wat had zij niet voor hem gedaan en met hem geleden, vooral ook in de dagen van vervolging en toen hij gevangen zat. Later sprak hij daar nooit meer van, nu was het alles goed en hij had haar nog zo graag langer gehouden. Maar de Heere vraagt niet wat wij willen. Zijn raad bestaat en Zijn wil geschiedt.

Een tijd lang had hij er veel mee te doen. O, die scheiding van zijn vlees en been, waar zij toch een gedeelte van uitgemaakt had, viel hem zo zwaar. Hij kon het maar niet in 's Heeren hand overgeven.

Eindelijk behaagde het de Heere het van hem weg te nemen, en toen moest hij geheel stil en gerust zijn en zeggen: "Zijn doen is Majesteit en Heerlijkheid, en Zijn wil geschiede in de hemel en op de aarde."

Nog maar even was hij een weinig van die slag hersteld, of een nieuwe zware slag trof hem. Hij had een dochter van 19 jaren, die nu in de plaats van hare moeder het huishoudelijk werk deed. Kort na de dood van hare moeder werd zij door een zware ziekte aangetast, die haar ten grave sleepte; zij overleed de 28 December 1853.

O, geliefde vrienden! dat was ook weer een smartelijk verlies voor hem; hoe menige traan kostte hem dit ook nu. Toch mocht hij van haar geloven, dat zij naar het Vaderhuis daar boven ging.

Voor het vlees was het evenwel een smartelijke weg; het was een onvergetelijk jaar voor hem. De Heere was hem evenwel veel tot steun en sterkte, zodat hij ook wel eens kon zeggen:

*"Die vroom is van gemoed,
Zal zeer veel lijden overal,
Maar God hem haast vrij maken zal.
Voor kruis en tegenspoed".*

Om al de wederwaardigheden op te noemen en de wonderlijke gebedsverhoringen en uitreddingen die hij heeft ondervonden, zou ons geheel onmogelijk worden, ook zouden wij veel te uitgebreid worden.

Als wij eens zien, dat hij uit zijn eerste huwelijk vijf kinderen door de dood heeft moeten missen en vele ziekten heeft gehad, zowel in zijn gezin als in zijn eigen persoon, dan kan men wel begrijpen dat zijn tegenspoeden vele waren. Maar uit alle die heeft hem de Heere gered.

11. Verhuizing naar Middelburg en weer terug

Op vele plaatsen had hij goede vrienden, die hem bijstonden en hielpen in alles wat zij konden. Vooral had hij die o.a. te Middelburg, zoals de WelEd. Heer Versluys en meer anderen.

Al dikwijls had men hem aangeraden te verhuizen en van St. Philipsland naar Middelburg te komen wonen, maar daar was hij niet gauw toe over te halen. Eindelijk besloot hij er toe, in het begin van 1857. Er werd een woning voor hem in orde gebracht en hij verliet zijn stille omgeving om in een stad te gaan wonen.

Op de 12 Juni van dat jaar, trad hij in het huwelijk met Janna Wilhelmina Meijer en 's Zondags daarop werd hij met haar kerkelijk ingezegend te Middelburg door zijn vriend Ds. Ledeboer.

De hoofdzaak van zijn vertrek naar Middelburg was geweest om van daar

gemakkelijker zijn gemeente te kunnen bezoeken, Maar dat ging niet naar zijn zin, en bij zijn vrouw nog veel minder. Zij waren het stille landleven zo gewoon, dat zij het in een stad niet gewoon konden worden. Hij was er dan ook nog geen jaar of hij besloot terug te keren, zodat hij na verloop van enige tijd op zijn oude plaats terug kwam, die hem boven alle plaatsen dierbaar was, nadat hij er 15 maanden van af geweest was. Allen waren even blij dat ze terug, waren, want nu konden zij weer leven, zoals zij gewoon waren en waren zij weer bij hun bekenden en vrienden.

Gewoonlijk stond de dominee om vijf ure 's morgens op; nadat hij zich eerst enige ogenblikken met God had afgezonderd ging hij, als het weer gunstig was een eindje wandelen in de heerlijke, vrije natuur en dat ging niet als hij in de stad woonde.

Niet alleen hij en zijn gezin waren verblijd, maar ook zijn familie en dorpsgenoten waren verblijd dat hij weer in hun midden was.

De haat, die zij hem vroeger hadden toegedragen, was nu in liefde en achting veranderd, zelfs waren er velen op het dorp, die hem vreesden, vooral de anders niet vreesachtige jongelieden. Verscheiden malen is het gebeurd, dat hij in zijn eenvoudigheid over het dorp wandelde en dat er ergens enige jongelui waren, die wat al te veel beweging maakten of ook wel vloekten en raasden, dat zij dadelijk, zodra zij hem zagen komen, stilzwegen en uit elkander gingen.

Zoveel eerbied hadden zij voor hem, dat zij geen enkel woord zouden gesproken hebben, als hij bij hen kwam.

Hij was altijd zeer vriendelijk jegens iedereen, geen kind, nog zo klein, kon hij voorbij gaan zonder het vriendelijk te groeten of toe te spreken. In de regel sprak hij anders weinig, en hoe ouder hij werd, hoe minder hij sprak. Soms kon hij uren achter elkander voor zich zitten kijken zonder een woord te spreken. Zijn spreekwoord in die tijd was dikwijls: "Spreken is maar zilver, maar zwijgen voor de Heere en stil te zijn in elke weg, is goud." Ook als de een of ander bij hem kwam, die het wat al te druk had, die wel met twee monden gelijk wilde spreken, liet hij die gewoonlijk eerst geheel uitspreken en als zij dan zwegen, had hij een kort woord om hen te antwoorden.

Ook als hij ergens gelogeerd was, sprak hij heel weinig. Die hem dan na de godsdienstoefening op ging zoeken, kwam meest altijd teleurgesteld terug. Als de Heere hem soms te spreken gaf, ja dan sprak hij, maar anders niet.

Ook gebeurde het dikwijls, als hij weer op een plaats kwam, waar hij in lang niet was geweest en deze of gene kwam met klachten over dit of dat, of men kwam gebreken optellen van die of die, dan vooral zweeg hij geheel, en als hij dan daarop Gods Woord verkondigde, op de predikstoel, loste hij al de gebreken op die hij gedurig nog in zichzelf zag; dat was dan veeltijds dienstig om de aanklager geheel het zwijgen op te leggen. Niet dat hij de zonde wilde bedekken, of er niets van weten wilde, maar hij zag er dikwijls de verkeerde bedoeling van in, nl. dat zij eigen gebreken geheel voorbij zagen om die van anderen zoveel mogelijk uit te kramen.

Huisbezoek hield hij ook zeer weinig. Menigmaal heb ik daarover harde woorden horen uitspreken, en zeker was het niet altijd goed te keuren en viel het wel eens te bejammeren; maar laat ons niet te hard zijn in ons oordeel. Immens Ds. Van Dijke was ook maar een mens, die dus ook niet volmaakt was, maar die nog vele gebreken had. Als wij dan eens zien welk een onrustig leven hij had, daar hij altijd van de een plaats naar de andere moest reizen, om zo doende zoveel mogelijk te prediken, zowel in de week als 's Zondags, en dat hij zulke grote gemeenten had, die hij onmogelijk van huis tot huis kon bezoeken, dan zijn dit m.i. redenen genoeg om hem niet van

traagheid te beschuldigen. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij er ook nog wel andere redenen voor gehad, welke, is alleen de Heere bekend.

Ik weet wel dat hij wel eens zeide: "dat er zo velen waren die er nog al heel wat voor rekenden als de dominee eens bij hun geweest was (want er waren velen die hem afgodisch vereerden), dat kan dus voor hem ook een oorzaak daartoe geweest zijn.

Waar hij ook was, of waar hij ook kwam, altijd was hij leraar.

Zijn predikantsgewaad had hij altijd en overal aan. Hij hield er volstrekt geen hoge of ronde hoed op na, om te gebruiken als hij op reis was, zoals dit tegenwoordig algemeen gebeurt. En waarom zou dat zoveel gebeuren? Omdat de meeste heren predikanten niet kunnen horen dat zij om Jezus wille soms smaadheid moeten lijden, of ook omdat zij zouden vrijgelaten worden, of om andere redenen, die de Heere alleen buiten hen, weet.

Nee, zo deed Ds. Van Dijke niet! Wie hem op zijn woonplaats had gezien, op het stille eilandje, kon hem ook zo zien in het grote Rotterdam of andere plaatsen in Holland, of Drenthe, waar hij ook nog al dikwijls naar toe ging. Hij schaamde zich nergens, en liet daarom zijn steek of korte broek niet weg, of als hij predikte, zijn bef en mantel. Altijd kon men hem als dienstknecht Gods kennen. Vandaar dat hij op zo vele plaatsen geëerd en bemind werd, ja soms van geheel vreemde mensen.

Zou het daaraan niet kunnen liggen dat er tegenwoordig zo weinig eerbied is voor de evangelie-dienaren, omdat de meesten, slechts enkelen uitgezonderd, niet te onderscheiden zijn van handelsreizigers, kooplieden of iemand anders.

Laat ons echter hiervan afstappen en maar overlaten aan Hem, die gezegd heeft, wat wij lezen in Matth. 10 vs. 32, 33: "Een iegelijk dan, die Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik ook belijden voor Mijn Vader, die in de hemelen is; maar zo wie Mij verloochend zal hebben voor de mensen, die zal Ik ook verloochenen voor Mijn Vader, die in de hemelen is."

Omdat het, zoals ik reeds zeide, zo lastig viel zijn gemeenten te bezoeken, was hij naar Middelburg vertrokken geweest - hoewel dat niet ging - en dat dit van uit St. Philipsland ook moeilijk viel, zal ieder wel weten die daar bekend is. De dam, of dijk, die er nu gelegd is van daar naar Noord-Brabant, heeft het verkeer veel gemakkelijker gemaakt. Maar in de tijd van Ds. Van Dijke was die er nog niet. Ook moet ik u nog zeggen, dat hij er volstrekt niet op gesteld was. In zijn tijd hebben zij het eens geprobeerd, maar telkens is het gehele werk weggeslagen, waar hij van zijn zijde zeer over verblijd was, daar hij in een verbinding met Noord-Brabant niets geen nut zag daar het zo diep in het Roomse on- en bijgeloof verzonken ligt. Het is dan ook in zijn leeftijd nooit gebeurd, en dikwijls heeft hij de Heere gebeden dat Die het werk zou verhinderen, wat dan ook telkens gebeurde.

Zeer opmerkelijk is het, dat het spoedig na zijn dood zo goed geslaagd is. Nu kon hij nergens naar toe of hij moest varen en dan maakte hij hoogst zelden gebruik van spoortrein of stoomboot, maar bijna altijd reisde hij met zijn eigen zeilvaartuig. Nu weet men, dat men bij 't varen aan weer en wind of getijde verbonden is, vandaar dat er dikwijls zoveel mensen teleurgesteld waren, als hij naar de een of andere plaats had geschreven: "Als de Heere wil en wij leven hoop ik a.s. Zondag het Woord Gods bij u te prediken," dan moest hij altijd Donderdags of Vrijdags al van huis. Als dan evenwel de wind ongunstig of te sterk was, dan kon er van gehele reis niets komen en moest hij willens of onwillens weer uitstellen.

De teleurstelling was dan natuurlijk op de plaats, waar hij verwacht werd, groot, daar de mensen altijd van heinde en verre waren opgekomen. Daar kwam dan nog bij, dat

hij geen gelegenheid had die teleurgestelden de reden van zijn wegblijven te schrijven, zodat zij altijd in het onzekere verkeerden.

Ook bij ongesteldheden viel dat lastig, daar hij nog al veel met kiespijn en keelaandoening te doen had, soms zo erg, dat hij er niet van spreken kon.

12. Nieuwe kerk te St. Philipsland

Allerwegen breidde zijn werk meer en meer uit, ook op het dorp zijner inwoning. De kerk, die hij had, werd weer veel te klein, zo zelfs, dat zij de helft der hoorders nog niet bevatten kon. Van alle zijden kwamen zij nog steeds met scheepjes en bootjes door wind en storm, soms met levensgevaar. Vele gevallen zoude ik u op kunnen noemen, hoe soms alles werd beproefd en gedaan om hem toch maar te kunnen horen. Om echter niet al te uitgebreid te worden zal ik het evenwel niet doen.

Het werd dus steeds moeilijker voor de mensen, die van verre waren gekomen, om een plaatsje te krijgen. Zo kon het dus niet blijven, zodat er eindelijk besloten werd een nieuwe kerk te bouwen, wat dan ook spoedig gebeurde. Er werd nu een kerk gebouwd, die er nog staat, die ruim 10.000 gulden kostte, en waarin ruim 400 zitplaatsen zijn, een fraaie, doelmatige kerk. Welk een uitbreiding, nietwaar! Eerst had hij in een kamer Gods Woord verkondigd, verder in een schuurtje, dat in een kerk veranderd was, eindelijk in een stenen kerkje en nu had hij een zeer grote kerk. Zij werd gebouwd in het jaar 1871. Op de laatste rustdag van de maand Augustus van dat jaar werd zij ingewijd met de woorden die wij lezen in Genesis 32 vers 10: "ik ben geringer dan al deze weldadigheden en dan deze trouwe, die Gij aan Uw knecht gedaan hebt, want ik ben met mijn staf over deze Jordaan gegaan en nu ben ik tot twee heiren geworden."

Er was bij deze inwijding veel volk tegenwoordig en de Heere gaf hem zeer veel van zijn zalige nabijheid te ontwaren, zo zelfs, dat het hem bijna ging als Salomo, toen hij de tempel inwijdde en de heerlijkheid des Heeren de tempel vervulde, zodat de priesters niet konden staan om te dienen.

Ook hier vervulde de heerlijkheid des Heeren de tempel. Hij was als overstelpt van de liefde Gods; hij kon soms in 't geheel niet spreken. Met veel zegen heeft hij er ook later in werkzaam mogen zijn.

Op diezelfde tijd werd er te Bruinisse ook een nieuwe kerk gebouwd. Zo ongeveer, als die bij hem op het dorp, die hij met veel zegen kort daarna heeft ingewijd en waarin hij nog dikwijls heeft gepredikt, omdat die plaats dicht bij hem was en het dus gemakkelijk voor hem was om die te bezoeken.

De andere plaatsen, zoals in Holland en Drenthe en andere provinciën, bezocht hij niet zoveel, vooral in zijn laatste jaren, wat dan ook geen wonder was, want, zoals ik zei, was hij nog al dikwijls sukkelende en dan telkens op het water te moeten zijn en dan verder bij vreemden enige dagen door te moeten brengen, begon hij al meer en meer te ontzien. Toch hield hij het nog vol zolang hij kon. Hij heeft wel eens gezegd: "Ik heb mijn beste krachten besteed in de dienst des Heeren," en nu wenste hij vol te houden om ook zijn laatste krachten de Heere te wijden. Het was geen gemakkelijk werk voor hem zo maar altijd van de een plaats naar de andere te trekken, en maar zelden thuis te zijn. Voor het vlees was het geen licht of genoeglijk werk, dan had hij 't veel gemakkelijker gehad als hij een vaste standplaats had gehad, een gemeente, waar hij alleen maar bij bleef.

Hij morde daar echter nooit over, overtuigd zijnde dat het de Heere was, die hem dit werk had opgelegd en dat hij het daarom ook niet mocht opgeven. Als hij op zijn grote Meester zag, die ook het gehele land doorging om te prediken en die soms geen plaats

had waar hij zijn gezegend hoofd neer kon leggen, dan had hij niets te zeggen, dan was hij dankbaar voor al het goede, dat hij nog genoot en dan vroeg hij niet wat genoeglijk of gemakkelijk was, maar wat de Heere wilde, dat hij doen zou. Nooit heeft hij dan ook berouw gehad over zijn handelwijze om alles te verlaten en de Heere alleen te dienen; hij is altijd pal blijven staan voor de waarheid.

13. Zorg voor 18 gemeenten

Even na zijn bevestiging had, Ds. Ledeboer eens tegen hem gezegd: "waarde broeder Van Dijke! gij zijt nu gesteld om een muur te zijn rondom Sion; bid nu veel de Heere om te allen tijde staande te blijven." De Heere heeft hem dan ook altijd staande gehouden.

Niettegenstaande al de wedervaardigheden en de strijd, die hij gehad heeft tot de einde toe, heeft hij toch altijd pal gestaan voor de waarheid, hoewel het soms voor zijn vlees en bloed veel kostte. Als de Heere hem niet altijd had gesteund met Zijn kracht, zeker ware hij omgekomen.

Als wij dan zien welk zwaar werk hij had, moeten wij dan niet zeggen, dat hij het van zichzelf onmogelijk kon doen?

Hoeveel gemeenten had hij: toen hij stierf had hij 18 gemeenten waar hij als hoofd over stond.

Daar was heel wat aan te doen voor hem. Het is wel waar, dat hij op 't laatst wel hulp had, zoals van lerende ouderlingen, enz., maar de hoofdzaken kwamen toch alle op hem neder.

Eens of tweemaal per jaar hield hij vergadering met al die gemeenten, waar dan al de verschillende zaken behandeld werden. Was het evenwel buiten die jaarlijkse vergaderingen nodig, voor de een of andere gewichtige zaak, dan werd er dadelijk kennis van gegeven aan al de gemeenten en werd er een buitengewone vergadering belegd, waar dan de ingebrachte zaken werden behandeld of de geschillen werden beslist volgens den woorde Gods.

Nu zal wellicht deze of gene lezer zeggen: "Wel, wat was dat dan toch een buitengewoon mens, en wat had hij toch bijzondere gemeente, dat zij alles deden wat volgens Gods Woord was."

Maar geliefden! ik zeg dit niet om hiermee te willen bewijzen, dat hij ook daarin volmaakt en zonder gebreken was en soms niet verkeerd handelde. Nee, het gebeurde ook maar al te veel, dat hij te vleselijk was, of ook zijn kerkenraadsleden te vleselijk handelden. Maar niettemin was het zijn lust altijd, zo dicht nabij de Heere te leven en volgens zijn inzetting te handelen, als het maar mogelijk was.

O, zo menigmaal heeft hij moeten belijden, dat hij niet goed had gehandeld, maar hij had het grote voorrecht, dat hij het meest altijd voor de Heere met schaamte en waar berouw moest belijden en bij Hem vergeving zocht en vond voor zijn dagelijkse zonden, die nog vele waren. Ieder die de geliefde, beminde leraar van nabij gekend heeft, zal wel weten dat zijn wederwaardigheden niet hebben opgehouden tot de einde toe.

Ook op stoffelijk gebied had hij die veel. Wel is het waar, dat hij nooit gebrek heeft gehad en behalve die keer waarvan wij u verhaalden, toen hij in de gevangenis zat, tot zijn vrouw geen cent meer over had, waren er voor hem en de zijnen zulke tijden niet meer aangebroken. Veel had hij nog moeten betalen aan onkosten en boeten, enz., Maar nooit heeft hij er over geklaagd, hoewel zijn familie dat wel eens deed. Ook zijn moeder zeide eens tegen Ds. Ledeboer, dat haar zoon een half jaar had gevangen

gezet en dat dit haar zo spijtte. Waarop Z.Eerw., zo zonderling als hij was, haar vroeg, hoe oud zij al was.

Zij antwoordde: "70 jaren".

Daarop vroeg hij haar of zij al bekeerd was, zij met "neen" moest beantwoorden.

Daarop zeide hij: "wel moedertje, dan hebt gij nu al zeventig jaar lang in de gevangenis gezeten, en als de grote God het niet verhoedt, zult gij er eeuwig in moeten blijven. Uw zoon daarentegen heeft er maar een half jaar in gezeten en weet nu, dat hij voor eeuwig vrij zal zijn, dat is geen jammer, nietwaar?"

Wel weten wij, dat door die woorden de tranen bij de oude vrouw langs de wangen biggelden, maar of het voor haar tot een eeuwige zegen geworden is en zij voor altijd vrij is gemaakt uit de gevangenis der zonde, is ons onbekend.

Ds. Van Dijke sprak er zelf nooit over op een klagende toon. In deze kon hij ook zeggen: "Die Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen; de Naam des Heeren zij geloofd."

Toch had hij - al had hij dan ook geen dadelijk gebrek - nog al eens moeilijke omstandigheden, Maar hij leefde geheel uit de hand Gods, zolang hij leraar is geweest. Vast traktement had hij nooit. Maar niettegenstaande dit, kon hij altijd goed leven. De Heere, die gezegd heeft "dat een arbeider zijn loon waardig is", en dat "diegenen, die de kudde weiden ook van de melk zullen gevoed worden", zorgde steeds goed voor hem. Vele en groot waren de gaven, die hij soms op stoffelijk gebied ontving. Zeer veel zouden wij u daarvan kunnen opnoemen, wat en van wien hij soms wel werd toegestoken; maar dit mogen wij vooral niet doen, omdat nog velen van die edele gevers en geefsters in leven zijn, die het volstrekt niet hebben gedaan om er later mede te pronken, maar die hem hebben liefgehad als dienstknecht Gods en hem hartelijk hebben bemind om zijns werks wil en hem uit lust en liefde iets van het hun konden afstaan.

Nu, die daad is wel prijzenswaardig, nietwaar? De Heere zal het hun allen wel vergelden, hetzij reeds hier in de tijd, door er hun voor te zegenen, of hiernamaals in de eeuwige heerlijkheid.

Hij was altijd zeer dankbaar, zelfs voor het kleinste bewijs van achting, dat men hem bewees, en die waren niet weinig; van alle zijden werd er goed om hem gedacht, zodat hij zijn bete niet al zuchtende moest gebruiken.

Hoewel hem veel achting en liefde werd bewezen en hem de last des levens zo veel verlicht werd, had hij soms zeer moeilijke gevallen, die hem nog al veel verdriet veroorzaakten.

Voor al was dit het geval met sommigen zijner kinderen, die niet allen en altijd wandelden in de voetstappen van hun waardige vader, die het ook niet altijd voor de wind of naar hun zin ging. Veel heeft hij daardoor moeten lijden en menige slag trof hem soms zoo, dat hij menige nacht wakende en biddende doorgebracht heeft.

Ieder, die kinderen groot gebracht heeft, weet welk een kommer men somtijds van hen heeft en als men dan eens ziet met welk een talrijk kroost de Heere hem had gezegend, daar er nog elf in leven waren toen hij stierf, dan is het licht te begrijpen, dat het er soms wel eens stormen kon, eer zij allen hun zin hadden.

Niettegenstaande de vele wederwaardigheden, die hij daardoor had en nog zo vele andere, die elkander in het leven van ieder mens opvolgen, groeide en waste hij steeds op in de kennis en liefde Gods. Wel is het waar dat er ook veel donkere tijden voor hem kwamen, tijden waarin de Heere zijn aangezicht voor hem verborgen hield. Maar gelukkig duurde dit nooit lang en mocht hij ook veel van de zalige nabijheid en zoete gemeenschap des Heeren ondervinden.

Nog al dikwijls had hij met ziekte te worstelen, veel had hij in de laatste jaren met keelontsteking te doen gehad, wat, naar het zeggen der geneesheren, van het vele spreken was.

Zijn stem, die vroeger heel helder en fors was geweest, was in het laatste veel zwakker en zachter geworden. In de vijf laatste jaren was hij geheel sukkelende; hij werd zeer reumatisch, wat, volgens het zeggen van geneeskundigen, kwam door de vele gevatte kouden.

Nu, dat waren wel gegronde redenen, aas wij eens zien hoe menigmaal hij in koude en trekkige schuren gepredikt heeft, dat hij soms meer dan twee uren lang voor een geopende deur of raam moest staan, die vanwege de grote massa mensen niet gesloten kon worden, en als wij dan zijn gedurig reizen gadeslaan, door allerlei weer en gelegenheden, dan is het geen wonder, dat hij erg reumatisch was. Het was soms zelf zo erg, dat hij niet op of neer kon, vandaar dat hij in de laatste jaren zo bang was van reizen en het dan ook veel minder deed dan vroeger. Vandaar ook, dat hij zijn gemeenten zo weinig kon bezoeken, hoe graag hij ook wilde.

Ook is hij meer dan eenmaal zeer ernstig ziek geweest, zo zelfs, dat hij nabij de dood was gekomen, maar de Heere richtte hem telkens weer op, hoewel hij zelf wel eens dacht, dat hij spoedig met zijn God en Zaligmaker in verenigd zijn. De Heere had evenwel andere gedachten. Hij had nog veel voor Hem te doen, voor hij van de aarde zon scheiden.

Hij heeft zelfs in de laatste vijf jaren nog veel gepredikt, veel kinderen gedoopt en nog dikwijls het heilig Avondmaal des Heeren bediend, vele nieuwe lidmaten aangenomen en bevestigd, of kerkenraadsleden aangesteld, enz.

Toch werd hij steeds zwakker en zijn krachten namen meer en meer af. Ook in zijn uiterlijk voorkomen verviel hij al meer en meer, zodat niet alleen zijn dierbare betrekkingen, maar al zijn vrienden hem bezorgd aanzagen.

O, hoe menig gebed werd er voor hem opgezonden naar de troon der genade, of het de Heere behagen mocht, indien het in Zijn heilige raad kon bestaan, hem nog lang te sparen en nog tot een rijke zegen te stellen.

Zo zwak het dan ook ging, bezocht hij zo nu en dan toch nog zijn vele gemeenten. Soms moest hij ondersteund worden door zijn vrienden, als hij op de predikstoel moest of hem zou verlaten.

14. Het einde van de loopbaan

Zo brak eindelijk het jaar 1882 aan. Al meer en meer werd zijn lichaam gesloopt, zodat hij meest altijd in huis moest blijven zitten, of een klein eindje gaan wandelen. Zijn geliefkoosde wandelingen in de laatste twee jaren waren altijd voorbij de begraafplaats. Hij was daarbij wonderlijk gesteld. Het was of hij een voorgevoel had, dat hij niet lang meer leven zou, maar dat zijn lichaam spoedig op die stille rustplaats zou gebracht worden.

In het voorjaar werd zijn lichaam weer zeer erg aangetast, zodat ieder dacht dat hij sterven zou, maar toch werd hij weer beter en kon hij weer eens optreden om 's Heeren Woord te verkondigen en de sacramenten te bedienen. Ook kon hij andere gemeenten weer eens bezoeken. Zelfs had hij voorgenomen om naar Holland en Drenthe en omstreken te gaan, om daar al zijn gemeenten te bezoeken en zijn werkzaamheden te verrichten.

Maar de mens wikt. Maar God beschikt. Hij ging dan op reis naar Benthuisen en omstreken, vergezeld van zijn geliefde vrouw die uit bezorgdheid voor zijn zwak lichaam de reis met hem mee maakte. De reis ging nog al voorspoedig goed en wel

kwam hij, waar hij wezen wilde, zeer verblijd zijnde dat hij weer bij zijn geliefde vrienden was.

Op de gemeente, waar vroeger zijn zielevriend Ds. Ledeboer was werkzaam geweest, die nu al lang juicht voor de troon en de kroon der eeuwige heerlijkheid op het hoofd draagt, op die gemeente zou hij zijn werk als prediker besluiten. Op 30 Juli predikte hij daar voor het laatst. Nog driemaal heeft hij op die dag gesproken. Zijn stem die, zoals ik zeide, zwak was, was op die dag meer dan gewoon helder. Hij was wonder goed gesteld, maar op het laatst van zijn rede werd hij zeer afgemat en was hij zo aangedaan, dat hij bijna bezweek, toen hij van de predikstoel kwam. Als het ware gedragen door zijn vrienden en ondersteund door zijn geliefde vrouw, gingen zij naar de woning van een hunner, waar hij weer wat bijkwam en opknapte, zodat hij 's Woensdags namiddags, 2 Augustus daarna, nog 50 kinderen doopte.

Daarna vertrok hij de anderen dag naar Moerkapelle in Holland, waar ook een gemeente van hem was.

Door de zwakte en toenemende ongesteldheid, was het hem onmogelijk om daar te prediken. In de woning van een zijner ouderlingen van die plaats heeft hij nog op Zondag, 6 Augustus, kinderen gedoopt en nog 5 personen bevestigd tot nieuwe leden der gemeente. Dat was zijn laatste werk als dienaar Gods.

De andere dag is hij geheel ziek geworden en met veel moeite is hij 10 Augustus thuis gekomen. Op die reis hebben zij nog veel afgesukkeld, hij echter was daarbij zo wonder goed gesteld, dat het ieder trof.

De Heere maakte hem toen reeds als het ware geheel van zijn vrouw en kinderen los.

Zodra zij thuis kwamen en het bekend was geworden dat zij thuis waren, kwamen er zeer velen naar hem toe om naar zijn toestand te vernemen.

Velen meenden, dat het nu spoedig met hem gedaan zou zijn; menigmaal had hij zulke benauwdheden, dat zij dachten, dat hij er in gebleven zou zijn. Toch was het niet zo: de Heere had weer andere gedachten. Zijn lijden zou nog niet geëindigd zijn; dan knapte hij weer wat op en dan was hij weer veel erger.

Evenwel kon hij toch niets verrichten; hij moest maar altijd in zijn kamer blijven of kon soms zo eens een enkel keertje buiten wandelen. Als hij kon, ging hij nog eens voorbij de begraafplaats. Hij gevoelde goed zijn einde naderen en hij was niet bevreesd voor het donkere graf, maar hij was met dood en graf bevredigd. In zijn lichaam moest hij veel lijden en met zeer veel pijnen had hij gedurig te worstelen. Bij dit alles was hij zeer geduldig, zelfs zo, dat hij tot beschaming was van anderen.

Het was anders geen kleinigheid voor hem om nu maar altijd stil te zitten of te liggen en om geheel te zwijgen, hij, die zoveel had gesproken.

Ik zeide daar, geheel te zwijgen; ja, geliefde lezer! hij sprak bijna niets. Neen, hij morde en klaagde niet, zoals dit zo dikwijls gebeurt. Hij was volkomen eenswillend met Gods wil. De Heere had hem op zijn laatste reis getoond, dat hij nog veel zou moeten lijden en zou hij dan nu morren of klagen? Zo dikwijls zei hij: "het is rechtvaardig wat God doet; Hij straft mij niet naar mijn zonde, of vergeldt mij niet naar mijn ongerechtigheden, de Heere is barmhartig en genadig en van grote goedertierenheid."

Als hij dan eens een gezicht kreeg op het heerlijke, eeuwige loon, dat hem wachtte, en dat hij nu spoedig te huis zou zijn, hoe hij uit deze wereld, waar hij zijn pelgrimsreis bijna voltooid had, zou overstappen in het eeuwige Vaderland daarboven, dan was het hem zo goed en zo zalig. Dan stemde hij zo hartelijk in met de geestelijke pelgrim uit het bundeltje dat hij zo dikwijls las en ook wel eens zong:

"Hoe zucht een pelgrim in dit leven,
 Gelijk een balling in 't vreemd land,
 Die uit zijn vaderland verdreven,
 Vast dolen gaat door bos en zand.
 Hij zag de dag zo dikmaal klaren,
 En teld' zo menig avondstond,
 Ja noemt een hele rei van jaren,
 Dat hij zich onderweg bevond.

"Ach!" denkt hij, "hoe lang zal 't nog duren
 Eer ik mijns Vaders aangezicht
 Na zoveel doorgezuchte uren
 Aanschouwen mag in 't eeuwig licht!
 O pelgrim! troost u onderwegen,
 Al schijnt gij nog zo ver van huis,
 Het is zover niet eens gelegen:
 Aan 't einde volgt de rust voor 't kruis.

En of ons langs de vreemde wegen
 Veel strijd en tegenheid ontmoet,
 Daar is zoveel niet aan gelegen,
 Na 't bitter proeft men 't best het zoet.
 O eeuwig zoet! daar wij op hopen,
 Gij zijt het duizendmaal wel waard,
 Dat wij het al om u verkopen,
 Ach vaderland, zo schoon van aard!

Al moet men hier een weinig strijden,
 En sukk'len in het vreemde land,
 De zaal'ge hoop kan ons verblijden
 En schuiven 't alles aan een kant.
 Een hand vol levens met verlangen,
 Met achs en zuchten doorgebracht,
 Te wiss'len en daarvoor 't ontvangen
 Een eeuwig goed: wel hem die 't acht!

Daarom, o pelgrim op deez aarde!
 Wees maar geduldig, sterk uw moed.
 Het grote goed is hoog van waarde
 Daar gij de pelgrimsreis om doet.
 Wel pelgrim, troost u onderwegen,
 Al schijnt gij nog zo ver van huis,
 Het is zo ver niet eens gelegen,
 Aan 't einde volgt de rust voor 't kruis.

Dan valt gij in een vollen zegen,
 Uit al dit wereldse gedruis,
 Door 't bloed van Jezus ons verkregen,
 Uw Vader in Zijn armen thuis."

Toch sprak de waardige leraar het niet openlijk uit, dat hij van zichzelf wel dacht, dat hij van deze ongesteldheid niet zou opstaan en dat hij niet lang meer op deze wereld zou zijn. Zo sukkelende weg werd het jaar 1882 doorgebracht en brak het jaar 1883 aan, het jaar dat zijn sterfjaar zou zijn.

Van vele zijden was de belangstelling op die Nieuwjaarsdag groot. Ook op die dag was hij wonderlijk gesteld; hij had een voorgevoel, dat dit het laatste nieuwjaarfeest was, dat hij met de zijnen hier zou vieren.

Bij al zijn ongesteldheid bleef hij toch goed op de hoogte van wat er in zijn gemeenten omging, aangezien de verschillende kerkenraadsleden hem getrouw van alles kennis gaven. Zeer graag was hij er over bezig, als de een of andere ouderling of diaken bij hem kwam. Tot op zijn laatste ogenblikken vroegen zij hem om raad over deze of gene zaak. Als men hem dan vroeg, wat hij dacht, dat er van de gemeenten komen zoude, als hij ging sterven, aangezien nog niemand zijn plaats ingenomen had, was zijn antwoord: "Laten wij dit maar in Gods hand overgeven; mijn werk is bijna hier afgedaan. Ik weet dat de Heere zijn kerk wel bewaren zal en dat Hij er zelf wel zorg voor dragen zal, dat ze niet vertrapt of, vertreden wordt."

Dan waarschuwde hij hen, dat zij toch ten allen tijde maar zouden vasthouden aan Gods ordinantiën. Hij zeide dan gewoonlijk: "Klemt u ten allen tijde maar vast aan de waarheid, want er zijn donkere tijden ophanden."

O, wat heeft hij daar al niet over gezegd en wat heeft hij in de laatste jaren daarover gepredikt, dat de Heere hem had getoond, dat er donkere wolken zouden komen, ja zeer donkere dagen voor de kerke Gods. Hij zag duidelijk en klaar, dat de Heere van Nederland was geweken en nog verder zou wijken, omdat Nederlands inwoners zijn wetten en inzettingen hadden verlaten en zich wetten hadden gemaakt naar hun eigen zin en wandelden naar het goeddunken huns harten.

Daarom heeft hij volgehouden zolang mogelijk te waarschuwen, dat zij niet van de waarheid zouden afwijken. Maar pal zouden staan ten allen tijde, zoals hij zelf had gedaan, hoewel hij zelf overtuigd was, dat dit bij hem met vele gebreken en tekortkomingen was gegaan, maar hij heeft volgehouden volgens Gods Woord te handelen.

Het is wel waar, dat men in zijn laatste tijden allerlei laster en leugen tegen hem heeft uitgebraakt, zoals: dat hij de krachtige invloeden des Heiligen Geestes moest missen in het laatste, en dat hij zeer verkeerd handelde, enz. enz. enz. Wat zij ook gezegd hebben, of wat zij ook hebben uitgebraakt, niemand heeft ooit kunnen zeggen en bewijzen, dat hij van de oude waarheid was afgedwaald, of dat hij, iets den volke voorgesteld heeft, dat niet met het eeuwig onfeilbaar Woord Gods overeenkwam.

Nee, daar is hij ten allen tijde getrouw aan gebleven, bij al de gebreken die hij had. Dat Ds. Van Dijke in de laatste jaren predikte zonder de krachtige invloeden des Heiligen Geestes te ondervinden, is bepaald onwaar. Nee, hij sprak zo uit de diepten van het genade leven, dat menig een hem volstrekt niet verstond of begreep. Hij kon vooral in die laatste jaren met weinig woorden veel zeggen; hoe talrijk waren de leringen, die onder zijn prediking op te zamelen waren, voor hen, die het waarlijk om ziel voedsel te doen was, op de weg naar het Sion, dat boven is.

Voor vele anderen was hij evenwel een steen des aanstoots.

De hoofdzaak daarvan was, dat hij altijd de mens predikte, als geheel dood zijnde in zonden en misdaden, die geheel alleen uit vrije genade moet gezaligd worden, die uit of van zichzelf niets kan of wil dan zondigen en die steeds altijd maar van God afwijkt, zelfs nog na ontvangen genade. Het was steeds zijn hoofddoel om de mens

niets te doen zijn en God het al. En voor hoevelen is dit tegenwoordig juist een doorn in het oog, hoe geheel anders wordt nu door vele predikers geleerd en voorgesteld, hoe is die zielsverdervende leer niet allerwegen doorgebroken, die als hoofdgrond heeft, dat de mens zalig kan worden, als hij wil, dat hij zich maar slechts heeft over te geven en te geloven, en dat God dan het overschot wel doen zal. Hoe menige ziel is daardoor niet in slaap gewiegd en eindelijk met een ingebeelde hemel in de eeuwige verdoemenis gestort. Hoe vele duizenden zullen hen niet volgen naar die plaats van eeuwig ach en wee, indien de Heere het niet verhoedt, met die leer, die als een fijne list gesponnen is van de vader der leugen. Nee! zo was Ds. Van Dijke's leer niet.

Die was, zoals wij reeds zeiden: dat alle mensen van nature verdoemelijk en walgelijk zijn en vertreden liggen in hun bloed en nooit naar God zullen zoeken of vragen, maar steeds altijd met de rug naar God zullen staan en dat het niet aan des mensen vrije wil of zin afhangt dat het niet is "desgenen die wil, of desgenen die loopt, maar des ontfermenden Gods;" dat God van eeuwigheid enigen uit vrije genade heeft uitverkoren, die zalig zullen worden en dit geen hardigheid of gestrengheid is van God, die enkel liefde is, maar dat het uit vrije goedheid en barmhartigheid is, dat Hij enkele heeft uitverkoren, want dat Hij rechtvaardig alle mensen had kunnen laten verloren gaan; dat Hij dan wanneer het stondetje der minne voor zo een uitverkorene is aangebroken, zo een ziel komt te arresteren en hem trekt uit het rijk des satans en overbrengt in het rijk der gelukzaligheid.

Zie, zo was ongeveer zijn grondslag. Ook kon hij niet anders prediken, want zo was hij ook van God bekeerd, en geleerd zoals wij hebben gezien. Als hij dus een anderen weg had voorgesteld, dan was het werk Gods in zijn eigen persoon ook nooit goed geweest, dan had God bij hem zelf verkeerd gehandeld, of hij was nog geheel onbekeerd. Niet, dat hij leerde of vaststelde, dat elk mens die van God bekeerd wordt, juist zo een weg moest hebben als hij had gehad, neen, integendeel, hij sprak bijna nooit over zijn eigen bekeringsweg op de predikstoel.

Hij wist zeer goed, dat de Heere sommigen trekt als in het suizen van een zachte stilte en anderen van jongs af.

Men begrijpt dus, dat hij van velen niet werd bemind, voor een oude, strenge wetprediker of dweper werd uitgescholden, of op de grofste wijze werd belasterd en beschuldigd. Zover ons bekend is, heeft hij op al die laster of die beschuldigingen het diepste stilzwijgen bewaard, dus laat ons er ook van afstappen, om hem gade te slaan in de laatste ogenblikken zijns levens.

In zijn laatste dagen had hij met vele smarten te worstelen.

Door de vele benauwdheden, die hij had te doorstaan, gepaard met beklemd ademhaling, waarbij hij ten laatste ook nog het borstwater kreeg, had hij veel pijn te lijden. Dat zijn einde met rasse schreden naderde, gevoelde hij zeer goed, hoewel hij niet zo openlijk tegen iedereen uitsprak.

Van alle kanten, zowel uit zijn gemeenten als van andere plaatsen, kwamen vrienden hem bezoeken. Met veel belangstelling werd overal en elke dag naar enig bericht van de geliefde leraar uitgezien, en werd een gedurig gebed opgezonden tot de troon der genade en smeekte met de Almachtige om, als, het in Zijn heilige raad kon bestaan, toch de zo innig geliefde leraar te sparen, maar ah evenwel Zijn heilige wil anders was, dat Hij toch het lijden dragelijk mocht maken en hem veel van zijn heilige en liefderijke nabijheid schenken.

De gehele maand Januari had hij zeer weinig kunnen spreken zowel door de zwakte van zijn lichaam, als door de donkere ogenblikken, die hij voor zijn ziel had. Enige dagen later, vier weken voor zijn dood, kreeg hij bezoek van enige zijner vrienden en

vriendinnen, waar hij zeer blijde mede was. De Heere was hem die dag weer zeer nabij en goed. Sinds enige dagen had hij niet meer hardop kunnen bidden, maar ,nu gaf de Heere hem weer zoveel kracht en sterkte, dat hij het met veel helderheid en kracht doen kon. O, wat was hij toch weer verblijd door de zo krachtige hulpe Gods, hem nu weer bewezen. Veel heeft hij die dag nog met zijn vrienden en vriendinnen gesproken; soms schreiden zij allen van aandoening. Hij zei tot een vriendin, die dicht bij hem aan het bed zat - want in de laatste dagen moest hij altijd te bed liggen - "o, mijn lief kind! wat is de Heere toch goed voor ons, nietwaar? Wat is Hij ook nog goed voor mij, ook in deze ziekte zeer veel heeft Hij mij, terwijl ik hier op het ziekbed neder lig willen leren, vooral heeft hij mij dit gedaan uit Psalm 99, daarvan inzonderheid de verzen 6 en 8; waar wij lezen: "Mozes en Aron waren onder Zijn priesters en Samuël onder de aanroepers Zijn Naams; zij riepen tot de Heere en Hij verhoorde hun. O Heere onze God! Gij hebt ze verhoord, Gij zijt hen geweest een vergevend God, hoewel wraak doende over hun daden."

De Heere had hem duidelijk getoond, dat dit nog zo was; dat Hij, de Almachtige, hem ook dikwijls had verhoord.

Dat God geen behagen heeft in de zonde, maar er bezoeking over doet hier in de tijd, nochtans zal Hij hun niet van voor Zijn aangezicht verstoten, maar hen eenmaal in eeuwige heerlijkheid opnemen; en dat het daarom voor ieder bekeerde zo nodig is zeer nauwe bij de Heere te leven en te verkeren. "Zeg dit maar tegen alle mensen," sprak hij tot haar.

Zie, mijn lezers! dat waren heerlijke lessen, die de Heere hem zelf geleerd had; dat was een heerlijk ziekbed om maar alles wat eigen werk of wil was te verliezen en geheel in Gods wil te berusten en "Amen" te zeggen op al Gods daden.

Roerend was het afscheid geweest, dat hij van zijn vrienden had genomen, om hun aan deze zijde des grafs niet meer te zien.

Al meer en meer namen zijn krachten af, hij moest geheel geholpen worden; zijn lichaam dat anders zo dik en zwaar was, was er nu niet half meer. Hij had een uitstekend goede verpleging van zijn vrouw en zijn zoon Pieter, die hem in zijn laatste dagen altijd heeft geholpen en verpleegd, die hij dan ook innig beminde, hoewel hij ook zijn andere kinderen, die hem gedurig kwamen bezoeken, lief bleef hebben tot de einde toe.

In die laatste dagen sprak hij zeer weinig, de pijnen in zijn lichaam maakten het veeltijds onmogelijk. Hij was er evenwel goed onder gesteld, en daar hij niet in het onzekere omtrent zijn toestand verkeerde, wist hij ook dat hij spoedig zou ontbonden worden van deze wereld en voor eeuwig met zijn dierbare Borg en Zaligmaker zou verenigd zijn.

De Heere gaf hem nu en dan wel eens een voorsmaakje van de eeuwige heerlijkheid, die hij verwachtte en dan was het hem zalig en goed; dan verlangde hij spoedig ontbonden te zijn en met Christus te zijn, daar dit hem verreweg het beste was.

Zijne beste tijden waren meestal des nachts; als alles stil en rustig was, heeft hij vele zalige ogenblikken voor zijn ziel mogen genieten. Dan kon hij zo vurig al zijn belangen aan God opdragen, ook de belangen van alle zijn gemeenten; niets werd er dan door hem vergeten, maar alles droeg hij dan aan God op, ook de belangen voor land en volk en ook voor de plaats zijner inwoning, in één woord, hij was tot de einde toe een bidder, die voor alle zaken de troon der genade bestormde.

15. Sterven

Zo brak eindelijk de eerste Maart aan van het jaar 1883.

Op die dag maakte hij voor het eerst aan zijn geliefde betrekkingen bekend, dat hij spoedig van hen zou scheiden; dat zijn strijd bijna gestreden en zijn lijden bijna geleden was. Toen hij daarop hun droefheid zag, zeide hij, dat zij niet moesten wenen en bedroefd zijn, want dat hij zeker naar de hemel der heerlijkheid ging, dat hij zeker wist, in wien hij geloofde, en dat hij nu spoedig zou aanlanden in de zalige gewesten der eeuwige vreugde, om daar eeuwig in te delen, zonder scheiden.

Daarop legde hij zich ter ruste en bracht die dag zeer kalm door. Ook de volgende dag was hij zeer stil en gelaten; zijn lichaam was zeer zwak, maar zijn geest was helder.

Eindelijk brak de laatste dag van zijn leven hier op aarde aan.

Het was des Zaterdags, 3 Maart, des morgens. Toen zijn geliefde vrouw en zijn zoon hem wat hadden verfrist, sprak hij zijn verlangen naar de hemel zo uit, dat hij wel mocht zeggen met zeker dichter uit de oude tijd:

*"Waarom zou ik met vermaken
Niet naar mijn ontbinding haken!
Zou ik schromen voor de dood!
Die mijn ziel zonder tragen,
Zal tot Jezus overdragen
Daar ze rust in Abrams schoot.*

*Laat uw knecht eens gaan in vrede,
Tot die vreugd waarvan alrede
Is een voorproef in mijn hart:
Die zo liefelijk van smaak is,
Dat daarbij al 't aard vermaak is,
Enkel kweeling ende smart.*

*Jezus die mij dus beg'nadigd,
Wanneer zal ik zijn verzadigd;
k Zegge door uw Geest: "Ai kom!"
Gij zegt: "Ja, Ik kome haastlijk!"
Ja, kom Heere Jezus haastlijk,
Amen! - Heere Jezus kom!"*

Hij was nu niet bang voor de dood, omdat hij wist dat de prikkel er voor hem was uitgenomen en dat zijn Jezus ook bij hem zou zijn in de doodsvalei. Hij, de getrouwe God, had hem immers beloofd, dat Hij niet alleen tot aan, maar ook tot in en over de dood met en bij hem zou zijn.

Die gehele dag was hij zeer kalm, alles was vrede bij hem. Hij had die dag weinig met pijn of benauwdheden te doen gehad. Zo brak ook eindelijk de laatste avond voor hem aan, aan deze zijde des grafs zou hij het daglicht nooit meer aanschouwen, maar straks zou hij zijn ogen openen in het eeuwig licht daarboven, in de eeuwige glans van het lieve aanschijn Gods, dat verre boven de glans van zon of maan verheven is.

Omtrent zes uur, 's avonds, gaf hij zijn wens te kennen dat hij nog graag eens van het bed zou komen. Dadelijk werd er aan dat verlangen voldaan. Ondersteund en geholpen door zijn dierbare betrekkingen, had hij nog plaats genomen in zijn gewone leuningstoel.

Hij was zo helder van geest en zo wel naar het lichaam, dat hij zei tot zijn zoon Pieter, die hem bijna geen ogenblik verliet, en nu ook bij hem was, dat hij nog zo graag eens een pijp tabak wilde roken, waar hij altijd een grote liefhebber van was geweest. Zijn zoon stopte dadelijk een pijp voor hem, die, nadat hij haar had aangestoken, daar dit voor hem te vermoeiend was, hij hem ter hand stelde. Met veel smaak rookte hij die pijp uit en verlangde daarop om maar weer terug te gaan naar bed.

Wat was de Heere toch goed voor Zijn dienstknecht, nietwaar, dat Hij hem tot de laatste ogenblikken van zijn leven het volle gebruik zijner zintuigen liet behouden.

Voor hij naar bed was gegaan had hij zijn geliefde vrouw en kinderen nog omhelsd en goeden nacht gewenst, daarop had hij kort gebeden en alles wat hij had, zowel zijn vrouw en kinderen, als alle zijn gemeenten, aan God opgedragen.

Zo gaf hij alles aan God over, overtuigd zijnde, dat Hij nu verder voor hen zou zorgen en zó wel tevreden met Gods daden was hij in de rust gegaan. Zeer zacht en kalm lag hij daar ter neder; geen hijgende borst, geen beklemde ademhaling, of geen buitengewone polsslag was er waar te nemen, hij lag zo zacht neder en hij sliep zo stil als hij maar immer had gedaan. De Heere zou hem ook zijn laatste wens en bede geven. Zo menigmaal had hij de Heere gebeden, als het met Zijn heilige wil kon bestaan, om hem een niet al te smartelijke dood te geven; en zo als hij dan was gaan liggen, zou zijn ziel het lichaam ontsnappen.

Door het gedurig waken en de vele onrustige dagen en nachten, die zijn betrekkingen en vrienden bij hem hadden doorgebracht, waren zij, zoals licht te begrijpen is, zeer vermoeid en afgemat. Daarom besloten zij om ook wat te gaan rusten, terwijl hij daar zo rustig terneer lag.

Zij zouden het maar doen in zijn onmiddellijke nabijheid, om dadelijk als het nodig was, hem ter hulpe te kunnen komen. Zijn geliefde vrouw, bijgestaan door hare dienstmeid, zouden tezamen bij hem waken, terwijl de kinderen dan rusten konden. Stil en gerust lag hij daar ter neder, terwijl zij tezamen zachtjes met elkander spraken. Om half elf ure schrikten zij echter beiden op door het ongewone geluid, dat zij bij de geliefde lijder opmerken. Zij springen op en lopen naar het bed, terwijl zij de kinderen wekken, die ook met hen naar het bed snellen, waar hij op lag.

En wat zien zij?

Slechts nog één snikje, nog een flauw geluid in de keel werd gehoord, hij rekt zich daarop zacht uit en hij was niet meer. Die ziel was het lichaam ontvloeden, dat daar nu dood neder lag. Was dat nu sterven voor hem geweest?

Hij had zich als 't ware niet verroerd, maar was zo blijven liggen. Een hemelse glans was op Zijn gelaat uitgedrukt, terwijl er als een glimlach om zijn lippen speelde. Alles sprak vollen vrede en hemelse blijdschap uit. Zo was hij heen gegaan naar de plaats der eeuwige gelukzaligheid; nu was hij boven het lijden verheven in de plaats, waar gene moeite of strijd meer zijn zou, waar hij eeuwig vrij en blij zijn zou in een ongestoord geluk.

Hoe menige Zaterdagavond en nacht had hij niet wakende en biddende doorgebracht om zich voor te bereiden voor de aanstaanden sabbat. Nu was hij aangeland in de zalige gewesten der heerlijkheid, om daar eeuwig sabbat te vieren.

Nu was hij voor eeuwig verenigd met zijnen Zaligmaker, die hij op aarde zo hartelijk had liefgehad en waar hij soms zo vurig naar verlangd had en van Wien hij ook zo veel goeds en liefelijks genoten had.

Nu zou hij de volle zaligheid genieten en een onuitsprekelijk heil was hem nu ten dele gevallen. Nu was hij ook met zijn vrienden verenigd, die hem waren voorgegaan, ook met die, welke hij als kinderen in het geloof had mogen telen en die reeds ontslapen

waren. Ja, nu werd hij gekroond met de kroon der eeuwige heerlijkheid, die de Heere hem zelf op het hoofd zou drukken. Nu zou hij zo zijn volle loon ontvangen als dienstknecht Gods.

O, wat is zulk een sterven toch zalig, nietwaar?

Wij lezen in Openbaringen, hoofdstuk 11 vers 13, dat Johannes een stem uit de hemel hoorde, die zeide: "zalig zijn de doden, die in de Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid en hun werken volgen met hen."

Hij was nu gegaan in de eeuwige ruste, die er overblijft voor het volk van God.

"En zijn dierbare betrekkingen" vraagt ge wellicht, "hoe stonden zij daarbij?"

Ja, mijn vrienden, zij misgunden hem die ruste niet, omdat zij overtuigd waren dat hij een moeite vol leven had verwisseld met een eeuwige leven van ongestoord geluk en dat hij nu van alle smarten en pijnen verlost was en in het Vaderhuis daar boven een eeuwige woning had verworven, die hem door Christus was bereid.

Evenwel waren zij toch zeer bedroefd. Immers, hun geliefde man en vader was niet meer bij hen, hij, die hen altijd zo vriendelijk vermaand en onderwezen had, die ook zoveel en zo dikwijls met en voor hen gebeden had, en die ook zo veel met hen geleden en gestreden had en ook als een vader altijd zo vaderlijk voor hen had gezorgd, was niet meer.

Voor het vlees was deze slag zeer smartelijk. Nauwelijks was de Zondagmorgen aangebroken, of over het gehele dorp was het dadelijk bekend, dat de geliefde leraar overleden was.

Hoe klonk het als een treurmare in veler oren; wat werden er die dag en de volgende dagen vele tranen gestort om het grote verlies, dat zij hadden ondergaan. Hij, die hun zo menige Zondag het Woord Gods had gepredikt, hij die hen zo dikwijls had gewezen op Jezus Christus, de enige, eeuwige Rots, die ook voor aller welzijn zo dikwijls de Heere had aangelopen, hij was niet meer.

De volgende dag kwam de treurmare in al zijn gemeenten, dat hun geliefde herder en leraar was ontslapen. Wat was dat voor allen een droevige tijding! Hoe menige keer hadden zij, als het wat lang aanliep, eer hij weer eens kwam, zijn komst met verlangen tegemoet gezien. En hoe waren zij dan altijd verblijd, als hij weer kwam. Hoe menige ziel werd doorhem getroost, hoe menig neergeslagene door hem weer opgericht en kleinmoedige door hem versterkt, en dat alles was nu voorbij.

Nooit zou hij in hun midden meer komen, want hij was niet meer. ...

Ook in nog zoveel andere plaatsen, die juist niet bij hem behoorden, Maar waar er velen waren, die hem gekend en bemind hadden, was menige ziel bedroefd over zijn heengaan.

Hoe menigeen had uren ver gelopen, als hij ergens kwam prediken, om Gods Woord uit zijn mond te horen, of om van hem geleerd en gesticht te worden. Ja, door geheel Nederland klonk die treurmare, dat dit nu voor altijd voorbij was, dat zij hem nooit meer zouden horen of zien, - want hij was niet meer.

De daarop volgende Donderdag, 8 Maart werd vastgesteld als de dag van zijn begrafenis. Een stenen grafkelder werd er gereed gemaakt waarin zijn stoffelijk overschot zou bijgezet worden. Ook daarin zou zijn begeerte vervuld worden, die hij in zijn leven wel eens te kennen had gegeven, nl. dat hij wel in een gemetseld graf wenste begraven te worden, wat dan ook gebeurd is.

Uit alle zijn gemeenten waren er kerkenraadsleden en vele vrienden en vriendinnen uitgenodigd, om de laatste eer aan hem te bewijzen en werd dan ook van die uitnodi-

ging gebruik gemaakt, want er was veel volk bij die plechtigheid tegenwoordig, dat uit alle oorden was samenkomen. Op het dorp zelf was het 's morgens vroeg al te zien, dat er iets treurigs gebeuren zou op die dag, daar bijna alle woningen (slechts een paar uitgezonderd) aan de straat gesloten waren, zowel vrienden, als zij die er niet bij gerekend konden worden.

Toen zijn betrekkingen des morgens voor het laatste het dierbare lijk zagen, lag hij daar nog evenals hij was gestorven.

Op zijn gelaat lag nog dezelfde hemelse glans en blijdschap uitgedrukt. Zo werd hij dan nu voor altijd hier op aarde aan hun ogen onttrokken. Van 's morgens af waren er vele samenkomen in het klaaghuys en nog steeds groeide de menigte maar altijd aan. Uit alle oorden waren er gekomen, om de geliefden dode grafwaarts te helpen brengen.

Door twaalf ouderlingen uit zijn verschillende gemeenten en beurtelings door twaalf zijner dorpsgenoten, werd hij grafwaarts gedragen. Een zeer lange stoet volgde het dierbare overschot, zowel van zijn betrekkingen en vrienden, als ook van zijn dorpsgenoten die zich aan de lange rei aansloten, zowel mannen als vrouwen, om hem de laatste eer te bewijzen.

Ruim 300 mensen stonden aan de geopende grafkuil, waar het dierbare overschot aan de wormen werd overgegeven.

Door D. Janse, die toen lerend ouderling was in de gemeente te Middelburg, werd een lange toespraak gehouden, tot allen die rondom en bij hem stonden.

Zeer roerend was dit tafereel, zowel voor de waardige familie, als voor ieder die er bij was, want hij, die zij zo hartelijk bemind hadden, was nu voor altijd van deze aarde verdwenen.

Na de plechtigheid keerden zij huiswaarts, waarop nog veel goeds door de vrienden werd gesproken, en waar alle kinderen Gods, die er bij waren veel mochten genieten. Zij hadden allen een zalig gevoel van eenheid met de vrijgekochte schare hier boven, waar zij ook eenmaal bij zouden vergaderd worden, en waar zij ook eenmaal hun geliefden leraar zouden wederzien, om dan voor altijd met hem verenigd te zijn. Het was met recht een zalige dag.

Zo was dan ook deze plechtigheid afgelopen en was hij naar zijn laatste rustplaats gebracht, waar zijn lichaam in het stof zal rusten, totdat eenmaal de Heere ook hem met alle mensen zal opwekken.

Voor ieder, die op de begraafplaats te St. Philipsland komt, is het niet moeilijk om zijn graf uit de vele te vinden, daar op zijn grafkelder een grote steen ligt met een graf-schrift er op, waarvan later een getrouwe afbeelding zal gegeven worden.

Om deze steen staat een ijzeren hek op een gemetselde voet, dat ons de plaats aanwijst waar zijn lichaam rust, verwachtende de zalige opstanding ten jongsten dage.

En hiermede, waarde lezer! is de levensgeschiedenis van Ds. Pieter Van Dijke geëindigd. Wij weten niets meer van hem te verhalen dan dat hij nu in de Hemel is, in het Vaderhuis daar boven, waar hij voor eeuwig van zijn arbeid rusten zal.

Zijn werk is hier wel ten einde, maar zijn gemeenten bestaan alle nog, zo ver ons bekend is. Wij laten hier volgen de namen der gemeenten, zoals zij bestonden, toen hij stierf:

St. Philipsland, Middelburg, Krabbendijke, Rilland, Hoedekenskerke, Goes, Yerseke, Poortvliet, Scherpenisse, Nisse, Nieuwerkerk, St.-Annaland, Oosterland, Genemuiden, Benthuizen, Moerkapelle, Zuidwolde, Oudewater, Amerongen en IJsselstein.

Zo'n 20 gemeenten, die nu bediend worden door de Wel-Eerw. heren D. Janse te

Middelburg en D. Wijting te Goes, die beiden als predikanten voor die gemeenten bevestigd zijn.

De heer J. Vader te Meliskerke, is nog steeds als lerend ouderling dienst doende, waardoor wij zien, dat zijn arbeidsveld niet woest en ledig is blijven liggen.

Het was toch anders niet zonder reden, dat er zoveel tranen om zijn graf werden vergoten, en er nadien nog zoveel vloeiden.

Nee, voorwaar er waren redenen tot treuren!

Ja, wij roepen u toe: "treur, o St.-Philipsland! want er is een uit uw midden weggenomen die voor aller welzijn bad en streed, die u zo dikwijls Gods Woord verkondigde en u Jezus als de enige weg des behouds aanwees. Treurt ook, al zijn gemeenten! omdat uw herder van uw zijde is weggenomen, die u altijd zoveel hem mogelijk was, zocht te leiden in grazige weiden en zoveel mogelijk in de voetstappen van de goede Herder zocht te wandelen. Hij, die u zo dikwijls tot steun en troost was, is van u weggegaan om niet weer te keren.

Treur ook geheel Nederland! want weet dat een bidder uit uw midden is weggenomen: dat een held, een grote in Israël gevallen is. Voor de wereld was hij veeltijds wel ten smaad en spot, evenwel was hij toch een voorbidder voor land en volk.

Nu is hij weggegaan en is in de hemel der heerlijkheid.

Zullen wij hem daar wederzien? Zullen ook wij in de hemel komen? Weten wij dit reeds al zeker, ieder voor zichzelf?

Laat dit toch onze hoofdzaak en onze levensvraag zijn: of Jezus Christus ons deel al geworden is en of wij al met God verzoend zijn. Wat baat het ons of wij al weten dat deze of die naar de hemel gegaan is, of gaan zal, als wij voor onszelf geen zekerheid hebben, dat Jezus daar ook voor ons een plaats heeft bereid. O mens! wie gij ook zijt, rijk of arm, jong of oud, zoek toch eerst het koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid en alle andere dingen zullen u toegeworpen worden.

Als wij geen deel of gemeenschap hebben aan Christus, dan zal het verschrikkelijk voor ieder zijn; vooral ook voor u zal het vreselijk zijn, die de geliefde Ds. Van Dijke zo menigmaal hebt horen prediken, die zo dikwijls door hem de enige weg des behouds zijt aangewezen en nu nog steeds in uw onbekeerde toestand voortleeft en eenmaal zo zult sterven. O, vreselijk zal het dan voor u zijn, als gij zo eenmaal voor het oordeel zult moeten verschijnen en hem zult zien, die u zo dikwijls van Godswege gebeden heeft, dat gij u met Hem zou laten verzoenen, en die u dan nog helpen verdoemen zal. Nog veel vreselijker zal het aangezicht van een rechtvaardig God voor u zijn, die u voor alle uw zonden rechtvaardig zal straffen; Sodom en Gomorra zal het in die dag verdraaglijker zijn dan ulieden.

Maar het is nog niet te laat; de weg is voor u nog niet afgesneden, nog is er zaligheid te verkrijgen. Och! dat de Heere het op uw harten mocht binden, opdat gij met al uw zonden tot Hem de toevlucht mocht nemen, Hem al uw zonden belijden en om vergeving smeken, wie weet de Heere mocht u nog genadig zijn.

Hij zegene ook daartoe, kon het zijn, deze letteren.

Maar, gij van 's Heeren kinderen, die door genade weet, dat uw anker vast ligt in het heiligdom, wat is uw voorrecht groot. Niet altijd zult gij moeten treuren. Neen, eenmaal zult gij voor eeuwig in het rijk der eeuwige vreugde aanlanden. Al is dan uw leven ook vol kommer en lijden, eenmaal zal dat ophouden, dan zult gij van al uw smarten verlost worden. Daarom niet altijd getreurd, maar zegt ook eens met de dichter van de oude dag: "Maar ik zal Uw aangezicht in gerechtigheid aanschouwen; ik zal verzadigd worden met uw beeld, als ik zal opwaken."

Hoe dikwijls hebt gij het hier niet eens goed gehad, ook onder de prediking van de beminde en geliefde Ds. Van Dijke, als hij u soms zo hartelijk toesprak en op Jezus wees, als de Voleinder des geloofs, waarmede gij eenmaal zult verenigd worden. O, hoe was uw hart dan wel eens brandende in u, als God weer eens bij vernieuwing met Zijnen Geest in uw ziel kwam nederdalen onder zijn prediking en u zo ongemeen kwam te verkwikken.

Gewis hebt ook gij wel hete tranen gestort om het grote gemis, dat gij hebt moeten lijden. Treurt evenwel niet al teveel. De Heere heeft dit om wijze redenen gedaan. Hij heeft dat sierlijk stuk huisraad thuis gehaald, dat dierbare pand u ontnomen: de Heere heeft zijn knecht afgelost van zijn post. Wees daarom eenswillens met Gods heilige wil. Het is toch voor u maar een korte scheiding, nietwaar?

Spoedig zult gij het pesthuis der zonde verlaten. Spoedig zult gij ook ontbonden worden van de lasten der zonde; dan zult gij opgenomen worden in eeuwige heerlijkheid; dan zult gij voor altijd uw zielevriend weerzien en niet alleen hem, maar ook al de heiligen die vóór u ontslapen zijn; Abraham, Izak en Jakob en al de vele duizenden van zalige troongeesten. Voor eeuwig zult gij dan met hen allen één zijn.

De Heere, hoop ik, zegene ook deze geschiedenis van de geliefde dienstknecht Gods aan uw zielen, dat het u nog tot een troost en steun moge zijn in dit tranendal, om moedig het hoofd steeds op te heffen en veel op de heerlijke kroon te zien die u te wachten staat, opdat gij zo uw weg bemoedigd moogt bewandelen en kracht moogt ontvangen om te strijden, staande te blijven en te overwinnen, om dan eenmaal eeuwig te triomferen.

Wij sluiten nu met de wens en de bede van Paulus: "De genade van de Heere Jezus Christus en de liefde van God en de gemeenschap de Heiligen Geestes zij met u allen. AMEN."

Grafschrift

Dit is het grafschrift dat op de steen te lezen staat boven zijn graf op het kerkhof te St. Philipsland.

Hier rust het stoffelijk overschot van den

WelEerwaarden Heer PIETER VAN DIJKE,

in zijn leven van God geleerd en geroepen Leraar in verscheidene Gereformeerde gemeenten. Zo in Zeeland, als in Holland en Drenthe.

Zijne laatste standplaats was St. Philipsland, alwaar Zijn Eerwaarde is geboren de 9 Juli 1812, en aldaar zalig in de Heere ontslapen den 3 Maart 1883, in de ouderdom van 70 jaren, 7 maanden en 22 dagen en zeer plechtig begraven de 8 Maart 1883.

"Want hij hadde goet gedaen in Israël beide aan Godt ende Zijnen Huize."

2 Chron. 24 : 16.

"Want het leven was hem Christus, ende het sterven hem gewin."

Phil. 1 : 21.

Onderstaande grafschrijfs werden nog gemaakt door een goed vriend van de geliefden overledene. De eerste letters geven zijn naam weer.

"GRAFSCHRIFT".

Past het niet Christenmens! om bitterlijk te wenen,
In droefheid neer te zien, op dezen kouden zerk?
Een trouwe dienstknecht Gods, ligt onder deze stenen,
Terecht een pronkjuweel voor Heeren volk en Kerk.
Een ieder die hem kende, moet dit van hem getuigen;
Ras als zijn mond maar sprak, men beefde voor zijn woord,

Van prediken hield hij veel, om zondaars 't overtuigen,
Al wat hij leerd' en deed, werd minzaam aangehoord.
Nu echter spreekt hij nog, al is zijn mond gesloten.

De lering, die hij gaf, doet zeker nog zijn kracht;
In de harten van Gods volk, is zij nog niet besloten.
Jaagt toch zijn lering na, geeft daarop zeker acht,
Kan dan niet meer zijn mond, tot u en mij getuigen.
En zwijge Gode stil, leert voor Zijn wil u buigen.

April 1884. v. P.

EEN ANDER

Predikte hij wel eer, die hier begraven leit;
 In dit geval nog spreekt hij, 't is niet te veel gezeid,
 Een ieder spreekt van hem, nadat hij is gestorven,
 Tenzij hij met opzet, zijn lering houdt verborgen.
 En die 't genoten heeft zijn lering te ontvangen!
 Roem vrij, gij christenschaar! gij meugt niet meer erlangen

Van een mens, die zijn lichaam niet konde sparen,
 Aan u was al zijn zorg, dat God u mocht bewaren.
 Nu denk toch veel aan hem, hij kan het nooit vergoeden,

Doch hoopt op Isrels God, in alle tegenspoeden,
 IJvert zo als hij deed, om Christus te gewinnen;
 Komt dan vrij tot dit graf, gij zult hem meer beminnen
 En eindelijk zijn Hoofd, met hem voor altoos winnen.

April 1884. v. P.

Ook dit kleine, maar toch zo innig goed grafschriftje, werd door een der beste vrienden gemaakt van de overledene.

***Hier rust een zeldzaam Godsgezant,
 Geheel en steeds een Predikant,
 't Apostelschap was in zijn wezen,
 En zijn bedrijf in kracht te lezen.***

KORT VOORBERICHT voor 36 brieven.

Waarde Lezers!

Ik geloof zeker dat het voor u een groot genoegen zal zijn, dat ik als toegift op dit boek nog enige brieven laat volgen, die door de geliefden overledenen leraar zelf zijn geschreven aan enige zijner vrienden en vriendinnen, op verschillende tijden en over verschillende zaken en omstandigheden.

Ik heb de brieven zo veel mogelijk weergegeven, zoals zij door de geliefde dienstknecht Gods zijn geschreven.

Vele zijn de leringen, die er in opgesloten liggen. Wel is het waar, dat de een belangrijker is dan de andere; toch zal het u evenwel bij aandachtig en biddend onderzoek van dezelve, blijken wie Ds. Van Dijke was en wat hij zo al ondervonden heeft op natuurlijk en geestelijk gebied.

Ook zal men in meest al de brieven iets bevestigd vinden van wat ik van hem in de geschiedenis heb geschreven, zodat dus deze brieven als een bevestiging zijn van zijn levensgeschiedenis.

Ik heb hier anders niets meer bij te voegen. De brieven aan te bevelen is, m. i. geheel overbodig, - zij zullen zichzelf genoeg aanbevelen. Dit ene wil ik er nog bijvoegen: "Lees ze biddend en vraag dat de Geest des Heeren ze met u leze, en ze u verklare en ze aan uw ziel zegene.

Hartelijk breng ik ook hier mijn dank aan de verschillende vrienden en vriendinnen, die mij deze brieven zo welwillend hebben afgestaan voor dit doel, opdat zij ook nog voor anderen, mocht het zijn voor velen, ten rijken zegen mogen zijn.

De Heere hoop ik vergelde hun dit goede werk

De Heere, die de waarheid en het leven is, zegene het lezen van deze brieven aan veler harten tot bekering bij aanvang, of versterking bij de voortgang, opdat ook zo Ds. Van Dijke nog spreke nadat hij gestorven is en zijn naam tot een gedachtenis moge zijn.

Maar bovenal ook voor dit, Hem de dank en de eer die ver boven lucht en wolken woont en troont tot in eeuwigheid.

Dat zij zo.

Eerst volgen 26 Brieven uit het 'Veelbewogen leven'

Dit 26-tal brieven is verzameld ten behoeve van het boekje 'Het veelbewogen leven en de rijk gezegende arbeid van de nu zaligen heer P. van Dijke, in leven Gereformeerd leraar te St. Philipsland (eerste druk).

EERSTE BRIEF.

St. Philipsland, 18 Juli 1854.

Zeer geachte vriendin,
Genade en vrede zij u!

Ik ben door 's Heeren goedheid heel wat van mijn ziekte hersteld. Indien ik zo zonder bijzondere toevallen mocht blijven voortgaan te herstellen, denk ik zo de Heere wil en wij leven, a.s. Zondag Gods Woord hier weer te verkondigen. Mijn gedachte is alzo, maar zij komen niet altijd overeen met des Heeren gedachten. Daar alleen zou ik wel een geheel boek vol van kunnen schrijven. Maar Gods wegen zijn geheel wijs en goed.

De Heere was mij bij ogenblikken en stonden zeer goed. Had ik moeten sterven, ik mocht geloven dat het land der ruste mijn land zou geweest zijn, waar ik zou aangeland hebben en dat Hij mij de heerlijke erfenis zou hebben laten beërven. Mijn erfenis zou dan zeker zijn, zoals gij dat kunt zien in Deuteronomium 12 vs. 9 en 10, waar wij lezen: 'Want gij zijt tot nu toe niet gekomen in de rust en in de erfenis die de Heere, uw God, u geven zal. Maar gij zult over de Jordaan gaan en wonen in het land, dat de Heere, uw God, zal doen erven'. Dat was de tekst die God mij gaf.

Ik mocht ondervinden, dat Christus in mij leefde, zoals wij dat lezen in Galaten 2 vs. 20: 'Ik ben met Christus gekruist; ik leef doch niet meer ik, maar Christus leeft in mij; en hetgeen ik nu in het vlees leef dat leef ik door het geloof des Zoons van God, Die mij liefgehad heeft, en Zichzelf voor mij overgegeven heeft'. O, geliefde! velen leven door de middelen in Christus, maar daar kan zeer goed bedrog in zijn. Maar Christus door de middelen en zonder de middelen in ons te leven, dat is een onbedrieglijk werk. Zie ik op deze twee zaken, daar moet ik tegenwoordig bij stil staan, hoeveel mensen enkel maar door de middelen in Christus menen te leven, die evenwel verloren zullen gaan. En hoe weinigen er zijn, daar Christus Jezus Zelf in leeft, die toch alleen maar zullen

behouden worden. 'Ik ben der wereld gestorven' zei Paulus: 'en de wereld is mij gestorven!'

Ziet, in zulke zielen leeft Christus. Als ik daar eens in het openbaar uit kon leren, zou ik dit met de hulp des Heeren veel verder kunnen uitbreiden, maar nu moet ik evenwel eindigen. De Heere zij u en de uwen genadig. Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook aan al de vrienden en vriendinnen. Met blijdschap en droefheid denk ik nog weleens aan de zegeningen die de Heere ons wel te genieten heeft gegeven. Maar, ach, de wereld!

Nogmaals mijn hartelijke groeten,
Uw dienaar, Pieter van Dijke.

Tweede brief

St. Philipsland, 11 augustus 18..

Zeer geachte zuster in de Heere,
Genade en vrede zij u en de uwen!

Daar ik gehoord heb, dat gij ziek zijt naar het lichaam en naar dat de mensen zeggen een gevaarlijke ziekte hebt, zo ben ik zeer begerig te weten hoe het met uw zielestaat gesteld is. Ik heb u zo dikwijls van Jezus horen spreken. Maar hoe staat het nu tussen u en de Heere? Ik heb u ook zo dikwijls van gestalten horen spreken, maar hoe staat

het nu met uw zielestaat voor de eeuwigheid? Weet gij nu al of Jezus een gestalte binnen in u heeft? Ik heb u ook zo menigmaal bekommerd horen spreken over de toestand van Gods kerk. Wellicht doet gij dit nog wel op dit ogenblik. Maar kunt gij nu ook merken dat Jezus over u bekommerd is, om u in deze verlegenheid te helpen? Gij zijt altijd met al wat God u gegeven heeft ten dienste van Sion geweest, maar is Jezus nu ook met Zijn genadegoederen u ten dienste? Gij hebt menigmaal verhoring in de gebeden van deze of gene zaak ontvangen, maar verhoort de Heere u nu ook tot uw zaligheid? Gij zijt menigmaal anderen tot een hand en voet geweest, maar is de Heere u nu ook tot een hand en voet in deze uw verlegenheid? Al deze vragen doe ik aan u en ook aan mijzelf. In zulke benauwde gelegenheden helpen geen menselijke tospraken meer, maar dan zal de Heere Zelf van vrede tot uw ziel moeten spreken anders is het voor eeuwig verloren. Veel beloften kan men hebben en de Beloofde missen.

En waar dan heen? De vrij spraak in de vierschaar Gods zal men moeten hebben om met God bevredigd te worden. Ik denk menigmaal aan u, en wens u van ganser harte genade toe, om, als het Zijn wil is, welgetroost te sterven. Mijn verlangen is, dat indien het mogelijk is, enig antwoord op mijn vragen mocht ontvangen. Zo getrouw als ik altijd met uw ziel gehandeld heb, hoop ik nog steeds met u te blijven handelen, opdat gij toch vooral niet bedrogen uitkomt. Want mocht het nu nog niet goed met u zijn, het is nu nog tijd tot God te roepen. Velen zijn er, die in deze donkere dagen doorvloeien. Doch, mijn geachte vriendin, daar zullen er zo weinig zalig worden. Want het is niet uit de wil des mans, noch uit de bloede, waaruit wij vele mensen in schijn zalig zien worden. Maar alleen die uit God geboren zijn, zullen in Gods Koninkrijk ingaan. Wat de kerke Gods aangaat bij u, dat zal op Gods tijd wel goed uitkomen.

Als de Heere eens getoond heeft, dat hij geen mensen nodig heeft, noch mensenijver, noch hoogmoed, noch gaven, dan zal de Heere de vervallen hut Davids weer wel eens oprichten. Geef het daarom toch aan God over. Mijn gebed is te allen tijde voor Gods zaak en kerk.

Ik mag met zekerheid geloven, dat ik in 's Heeren naam te Bruinisse gesproken heb en dat de Heere het wel verder vervullen zal. Maar o, ongelukkig Bruinisse dan, voor de vijanden des Heeren! Wees te allen tijde toch maar bedachtzaam, wat de Heere van alles wat ik gesproken heb zoal vervuld heeft of nog verder vervult, dan kunt gij er nog wat uittrekken. Zij (n.l. de vijanden) hebben zeker gedacht, dat zij met geen God te doen hadden, die oprechtheid bemint. De Heere bemint de oprechtheid, al is het nog zo klein. Hij vernedert de hoogmoedigen en verhoogt de nederigen van geest. Aanstaande zondag hoop ik, zo de Heere wil en wij leven, te St. Annaland Gods Woord te verkondigen.

Nu, mijn zeer geachte vriendin, mijn hartelijke wens en bede is, dat de Heere u genadig moge wezen met de uwen. Kan ik soms ergens van dienst in zijn, gij kunt over mij beschikken. De eerste gelegenheid de beste hoop ik u te komen bezoeken.

Mijn hartelijke groeten ook van de mijnen aan de uwen.

De Heere Jezus zij met u allen. Amen!

Uw dienaar, Pieter van Dijke.

Derde brief

St. Philipsland, 16 juni 1866.

Geachte broeders in de Heere!

Genade en vrede zij ulieden!

In dezen mag ik u doen weten, dat de Heere uit Zijn grote goedertierenheid mijn huisgezin van de smartelijke pokziekte heeft hersteld en voor de dood bewaard heeft om reden uit Hemzelven, hoewel het ellendig bij ons op het eiland gesteld is. Nog nooit in mijn leven heb ik zo een ellende bijgewoond als nu bij ons is. Gods toom is zichtbaar ontstoken over dit land en volk. Wij hebben al een week of drie à vier alle dag maar werk gehad om de doden naar het graf te brengen, soms wel twee of drie op één dag. Een kind Gods is er overleden, die is met volle ruimte naar de hemel gegaan. Die is er dus het beste aan toe. En de Heere bevestigt Zijn woord onder ons, dat Hij ons heeft laten spreken in Zijn Naam.

Der armen ellende is groot onder ons, dat kunt gij wel begrijpen. De landlieden waren zonder arbeiders dus die armen zijn nog veel verarmd. Mochten de vele gegoede mensen onder u wat kunnen afzonderen om onze arme geloofsgenoten wat te kunnen verkwikken, dat zou mij aangenaam zijn en hen, in hun toestand, nog meer. Het is hoogst nodig. Mocht de Allerhoogste vele harten onder u neigen. Laat allen bij u en in uw omgeving deze brief lezen, omdat ik geen gelegenheid heb aan ieder afzonderlijk te schrijven.

De tijd van mijn komst naar u kan ik nog niet met zekerheid bepalen, doch het zal spoedig zijn als de Heere wil en wij leven.

Groet al de vrienden en vriendinnen.

Mijn hartelijke groeten aan u allen in de Heere Jezus Christus.

Uw dienaar, Pieter van Dijke.

P.S. Amos 5 : 15, 16 en 17 wordt aan de inwoners van St. Philipsland letterlijk vervuld.

Vierde brief

St. Philipsland, 8 december 1868.

Geachte vrienden in de Heere.

De Heere zij uw vrede!

Uw letteren heb ik ontvangen, daarin gezien hebbende de slaande hand Gods in uw plaats. Wie zal tot de Almachtige zeggen: 'wat doet Gij!' De Heere heeft Zijn slaande hand bij ons in vier plaatsen ingetrokken. Maar het laat ongelukkig niet veel vrucht na, wat nog een oordeel bij een oordeel is. Wat mijn persoon aangaat, ik ben weer acht dagen in een ziekelijke toestand geweest. Nu weer wel iets beter, maar toch niet geheel hersteld. Ik heb verleden zondag niets kunnen doen. Wat het nu verder zal zijn, weet ik niet. Wat mijn toegenegenheid aangaat om tot u over te komen, die wordt van dag tot dag groter, dat gevoel ik levendig, maar vanwege mijn gedurige ziekte kan ik nog niet. Bidt toch vurig tot de Heere, dat hij mij in- en uitwendig bekwame om in Gods gunst tot u te mogen komen. Over al wat heerlijk onder u is, zal de Heere een beschutting geven.

Geve de Heere ons, dat volkomen in geloofsoefening te mogen brengen, in verbeiden van de Heere onder de verberging van Zijn aangezicht.

Jesaja 64 : 6 en 7, deze woorden: 'Doch wij allen zijn als een onreine, en al onze gerechtigheden zijn als een wegwerpelijk kleet; en wij allen vallen af als een blad, en onze misdaden voeren ons henen weg als een wind. En er is niemand, die Uw Naam aanroept, die zich opwekt, dat hij U aangrijpe; want Gij verbergt Uw aangezicht voor ons, en Gij doet ons smelten, door middel van onze ongerechtigheden'. Zie, dat is de toestand van de kerke Gods in ons vaderland, op de biddag mij door de Heere getoond.

Verder de hartelijke groeten en de vrede, ook de verdere vrienden bij u en andere plaatsen.

Uw dienaar, P. van Dijke.

Vijfde brief

Geachte vriend en broeder in de Heere,

Genade en vrede zij u en de uwen!

Uit uw laatste brief heb ik gezien uw natuurlijke tegenspoed, maar ook uw geestelijke verkwikkingen. Het laatste heeft mij verblijd; de Heere gedenkt altijd aan Zijn verbond ten goede Zijns volks. Ik zelf ben ook in een bedrukte toestand geweest. De Heere heeft mij bezocht met een zwerende keel, waaraan ik veel geleden heb. Maar eindelijk heeft de Heere mij verlost en heeft geen lust gehad in mijn dood, zodat ik nu weer geheel hersteld ben. De Heere is ook zeer goed voor mij geweest, boven bidden of denken. De Heere van leven en dood heeft ook mijn geliefde moeder door de dood van mij weggenomen, oud zijnde 86 jaar en 26 dagen (1869). Ik moet u melden, dat ik met Gods kinderen in het land van Goes verleden zondag gezegend avondmaal heb mogen houden. De Heere is toch bij ogenblikken nog wonderlijk goed voor mij en Zijn kinderen.

Nu moet ik, als de Heere wil en wij leven, a.s. Zondag in Walcheren zijn. Het zal u wel bekend zijn dat het de tweede woensdag in mei te Middelburg vergadering zijn zal, waarop ik u dan ook uitnodig om met u over enige dingen te spreken. Wat onze gemeenten aangaat, dat is in vrede en enigheid en ook in sommige opzichten wel vooruitgang, nochtans niet in alle opzichten. Een weinig meer nieuw leven was en is nodig om biddende van God te vragen en te bewenen. Mijn overkomst naar Holland kan ik niet overdenken. De Heere evenwel kan mijn wil en genegenheid veranderen, evenwel gevoel ik er nu niets van. De zaak der kerke Gods ligt bij u zeer ellendig aan. Wat zullen wij zeggen. Ik hoop u spoedig mondeling te spreken.

Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook uw vrouw en de vrienden ook van de mijne.

Uw broeder en dienaar in de Heere,

Pieter van Dijke.

Zesde brief

St. Philipsland, 15 oktober 1869.

Geachte vriend en broeder in de Heere!

Genade en vrede zij en blijve met u door onze Heere Jezus Christus.

Wij zijn enige dagen in ellende geweest met onze kinderen. Die heeft de Heere bezocht met roodvonk, hoewel zij nu toch een weinig beter zijn. Het is op ons eiland zo erg, dat er bijna geen huis vrij is. Er was zelfs deze week geen enkel kind in de school, allen waren met roodvonk bezocht. De Heere toonde hierin weer heerlijk, dat Hij alleen goed is, Die alleen doet, wat Hem behaagt. Wat mijn overkomst naar u aangaat, daar kan ik nog niets van bepalen. Ik wens te liever dat gij zelf een leraar had, die als het ware, onmisbaar voor u is.

De twee laatste zondagen van deze maand wens ik, als de Heere wil en wij leven in Middelburg te zijn, en aanstaande zondag te Bruinisse. Ik heb verleden zondag te Sint-Maartensdijk nog iets bijzonders van de Heere mogen genieten, onder de prediking van Gods Woord. Dat is toch nog maar het beste op aarde, hoewel wij van de andere zaken in God niet zijn uitgesloten en die ook moeten helpen behandelen, nochtans maar onder veel kommer.

Ik zal U volgen,' sprak de Schriftgeleerde tot de Heere Jezus, 'waar Gij ook henen gaat'. Maar de Heere gaf hem ten antwoord: dat de vossen der aarde hollen en de vogelen des hemels nesten hebben, maar dat de Zoon des Mensen niets heeft, waar Hij het hoofd op neerleggen kan. Nu, mijn waarde vriend! mij dunkt, dat is ook mijn les, die de Heere wil, dat ik leren zal. Het woordje 'niets' in al zijn delen in oefeningen te leren betrachten en dan zo onze Heere te volgen - wel, wel, wat ken ik er nog weinig van. Tot mijn schaamte moet ik het zeggen, wel in belijdenis, maar niet in mijn praktijk. En evenwel doet de Heere mij dagelijks ondervinden, dat dit toch zo de weg is naar de hemel. Ook in mijn roeping en in al onze handelingen in de kerke Gods. Om daartoe te komen, ben ik veel te werkeloos, en te werkeloos werkelijk. Mijn begeerte is, dat de Heere mij het rechte van de zaak leren moge.

Nu, mijn vriend en broeder, de Heere zij met uw en mijn geest. Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook aan uw vrouw en de verdere vrienden en bekenden.

Uw dienaar in de Heere, Pieter van Dijke.

Zevende brief

St. Philipsland, 22 december 1866.

Geachte broeder in de Heere,

Genade en vrede zij u en de uwen, want daar kan geen ware vrede zijn zonder genade! Wij mogen allen nog welvarende zijn, hopende van u hetzelfde. Mijn verlies, dat hebt gij vernomen, hetwelk voor mij een zware slag geweest is en nog is, hoewel de Heere het wonderlijk met mij heeft gemaakt en nog doet. De Heere heeft mijn ziel wonderlijk welgedaan en nog, met mij genade te schenken ter onderwerping. Hoewel pijnlijk voor het vlees zoals gij wel kunt begrijpen. In Gods wil te leven is toch de hoofdzaak van een Christen, hoewel daartoe nodig zijn geloofsoefeningen, die door de kracht Gods in ons moeten gewerkt worden, want beschouwingen helpen daarin niet. Beschouwende geloofsoefeningen kan men zeer goed gebruiken in voorspoed, maar zij hebben niet de minste waarde in tegenspoed. Wanneer het op zelfverloochening aankomt, helpen geen godsdienstige bewegingen, waarvan de mens vervuld is, maar alleen de kracht Gods in onze zwakheid. Zwak in onszelf en sterk in de Heere is de rechte koers des Evangelies, maar die wordt in onze dagen niet veel gekend en nog minder geoefend. Onze fouten zelf verbeteren buiten Christus, gelijk ze in Israël deden, dat gaat gemakkelijk; lees daarvan Numeri 14 van vs. 41 tot het einde. Zij hadden het verzondigd tegen de Heere, en met hun optrekken tegen de vijanden wilden zij hun zonden verbeteren. Maar zij werden verslagen, hetwelk de Heere hun ook had laten aanzeggen. Nu, op zulke zaken zijn wij met onze natuurlijke en zinlijke godsdienst uit. Hoor en zie nu eens in het rond, wat men van zulk een godsdienst al niet hoort en verneemt, gehele onbekendheid met de inhoud des Evangeliums in de oefeningen.

Zelf ben ik al enige weken ziek geweest, hoewel nu toch beter zijnde. Toch ben ik zo geweest dat ik mijn dienstwerk grotendeels heb moeten opgeven, en tengevolge van dat, ook niet tot u heb kunnen komen. Wat nu verder de weg des Heeren zal zijn durf ik niet te bepalen. Zo het maar enigszins kan, hoop ik tot u te komen. Ik zou u aanraden met al de broeders in Holland, Overijssel en Drenthe te vergaderen en met elkander zoeken overeen te komen en een leraar te beroepen voor de provinciën. Zo gelijk het nu is, moet gij het niet laten blijven. Ik geloof ook niet, dat de Heere daar Zijn welgevallen in neemt. Het werk bij het geloof voegen, is naar Gods woord, zie daarvan Matthéüs 9 vs. 1 en 2. Uit het werk geloof halen is evenwel net zo verkeerd. Ik wil graag dat gij deze zaak eens voorstelt als uit mijn naam, met biddend opzien tot

God, Die alle dingen regeert en bestuurt naar Zijn raad.
 Mijn hartelijke groeten in de Heere aan de uwen en aan al de vrienden.
 Uw Dw. dienaar in de Heere,
 P. van Dijke.

Achtste brief

St. Philipsland, 16 juni 1870.

Geachte vriend en broeder in de Heere,
 Genade en vrede zij u en de uwen!

Ik heb gisteren uw brief met een kaas erbij ontvangen. Wees zo goed, bedank er broeder B.... eens hartelijk voor uit mijn naam, en groet hem van mij en de mijnen. U schijnt te weten van mijn reis van Holland naar mijn huis toe, die is zeer moeilijk geweest. Ik heb veel naar u verlangd, dat u bij mij ware geweest om mij te helpen. Met vele moeilijkheden hadden wij te kampen. Ik ben eindelijk in een paardenstal uitgekomen. Een man gaf mij in die stal een bankje om te zitten. Toen werd ik bepaald bij Jezus, die in een beestenstal werd geboren. Toen werd het in mijn geest stil en bedaard, en eindelijk toen dit alles geschied was, nam die man ons in zijn huis. Gods wegen zijn toch wonderlijk met zijn volk, niet waar?

De Heere beproeft altijd Zijn eigen werk. Er was ook heel wat gebeurd te Benthuisen, en er is heel wat nodig, mijn vriend, om alles te verliezen wat van ons is. Paulus raadde het volk aan om de Heere te dienen tegen de wetten der mensen. Dat is voor ons ook zeer nodig, en boven dat alles, tegen onze eigen natuurwetten. Want onze natuur geeft nog wetten op het gebied der natuur en ook op het gebied van godsdienst. En nochtans is het de eis van Gods Woord om die te leren verloochenen; Handelingen 18 vs. 13 enz. Zulks kan evenwel niet zonder de kracht van Christus. Maar dit kunnen wij ook verkrijgen, indien wij zulks welmenende begeren. Mij dunkt, dat dit de grootste les is, die wij te leren hebben. Het is ook de ware inhoud van het christendom, maar, helaas! zeer weinig te vinden. Ik heb het heerlijke van die zaak wel onder het oog, maar, helaas! altijd niet in oefening. Mijn geloof mist daarin veel kracht, en vindt veel zwakheid. De Heere vermeerderde daarin veel onze krachten; wat zouden wij dan een aangenaam leven vinden met de Heere en Zijn kerk en eindelijk een ruime ingang hebben in het eeuwige leven.

Wij mogen allen nog welvarende zijn; datzelfde wensen wij ook u allen. Mijn hartelijke groeten in de Heere ook aan de uwen en de vrienden ook van de mijne.

Uw dw. dienaar in de Heere,
 P. van Dijke

Negende brief

St. Philipsland, 28 augustus 18..

Geachte broeder en zuster in de Heere, Genade en vrede zij ulieden!

Ik ben door 's Heeren goedheid thuis gekomen en alles was thuis wel, behalve dat mijn geliefde zoon Pieter niet goed in de keel geworden is. Dat is zo verergerd, dat er haast geen spijs of drank meer door kon. Maar nu is hij door 's Heeren goedheid weer hersteld. Ik was die morgen uit uw huis gaande met veel bezwaar bezet betreffende de ziekte van Pieter. En toen wij gescheiden waren in Rotterdam, werd ik met u bezet, want, mij dacht, u scheidde zo wonderlijk van ons. Uw vrouw heeft volkomen gelijk gehad - het trof mij een weinig.

Ik heb de gehele dag in mijn hart gepreekt over de tekst, bij u verklaard. Het was of

iemand van binnen tegen mij zei, eer ik uit uw huis nog was: 'nu zult gij zelf kunnen horen wat God zal spreken, maar zal dan uw kind niet van gunst spreken, want het kan zijn dat hij zal sterven, en dan zullen wij eens zien of gij ook zult willen horen, wat God tot u spreken zal'. Ik ben met die tekst zodanig in bestrijding geraakt, dat ik wel wenste er niet over geleerd te hebben. Maar het was geschied. Maar de Heere heeft mij toch weer geholpen en bijgestaan. Hij was er toch mee bekend, dat ik niet gezegd had, dat ik dat voor mijzelf kon beoefenen. Mijn vijanden zijn niet vermoeid om mijn ziel aan te vallen. Ik heb wel gedacht: 'er moet zeker die avond wat goeds geweest zijn, omdat ik er zo wonderlijk mee in de strijd gekomen ben'.

Gisteren hebben wij hier in de kerkenraad besloten, om hier te Sint-Philipsland, provinciale vergadering te houden. Uit naam van de kerkenraad nodig ik u uit om alsdan ook te komen.

Ik en mijn vrouw bedanken u en uw vrouw voor de lekkere kaas, die gij ons geschonken hebt. Wij hebben ze hier nog nooit zo lekker gekocht. Mijn hartelijke groeten in de Heere ook aan uw vrouw en kinderen en zusters en dienstboden, en alle vrienden, die gij spreekt en ontmoet. Ook van mijn vrouw en Pieter en andere kinderen.

Uw vriend en broeder in de Heere,
P. van Dijke.

Tiende brief

St. Philipsland, 2 mei 1871.

Geachte vriend en broeder in Christus,
Alle heil en vrede zij ulieden!

Uit het schrijven van uw vrouw vernomen hebbende, dat u op reis was, en mij verzocht hebbende voor zaterdag te schrijven of ik a.s. maandag thuis was, zo laat ik u met dezen weten, dat ik, zo de Heere wil en wij leven a.s. maandag op reis hoop te gaan naar Hoedekenskerke, waar mijn zoon Jakob woont. En ik denk daar de aanstaande week over te blijven. Mocht u opening vinden mij daar op te zoeken, zal het mij aangenaam zijn. Mocht u voor zondag willen of kunnen komen, kom dan zaterdag met de Middelburgse boot tot aan het Catse veer en van daar met de wagen naar Goes. Dan kunt u zaterdagnacht bij onze waarde vriendin in de Heere Pietje Massee wel logeren. Die komt zondagmorgen met gerij naar Hoedekenskerke, dan kunt u met haar meekomen. Uitwendig komt gij er dus zeer gemakkelijk. Kunt gij dit evenwel niet met opening en vrijmoedigheid doen, schrijf mij dan a.s. week maar eens naar Hoedekenskerke. Ik verwacht u zelf dus daar of enig antwoord.

Vrouw P.... aan u, vrouw, mijn hartelijke vriendin in de Heere, een woordje betreffende mijn dagelijkse zielsoefeningen in drieërlei opzichten.

Eerst in mijn natuurlijk leven. Mijn begeerten tot de Heere om losgemaakt te worden van de wereld en daarin gelovig boven alle schepsel te leven en onderworpen aan de wil Gods, en de Heere alleen te laten regeren en in Diens regeringen mijn beschikkingen te verliezen, daarin de dood te sterven, is mijn lot. Pijnlijke dood, maar gemakkelijke en aangename vrucht.

Ten tweede op het gebied van zalig worden is mijn begeerte tot de Heere, niet anders in mijn schatting te mogen zijn voor de Heere, dan een arme, alles verbeurde zondaar. Maar wat is daar genade voor nodig om dat voor de Heere te blijven in mijn dagelijkse oefeningen, want ik wil dikwijls leraar zijn, de bekeerde zijn en de vroomste zijn. O, wat ben ik toch een hatelijk en eigenlievend schepsel voor God en mensen. Gramstorig word ik bij stonden op mijzelf en moet mij dan voor de Heere verfoeien.

Dan moet ik weleens voor Hem uitroepen: 'hoe kunt Gij toch zo een wangedrocht van eigenliefde nog in Uw kerk willen gebruiken tot enig werk, want alles wat ik doe, wordt door mijn verdorven eigenliefde besmet en onrein'. Was er geen meedogende Hogepriester voor mij in de hemel, Die Gods gerechtigheid door Zijn gerechtigheid verworven heeft en voor mij verzoend heeft, was alles met mij verloren.

Nu zult gij wellicht denken; het staat niet ruim met u.

Mijn lief kind! dat neem ik hartelijk van u over; de Geest des Heeren maakt het bij de dag zo eng voor mij in mijn oefeningen, dat er maar een zaak voor mij overblijft. En dat is, dat ik bij stonden en ogenblikken mag geloven, dat de genade van Christus en Zijn toegenegenheid, genoegzaam is om mij te helpen in mijn ellendige staat. Dat is alleen mijn grond en troost door de zalvende genade des Geestes, die ik daartoe elk ogenblik nodig heb.

Ten derde, op kerkelijk gebied sluit de Geest Gods mij dagelijks zo nauw in, in Gods raad en besluit nog onderwijzende in Zijn wil, dat ik geenszins kan uitweiden naar mijn eigen wil en zin. Zo word ik dit geleerd, en genoodzaakt de Heere achteraan te komen, hoewel niet naar mijn verstandelijke genoegens, of, ik moet kunnen geloven dat ik van gisteren ben en niets weet, dan is Gods wil mij goed. Nu zal ik maar eindigen. De Heere is goed, ik ben kwaad. De Heere geve mij dat te geloven en in oefening te brengen tot Zijn eer.

Mijn hartelijke groeten in de Heere, beste vriend en vriendin, ook u, kinderen zusters en vrienden.

Uw dw. dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Elfde brief

St. Philipsland, 26 februari 1873.

Zeer geachte broeder in de Heere,

Alle heil en zegen zij u en de uwen uit genade!

Wij zijn allen door 's Heeren goedheid nog welvarende, hopende van u allen hetzelfde. De Heere is deze voorbijgaande winter goed voor mij geweest en heeft mij veel ruimte gegeven om het Woord Gods te spreken en Hij heeft mij voor mijzelf veel verzekering mijner zaligheid geschonken. Alles verbeurd, niet alleen in belijdenis, maar ook in mijn zielspraktijk, hoewel het over het algemeen maar duister is in Gods kerk. Geloofskrachten om de wereld te overwinnen ontbreken in het algemeen maar al te veel. Wat nu mijn lichaam aangaat is redelijk wel, hoewel met zwakheid gepaard gaande. Maar de Heere maakt het, naar mijn gedachten nog wel. Hoewel mijn zielsoefening nu een weinig verzwakt, toch blijft er altijd nog een stille onderwerping over, hetwelk ook bepaald Gods goedheid is. Want ik ben van nature een twister en opstandeling tegen 's Heeren doen en laten, en een voorschrijver van de Almachtige, hoe Hij moet handelen met mij en de ganse wereld en de Kerke Gods. Zo ook nu verleden zondag weer. Toen is het mij niet heel wel gegaan inwendig, want ik geloof zeker, nu van achter gezien, dat ik op Bruinisse had moeten zijn. Wat is toch de mens met zijn onafgestorven eigen wil en zin en redeneringen! Ach! wanneer raak ik mijzelf nog eens kwijt in de dienst van God. Wel, wat is de mens toch in alles .ellendig. Hadden wij toch geen medelijdende Hogepriester in de hemel, waar zou het met ons wel eindigen. Hoe is het mogelijk, dat een mens het durft te wagen om de Almachtige de wetten voor te schrijven. Ja, hoe is het mogelijk, dat een arm zondaar zulks durft te doen.

Och, vriend, wat ben ik toch! Te zwijgen voor Gods aangezicht om mij maar alleen te

verblijden in het geschieden van Gods wil, dat zou de ganse inhoud moeten zijn van mijn godsdienst. Dan alleen mocht het godsdienst genaamd worden, anders is het de meeste tijd maar godsdienst voor mijzelf. Ach! mocht de Heere ons van die heerlijke oefeningen maar veel leren en uit genade schenken. Ik wens u hartelijk des Heeren zegen op uw vergadering. Ik heb nog iets, voor ik eindig namelijk

dit: Jezus Christus is de goede Herder, Johannes 10. Hij is een 'onvoorwaardelijke'. Dit laatste, denk daar eens goed over na, waarin Zijn onvoorwaardelijk herderschap bestaat, en schrijf mij er dan eens over. Met verlangen zie ik uw antwoord dan tegemoet.

Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook van mijn vrouw en kinderen, ook aan de uw en al de vrienden.

Uw dienstwillige vriend en dienaar in de Heere,
Pieter van Dijke.

Twaalfde brief

St. Philipsland, 26 juli 1873.

Geachte broeder in Christus,

Genade en vrede zij in Hem, die te komen staat!

Wat mijn lichamelijke toestand aangaat, is door 's Heeren goedheid veel beter, zodat ik zondag tweemaal heb kunnen leren. Maar ik kan toch niet reizen, want met mijn hand kan ik zeer weinig doen, zodat mijn vrouw mij nog helpen moet om aan en uit te kleden. De Heere geve mij maar stille onderwerping aan Zijn wil. Dat is mijn grootste genot in al mijn ongeval. Onze waarde vriend en broeder C. Kr. te Kr. gaat sterven, wellicht is hij al dood. Ik ben door dit ongeval aan mijn hand niet in staat hem te bezoeken. Zijn einde zal weldra vrede zijn, hetwelk toch wel het voornaamste is boven alles. De Heere is zeer goed voor mij, ook in deze weg.

Zijn handelingen tussen Hem en mij zijn volkomen goed. Maar ach! ik vrees, ik zal de weldaden die de Heere mij bewezen heeft, niet beantwoorden met ware dankbaarheid. Wat moest ik toch in alle dezen zijn, wat ik niet ben, n.l. in heiligmaking, ter beantwoording van Gods geboden en geloofsoefenende daden in de deugden des Goddelijken Wezens. Eerst inwendig en ten tweede uitwendig. Ik hoop, zo de Heere wil en wij leven, uw vrouw haar briefje wel eens te beantwoorden, het was mij genoegelijk.

Nu, geachte vriend en broeder! Het was stil, en Elifaz de Themaniet hoorde en verstond Gods woord.

Mijn hartelijke groeten in de Heere aan al de uwen en de vrienden, ook van de mijne.

Uw broeder en dienaar in de Heere,
P. van Dijke.

Dertiende brief

St. Philipsland, 13 mei 1875.

Geachte vriendin en zuster in de Heere,

Alle heil en zegen zij u om Christus wil!

Wij mogen allen nog welvarend zijn, uitgenomen ik ben een weinig ongemakkelijk aan de borst. Ik ben aan het medicineren, in de hoop dat de Heere het zegenen zal, alleen uit genade. In deze zou ik u laten weten, dat wij, zo de Heere wil en wij leven, op woensdag 26 mei, vergadering wensden te houden te Bruinisse. Ik laat u dit nu reeds weten, opdat gij daar een weinig op rekenen zoudt. De kerkenraad zal ook bericht van

mij ontvangen.

Ik ben verleden week, Hemelvaartsdag, in mijn verwachting teleurgesteld. Ik had u zeker met een boot vol vrienden op Stavenisse verwacht, ten einde Gods Woord door mij te horen spreken. Zou dat nu toch niet zondig zijn om zo weinig moeite te willen doen om van de dingen van Gods Koninkrijk te horen spreken? Wat zijn toch alle sterfelijke dingen tegenover dit, dat eeuwige, dat hemelse; voor onze sterfelijke zielen. Huis, erf, en goed vliegen voor ons aangezicht weg. Nog een stapje, dan zijn wij in de eeuwigheid. Ach, mijn lieve vriendin! gewen u aan de Heere en heb vrede. Verlustig u in de Heere, zo zal Hij u geven de begeerten uws harten, en laat varen de lust in en naar de wereld.

Ach! dat grote en machtige wezen en wij, die nietige stofjes, zullen wij dat hier op aarde niet boven alles vrezen en liefhebben. Reken erop, dat onze Bruidegom, de Heere Jezus, ons ook toeroept: 'keert weder, o Sulammith! tot in mijn binnenkamer', zoals wij lezen in het Hooglied van Salomo 6:13. Vroeger was zij en is geweest, Hooglied 1:4. Daar was zij nu uit geweken en moest nu wederom bekeerd worden van haar zonden en dwaasheden. Maar toch nog maar aan de deur van de binnenkameren en de Bruidegom wilde haar binnen hebben. Nu zult u wel gevoelen, waar uw plaats is. Ik weet mijn plaats goed.

Vriend De W. heeft tijd genoeg in overvloed en schepen of boten ook, en nog niet eens dit eindje naar Stavenisse komen varen. Niet voor mij, let wel! maar voor uw zieleheil en nut voor de eeuwigheid.

Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook aan de uwen, de kerkenraad en vriend De W. en al de anderen.

Uw dw. dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Veertiende brief St. Philipsland,

Geachte zuster in de Heere, Alle heil en vrede zij n!

Ik ben door 's Heeren goedheid goed thuis gekomen en ben naar mijn lichaam beter, maar mijn huisvrouw was ziek. Ik hoop, dat de Heere haar in het leven moge bewaren en Hij geve haar beterschap. Ik kan haar niet missen, buiten het geloof in God; in het geloof kunnen wij alles missen en alles bezitten ook. Maar buiten het geloof kunnen wij niets missen en ook niets bezitten tot Gods eer. Zelfs ons eigen leven niet, ook niet onze dood.

Ach! wat mis ik toch veel de kracht des geloofs, dat de wereld in en om mij overwint, mij van mijn behulpzelen afbrengt en mij maar te voet tot Christus leert gaan. Dat mij afbrengt van al mijn eigen maaksels voor het aangezicht des Heeren en mij ook afbrengt van mijn koninkrijk, dat maar in woorden bestaat. Dat mij oefeningen geeft in het koninkrijk des krachts. Gij zult waar gij ook komt, overal nogal wat van woorden- koninkrijk vinden en horen, daar is algemeen geen gebrek aan. Maar onderscheiden van de wereld te leven, in navolging van onze Meester, dat is zeer zeldzaam. De zegeningen der natuur worden genomen voor bijzondere gunstbewijzen en sterkte voor de ziel, en de begeerten der natuur worden ermee gevoed, meestal in de hoogmoed des levens, of ook wel in gierigheid of wellust des levens. Ach! wat is de blindheid in het christendom toch groot en wat wordt er veel de geest des onderscheids gemist.

Mijn hartelijke groeten in de Heere ook aan de uwen en ook aan de vrienden.

Uw broeder en dienaar in Jezus Christus.

P. van Dijke.

Vijftiende brief

St. Philipsland,

Geachte zuster in de Heere,

Alle heil en zegen zij u en de uwen!

Ik ben van mijn ziekte nog niet hersteld, ik ben nog maar ééns uit mijn huis geweest. Verleden zondag heb ik niets kunnen doen, dus een zwijgende sabbat doorgebracht. Het was mij niet zo goed als voor acht dagen. Maar wat zal ik zeggen: zwijgen voor de Heere is de beste en de zuiverste godsdienst. Door het ongeloof spreekt men en door het geloof zwijgt men voor de Heere, in elke weg of omstandigheid. Twee uitgestrekte oefeningen, de een goed en de andere kwaad.

Toen ik van Bruinisse ben afgegaan, had ik wonderlijke voorkomingen, maar ik kon ze niet zeggen, want ik had er geen geloof genoeg bij om het met vrijmoedigheid te kunnen verklaren. Ik denk bij ogenblikken nogal eens met blijdschap aan het gebeurde bij u. Zou het wel recht opgemerkt geworden zijn, hoe nabij de Heere bij ons is geweest? O, de Heere is zo goed geweest! Och, dat gij het toch niet vergeet! Want daar kunnen dagen komen, dat gij het zult zoeken, maar niet vinden.

Wat ik u bidden mag, houd toch veel gemeenschap met elkander. Spreek veel met elkander over de dingen van Gods koninkrijk. Zet de wereld maar wat aan de buitenzijde van uw hart, want die gaat steeds alle dag voorbij. En het is alles maar stof, wat uw oog er op ziet. Slechts één ogenblikje nog, en wij dalen er ook in en laten alles hier over. Onze tijd is voorts kort, zo laat ons dan benaarstigen om onze roeping en verkiezing vast te maken, in de naam van Jezus door het geloof en in een heilige, afgestorven wandel van de wereld. Opdat wij daardoor onze God verheerlijken, die onze Vader in Christus is willen worden. Hetwelk de Heere mij nog duidelijk heeft getoond onder de bediening van het heilig Avondmaal.

Ach, wat was de Heere goed! Vergeet het toch niet, maar roem Zijn weldaden tot in der eeuwigheden. Gedenk en breng zoveel mogelijk in oefening, Psalm 48 vs. 10: 'O God! wij gedenken Uwer weldadigheid in het midden Uws tempels'. Dat doende zult gij nogal eens een gezegende tempelgang hebben.

Ik zal nu maar eindigen. Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook aan al Gods lieve kinderen. De Heere heeft Zijn volk lief, ja hartelijk lief. Groet de vrienden, ook de uwen.

Uw dw. dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Zestiende brief

Goes, 10 juli

Geachte vriendin en zuster in de Heere,

Alle heil en vrede zij u en de uwen!

Door 's Heeren goedheid ben ik nog redelijk goed, ook de mijnen zover mij bekend is. Ik heb gisteravond hier in Goes geleerd en kinderen gedoopt en a.s. Zondag hoop ik, zo de Heere wil en wij leven, op Hoedekenskerke werkzaam te zijn. Ook hoop ik spoedig u te komen bezoeken. Ik ben nog wel aan inwendige zwakheden onderworpen, maar de Heere helpt mij toch in mijn werk en is mij ook nog vriendelijk en goed. Ik zou wel wensen nog wat meer zaligheid van de Heere te ontvangen, maar de wil des Heeren geschiede. De Heere verheerlijken in hetgeen Hij wil, dat is immers het beste. 'En zij verheerlijkten God in Paulus en het is genoeg'. Daartoe zijn wij toch

alleen maar op aarde, om de Heere te verheerlijken. Wat ik u raden mag, laat u toch door geen voorwerpelijke leerstelsels vervoeren, waarvan de Kerke Gods begint vervuld te worden. De inhoud van het Evangelie is de leer der vrije genade voor goddeloze zondaren.

Mijn hartelijke groeten ook aan de uwen en de kerkenraad en de vrienden.

Uw dienstwillige dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Zeventiende brief

St. Philipsland, 26 maart 18..

Geachte vriend en broeder in Christus!

Door 's Heeren goedheid mogen wij nog welvarende zijn, hopende van u hetzelfde. Ik ben ook door 's Heeren goedheid stil aan de vooruitgang, maar kan toch nog niet reizen. Nu, al enige zondagen heb ik tweemaal 's daags mogen leren. De Heere heeft veel gedaan en doet nog veel. Geve mij de Heere dat altijd maar te geloven, dan zal het altijd wel zijn. Wij nietig stof niets, en God het al.

De Heere heeft mij nu een jaar geleden eens duidelijk doen zien, welke de rechte godsdienst was, waar Hij het meest door verheerlijkt wordt. En dat was, Hem alleen te dienen, in Zijn heilige wil en vrije raad. Dat kwam mij zo helder en duidelijk voor, dat ik de heerlijkheid daarvan in de gemeente moest voorstellen. Dat ging heel wel en was heerlijk in de verklaring van die waarheid. Maar enige tijd nadien kwam de Heere mij voorstellen om dat nu zelf eens in oefening te leren, door pijnen en ziekten en zwakheid. Daar stond ik geheel verlegen, hetwelk mij bracht tot sterk roepen tot de Heere. Dewelke mij verhoorde en mij lijdzaamheid kwam te schenken, tot vereniging met Zijn raad en wil. Armzalige godsdienst voor mijn natuur en al het zielsverderfelijk eigen ik, dat mij in alles zo aankleeft. De ondervinding, die ik in deze heb gehad, heeft mij geleerd, dat het wat in zich bevat om een zwijgend mens te zijn voor de Heere in tegenspoed en niet anders te willen dan de wil Gods. Evenwel in de oefeningen daarvan is het recht goed en aangenaam. En dat zo zijnde op het sterfbed, zal het heel gemakkelijk gaan.

Ontvang mijn hartelijke groeten in de Heere, ook uw vrouw, huisgenoten en vrienden. Ook te Oudewater, ook van mijn huisgenoten. Wij hadden u wel eens gewacht.

Uw dw. dienaar in Christus,

P. van Dijke.

Achttiende brief

St. Philipsland, 27 mei 1877.

Geachte broeder in de Heere,

Heil en zegen zij met u uit genade!

Verblijvend was mij uw welstand. Ook wij mogen zulks door 's Heeren goedheid ondervinden. Maar nog meer was mij aangenaam des Heeren ondersteuning in uw weg van druk, door de Heere in Zijn wijs bestel u opgelegd. Wat is de Heere toch getrouw en woordhoudend in alles, wat Hij tot Zijn volk gesproken heeft. In zulke wegen, waar gij nu in zijt, leert men het allerbeste kennen wat de Heere is, en wat wij zijn. Wat Hij is doende en wat wij zijn doende.

Ach vriend! wat is ons onverloochend deel toch groot in ons, betreffende onze eigen wil en liefkozingen in alles. En daardoor komt het weinige gebruik van die vrijheid,

die wij anders in Christus zouden hebben. Want in het bloed van Christus is in en over alles vrede en gunst te vinden. Ook zelfs in de zwaarste kruiswegen, die de Heere ons oplegt, want in en door dat bloed wil de Heere alles wat in de hemel en op de aarde is, met een oog van liefde aanzien en buiten dat verzoenend bloed is men met alles onder Gods toom. Maar nu ontbreekt het ons maar al teveel aan geloofsoefeningen en licht. Wij lezen: 'God was in Christus de wereld met Hemzelven verzoenende, hare zonde haar niet toerekenende'. De uitgestrektheid van dat woord is voor ons, kortzichtige mensen, onafzienbaar. Ach! gave de Heere er ons maar meer en meer geloof en licht in en van, enkel uit genade. Dan zouden wij in alles vrede hebben. Vrede met God, met de hemel en met alles wat op of in de aarde is en alles wat de Heere op en in dezelve doet. O, diepte des rijkdoms, der genade en vrede en gunst in het bloed van Christus!

Wat een ruimte toch voor een gelovig mens, voor zover hij geloven mag. De Heere gunne het ons veel te genieten. Zo de Heere wil, hoop ik de zondag voor de vergadering te Middelburg te zijn.

Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook aan de uwen en de vrienden. Ook van de mijnen gegroet.

Uw dw. dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Negentiende brief

St. Philipsland, 14 december 1877.

Geachte broeders kerkenraadsleden,

Alle heil en vrede zij u!

Mijn lichamelijke toestand is tot hiertoe maar ellendig. Ik lijd dag en nacht zware pijnen in mijn linkerbeen, halve nachten moet ik op mijn stoel zitten. Mijn been is door de pijnen zodanig verzwakt dat ik er niet meer op staan kan. Indien de Heere mij er niet van mocht believen te verlossen zal ik nooit meer te Bruinisse komen, hoewel ik niet weet, wat de Heere met mij doen zal. De laatste maal bij u zijnde, heb ik op de predikstoel gezegd, dat een christen moet leren God in Zijn raad te dienen. Nu komt de Heere en zegt tot mij: leer dat nu ook eens. In voorspoed God dienen, dat kunnen huichelaars en naamchristenen. Ook kunnen de voorspoeden het gehele zielegestel optrekken en de hartstochten gaande maken, zodat men zou zeggen: wat geniet dat mens grote genade. Doch het is geen genade, maar enkel voorspoed.

O, wat zijn wij toch vol duisternis in het rechte werk der genade. Welke misslagen hebben wij ook toch in het aannemen van troost, dewelke geheel buiten het verbond der genade zijn. Van dit alles heb ik nu weer enige bevindingen opgedaan.

Nu broeders, de Heere make mij maar verenigd met Zijn wil, is mijn begeerte en bede. Gedenkt mijner in uw gebeden. Mijn hartelijke groeten aan u allen, kerkenraadsleden en gemeente, ook de weduwe V... niet te vergeten.

Uw dw. dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Twintigste brief

Zeer geachte broeder in de Heere,

Vrede zij u en de uwen!

Welke droevige tijding heb ik nu toch van u ontvangen, omtrent J. W. Wat moet ik daar nu van maken. Ik heb toch altijd zeker gedacht, dat hij een kind Gods was. Wat

moet ik nu denken! Kunnen nu al de bevindingen, die ik hem nu heb horen vertellen, buiten genade bestaan in de mens? Dan mogen wij allen opnieuw wel aan het werk gaan, of wij ons voor de eeuwigheid niet bedriegen. Dan komen er nog veel mensen onder uw en ons huisdak, die voorgeven bekeerd te zijn en zijn het niet. Och de Heere geve mij toch voorzichtig te handelen met mijzelf en anderen.

Ik begin opnieuw voor mijzelf te geloven, dat ik veel teveel mensen met godsdienstige praatjes door laat gaan. De Heere lere ons wat nauwer toezien op onszelf en onze naaste. Wat maakt dat geval een wonder omzien in Walcheren voor velen? Of heeft het die uitwerking niet? Dan is het nog veel ongelukkiger. Ik hou het voor een waarschuwing Gods voor ons allen een door God daargesteld teken tot opwekking in onze lauwheid.

Als de Heere wil, hoop ik a.s. week tot u te komen, - ik heb niet eerder gekund,-morgen (vrijdag) over acht dagen.

Mijn hartelijke groetenis in de Heere, ook uw vrouw en kinderen en vrienden.

Uw dw. dienaar in de Heere

P. van Dijke.

Eenentwintigste brief

St. Philipsland, 28 maart 18..

Geachte broeder in de Heere,

Genade en vrede zij u!

Met Pasen kan ik niet tot u komen, maar zondag na Pasen hoop ik tot u te komen. Dat kunt gij in de kerk zeggen.

De Heere heeft hier verleden zondag een wonder gedaan. Een jongeling van 24 jaren krachtig bekeerd. Een der onkundigsten uit ons land, het gehele land en volk is erover verwonderd. Het rijk der duisternis beeft voor al de kracht van Koning Jezus. Wat is Gods werk krachtig!

Ook voor 6 weken een getrouwde man, die ook duidelijke kenmerken van genade draagt. Het is een algemene opwekking. Wij verblijden ons, dat Sion wordt gebouwd in Nazareth.

Mij is geen aannemelijk lot te beurt gevallen in de natuur. Jacob is in 's konings dienst gevallen.

Verder mijn hartelijke groetenis in de Heere ook bijzonder uw vrouw, ook van mijn vrouw, en de vrienden.

P. van Dijke.

Tweëntwintigste brief

St. Philipsland, 23 januari 1883.

Geachte vriend en broeder in de Heere,

Des Heeren zegen zij met u!

Ik was vanmorgen verkwikt door uw letteren. Dat ook de mijn u verkwikt hadden door des Heeren zegen, aan onwaardigen, die alles verbeurd hebben. Ik ben nog weer een zondag te Scherpenisse geweest en heb weer dezelfde vijandschap ontmoet, van de eerste zondag af. Zo zelfs dat de man in wiens schuur ik geleerd heb, is voor de burgemeester

moeten komen. En dat niet latende, zou hij hem vervolgen. Maar hij is zodanig door God gesterkt, dat hij het niet laten kon, al moest hij er voor sterven. Want, zei hij, de

Heere heeft het mij opgelegd, en zei er alles aan te wagen, wat de Heere hem gegeven had. Want zei hij: de Heere is het van mij dubbel waardig, zodat de burgemeester beschaamd werd. Ik heb ook weer dezelfde God gevonden aan sterkte in mijn ziel, om mijn werk onder de duivel uit de hel te verrichten.

Ik ben nog hartelijk verblijd, dat de Heere, mij, onwaardige, wil in de krijg gebruiken. Er is een hele opwekking onder Gods volk, wat mij zeer verblijdt.

Als de Heere wil en wij leven, moet ik a.s. Zondag op St. Maartensdijk leren, waar ik maandagavond voor de eerste maal heb gepreikt. Er waren die avond goed 1000 hoorders in de schuur. Verwonderd was ik over Gods werken. Elk liet zijn werk staan en kwam om Gods Woord te horen met aandacht en opmerkzaamheid. Wat de Heere er mee voor heeft weet ik niet, maar het is wonderlijk.

Mijn vriend, houd toch maar moed, want wij zijn in 's Heeren hand. De Heere is nog met ons; de duivel is boos, maar Jezus goed en vriendelijk. Mijn komst tot u zal spoedig zijn. Ik word begerig om bij u te zijn, maar de dag kan ik nog niet bepalen. Och! de Heere schenke u toch maar liefde tot Zijn dienst en werk. Och! mijn vriend, onze liefste Zaligmaker is het zo waardig. Alles wat wij zijn voor Hém te zijn, is voor u en mij mijn hartelijke wens en bede.

Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook uw vrouw.

Uw dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Drieëntwintigste brief

St. Philipsland, 4 juli 18..

Geachte broeder in de Heere,

De Heere zegene u uit Sion!

Wij zijn door 's Heeren goedheid allen nog welvarende, hopende van u hetzelfde. Ik gevoel begeerte om iets van u en de gemeente te horen. De Heere bewaart mij uit genade nog in Zijn weg, hoewel Hij mij niet nodig heeft.

Ik heb verleden zondag in Schouwen geleerd, in een boerenschuur, waarin de Heere mij bijzonder goed is geweest. Ik heb daar een zeer onkundig volk moeten onderwijzen, die niets van de weg der zaligheid weten en heb hoop dat de Heere het zal zegenen. Wonderlijk heeft de Heere mij daar gebracht.

Dan moet ik u nog verder de grote goedertierenheid melden met betrekking op het houden van het avondmaal des Heeren te Bruinisse. Wonderlijk heeft de Heere zich daar vertegenwoordigd. Ik ben, vanwege de liefde Gods aan mijn hart, onbekwaam geweest de tafel des Heeren te bedienen. En al Gods lieve volk was met mij zo verheugd, en vervuld met de liefde Gods, dat wij in de hemel avondmaal hebben gehouden. De tegenwoordigheid des Heeren was zichtbaar en kennelijk op een ieder van ons. Och, mijn lieve broeder! ik wenste wel, dat al Gods lieve volk in ons midden ware geweest. Och, wat zal dat eenmaal in de hemel zijn, als wij eens met Abraham en Izak en Jacob zullen aanzitten aan de bruiloft des Lams. En niet meer in dit lichaam der zonde zullen wonen, maar volmaakt eeuwig God zullen mogen dienen.

Och, mijn broeder! wees toch bereidvaardig iets voor de Heere te doen, want Hij is het toch waardig. Hij heeft zoveel liefde voor Zijn kinderen. Alles kon de verloren zoon verzondigen, maar de liefde zijns vaders kon hij niet verzondigen. Zo is het met Gods kinderen. Alles kan aan onze zijde verloren raken, maar de liefde zijns vaders kan niet verloren raken, dat hebben wij bij de vernieuwing ondervonden. Heb maar goede moed, de Heere heeft Zijn volk lief. Nog een ogenblikje, dan gaan wij in de

volmaaktheid, in onze eeuwige rust. Breid toch uw hart en handen voor de Heere uit. Nu, mijn broeder! ik zal maar afbreken, want wij zijn in de tijd, nochtans de vruchtjes zijn nog niet verloren. Ik wens u hartelijk des Heeren zegen toe met uw huisvrouw en al de kinderen. God zal met u zijn tot de voleinding der wereld om Christus wil, Amen!

Mijn hartelijke groetenis in de Heere, ook aan uw vrouw en al de kinderen Gods

Uw dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

In afwachting, hoe het u gaat.

Vierentwintigste brief

St. Philipsland, 16 februari 1852.

Genade en vrede zij u,

Van de val, die wij samen hebben gedaan, heb ik door Gods goedheid niets geweten naar mijn lichaam. Maar nu heb ik weer enige dagen aan een zwerende keel geleden. Ik dacht bij ogenblikken, dat de Heere mij zou weggenomen hebben. Bijzonder op een nacht werd ik bepaald bij Psalm 42, maar het heeft de Heere niet behaagd. Tot hiertoe ben ik weer hersteld. Maar nu heb ik een kranke ziel vol wonden en etterbuilen. Mocht de Heere Jezus nu geestelijke mirtedruppelen van Zijn lieve vingers laten druipen op die wonden, dan was ik genezen.

En wat zal ik zeggen! De Heere is goed - ik ben kwaad, verkeerd, zondig ongeleerd in Christus' school. Mocht ik maar van de laatst aanzittende leerlingen zijn. Al was ik dan nog maar op de eerste letters van het geestelijk A.B.C., dan kom ik toch ook bij de geestelijke Meester in aanmerking, als de school in- en uitgaat. Al is het dan, dat mijn Meester zeggen moet, dat ik toch maar een onvatbare leerling ben.

Ach, dat wil ik volgraag weten, maar ik smeeik dan toch mijn Meester weleens, dat Hij mij niet van school wil wegdoen. Maar mij genadig wil dragen in mijn blindheid, onkunde en onvatbaarheid, al was het dat mijn Meester mij dan maar plaats mocht willen geven onder schrijftafels of de banken.

Want, mijn vriendin! ik ben menigmaal boven dat alles nog beschaamd voor mijn verscheurde klederen. Want er is geen een op school, die zulke lelijke klederen aan heeft als ik. Zou het dan geen wonder zijn dat zo een op school mag blijven? Maar ik heb toch nog een weinig hoop, dat ik wel zal mogen blijven. Want toen mijn vader mij op de school bracht, toen was ik al zo lelijk in alle delen. En toen heeft mijn Meester beloofd aan mijn vader om mij, zoals ik was, als Zijn leerling te zullen aannemen en te maintaineren en zorg voor mij te zullen dragen. De Heere zij u genadig.

Vaarwel. Ontvang mijn hartelijke groetenis in de Heere,

Uw arme dienaar,

P. van Dijke.

Vijfentwintigste brief

St. Philipsland, 18 september 1866.

Geachte zuster in de Heere,

de Heere zegene u uit Sion!

Deze is dienende u te laten weten, dat de cholera bij ons op het eiland is uitgebroken. Er zijn er reeds elf aan overleden. Op het ogenblik is het iets beter. De Heere heeft uit ongehoudene goedheid mij en mijn huisgezin tot hiertoe nog gespaard, alleen door Zijn genade. K. van M. is er ook aan overleden, en heeft een goede overstap gedaan

uit dit jammerdal in de ruime hemelzalen, dus gelukkig.

Ik zie onder ons nog niet veel goede uitwerkingen van Gods oordelen, en dus vrees ik, nog geen einde. De Heere heeft Zijn heilige voet van de oordelen op de breedte van ons land gezet, en wanneer zal het einde zijn? Gij moogt blij zijn, dat uw reis kort bij het einde is, dan gaat gij in de rust.

Mijn geliefde zuster in de Heere, ik wens u hartelijk een ruime ingang in het Koninkrijk der Hemelen. Die Zaligmaker, die gij hier met veel tranen hebt gezocht, zult gij daar met veel blijdschap omhelzen, maar ook gewillig uw kroon voor de voeten van het Lam neerwerpen. O, zalige ontmoeting, die ik u zo van harte gun, zonder te scheiden meer! Ik ellendig mens, wie zal mij verlossen van het lichaam der zonde en des doods?

Jezus alleen.

Mijn weg in Gods kerk gaat hier ook met veel zuchten gepaard. Nochtans legt de Heere mij niet teveel op, zodat ik niet over de Heere mag klagen, maar veel over mijzelf. De Heere maakt het goed, maar ik maak het slecht, en zal het in mijzelf nooit beter maken. Maar dit weet de Heere ook. Hij zij mij genadig, hoop ik, in al mijn ellenden en gebreken. Ik ben wel ellendig en nooddruftig maar de Heere denkt aan mij, Psalm 40.

Mijn hartelijke groetenis in de Heere, ook uw dochter en man, Ch. en verdere vrienden.

Uw onwaardige dienaar in de Heere.

P. van Dijke.

Zesentwintigste brief

St. Philipsland, 30 oktober 1882.

Geachte kinderen!

Wat mijn toestand aangaat, dat gaat stilletjes vooruit, maar ik ben toch nog zeer zwak. Ik had u in uw treurige toestand zeer graag enige letteren toegezonden, maar door mijn zwakheid was het mij onmogelijk het te doen. Uw toestand ging mij veel ter harte. Het was een zeer groot verlies voor u, maar denk toch kinderen! God heeft het zo beschikt. En nu moet ge maar niet veel murmureren, opdat ge de Heere niet vertoornt, want al uw kinderen zijn des Heeren. Geeft er ook uw harten niet teveel aan, en ook wij allen, wij zijn des Heeren.

Laten wij er onze harten maar meer op zetten, om behouden en zalig te worden, laat dat meer onze zorgen zijn. De Heere beware uw vrouw en kinderen in dit leven voor verdere jammer en ellende.

De Heere zegene u, is mijn biddende wens.

Groet al de uwen en A. en de zijnen van ons allen.

Ik kan niet meer.

Uw geliefde ouders,

P. van Dijke

en J.W. Meier.

Dit is het laatste briefje, door Z.Eerw., geschreven aan zijn zoon J. te Hoedekenskerke, bij gelegenheid dat een zijner kinderen op noodlottige wijze om het leven kwam, doordat het in een machine geraakt was en daarin verpletterd.

Dit volgend 10-tal brieven is uitgegeven in de tweede (verbeterde en vermeerderde) druk van het boekje 'Het veelbewogen leven en de rijk gezegende arbeid van de nu zaligen heer P. van Dijke, in leven Gereformeerd leraar te St.-Philipsland'.

Zevenentwintigste brief

St. Philipsland, 17 juli 1861.

Zeer geachte broeder in de Heere!

Des Heeren zegen ruste op u en de uwen!

Ik ben door 's Heeren zegen nog welvarende en hoop ook van u hetzelfde. Wat mijn overkomst aangaat tot u, daar kan ik nog niets van bepalen, omdat mijn werk buiten uw gemeente nog niet afgedaan is. Aanstaaende zondag, zo de Heere wil, moet ik te Geersdijk leren en waar dan verder mijn werk zal heen liggen, weet ik nog niet. Ik kan niet doen wat de mensen mij opleggen, maar ik moet doen wat de Heere mij oplegt te doen. Wat mijn gebondenheid of los- zijn van de gemeenten aangaat, daar sta ik met geen mens in rekening. De Heere weet ook in deze, al mijn werkzaamheden en mijn verborgen gebeden. Gij en de gemeente zijt niet voor mijn rekening, maar voor rekening van Koning Jezus. Ik ben slechts een volgeling van Jezus, maar geen regeerder van Zijn zaak. Beantwoordt gij maar goed aan uw roeping en plicht en gij zult loon hebben, want reken erop dat Christus rekendag houdt; elke dag, week, maand en jaar. Ik laat mij aan het ijdel geroep en geschreeuw der mensen niet gelegen liggen, doet ook maar also.

Ik hoop zo spoedig te komen als mijn Meester 't mij zal gebieden te gaan. Ik bevind mij zo goed op die plaats waar de grote Meester met mij wil zijn. Hij, de Heere is het zo waardig, dat wij voor Hem zwijgen of spreken. Wij zijn dikwijls zo verliefd op onze eigen wil en zin, dat wij onszelf tot een afgod maken. Ik acht het een goedheid Gods, zo Hij die voor onze voeten afbreekt en steeds maar meer buiten onszelf leert leven in Christus.

Nu, geachte broeder, ik wens u des Heeren zegen toe, alsook de gemeente. Wees maar gerust, de Heere zal wel voor Zijn zaak zorgen. Wij hebben er niets aan te doen dan slechts maar te volgen. Een zeer gemakkelijk werk dus nietwaar?

Ontvangt mijn hartelijke groet in de Heere. Ook de kerkenraad en gemeente en uw vrouw en gezin.

Uw broeder en dienaar in de Heere,

P. van Dijke.

Achtentwintigste brief

St. Philipsland, 30 augustus 1866.

Geachte broeder in de Heere!

De Heere zegene u uit Sion.

Deze dient tot antwoord op uw schrijven betreffende de zaak van die vrouw, waar u mij over schreef, om een collecte voor haar in de gemeenten te houden om naar Noord-Amerika te gaan. Daar kan ik geen toestemming in geven. Zij hebben mij geschreven dat zij daartoe nodig zou hebben 600 gulden. Waar moeten wij dat met de collecten vandaan halen. Wij hebben in elke gemeente zoveel arme mensen die dan daardoor weer zouden moeten lijden. Kent zij God? Laat ze met Hem dan over die zaak maar eens handelen.

Ik heb 18 dagen reis gehad in Holland. O wat was ik blij weer bij de mijnen gisteren te mogen komen. Vele bijzondere ontmoetingen heb ik op mijn reis gehad, zowel van de Heere als van de mensen. Die van de Heere waren natuurlijk de beste. De Heere is nog zo vriendelijk en goed geweest, dat Hij in alles met mij was. Onmogelijk zou het mij ook anders geweest zijn om in al die bijzondere moeilijke wegen te kunnen gaan en staande te blijven. Ook heb ik met Gods volk veel genoeg gehad, dat heeft mij ook veel verblijd en verkwikt.

De Heere bedekt Holland thans onder Zijn hand van oordelen en bezoeken. Het wordt nochtans niet op de rechte wijze gevoeld en opgemerkt. De Heere heeft er wat mensen in verschillende steden en dorpen weggeraapt naar de eeuwigheid. Gehele huizen zijn er uitgestorven. En nu neemt de Heere gehele stallen met runderen weg. Op sommige plaatsen zijn gehele weilanden van het anders zo schone vee ontbloot. Het is bepaald een treurtoneel om te aanschouwen. Het is nu op dit ogenblik weer veel erger. Spoedig hoop ik u van mond tot mond te spreken en u meer van mijn ontmoetingen mee te delen.

Ontvangt mijn hartelijke groet in de Heere, ook de uwen, de gemeente en de kerkenraad.

Uw broeder en dienaar in de Heere,
P. van Dijke.

Negenentwintigste brief

Geachte kinderen!

St. Philipsland, 16 november 1866.

De Heere zegene ulieden!

Wij zijn allen nog gezond, uitgenomen Aaltje, die twee dagen ziek is geweest; ik heb van J... uw welstand vernomen, hetwelk ons zeer verblijdde. Ik denk M..., gij zijt het nu wel wat gewoon op uw nieuwe woonplaats. De Heere kan het alles wel maken, en zal het wellicht ook wel doen. Ik ben zeer verblijd dat de Heere voor u zo bijzonder gezorgd heeft in de natuur. Dat is een verhoring van mijn gebed tot God, hetwelk ik altijd van de Heere voor u begeerd heb. Mocht de Heere nu ook nog eens de verzuchtingen willen horen, die ik opzend tot de troon der genade, voor uw zaligheid. Als de Heere wil en wij leven, hoop ik aanstaande zondag te Krabbendijke te zijn, en dan zou ik maandag naar u oversteken, als de Heere weer en gelegenheid mocht geven.

Gij moest eens tegen uw moeder zeggen dat ik wat spijt heb gehad, dat zij niet meegegaan is naar Bruinisse. Daar is onder de bediening van het Heilig Avondmaal een honingvloed gevallen, waarin wij allen het uiterste van onze staf des geloofs hebben mogen dopen en onzer aller ogen zijn verlicht geworden. Bij velen nog tot op dit ogenblik toe. Zij had zeker ook wel eens mogen proeven, o zij was zo zoet en zo aangenaam. De helse Saul wilde ons wel doden. Maar dat werd hem belet, zodat wij door de Heere werden vrijverklaard, en die de Heere vrij maakt, zal waarlijk vrij zijn, alleen om Jezus wil. Amen.

Groet ze met haar huisgezin. Zijt ook beiden van ons hartelijk gegroet. Uw geliefde vader, moeder, broeders en zusters, zo de groten als de kleinen.

Pieter Van Dijke.

Dertigste brief

St. Philipsland, 23 november 1866.

Geachte kinderen!

Des Heeren zegen volge ulieden!

Ik ben gisteravond om vijf uur thuis gekomen en heb alles in welstand bevonden, Aaltje was veel beter. Ik ben nog veel gedachtig aan de vrede, die ik uiterlijk in uw huis heb gevonden en genoten, en ook bijzonder aan de inwendige vrede die ik met Gods kinderen heb genoten.

Dat kleine hutje in de komkommerhof was mij goed. Ik had niet durven denken, dat het mij zo zou meevallen. Evenwel de Heere is altijd wonderlijk in al Zijn wegen. Ik heb, terwijl ik bij u was, gedacht dat gij en uw vrouw heel wat verplichting van dankbaarheid aan de Heere schuldig zijn, voor het goede dat gij beiden van Hem in de wereld geniet. Mocht de Heere u nu nog eens boven alles gedachtig zijn voor de eeuwigheid, met uw zielen te bergen in de wonden van Christus. Bevrijden voor het eeuwig verderf, en toebrengen tot het eeuwig leven, is mijn hartelijke wens niet alleen, maar ook mijn bede. Geliefde dochter wees toch hartelijk tevreden en dankbaar. De Heere zal het wel met u maken.

Ontvang beiden mijn vaderlijke en hartelijke groeten. Ook de hartelijke groeten van uw moeder en het gehele huisgezin. Groet van ons uw vader en moeder en familie.

Uw geliefde vader,

P. Van Dijke.

Eenendertigste brief

St. Philipsland, 22 november 1869.

Geachte broeder in de Heere!

Genade en vrede zij ulieden!

Wij mogen allen door 's Heeren goedheid nog welvarend zijn. Ook mijn vrouw is iets beter, maar zij heeft zeer veel geleden. Ik hoop dat het bij u ook goed is. Verwonderd ben ik geweest over uw schrijven, dat u bij de biddagsbrief ook nog geen andere brief van mij ontvangen hebt, want ik heb zelf de eerste en ook de andere voor u op de post gebracht. Er waren op de biddagsbrief wel twee postzegels, maar dat was slechts een vergissing geweest van de brievenaarder, die, toen ik hem er opmerkzaam op maakte, zei: 'laat het nu zo maar zijn'. Die brief dan, daar had ik u in voorgesteld de verandering die in de biddagsbrief naar mijn gedachten moest gemaakt worden, om hem dan te laten drukken. Hetwelk ik u dan tevens had opgedragen te doen, dan was het zo naar mijn genoegen geweest. Maar ik moet nu besluiten, uit het gebeurde, dat de Heere het niet gewild heeft, Wiens voorzienigheid toch ook over die zaak gegaan is. Niemand kan immers een brief verduisteren, zonder de wil des Heeren, hetwelk zij nu hebben kunnen doen.

Wij hopen dan nu stil in de wil Gods te berusten. Berusten in Gods wil, zegt H. Witsius, is de praktijk der godgeleerdheid. Ik heb er nog niet veel van in de oefeningen, hoewel het veel mijn begeerte tot de Heere is, er maar meer en meer van te mogen leren. Want het is toch zo een heerlijke godsdienst, voor ons en voor de Heere en onze naaste, en ook zo nuttig voor de kerke Gods op aarde onder ons.

Hoe gaat het bij u in Holland? Ik ben begerig met belangstelling om er weer eens iets door u van te horen. Het gaat bij ons nogal redelijk wel, hoewel met veel gebrek en onvolmaaktheid. Maar de Heere laat zich toch nogal eens vinden. Mijn begeerte is maar meer. Met onderwerping en strijd met mijn eigen wil, want de goede strijd des

geloofs is meest altijd tegen onze eigen wil, zowel natuurlijk als geestelijk.

De Heere geve ons genade, om niet te wanhopen aan de genade, maar wel aan onszelf.

De Heere zij met u. Mijn hartelijke groeten in de Heere, ook aan uw vrouw en de vrienden, ook van de mijnen de groeten.

Uw dw. dienaar en broeder in de Heere,

Pieter Van Dijke.

Tweeëndertigste brief

St. Philipsland, 23 december 1870.

Geachte broeder in de Heere!

Genade, vrede en zegen zij met u en de uwen!

Uw welstand was ons aangenaam. Wij mogen ook nog in dit voorrecht delen, uitgenomen mijn zoon Pieter die ziek is. Het zal u nu wel niet vreemd voorkomen dat ik met de Kerstdagen niet tot u kan overkomen. Al was ik het nu nog zo goed van plan geweest, dan zou de strenge ingevallen vorst het mij wel belet hebben.

Ik ben de laatste maal met veel genoegen in Middelburg geweest. Mocht de Heere onder dat alles in allen, met Zijn Heilige Geest nog eens in het midden komen, zonder Dewelke toch alles tevergeefs is aangewend, ons bij bevinding lerende dat juist daardoor alles alleen kan wel gelukken wat wij verrichten.

Dat ook die Geest van God ons bekwame, om met Paulus te leren kennen, op geen ding acht te geven, ook ons leven niet dierbaar te achten voor onszelf. Maar steeds altijd het oog op Hem gericht te houden, die de Voleinder des geloofs is, om also onze loop met blijdschap te mogen volbrengen, in de dienst welke wij van de Heere Jezus ontvangen hebben, om te betuigen het Evangelie der genade Gods, Handelingen 20 vers 24.

Ontvang mijn hartelijke groet in de Heere.

Ook de uwen, de gemeente en de kerkenraad ook van de mijnen.

Uw dienaar en broeder in de Heere,

P. van Dijke.

Drieëndertigste brief

St. Philipsland, 24 december 1878.

Geachte kinderen!

Alle heil en zegen zij ulieden!

De tijding die ik ontving van uw moeders dood, verwekte tweeërlei toestand in mijn geest.

Ten eerste was ik blij dat de Heere haar verlost heeft uit dit Mesech der wereld. Van een lichaam der zonde, van vele bestrijders die haar ziel benauwden, en van de vele haters die het beeld van Christus dat in haar was haatten.

Ten tweede, was ik droefgeestig gestemd voor mijn persoon over het verlies in haar, want zij was een hartelijke vriendin van mijn hart. Veel meer als dat zij dat zelf wel wist, en als een van u allen ooit geweten heeft. Aan die zijde ben ik dus bedroefd dat zij weg is. Ik heb wat dikwijls zielsvereniging met haar gevoeld in alle delen. Maar wat zal ik zeggen, zij is niet meer. Maar dit zij ook in deze mijn woord, dat zij mij toch slechts maar een klein eindje weegs vooruit is. En op Gods tijd hoop ik haar te zullen volgen, en haar dan in de hemel te ontmoeten, waar ik dan met haar in volmaaktheid de Heere zal dienen.

Het gemis dat gij aan haar hebben zult, zal zich nu van achteren het beste openbaren. Nu zult gij als haar kinderen eerst gaan weten, dat gij een Godvrezende moeder hebt gehad; de weldaden des Heeren worden dikwijls nooit recht geschat, voordat zij weggenomen zijn.

Ik wens u hartelijk toe, dat de Heere wat van haar geest op u mocht doen rusten, want die alleen zou u in haar voetstappen kunnen doen wandelen, en hetzelfde einde van haar in God kunnen doen vinden. Dat wens ik u allen toe, dat is ook mijn begeerte tot God. Hoe graag ik, uit achting voor de overledene en ook voor u aan uw verzoek zou willen voldoen, om de laatste eer aan de overledene te helpen bewijzen, en haar ter aarde te helpen bestellen, toch is het mij onmogelijk zulks te kunnen.

Ten eerste, de kinderen zijn nog niet thuis met het vaartuig, en ten tweede u weet dat het morgen de eerste Kerstdag is, en dat mijn werk mij dan roept hier te zijn. Ook ben ik vast overtuigd dat u het niet zult kunnen kwalijk nemen.

Mijn hartelijke groeten aan uw vader en voorts aan allen die u lief en dierbaar zijn, ontvangt van ons allen de hartelijke groeten.

Uw liefhebbende vader,

P. van Dijke.

Deze brief is door Z.E.W. geschreven bij gelegenheid van de dood van zijn dochters aanbehuwd moeder, mej. A. Augustijn te Bergen op Zoom.

Vierendertigste brief

St. Philipsland, 2 december 1880.

Geachte vriend en broeder en zuster in de Heere!

Alle heil en zegen zij ulieden!

Mijn lichamelijke toestand is weer beter. Men zegt dat ik bij de dood geweest ben. De algemene roep was, dat ik stervende was, maar ik heb er niets van geweten. Dus was het toen gebeurd, dan had ik gemakkelijk de Jordaan overgegaan, maar ik ben weer bijgekomen en nu gaat het redelijk wel. Wat de Heere nu met mij doen zal weet ik niet. Ik hoop het maar stil door het geloof af te wachten. Hij toch is de Heere, Hij doe wat goed is in Zijn heilige ogen. Dat mogen mijn dagelijkse oefeningen zijn door Gods genade.

De Heere is goed over mij, en zorgt voor mij zeer goedig. Mijn zielsbegeerte is maar, om met alles in Hem te eindigen, hoewel daar veel genade voor nodig is. Nochtans is het zo een heerlijk werk op aarde, om de Heere te verheerlijken. Want wat is er toch wat des Heeren niet is. Ook al onze lotgevallen zijn toch immers van Hem.

Ontvangt onzer aller hartelijke groeten, ook uw vrouw en kinderen en F.... en haar huisgenoten. Izak is 42 jaar blind geweest op aarde, zeg dat eens tegen haar.

Uw vriend en broeder in de Heere,

P. Van Dijke.

Vijfendertigste brief

St. Philipsland, 27 april 1881.

Zeer geachte vriend en broeder in de Heere!

Alle heil en zegen zij ulieden!

Wat mijn lichamelijke toestand aangaat, die is nu weer iets beter, maar ik kan toch nog niet reizen. Wat de Heere nu verder met mij doen zal, dat weet ik niet. Hij is de

Heere, Hij doe wat goed is in Zijn ogen, daar mag ik bij ogenblikken weleens wat van geloven. Ik heb voor mijn lichaam een zeer moeilijke winter doorgebracht, maar mijn geest heeft er veel in God mogen berusten, zodat het nogal niet slecht voor mij geweest is.

De Heere maakt het goed met datgene te doen wat Hij wil. Ik heb in het geheel niet over de Heere te klagen, maar wel veel over mijzelf. Voor de winter begon, heeft de Heere mij gewaarschuwd met deze woorden: 'Ik ben tot lijden gemaakt'. Ik schrok ervan toen ik het vernam, om het aan te nemen; maar de Heere heeft het heerlijk bevestigd. Al ons heil is in Zijn eer. En Zijn eer in al Zijn werken.

Ontvang onzer aller hartelijke groet, ook uw vrouw en kinderen en mijn hartevrienden.

Uw broeder in Christus,

P. Van Dijke.

Zesendertigste brief

St. Philipsland, 18..

Geachte broeders in de Heere!

De Heere zij met ulieden!

Deze is dienende u kennis te geven van mijn toestand, daar ik in een groot lijden geweest ben. Maar de Heere heeft het genadig gewend. Ik heb zes dagen en nachten met een zwerende keel gelegen, daarbij ook een zeer zware lichaamskwaal, eindelijk is mijn keel van binnen doorgebroken. Ik heb in die zes dagen volstrekt geen spijs kunnen gebruiken; en toen ik wilde eten nadat ze was opengebroken, kwam de spijs door mijn neusgaten uit, wegens dat mijn keel geheel hol was gezworen, ja geheel verzwakt was. Nu begint dat evenwel weer te beteren en wordt mijn keel sterker.

Toen ik de ziekte kreeg, kwam mij de Heere met die woorden voor: 'Hoop volkomen op de genade', hetwelk mij veel sterkte en ondersteuning heeft gegeven in mijn lijden. Het is een wonderlijke weg geweest. Gijlieden waart maar weinige uren van mij vertrokken, toen ik al ziek werd. Er zal ook voor u veel genade nodig zijn, om u kinderlijk te onderwerpen aan de wil des Heeren en de uitvoering van Zijn raad goed te keuren.

Op dit ogenblik kan ik er nog niet aan denken, om de reis naar Holland aan te gaan. Eerst vanwege mijn lichaam, ten tweede door de wonderlijke afbreking van de door u en mij bepaalde reis, want wonderlijk heeft de Heere dat toch afgebroken. Van mijn kant ben ik bij ogenblikken met mijn hart bij u, uit betrekking tot u; met het oog gevestigd op de toestand waarin gij verkeert.

Ach! broeders, wend toch uw ogen op de Koning Zijner Kerk, want Hij regeert toch alleen. Hij, namelijk Jezus, wandelt toch nog tussen de zeven gouden kandelaren, in het midden Zijner Kerk en Hij steekt de lichten op naar Zijn welgevallen. Ons eigen licht opsteken is enkel duisternis, doch gaf Hij het toch ons maar recht te zien en te geloven. De Heere geve mij en u de zielsgesteldheid van de Profeet Elia, zeggende met hem tot de Heere: 'Heere ik heb alles naar Uw woord uitgericht en nu wacht ik op het vuur van de hemel'.

Dat was een recht werk, maar in het tegenovergestelde staan wij dikwijls met de zonen van Aäron en steken het offer aan met ons eigen vuur, en zouden ook eindelijk - als God het niet verhoedde - door dat eigen werk verteerd worden. De Heere lere het ons genadig af, door Zijn genade. Dit heb ik en gij elk bijzonder in onze weg nodig, om van de Heere geleerd te worden, zullen wij geen verkeerde wegen ingaan.

Mijn vrienden en broeders, ik eindig met mijn hartelijke groet aan u allen in de Heere, en met een hartelijke aanbeveling in den gebede aan de liefelijke vleugelen van onze Zaligmaker Jezus Christus. Amen.

Uw liefhebbende broeder en dienaar in de Heere,
P. Van Dijke.

N.B. Dit is dienende voor al de broeders in Holland.

Overgenomen uit: TOEN HIJ 'T AMBT ONTVANGEN ZOU¹

Leven en werk van Ds. P. van Dijke

Door J. M. Vermeulen

Uitgave: Van de Berg, Zwijndrecht, 1984

16. Schipper voor een wettig ambt

'Van zijn bevestigen tot leraar, waar hij zo vurig naar verlangd had, en hetwelk de Heere hem eens zo duidelijk had getoond, scheen in het geheel niets te zullen komen, althans er was geen vooruitgang te bespeuren. Onder zulke omstandigheden sukkelde hij voort, totdat hij in het jaar 1846 schipper werd en tevens graanhandelaar.¹

Dat was nogal wat voor de man die zich op zeer bijzondere wijze geroepen wist tot dat wondere ambt. Een boot gekocht en met Leendert van Ree meegegaan om zaken te doen op de graanmarkt. Schipper Van Dijke uit Sint-Philipsland. De tweede druk van het 'Veelbewogen leven' corrigeert: 'schipper was hij niet, wel had hij een schip, maar (hij) had altijd een schipper bij zich aan boord'. Gelukkig bleef hij 'oefenen', voor zover de schipper tenminste op zondag thuis was.

De Afscheiding was ook op Sint-Philipsland iets geworden dat de bedoeling niet was. Het beginsel der scheiding was niet het stichten van nieuwe gemeenten, maar zuivering en herstelling van de Kerk der Reformatie.

De Afscheiding is geplaatst onder het oordeel van tijdgenoten die haar in geen andere termen wisten te beschrijven dan in die van 'separatisme'. De rapporten vermeldten het: separatisme. Streven naar scheiding zou het geweest zijn. Maar daarmee werd de Afscheiding geheel miskend. Slechts bij een enkeling bleek in Flipland de zucht om van de Hervormde gemeente te scheuren. Het gezelschap van Kunst en de gemeente van Van Dijke waren bewegingen van eenvoudige gehoorzaamheid van de meest simpele lieden. Er lag geen strategie aan ten grondslag. Geen dure regels die hen leidden. De mensen hadden een beginsel waaruit zij leefden. En dat had de gemeente van Sint-Philipsland nóg, ook na het vragen van vrijheid. Het is van groot belang dit vast te stellen.

Het was geen separatisme, maar terugkeer tot leer, dienst en tucht der vaderen. Duidelijk stelden dat De Cock, Ledeboer, Budding, Van Dijke en vele anderen. Vanuit verschillende vergaderingen werd de koning op de hoogte gebracht van het herstel van de oude kerk. Door de eenvoudige ledenvergadering van Flipland net zo goed, als door de synode te Amsterdam.

Maar toen brandde de Hervormde organisatie los. Met het zwaard in de vuist, de bajonet op het geweer of misschien het op straat gooien van arbeiders, werd geprobeerd de zuivering van het genootschap te keren. Men had daarbij de overheid mee. De pas herstelde oude Gereformeerde Kerk werd zogenaamd 'ontbonden'. De bekende voorwaarden tot erkenning kwamen op tafel. Het ging van de overheid afhangen, of ze kerk mochten zijn op een manier zoals dat al eeuwen gebeurd was. Totaal afhankelijk werd de kerk. Soms was er zelfs een simpele dorpsburgemeester

¹ Een prachtig boek waarin veel informatie nauwkeurig verwerkt is

die zijn 'bezwaren' zo uitte, dat de deuren van een bedehuis lange tijd gesloten moesten blijven...

Vrijheid vragen kon niet, zeiden ze allemaal. Gunsten aan de koning vragen werd door de kerk niet gedaan. Ook niet wanneer sprake was van vervolging. Helaas, de vervolging werd zo mogelijk nog zwaarder. Het leek niet meer uitvoerbaar langer 'Gereformeerd' te blijven. Bij ogenblikken scheen er alleen nog de weg van vrijheid en rijks erkenning.

'Christelijk Afgescheiden' zou de nieuwe kerk heten. De naam 'Gereformeerd' was verdwenen. Dominee Scholte met zijn gemeente Utrecht, waren de eersten die het 'offer' brachten door erkenning te vragen. Het nieuwe beginsel zorgde dus niet alleen voor een andere naam; het nieuwe kerkgenootschap bracht een eigen geschiedenis mee.

Toen de Fliplandse gemeente, eind 1844, Christelijk Afgescheiden werd, was met de zuster gemeenten al droevig veel gebeurd. Enkele scheuringen hadden plaats gevonden.

In het gehele land waren na 1834 meer dan honderd gemeenten in korte tijd geboren. Iedere gemeente bracht haar eigen geschiedenis, opvattingen en gewoonten mee. Uiterst moeilijk om die voormalige, in afzondering levende gezelschappen op één lijn te krijgen in een tijd van slechte verbindingen. Het getal der leraars was klein. Nog niet één predikant per provincie. En waren die voorgangers het maar met elkaar eens geweest.

De kerkorde werd discussiepunt. De gevoelens over de aloude Dordtse Kerkorde liepen nogal uiteen. Aanvankelijk kwamen de gemeenten ertoe om deze te gebruiken. Dominee Scholte zorgde in 1837 voor verwarring. Hij had, buiten de andere predikanten om, een voorlopig ontwerp voor een nieuwe kerkorde opgesteld. Op de tweede algemene synode van Gereformeerden werd deze schets omgebouwd tot de nieuwe 'Kerkorde van Utrecht'. Deze trok een scheur door de gemeenten. Toen Sint-Philipsland toetrad tot de Christelijk Afgescheidenen, was de Dordtse Kerkordening overigens weer in gebruik.

Problemen over ligging en prediking. Verschillen in kerkbegrip en verbondsbeschouwing. Dan nog het nodige over oefenaars. De voorgangers van de voormalige gezelschappen waren gewoon, in het openbaar de samenkomsten te leiden. Ook nu het wettige gemeenten waren, bleef men 'oefenen'. Toen kwam de vraag of een eenvoudige, niet bestudeerde man uit het volk, in het openbaar de gemeente mocht voorgaan. De ene leraar was voor leesdienst, de ander vond dat een oefenaar voor de nodige stichting zorgen kon.

Een gevolg van de velerlei verdeeldheid was bijvoorbeeld dat dominee Scholte al gauw weinig meer van zich liet horen. Toch liet hij de gemeenten niet in de steek. Zelfs 'randfiguur' Budding bezocht hij in de gevangenis te Nijmegen en in een indrukwekkend geschrift aan de koning, pleitte Scholte voor vrijheid van de gevangene.²

Het was alleen 'de vrijheid' die Sint-Philipsland aan de Christelijk Afgescheidenen bond. Maar ze hoorden er nu tóch bij. En ze zouden er ook geholpen worden. In ieder geval moest een predikant komen, om ambtelijk werk te doen. Vroeger was daar steeds, op de meest onverwachte momenten, vriend Budding. Diens komst was immer een aangename verrassing. Nu zat Budding in Groningen, en de gemeente was aangewezen op een ander.

Werk of geen werk, het voorjaar van 1845 - heel anders dan voorheen - was voorbij. Het werd zomer en week na week verstreek. Vele maanden zonder leraar. Een in alle

opzichten treurend dorp lag daar. SintPhilipsland, in de uiterste hoek van het eiland, verlaten bij de zeedijk. Dinsdag 22 oktober 1845 was er een dominee voor de Fliplanders! Een man uit een grote en belangrijke stad: Dominee S.O. Los uit Rotterdam, Christelijk Afgescheidenen.³

Van Dijke had plaats genomen voor 'zijn' preekstoel. Niet ver van hem vandaan zat broeder Johannes Verwijs met nog zoveel andere bekende vrienden. Cornelis Van Blooys liet niet minder dan 3 kinderen dopen. Twee Steenpoorte's, Kunst, Van de Ree, Reyngoudt en meer getrouwen. Zelfs van buitenaf, uit Bruinisse, waar Van Dijke zo wonderlijk een gemeente had gesticht. Jacob de Waal en zijn vrouw waren dat niet vergeten.

De prediker kende nood en toestand van de gemeente. Over de honderd schapen, heel toepasselijk: 'Zo en is de wille niet uwes Vaders die in de hemelen is, dat een van deze kleynen verloren ga'.

Zo zal de gemeente zich gevoeld hebben. De geschiedenis vertelde het zo treffend: 'gebroken bakken uitgehouwen'. Op een andere plaats was het 'vlees tot hun arm gesteld'. Het jaar 1845 raakte ten einde en nergens was ook maar enige vooruitgang zichtbaar.

Kort voor 1840 waren ook Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis ontstaan. En dat nog wel ter rechterzijde van de Christelijk Afgescheidenen. Ogenschijnlijk een betere plaats voor de gemeente Sint-Philipsland, die zich helemaal niet op haar plaats voelde in het huidige kerkverband. Zeker is, dat de zaak waar Van Dijke zo mee 'sukkelde', in de Kruisgemeenten met het grootste gemak werd opgelost. Daarnaast, en dat was wel heel belangrijk, hadden deze gemeenten geen vrijheid gevraagd. Hoe eenvoudig kon Pieter van Dijke predikant worden.

Het prilde begin van de Kruisgemeenten moet gezocht worden in Noordwijk. Ook daar was in eerste instantie een gezelschap. Toen de Noordwijkers hoorden dat verschillende leraars de toegang tot hun kansels werd ontzegd wegens rechtzinnigheid, werd in 1835 een gemeente gesticht door dominee Scholte. Plaats van samenkomst werd lokaal 'de drie bokkinghangen' in de Gasthuisslop. Nu was daar in Noordwijk zekere Cors Noorduyn, visser van beroep. Hij had de leiding gehad in het gezelschap, en de gemeente begeerde hem als predikant. Dominee Scholte werd aangeschreven, maar de brieven bleven onbeantwoord.

Op de synode te Amsterdam van 1836 werd Noorduyn niet geschikt bevonden. De gemeente evenwel begeerde deze man, en gezien de bijzondere omstandigheden en de nood der tijden, stuurde de kerkenraad hem eind 1836 een acte van beroep en bevestiging. Dominee C. Noor-duyn deed intree zonder door een predikant bevestigd te zijn. De band met de andere gemeenten werd hierdoor aanmerkelijk losser en, toen de Utrechtse kerkorde door vele gemeenten aanvaard werd, zelfs geheel verbroken. Diaken Leendert van Ree had het gezelschap in Noordwijk met haar voorganger, zoals gemeld, waarschijnlijk goed gekend. Reden te meer voor Van Dijke, over deze mogelijkheid van bevestigen goed na te denken.

Nog een argument om aan Gereformeerd onder het Kruis aandacht te schenken. De gemeente Woerden wilde zich evenmin aan de nieuwe kerkorde onderwerpen. Die gemeente kwam daardoor zonder sacramenten te zitten. Ten einde raad ging de kerkenraad in de bestaande behoefte voorzien, door zelf tot de bediening van de sacramenten over te gaan in de persoon van Abraham Flier. De Kruisgemeente van Woerden ontving haar voorganger -zonder bevestiger- in 1838 als predikant.

Tenslotte enkele Kruisgemeenten in het noorden. In juni 1838 maakten de gemeenten

Kampen, Zwolle en Zalk zich los vanwege de kerkorde, met haar verwarring stichtende vernieuwingen. Noordwest-Overijssel bleef zich tegen 'Utrecht' verzetten. Als leidinggevende personen traden op de ouderlingen Hoksbergen en Schouwenburg. De eerste werd in Kampen voorganger en ging dopen. Schouwenburg bevestigde in Zalk de ambtsdragers. Op een provinciale vergadering kwam de zaak aan de orde. De predikanten De Cock, Van Raalte, Van Velzen en Brummelkamp waren aanwezig, maar tot hereniging kwam het niet. Gevolg hiervan was dat de gemeenten in het noorden enkele broeders gingen ordenen tot predikant. Maar, er was geen bevestiger. Toen ging de ambtsaanvaarding op de volgende wijze. Schouwenburg ordende Smitt en Van der Werp. En Smitt, toen predikant (?), ordende Schouwenburg als leraar. Drie van deze bevestigde (?) predikers gevoelden blijkbaar dat het zo niet had moeten gaan. Zij keerden met schuldbelijdenis terug tot de Afgescheidenen en erkenden hun zending als onwettig.

De Kruiskerken vertoonden een flinke groei. In 1844 werd de bekende Cornelis van de Oever tot predikant bevestigd. En ... in april 1845 was Van de Oever bij vriend Dirk van Farowé in Nieuwerkerk, om daar een gemeente te helpen die het bij de Christelijk Afgescheidenen blijkbaar óók niet kon vinden.

De weg naar het ambt bij de Christelijk Afgescheidenen kan evenmin onbekend geweest zijn bij Fliplands kandidaat. Van Dijke was schipper, en menig keer voer hij op 'ter Goes', Die gemeente werd bediend door 'de apostel van Zeeland', de Christelijk Afgescheiden predikant Cornelis van der Meulen, oorspronkelijk ouderling te Middelharnis.

Na enkele keren 'geoefend' te hebben, begeerde die gemeente hem als dienaar des Woords. Van der Meulen, de opvolger van Budding, wenste op rechte wijze tot het ambt geleid te worden. Dominee Scholte werd aangeschreven en die moedigde hem aan de studie te beginnen. Van der Meulen vertrok naar Utrecht, om door genoemde predikant te worden opgeleid. Veel kwam van kennis vergaderen niet terecht, want het leven was druk en Scholte had niet veel tijd om les te geven. Meestal was de kandidaat aangewezen op zelfstudie. De opleiding was meer praktisch gericht en Van der Meulen werd met drie medestudenten geregeld uitgezonden om in de gemeenten voor te gaan. Verschillende keren zat Scholte dan in de kerk. Slechts een jaar duurde de cursus; lang genoeg om als Christelijk Afgescheiden predikant bevestigd te worden. Maar ook de begeerte om op een dergelijke wijze predikant te worden was bij Van Dijke in deze tijd niet aanwezig.

Voorgesteld werd de beide naast elkaar levende kerkformaties te herenigen. Maar het was al te laat wegens vernietigende bezwaren en verwijten. De Kruisgemeenten werd verweten dat ze geen wettige predikanten hadden. De bevestiging van hun leraars zou niet op de juiste wijze hebben plaatsgevonden. Aan de andere kant de beschuldiger die, door het vragen van vrijheid, geen wettige voortzetting van de aloude kerk meer was.

Van Dijke mengde zich in deze broedertwisten niet. Teveel weerhield hem. Hij had een eigen standpunt: Ledeboer, en daarom was de gemeente zo alleen. Pieter dacht aan zijn eerste ontmoeting met ds. Ledeboer, enkele jaren geleden. Dáár viel hij bij. Maar Pieter was Christelijk Afgescheiden, en Ledeboer hield zich met die groepering niet op. Ledeboers uitwerping, en het optreden dat daarop volgde, is niet gelijk te stellen met de afscheiding van velen. De 'Afscheiding van 1834', een enkeling daargelaten, zocht het bestaande bederf in de Hervormde kerk te ontkomen. En soms nog enthousiast ook. Maar, er was schuld! En Ledeboer beleefde die. Hij beleefde die schuld persóónlijk. Hij beleefde die schuld met een innig gevoel tot terugkeer en herstel van de Kerk der Vaderen. Zulk een beleven doet alle mensenhulp verzaken, en

geduldig op de Heere wachten. Dus, en dat leefde zeker bij Van Dijke, niet 'zomaar' even een bevestiging door ouderlingen en dan de zaak in orde. Bewust koos Van Dijke voor de 'ballingschap' van Ledeboer.

Ds. Ledeboer kende de oorzaak:

'Waar horen wij Gereformeerde leer? Waar zien wij Gereformeerde handelingen in hart, huis en gemeente? Waar is stok Liefelijkheid en Samenbinders verenigd? Van waar die verachtering, verwijdering, verflauwing, vertraging in het goed doen, uitblussen van de Geest?

Waar is er uitkoping van de tijd, liefde voor en in de waarheid; geloof in vruchten kenbaar; eenheid en vereniging van Gods volk in Jezus hun verbondshoofd? Waar het bewaren Zijner geboden? Waar is het zuchtende, biddende, klagende en wenende volk? Waar zijn de treurigen Sions en de in waarheid bedroefde dochters Jeruzalems?'⁴

Ds. Ledeboer beléefde de breuk:

'Vanwaar die vechterijen en gekijf om boos met de vuist te slaan? Worden deze dingen in onze dagen niet vervuld? Ik weet weinig, maar zie meer; heb weinig in vergelijking met anderen, wegens gebrek aan tijd en gelegenheid gelezen; maar ondervind'.⁴

Ds. Ledeboer stond alléén in de schuld:

'De Heere leidt mij aan Zijn hand en brengt mij waar ik niet wezen wil, maar dit weet ik, dat er zware tijden voorhanden zijn, en dat het niet zal blijven als het nu is; maar wee! wee! staat ons te wachten, als er geen verandering, schuldbelijdenis, terugkering, verootmoediging en afzwering van al wat geen God is, uit huis, hart en gemeente komt. Als de bannen niet worden weggedaan, Gods volk niet voor de Heere in de schuld en elkander in de armen valt'.⁴

Nog meer redenen om te blijven varen. De nood der tijden was groter dan ooit. Elke stand had problemen, maar nergens waren die zo torenhoog als in de kring der dagloners. Vooral bij de Gereformeerden werd letterlijk honger geleden. Het was niet uitsluitend te wijten aan de aktie van de Fliplandse hervormden. Er was meer. Zaken die zelfs de samenkomsten van Gerlach raakten. De nationale rampen zullen Sint-Philipsland niet voorbijgegaan zijn. De vreselijke aardappelziekte spaarde zeker ook de vruchtbare polder niet. Het voornaamste volksvoedsel viel weg, met alle gevolgen vandien. De prijzen vlogen omhoog. Onbereikbaar voor de gemeente.

Niet alleen de dagloner, maar ook de boer werd geslagen. Vreemde ziekten onder het vee. Nog erger: het weer sloeg om. De zwaarste stormen verwoestten alles wat aan de voorgaande rampen ontkomen was. Totale verwoestingen, en daardoor nam de boer steeds minder mensen in dienst. Dat hadden Gerlach en Dorst, samen met de boeren, niet kunnen voorzien.

Zeker zal de gemeente de opwekkingsbrief van de provinciale synode ontvangen hebben. Een aanmoediging tot het houden van 'een algemenen dank-, vast-, en bededag'. Hoogst noodzakelijk voor het gehele land. Nederland, met een bevolking van 2 miljoen zielen telde 700.000 mensen die moesten leven van wat een ander ze gaf. Algemene armoede hield de gemeente als in een wurggreep gevangen.⁵

Onder dit alles leefde de Christelijk Afgescheiden gemeente van Sint-Philipsland, met in haar midden het gezin Van Dijke. Niet minder getroffen. Toch was er iets anders, en dat was veel erger. Innerlijk nu: 'De Heere verborg veeltijds Zijn vriendelijk aangezicht voor hem'. In een ontzettende tijd maakte een diepe duisternis zich meester

van Pieter van Dijke.

Smartelijk lijden in de grootste verlating deed hem zuchten:

*Gij hielt mijn ogen wakende:
Gy hebt my, o Heer' genadigh,
Wacker gehouden gestadigh,
Ick ben soo kracht'loos daer van,
Dat ick schier niet spreken kan.
Ik overdacht de dagen van ouds:*

*Als ick met druck ben doorsneden,
Gedenck ick des tijts voorleden;
'd Oude jaren dagh en nacht,
Werden van my overdacht.
Heeft de toezegging een einde?
Sal Godts goetheyt hoogh gepresen,
Hier med' nu gans'lick uyt veesen?
Sullen Sijn beloften fijn,
Hier med' gans ten eynde zijn?*

*Heeft God vergeten genadig te zijn?
Heeft Godt 't mywaerts gaer vergeten,
Sijner goetheyt ongemeten?
Gaet nu Sijne toornigheyt,
Boven Sijn barmhertigheyt?* (Datheen Ps. 77:3, 5, 6a)

Ziende op zijn trouwe volgelingen, die zich blindelings aan hem overgaven, moest Pieter toch wel bang zijn dat van de gemeente niet veel zou overblijven. Werd het dan toch een totale ondergang?

Blijkens de bevolkingsstaat van 31 december 1844 waren er op Flipland volgens de burgerlijke stand 142 Gereformeerden. Het volgende jaar gaf aan, dat het aantal volgelingen van Van Dijke gereduceerd was tot...63. Het jaar 1846 gaf een vermeerdering van 2. Alle reden om te vrezen.⁶

Eenmaal in 1846 was er een leraar. Zondag 31 mei, te midden van de totale ravage, hielp hij de gemeente. Het valt op dat de gemeente nog steeds de functie van streekgemeente vervulde; verschillende doopouders uit plaatsen waar Pieter vroeger geregeld kwam. Zondag was het meer voor de eigen gemeente, maandag voor buitenaf. Welke leraar het was, werd aan de vergetelheid prijsgegeven.⁷

Eén ding blijkt: Flipland vond geen reden hem opnieuw te verzoeken.

De balans na twee jaar 'vrijheid': geestelijke verlating, kerkelijk geen aansluiting en totale armoede. En bij dit alles werd zelfs de hoop op enig uitzicht nog gemist.

Aantekeningen:

1. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 72.
2. Zie hoofdstuk 11 aantek. 22.

3. Doopregister der Oud Geref. Gem. in Ned. te St-Philipsland vermeldt: 'Deze doopsbediening is uitgerigt in de afgescheiden Kerk te St. Philipsland door Do. Lots Leraar te Rotterdam op dinsdag avond de 22 Oct. 1845. Gepredikt uit Matth. XVIII

vs. 14'.

Half 1843 was deze predikant met Ds. Dijksterhuis aanwezig op een provinciale vergadering ten huize van Van Farowé (hfdst. 11 aantek. 5). Op die vergadering (Van Dijke zat gevangen) waren ook de 2 Fliplandse ouderlingen aanwezig. Het dorp kende hem. In ieder geval niet de minste van de Chr. Afscheiden predikanten, en een persoonlijk tegenstander van de niet altijd rechtzinnige ds. Scholte.

4. H. Natzijl, a.w., deel 1, 19, e.v.

5. Zie ook 'De Apostel van Zeeland' door F. Staal, 52 e.v.

6. Gem. Archief Sint Philipsland.

7. Toch weer S.O. Los uit Rotterdam? Of was het Dijksterhuis, waar Van Dijke zou gaan (of reeds?) studeerde? Er waren geen doopouders uit Duiveland waar inmiddels Sterkenburg via Van de Oever bevestigd was.

Pieter van Dijke bezocht aanvankelijk enkele vergaderingen van Christelijk Afscheidenen. De notulen van deze vergaderingen zijn momenteel moeilijk toegankelijk. Ze bevinden zich (aangetast door vocht en schimmel) in een vriesveem in het gemeentearchief van 's Gravenhage. Toch ontving ik de volgende (zeer beknopte) gegevens:

(?) 1844: Uit Duiveland aanwezig onderling D. Farowé. Diaken(!) Van Dijke en Cornelis Tuinman.

23 en 24 april 1844: Presentie 'P. van Dijk(c), geroepen Ouderl. te Filips- land: een gemeente op zichzelf: 15-16 april 1846: Sint-Philipsland verzoekt om prediking door 'den gewezen ouderling(!) P. Van Dijke'.

22 juli 1846: Geen afgevaardigden, hoewel wel verwacht.

(?) juni 1847: Aanwezig P. van Dijke, geroepen ouderling te Sint-Philipsland.

17. 'Beroepsmail' uit Amerika

Het eiland onderging in 1847 een belangrijke uitbreiding. De algemene malaise-toestand die ook voor de landbouw gold, was reden dat in Zeeland niet veel bedijkt was. Gelukkig kwam rond 1840 even wat verbetering. Een paar producten gingen het beter doen in prijs. Duidelijk bleek dit ook bij landbouwer Pieter van Dijke, met zijn eigen kleine vlasfabriek (bijlage 3).

Sint-Philipsland werd vergroot, ondanks de rampen die het eiland in hun greep hadden. Er kwam meer dan 700 hectare grond bij door de bedijking van o.a. de schorren Rumoirt en Nicke. De aanwinst ging behoren aan de gemeente Bruinisse. Twee polders waren het eigenlijk die bedijkt werden. Slechts door de Bruintjeskreek doorsneden, kon het werk als één bedijking worden uitgevoerd. Een kleine vijftig kreken werden eerst gedempt. Een grote zeedijk van ongeveer vier meter hoog en 8200 meter lang, werd in de korte tijd van achttien weken voltooid. Het geheel kostte ongeveer 225.000 gulden.

In niet geringe mate zal de bevolking met de bedijking te maken hebben gehad. Niet minder dan 2000 mensen werkten op zeker ogenblik aan het projekt. Waarschijnlijk ontstond voor de kerk enige verademing want voor het eerst in de historie hoefde het werk niet van de boeren vandaan te komen. Aannemer Van Haaften, toekomstig burgemeester van Sint-Philipsland, zou de gemeente toch niet 'alle werk ontzeggen'? In ieder geval beleefde bakker Damis Everaers een gouden zomer. Bij gebrek aan beter transport voerde hij het dagelijks brood voor de werkmensen per ezel aan.

Hoewel de bedijkers van elders in 'hun' polder bleven wonen, had dat geen grote gevolgen voor de kerk. Ook niet voor Gerlach. De kerkelijke melevendheid was beslist geen zwaarwegende zaak. Misschien was dat wel reden voor grote terughoudendheid. De nieuwe burens kwamen als 'pioniers', voor een deel uit Zeeuws-Vlaanderen. Uitgezocht door opdrachtgever Del Campo, mensen met ervaring en geschikt om leiding te geven. Oud-militairen die hadden deelgenomen aan de tien-daagse veldtocht. Geen vermenging dus met anderen en wellicht weer even werk.

Kerkelijk ging het minder. Het bleek duidelijk dat aan de gemeente geknaagd werd. De afbraak leek op het eerste gezicht misschien wel vormen te gaan aannemen. Geen uitzicht meer. Marinus Kunst, vroeger zwaar vervolgd, was de eerste. Jarenlang had hij, aan de zijde van Verwijs en Van Ree, bij de uitgang gestaan. Eerst in het schuurtje, later misschien ook nog wel in de nieuwe kerk. Marinus Kunst ging terug. Maar Flipland wist, dat niet de leer hem deed gaan. Zelfs Gerlach voelde waarom hij kwam. Daarom stelde deze nadrukkelijk vast:

'dat daarmede zuivere bedoelingen moesten verbonden zijn, en wel uit overtuiging dat in ons Hervormd Kerkgenootschap het Evangelie naar waarheid verkondigd werd, en de kerkelijke Reglementen van 1816, waartegen de Geest der Afscheiding bovenal ijvert, geenszins met Gods Woord strijdig waren'.¹

De zuivere bedoelingen moesten blijken uit de beantwoording van twee doopvragen. Marinus Kunst antwoordde bevestigend en hij was weer Hervormd, met enkele uiterlijke voordelen daar misschien aan verbonden. Ook zijn twee kinderen, gedoopt door dominee Budding, moesten mee. Een uittreksel uit het doopregister van Van Dijke was voldoende.

Opnieuw een Hervormde, maar evenmin forse winst door de komst van Marinus Beekman, de man uit het armenhuis. Vooral de laatste weken zal hij trouw naar de dorpskerk gegaan zijn. Gerlach zou hem anders nooit toelaten. 't Zou teveel om geld te doen geweest zijn'.²

Ook de nood der Hervormden werd groter. De kas was leeg en van de eliten kwam niets meer binnen. Het was totaal op bij de kerk die steeds naar voren bracht, dat de gemeente van Van Dijke geen geld zou hebben. De burgerlijke gemeente moest bijspringen om te helpen 'aan de menigvuldige aanvragen van behoeftigen te beantwoorden'. De kerk evenwel kreeg geen cent: zij had een verklaring afgelegd. 'Ook deze vraag, door beide toestemmend beantwoord zijnde, werd door de Praeses een zegenbede over hen uitgesproken en Willem Moeliker en Pieter Kunst verklaard tot leden der Hervormde Kerk te zijn opgenomen'.³

Een paar maanden later weer twee mensen minder. 'Onbestaanbaar en strijdig met Gods Woord', zeiden Willem Moeliker en Pieter Kunst. Eenmaal beliefde het de burgemeester de eerste bij name te noemen vanwege zijn gebrekvolle toestand. Zo arm bleek hij te zijn: 'dat zeer onlangs een der Afgescheidenen van honger zoude hebben moeten bezwijken...'. En dat was Willem. Toch is het duidelijk dat de kerk bijeenbleef. Het waren uitsluitend deze vier machteloze dagloners. Arnoldus twijfelde niet aan het antwoord op de door hem vastgelegde vraag:

'Of gij de leer die in het O. & N. Verbond en in de Artikelen des Christelijken Geloofs begrepen is, en in de Christelijke kerk alhier (dit woord is onderstreept, JMV) geleerd wordt, niet bekend de waarachtige en volkomene leer der Zaligheid te wezen'.

Gerlach legde het antwoord vast:

'Deze vraag door beiden met 'ja' beantwoord zijnde werd door de praeses de volgende vraag voorgesteld'.

Opnieuw een vraag:

'Of gij, wanneer gij u kwaamt te ontgaan, hetgeen God verhoede, U onderwerpt aan de kerkelijke tucht?'

En weer 'ja':

Treffend staat Van Dijk's toestand beschreven:

'Geregeld iederen zondag ging hij nog wel om Gods Woord te spreken, maar dat ging niet meer zo vlug van de hand, omdat hij veeltijds de invloeden van Gods Geest moest missen' ⁴

Beurtschipper Van Dijke kon van Flipland alleen niet leven. De aan- en verkoop van graan, en het vervoer daarvan leverde niet genoeg werk op. Het moest elders gezocht worden. De nood der tijden dreef hem over de Zeeuwse wateren naar Zuid-Beveland en Walcheren. Hoe dikwijls was hij hier voorheen geweest toen het nog zo anders was, en hij een dagtaak had aan zijn ambtelijk werk. Nu voer hij ver van zijn vrouw en zes kleine kinderen, op zoek naar vracht.

Hij had vrijheid gevraagd en voelde het ongenoegen daarover. Het was niet goed wat hij gedaan had. Maar daarmee was zijn roeping niet weg. Hij bleef geroepen! Iemand waarvoor ze vanuit Walcheren naar Flipland zeilden. Waar Van Dijke als schipper ook kwam, oefenaar Van Dijke was geen onbekende. Hij trok naar zijn oude vrienden. Die nieuwe vracht kon wel wachten als ze bij elkaar zaten. Dat scheepje van hem lag echt wel veilig toen 'hij bij goede vrienden kwam, met wie hij zielsverenigt was en met wie hij dan weer eens hartelijk kon spreken van de goedertierenheden des Heeren zodat voor een ogenblik alle nevels dan weer opgetrokken waren'.⁴

Steeds meer werd, vooral in de streek van Beveland, gesproken over een zeer bijzondere uittocht. Ieder kon het zien gebeuren. Vooral Goes was er nauw bij betrokken: Van der Meulen ging weg. Voorjaar 1847 vertrok hij naar elders. Zo ver, 't leek een afscheid voor het leven: 'En nu, zie, ik weet, dat gij allen waar ik doorgedaan ben, mijn aangezicht niet meer zien zult'. Velen gingen met Van der Meulen mee. In

eerste instantie 400 Zeeuwen, maar ook anderen zouden volgen.

Met verbazing zal de schipper het gehoord en gezien hebben. Het begon een volksverhuizing te lijken. Velen lieten het vaderland voor wat het was. Het was ook zo droevig in Nederland. Maatschappelijke ellende, vervolgingen, de geestelijke toestand; het was indroevig. Amerika was het doel van de reis, Europa was veel te dicht bevolkt. Hier waren geen mogelijkheden voor ondernemende mensen. Economisch was het niet aantrekkelijk meer. Zelfs de elite-boeren kregen klappen: de aardappelziekte bracht grote schade toe aan de oogst. Ook sloeg de cholera toe. De tijden waren slecht en de boeren klaagden voor ditmaal eens terecht. Voor velen bleef er maar één weg over: emigratie. Tot die conclusie kwam men overal. Vele geloofsgenoten van Van Dijke vertrokken naar 'het land der belofte'. Voor de achterblijvers een pijnlijke aderlating, omdat het doorgaans de meest actieven waren die emigreerden. Het aanstaande geluk deed Amerika wenken daar was toekomst, daar was ruimte en daar was geen vervolging...

Een machtige stroom landverhuizers ging deze tijd dus vanuit Europa naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Bij honderden kwamen ze de Rijn afzakken. In Engeland was het zo mogelijk nog erger. Ademloos zal Van Dijke geluisterd hebben naar de gesprekken, de vele argumenten om te gaan. Op de terugweg naar Flipland probeerde de schipper zich voor te stellen hoe ver het eigenlijk wel was. Verder dan de kust daar in de verte. Verder dan de horizon, en dan nog veel verder. Alle begrippen te boven. Hij zag de mensen na een ontroerend vertrek op weg naar een nieuwe toekomst.

Vreemde verhalen waarmee de oefenaar aankwam. Zijn vrouw en kerkenraad, zijn gemeente, hoorden het wel, maar wie zei het wat in de geïsoleerde polder. Raar nieuws wat Pieter meebracht. Maar dat was het voor de nu vertrekkenden eerst ook. Totdat de verspieters hun berichten zonden naar het vaderland. Toen werd het veler besliste overtuiging dat emigratie de enige weg was. Brood om te eten, scholen voor de kinderen, vrijheid van Godsdienst, in Amerika was alles. De vrouwen hoefden daar zelfs niet meer op het land te werken. En dan al die boeken en boekjes die in omloop kwamen. Ook daardoor gingen de mensen de zaak anders zien. Predikanten die er eerst tegen waren, kwamen tot andere gedachten. De mensen gingen tdch! Zonder leiding, zonder prediking, bijna allen hulpbehoevend, en zonder kennis van de taal. Er waren krachtfiguren nodig om het leven aan de andere kant van de oceaan in goede banen te leiden.

Brummelkamp en Van Raalte gingen voor. Nu, april 1847, vertrok ds. Van der Meulen met de 'Prinses Sophia'. In dat voorjaar waren te Goes enkele vergaderingen van 'verhuizingsgezinden' gehouden. Men besloot op die vergaderingen niet alleen om gemeenschappelijk te verhuizen, maar ook om zich voor dat doel kerkelijk te organiseren. Zodoende kon als 'Christelijke gemeente' de oceaanreis begonnen worden.

Aan de overtocht was veel verbonden. Alvorens het schip de trossen had losgegooid was het dikwijls al raak. Gewetenloze mensen hadden de landverhuizers ten prooi gekozen. Reder, kapitein en bemanning deden mee. Hoe meer mensen in een schip, hoe groter de winst. Het deerde niet, al stikten ze in het vuil of al werd de keel dichtgeknepen door de vunzige lucht. Op het gehele schip, zo berichtte later een van de reizigers, was geen zitplaats te vinden. En vooral geen klachten:

Landverhuizer: 'Kapitein, ik vind je schip niet zo best voor passagiers ingericht'.

Kapitein: 'Hoezo meneer?'

Landverhuizer: 'Omdat er geen behoorlijke zitplaatsen in zijn'.

Kapitein: 'Dat is mijn zaak niet, gij kunt u beklagen bij de heren Wambersie en

Krooswijk' (de heren van het landverhuizerskantoor, JMV).

Landverhuizer: 'Ik spreek van geen beklagen, kapitein. Maar als iemand zijn goed geld betaalt, kan men iemand niet als pekelharing inpakken'.

Kapitein: 'Gij zult in dit schip niet ingepakt worden, ik wil u niet menemen'.

Landverhuizer: 'Die pekelharing komt mij duur te staan'.⁵

Nog iets waar Van Dijke geen weet van had. Verschillende epidemieën aan boord, tengevolge van de wantoestanden daar. Tientallen kinderen stierven, en vonden hun graf in de golven. Geen uitzondering dat van tien gezinsleden slechts een enkeling de overkant bereikte. Ook ds. Van der Meulen werd met dit alles geconfronteerd toen hij nog op vaderlandse bodem was.

'Te Nieuwesluis moesten ze wachten op hoog water om door het kanaal te kunnen varen. Intusschen was er vanuit Amerika aanzegging gekomen, dat een schip van die ruimte niet meer dan 100 passagiers mocht hebben. Een hygiënische maatregel die noodzakelijk was, want sommige schepen met landverhuizers kwamen in Amerika aan, waarvan de helft of meer door typhus of een andere besmettelijke ziekte was aangetast.

Er waren dus bijna de helft teveel passagiers op de 'Prinses Sophia'. Men durfde niet uitvaren. De reders van het schip waren niet zo gauw bereid om er een ander schip bij te voegen. Door onenigheid tussen de reders en de cargadoors bleef het schip weken lang te Hellevoetsluis.

Al dien tijd, dat ze daar op de rede lagen, mochten de passagiers de proviand, die voor de zeereis bestemd was, niet aanroeren. Elk moest op eigen kosten zich van voedsel voorzien. Dat was voor velen hard, want ze hadden de middelen niet.

Er kwam echter, voor ze konden uitvaren, nog een zware beproeving. Een ernstige mazelen-epidemie brak uit aan boord, waaraan meer dan 20 kinderen en een jonge vrouw stierven. Ook een dochttertje van de genoemde landverhuizer (Osinga, JMV) stierf. Hij en zijn gezin verlieten na de dood van hun kind de 'Prinses Sophia', daar het hun onmogelijk was langer op het 'verpeste tusschendek' te blijven waar inderdaad de vuige doodslucht hen tegenkwam.

Hij ging over op de 'Louisa' en velen verlieten met hem het schip. Ds. Van der Meulen kon met zijn gezelschap blijven. Nadat het getal passagiers verminderd was, liet de kapitein het schip 'uitrooken', en zo vertrokken ze op 27 mei van Hellevoetsluis om de grote reis te aanvaarden'.⁵

De bekende H.P. Scholte vertrok, na een ontmoeting met Van der Meulen in Rotterdam, met de stoomboot naar Londen, om vandaar verder te gaan. Meestal waren het vrij kleine zeilschepen. Ranke vaartuigen van niet meer dan 300 ton. Ontzettend duur was de reis niet, want voor iets minder dan 100 gulden was de landverhuizer al een heel eind op weg naar New-York.

En Pieter? 't Waren dingen die hij met zijn eigen ogen zien kon. Nee, niet die sombere gebeurtenissen in Hellevoetsluis. Pieter zag alleen maar het vertrek uit Zeeland. En dat was aantrekkelijk. Het bleef boeien.

De stemming aan boord was zeer opmerkelijk. Later zou de geest van de Zeeuwen geschetst worden: 'daar zit er een, zingend uit een oud versleten Psalmboek, hier een die uit een oud gebedenboek een gebed hardop zit te lezen'. Vele kilometers klonken de liederen over het eindeloze water. Door niets gestuit, wegstervend in de ruimte

rondom. In blind vertrouwen gingen ze, want niemand kon zeggen wat van hen worden zou. Vele bekenden van de Fliplandse oefenaar waren voorgoed weg, na een allerlaatst vaarwel. Vergeten deden ze hem niet. In gedachten ging Pieter van Dijke mee.

Eerst kwamen ze in New York. Velen verbleven tijdelijk in pakhuizen en sliepen op de grond tussen opgestapeld materiaal. Anderen gingen op verkenning, Van Raalte achterna naar Michigan, meer dan 1000 kilometer weg. Dominee Scholte met zijn 'gegoeden' was nog dieper het binnenland ingetrokken. Hij koos de prairie van Iowa. Van der Meulen ging met zijn Zeeuwen naar het onmetelijke Michigan-woud, richting de 'stad' Holland, nog zo kortgeleden door Van Raalte gesticht.

Eerst met de boot, een paar honderd kilometer naar het noorden, richting Albany, over de beroemde Hudson rivier. Dan verder over land, honderden kilometers naar Buffalo. Dwars door de ontzettendste

verlaten met niets dan eenzaamheid. Enkel bos met af en toe een blokhut. Nu en dan stierven landverhuizers. Hun lichamen moesten worden achtergelaten, soms begraven door vreemden. De reis moest doorgaan.

In Holland zouden ze pas veilig zijn. Oog in oog stonden de immigranten totaal onverwacht bij een groot natuurwonder. Een groep Zeeuwen bij de machtige Niagara-watervallen. Weer verder ging het, nu over de grote meren. Naar het westen, op weg naar Van Raalte met zijn stad in de uitgehakte gaten van het eindeloze bos. Na onbeschrijfelijke gebeurtenissen kregen ze de 'stad' in het oog:

'De 'stad' met zijn kerken en torens en trotsche gebouwen? zo hadden ze het zich gedacht. Maar wat zagen ze? Hutten van takken en tenten van lover. Geen huis ter woning. Ja, vijf planken loodsen, die voor de verwachte Zeeuwen waren opgeslagen. Deze loodsen waren echter al ingenomen door de groepen van Van de Luyster en Steketee.

Dieper in het bos vond Van der Meulen nog een blokhuis, waarin een weduwe woonde met twee kinderen. Op de vraag of hij een gedeelte mocht hebben voor zich en zijn huisgezin, verwelkomde ze hem met tranen van dankbaarheid, daar ze zijn komst als een gebedsverhooring beschouwde, geduurig in vreze levende in deze grote eenzaamheid.

Er was geen plank aan het hele huis; gaten waren er voor deuren en ramen, en met schors bedekt. Maar, ze vonden er toch enige beschutting'.⁶

De nieuwe toekomst begon met grote teleurstelling. Hun voorstelling was zo geheel anders geweest. Volkomen lusteloos en ver beneden de moed zaten de Zeeuwse landverhuizers bij hun schamele pakken neer. De vrienden van de beurtschipper. Gelukkig was ds. Van der Meulen niet voor niets als leider meegegaan. Hij wist zijn stoere Zeeuwen opnieuw te bezielen en luttele kilometers van Holland verrees Zeeland, het dorp van de Zeeuwen.

Nog meer dorpen werden gebouwd, niet ver van Van der Meulen, en genoemd naar de plaats van herkomst van de stichters: Groningen, Vriesland, Drenthe, Overijssel. Een van de Staphorsters plaatste een bord 'hier begint Staphorst'. Midden in het grote bos bouwden ze volkomen geïsoleerd hun eigen Zeeland. Vele woudreuzen moesten het afleggen tegen de spierkracht. Velden werden geploegd, boomgaarden aangelegd en weldra verrees een blokkerkje. Een houten gebouwtje, van binnen bestreken met natte klei.

De gevolgen van de ontberingen bleven niet uit. Gebrek aan goed voedsel, gebrek aan kleding, het wonen bij moerassen en nog veel meer oorzaken voor allerlei vreemde ziekten. Doktoren en geneesmiddelen ontbraken, en de predikanten hadden handenvol

werk om de gemeenten rond te gaan als arts en ziekentrouster. Ook nu weer stierven velen. Gelukkig kwamen de gemeenten over het algemeen deze slagen te boven. Dit pioniersleven was alleen geschikt voor de allersterksten.

Maar wat wisten ze in Nederland van deze moeiten? De familie die achterbleef hoefde immers niet alles te weten? Er waren vele geruchten, maar ook vele ontberingen werden verzwegen. Verder waren er altijd wel scheepvaartmaatschappijen die mensen omkochten ten einde gunstige brieven in circulatie te brengen. Hierdoor werden de mensen nóg meer naar Amerika gelokt. De 'Zeeuwse vereniging ter verhuizing naar de Verenigde Staten van Noord Amerika' werd opgericht. Weer een zaak die de emigratiedrang bevorderde. Het werd leeg in Zeeland voor de achtergebleven schipper.

Niet verwonderlijk dat ook Pieter vastere plannen kreeg naar Amerika te gaan. Een verpletterend bericht voor de gemeente. Totaal verslagen, met alleen een kleine hoop omdat zijn vrouw er finaal tegen was.' Uren en uren, misschien wel weken en maanden zullen ze bij elkander gezeten hebben om te spreken over een eventueel vertrek. Herinneringen aan zijn roeping. Een verscheurde oefenaar ontkende het niet. Tot een beslissing kwam het niet. Lange tijden leefde Van Dijke, en met hem de gemeente, tussen hoop en wanhoop. Zo uitzichtloos dat op Flipland het gehele jaar geen leraar was. De begeerte om iemand van de Christelijk Afgescheidenen te vragen ontbrak.

Nog meer nieuws voor Sint-Philipsland. De nog steeds hoog geachte vriend Budding was naar Amerika. Niet minder dan 27 mensen nam hij met zich mee naar de nieuwe wereld, en hij betaalde tevens de overtocht. Zeker nu zal het voor de voorganger niet gemakkelijker geworden zijn. De man tegen wie hij zo hoog opzag had Groningen geruild voor Amerika. De eerste maanden was Budding in New York. En de trouwe bakker ouderling De Jonge?

'Hoe graag was bakker De Jonge met zijn dominé naar Amerika meegegaan. Maar Jans, zijn vrouw, wel wetend dat haar man uit liefde voor de dominé, alles in de steek zou willen laten, stak een spaak in het wiel.

'Johannes, jij gaat niet naar Amerika'.

Mijn man wist wel, zo zei ze later, dat mijn ja, ja was, en mijn neen, neen.

En...Johannes ging niet mee'.⁸

Vanuit New York trok Budding naar zijn vele, bekende Zeeuwse vrienden. Hij kon blijven als hij dat wilde. Er werd een beroep op hem uitgebracht door de gemeente Drenthe. De onrust maakte zich echter van hem meester. Budding was geen man voor een vaste verblijfplaats. Voor hem een ander. Niet onwaarschijnlijk dat hij een oefenaar ver weg in het oude vaderland noemde. Een vriend van hem, totaal verlaten, die zal het geweest zijn.

Budding werd boer na een lange zwerftocht. Los van alle ambtelijke bediening werd een grote boerderij gekocht, niet ver van Baltimore. Zonder ook maar een enkele bekende, leefde hij daar in de grootste eenzaamheid. Toen echter zijn hulp in de huishouding de euvelen moed had met een huwelijksaanzoek aan te komen, was Budding zo weg. Een klein koffertje met kleren had hij bij zich, boerderij 'noeste vlijt' bleef onbeheerd achter.

Van dit alles wist Van Dijke alleen maar, dat zijn vrienden in Amerika waren en hij een beroep daarheen had: Amerika had het oog geslagen op de jonge prediker van Sint-Philipsland. Meer dan ooit had hij reden om te gaan. Een wettig beroep in een

kerk die geen vrijheid gevraagd had. Hij zou predikant kunnen worden, naast Van Raalte en Van der Meulen in Amerika. Altijd anderen uitwuiwen viel, zeker nu, niet mee.

In deze depressieve tijd ook lichtpunten, de droefheid mag niet overdreven worden. Uit het 'Veelbewogen leven' wordt de indruk geboren dat het met de prediking van Pieter van Dijke na het vragen van vrijheid niet zo best meer gesteld was. Dat is te negatief. Iets uit zijn ambtelijk leven uit de jaren 1847-1849 moge blijken uit het feit dat de oefeningen van een 'geslagen' Van Dijke de bekende Kruisdominee Bastiaan Sterkenburg te Nieuwerkerk een aanzienlijk deel van zijn gemeente kostte.

Want wat was er inmiddels op Duiveland met de gemeente van Dirk van Farowé gebeurd? Toen Van Dijke vrijheid gevraagd had, werd zijn optreden door Van Farowé blijkbaar niet langer op prijs gesteld. Nieuwerkerk had contact gezocht met ds. Van de Oever te Rotterdam. En ook Van de Oever moest naar Zierikzee:

'24 Januari 1846: Is de leraar Gedagvaart voor de Regtbank van Zierikzee..

16 Maart 1846: Is gekoome van Zierikzee een DagVaarding voor de leraar...

7 April 1846: Heeft de leraar ontvange een laatste Waarschuwing (...) anders moest hij zig voor verdere Vervolging Wagte.

Dog de Betaling is nagelate, als menende niet te vermoge Zulk een onregtvaardig Geld te moete betaale'.¹¹

Via deze Rotterdamse predikant werd Sterkenburg benaderd, en half december 1845 zou deze intree doen als predikant van de gemeente van Dirk van Farowé, Nieuwerkerk op Duiveland. Sterkenburg meldde zich bij het gemeentebestuur, en deelde mee dat hij de eerstvolgende zondag hoopte te preken. Vriendelijk nodigde hij het gemeentebestuur uit om aanwezig te zijn. Voor goede plaatsen zou gezorgd worden. De verbaasde regeerders wezen hem op de onwettigheid van zijn handelingen: Nieuwerkerk had geen vrijheid. Onverschrokken antwoordde Sterkenburg: 'Al wierden er moordschavotten en brandstapels voor mij opgericht, ik wil toch in de leer van Koning Jezus volharden zolang het bloed door mijn aderen vloeit'.⁹

Op zondagmorgen 14 december werd Sterkenburg in tegenwoordigheid van ongeveer 300 hoorders door ds. C. van de Oever bevestigd. 's Middags deed de nieuwe leraar intree in de schuur van Van Farowé.

Ook de veldwachter was plichtsgetrouw bij deze diensten aanwezig. 's Morgens vroeg deze collega van Fliplands Endhoven aan de bevestiger of de bevestiging zou doorgaan. Het antwoord luidde: 'Met Gods hulp, ja'. De veldwachter deelde mee dat hij dan, op last van de burgemeester, proces-verbaal diende op te maken. Lakoniek antwoordde Van de Oever: 'Het is wel'. Ook Sterkenburg liet zich 's middags niet afschrikken: 'Ik zal het proces-verbaal met liefde afwachten'.

Ds. Scholte had weinig waardering voor Sterkenburg. Hij schreef dat deze kollega: 'enige mensen te Giessendam en omstreken bewogen heeft hem een zogenaamd ambtsgewaad te verschaffen en hem als leraar aan te nemen'.¹⁰

Deze uitlatingen zijn niet terecht! Sterkenburg was consequent: hij en zijn gemeente werden ter wille van 'de vrijheid' vervolgd tot 1847. De voortdurende vervolging was tenslotte aanleiding voor Sterkenburg en Van Farowé een bezoek aan koning Willem II te brengen.

Ds. C. van de Oever te Rotterdam vertelde erover:

'Is hier geKoomen Van Nieuwerkerk in Zeeland de leraar B. Sterkenburg en de Ouderling Dk. van Farowé om hun Request de Koning aan te bieden, Van Weege de Vervolginge die onophoudelijk diende in de Gemeente, en om Van deZelve bevrijd te Zijn, en ongestoord hun Godsdienst naar Gods Woord en de leer der Vaderen te kunne uitoeffenen.

Dog bij terugKooming Vernooome van de broeders dat hun Reys vrugteloos was geWeest, terwijl nog de Koning, nog zijn Minister of Enige Regeerders, dier Zaake hun Enig Gehoor daarvoor Verlene wilde')¹

Deze lange reis was dus zinloos geweest, maar toen de Hoge Raad in 1847 bepaalde dat de vervolgingen onwettig waren, keerde op Duiveland de rust weer. Sterkenburg had door zijn volharding op Duiveland vele harten voor zich gewonnen. Toch ontstonden op zeker moment moeilijkheden, en die zijn zeker terug te voeren tot de nog steeds invloedrijke oefenaar van Sint-Philipsland. Het is duidelijk dat de prediking van Pieter meer aansprak dan die van de geliefde Sterkenburg. Pieters bevinding ging veel verder. Een gedeelte van Sterkenburgs leden onttrok zich aan de Kruisgemeente omdat zij naar eigen zeggen 'meer ophadden met de oefenaar Pieter van Dijke'. Deze groep ontevreden vonden aansluiting bij de kring van Hendrik Kiviet te Oosterland, waar Van Dijke gewoon was voor te gaan.

Zo groot was de invloed van Van Dijke dat de zaken van Duiveland uitgebreid aan de orde kwamen op 25 april 1849 te Zwartsluis op een 'algemene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk onder het Kruis'. De huishoudelijke zaken bleken niet rooskleurig. Ds. Sterkenburg vroeg hulp bij de visitatoren 'teneinde enige geschillen of questiën aldaar plaats hebbende, te vereffenen'.

Ds. Van de Oever kwam erop af, maar zijn aanwezigheid kon de vloed niet meer keren. Een aantal Van Dijke-gezinden was of bleef weg. Ook Cornelia van Farowé, zuster van Dirk en gehuwd met Klaas Kik, voegde zich bij de 'uitgetreden'.

Hoewel beiden woonachtig waren te Nieuwerkerk, zou hun dochtertje Janna in 1850 op Sint-Philipsland gedoopt worden (bijlage 27). Op elk van de drie dorpen Nieuwerkerk, Oosterland en Bruinisse ontstonden door Pieter van Dijke, naast de gemeenten van Sterkenburg, opnieuw conventikels die zouden uitgroeien tot een Dijkiaanse gemeente, in een kerkje op de Molendijk. Overal bleek dat oefenaar Van Dijke grote aantrekkingskracht bezat.

De trek naar de nieuwe wereld ging ook op dit eiland de mensen niet voorbij. Op 17 mei 1849 hield ds. H.G. Klijn uit Middelburg te Zierikzee een afscheidsrede voordat hij een maand later definitief zou vertrekken.

Ook Dirk van Farowé ging emigreren. Kort na de komst van Sterkenburg waren tussen ouderling Van Farowé en het overige deel van zijn gemeente -predikant en ouderling Wagemaker voorop- grote problemen ontstaan. De visitatoren Van de Oever en Noorduyn hadden moeite om de orde te herstellen, maar tenslotte lukte dat. Er werd vergaderd ten huize van Van Farowé:

'van Sommige Zaake der beschuldiging die ingebracht waare, deed Farowé belijdenisse, maar andere werden door hem ontkend en als laster verklaard.

Dog met hem van WederZeide te overtuigen, na veel pratens, zijn alle weer Verenigd, En hebbe elkander de Broederhand toegereikt'.¹¹

Vraag is en blijft of dat inderdaad broederlijk gebeurd is, want Dirk verliet (eveneens in het voorjaar van 1849) de gemeente die haar ontstaan aan hem te danken had. Eind april vertrok hij met de 'Maria Magdalena' en na een reis van 48 dagen arriveerde hij in New York. Via Buffalo kwam het gezelschap in Grand Haven, en vandaar naar Grandville. Van Farowé wilde ds. Van der Meulen achterna, maar: 'toen brak de cholera uit, en binnen 36 uren werden er 15 mensen ten grave gebracht, Dirk van Farowé werd op zondagmorgen aangetast en was binnen drie uur een lijk...'.

Nog moeilijker werd het voor Pieter. Een tweede beroep van de overkant.¹² Een noodschreeuw aan het adres van Van Dijke. Dringender dan de eerste. Toen kwam Pieter op een punt dat ook de tegenstand van zijn vrouw, waar de gemeente zich wanhopig aan vastklemde, niet meer telde. Een afscheidspredikatie werd voorbereid. Amerika wenkte: kom over.

Aantekeningen:

1. Notulen N.H.K. te Sint-Philipsland d.d. 15 januari 1847, art. 2 t/m 8.
2. Notulen N.H.K. te Sint-Philipsland d.d. 15 januari 1847, art. 9.
3. Notulen N.H.K. te Sint-Philipsland d.d. 17 april 1847, art. 3 t/m 6.
4. P. van Dijke, *Veelbewogen leven*, 72.
5. F. Staal, *De apostel van Zeeland, uit de dagen der afscheiding*. Dit boekje behandelt met name leven en werk van ds. C. van der Meulen, 68 e.v.
6. F. Staal, a.w., 80.
7. P. van Dijke, *Veelbewogen leven*, 79 e.v.
8. F. Staal, a.w., 99.
9. Artikel Ref. Dagblad 25 febr. 1984.
10. C. Smits, *De afscheiding van 1834*, deel 2, 320 e.v.
11. Kerkenraadsnotulen Geref Gem. (o.h.K.) te Rotterdam (1844-1870).

12. P. van Dijke, *Veelbewogen leven*, 80; 'Een en andermaal had hij een beroep gehad uit Noord Amerika, om daar naar toe te komen en er 's Heeren Woord te verkondigen'. Naar welke van de zeven Amerikaanse gemeenten Van Dijke beroepen werd kon ik niet achterhalen. Ik acht het echter goed mogelijk dat de gemeente Graafschap, alvorens ds. Klijn te beroepen, het oog had geslagen op de Fliplandse prediker. De gemeenten Holland, Zeeland, Friesland en Overijssel hadden reeds een predikant. Drenthe en Groningen waren in zekere zin wel erg klein om een predikant te kunnen onderhouden (Staal a.w., 95).

H. Algra a.w., 185, komt met iets andere cijfers qua grootte van de Amerikaanse kerken in 1849: Holland 253 huizen, Groningen 30, Zeeland 175, Drenthe 41, Friesland 69, Overijssel 35 en Graafschap 50 huizen.

Commissionair te Terneuzen.

18. Bij de meester der verzamelingen

Een van zijn laatste reizen zal het geweest zijn. Van Dijke lag met zijn bootje in Vlissingen. Nog net was hij schipper. Niet lang meer waarschijnlijk. Hij wachtte tot ze de lading uien, waarmee hij de haven was binnengevaren, zouden gaan lossen. Het kon best nog even aanlopen. Hij was alleen. Zijn vrouw was met de kinderen thuis. Ook alleen, net als zijn gemeente. Alleen, zo liep hij over de kade wat heen en weer. Diep in gedachten. Het oude verhaal noemde het 'omkomen of bezwijken'. Dat was de toestand van Pieter van Dijke, ook deze reis.

De varende prediker trok op zeker moment de aandacht van een man en een vrouw, die langs de haven wandelden. Ze kenden hem niet. De vrouw dacht aan degene die kortgeleden bij haar logeerde. Die had het over iemand gehad, die ze in deze schipper helemaal terugvond. Toen was er geen twijfel meer.

Haar metgezel moest erop af: 'Schipper, is uw naam niet Pieter van Dijke?' Dat kon niet missen, en Pieter logeerde die avond bij het tweetal. Eindelijk enkele mensen met wie hij kon praten. Niets verzwegen hij op het logeradres van dominee Ledeboer. Zijn gastvrouw voelde zijn nood, meer dan iemand anders. Deze man moest, als laatste redding, niet naar Amerika. 't Was de vrijheid die hem dwars zat. Ze noemde het juiste middel voor zijn toestand: Ledeboer. Ze vertelde over hem alles wat ze wist. Heel laat nam de schipper afscheid. Terug naar de verlaten haven, naar Flipland om het zijn gemeente te vertellen.

Weer was Vlissingen het doel van de reis. Nu echter werd de bestemming niet bepaald door de vracht. Onweerstaanbaar werd de schipper naar zijn nieuwe vrienden gedreven. En niet alleen naar hen. Vuriger dan ooit verlangde hij, juist deze dagen, naar ds. Ledeboer. Als bijzondere gebedsverhoring gebeurde er iets waarop hij nauwelijks durfde hopen. Op het alleronverwachtst stond hij oog in oog met de Benthuiser leraar. Wat hadden ze elkaar lang niet gesproken!

Na meerdere jaren opnieuw een ontmoeting tussen Lambertus Gerardus Cornelis Ledeboer, nauwelijks 40 jaren oud, en Pieter van Dijke van net 35. Spoedig waren ze in samenspraak en naast geestelijke ervaringen werden vele gebeurtenissen onderwerp van gesprek.

Eerst Ledeboer, over wat een kleine tien jaar terug gebeurde. Zijn verdriet was merkbaar. De predikant hield van zijn gemeente, hij zocht het goede. Maar ook hij was aan de nieuwe gezangen en reglementen onderworpen. Hij had in zijn gemeente weinig meer te zeggen. Aan handen en voeten gebonden door de besturen, was hij totaal uitgeschakeld. Toch bleef hij verantwoordelijk.

Op zekere zondag kwam het tot uitbarsting. 'Wie Mij eren, die zal Ik eren', was een gedeelte van de tekst die morgen. De prediker drong door tot de diepe inhoud van zijn overdenking. Hij keerde tot zichzelf in! Wie eerde hij? Besturen met hun verwoestende vernieuwende reglementen! Toen kon het niet langer. Plotseling werden gezangenbundel en reglementenverzameling in heilige ernst van de kansel gesmeten, en oprapen was er niet bij. Het was een wonderlijke optocht: kerkwetten en liederen belandden op hun plaats, in een pas gedolven put. Plechtig werden, toen de donkere kluiten hun gerechtigheid hadden uitgesproken, psalmverzen gezongen. Benthuisen was weer Gereformeerd.

Van Dijke voelde de ontzettende droefheid van de prediker, toen hij verder ging. Hij merkte dat het waar was. De dominee was geen scheurmaker, hij zocht geen scheiding. De Hervormde kerk was hem lief. Daar bleef hij predikant. Ledeboer was

tégen scheiding, en bleef Hervormd. Dat probeerde hij tenminste. Maar als een bijna natuurlijk gevolg van zijn kerkherstel was hij een paar dagen later geschorst. Vastberaden schreed hij, de zondag na de reformatie, naar zijn preekstoel. Veldwachter Van der Kley moest hem tegenhouden, zo had het staatsgenootschap bevolen. Maar de arme Cornelis, bevend toen hij de leraar zag naderen, trad terug. De strijd was ongelijk. Toch kregen de Hervormden hem van de kansel. Drie mannen vlogen op ds. Ledeboer af en...de prediker moest wijken. Echter niet dan na een gewichtige vraag aan zijn gemeente. Een profetische stem welde op in een verbannen Ledeboer: 'komt kinderen, volgt mij...'. Afscheiden, uitgetreden, weggegaan, of hoe het genoemd wordt, Ledeboer werd uitgeworpen, afgezet, gedwongen om te gaan. Voor mensen als hij, en een leer als deze, was geen plaats meer.²

Korte tijd na zijn afzetting, eind 1840, was er een synode te Amsterdam. Ook dominee Ledeboer was tegenwoordig. Maar wat werd hij bedrogen in zijn verwachtingen. Op deze vergadering was de eenheid ver te zoeken. Het waren Christelijk Afscheidenen waar hij terechtgekomen was. Dominee vertelde iets van die bijeenkomst:

'In Amsterdam ben ik gekomen ten tijde toen aldaar vergadering was, zonder het te weten. En ben er door mijn hoogmoed in enen strik gevallen...

Waarna ik enigen tijd in vrijheid gevraagd hebbende kerken gedoopt heb, avondmaal bediend en gepredikt, leden aangenomen en alzo een aanstoot en ergernis veler geworden ben. De Heere vergeve mij die misdaad'.³

Zo stond de dominee zonder kerkelijk dak boven het hoofd. Zijn eerste kerkgenootschap, hij was er uitgezet. Het tweede had hij opzettelijk verlaten. Maar, zo wonderlijk, hij bleef trekken naar waar hij dodelijke vijandschap ontmoet had: 'de grote kerk is onze kerk, als de waarheid daar weer verkondigd wordt, moet gij daarheen'.

Altijd en overal gaf ds. Ledeboer er blijk van dat een 'definitief kerkverband door hem niet begeerd.

Dominee Ledeboer bracht in de praktijk wat dr. Kohlbrtigge aan ds. de Cock schreef: 'Niet geschorst waart gij predikant van de gemeente Ulrum, geschorst zijt gij het van de gemeente Ulrum en van alle gemeenten, waar men u horen wil...

Een stenen kerk, daartoe lang gebruikt, kan een barak, stal, hoerhuis worden, en een zwijnenkot of iets anders een plaats waar men vergadert in 's Heeren naam en waar de Heere in het midden is'.⁴

Een 'noodwoning' moest zijn kerk zijn en blijven. Misschien zelfs sprak de dominee liever over gezelschappen. Verstrooide schapen, wachtende groepjes gezelschapsmensen. Ledeboer werd iemand die deze 'ballingen' ging verzamelen. En hij kon dat meesterlijk. Bij die gezelschappen moest kerkelijk werk verricht worden, en Ledeboer deed het. Dat was zijn roeping. Een gebouw moest er zijn, maar een schuur, huiskamer of zolder was zeker zo goed. Enige organisatie was noodzakelijk, maar vooral niet meer dan strikt nodig. Dominee Ledeboer moest terug naar de kerk waarop hij recht had.⁵

Benthuizen wilde nooit en te nimmer afstand doen van wat eens was 'de kerk der vaderen'. Hij heeft zijn afzetting uiteraard nooit erkend. De Hervormde kerkgebouwen waren, zovele jaren of eeuwen terug, niet gebouwd voor leervrijheid en tuchteloosheid. De leer van toen was de zijne. En om die leer was hij uit de kerk verdreven en waren de gebouwen hem ontnomen.

Het beste was de situatie in Benthuizen en Flipland te vergelijken met Ulrum, waar de

kerk van ds. De Cock stond. Met de ondertekening van de Acte van Afscheiding of Wederkering had de gemeente Ulrum de band met de Hervormden verbroken. De Cock werd afgezet en de gemeente het kerkverband uitgedreven. Een gemeente die dus niet vakant geworden was, bleef haar eigen leraar De Cock begeren. Vanzelfsprekend was het kerkgebouw van de gemeente. Van oudsher hadden de kerkelijke goederen aan de gemeente behoord. Nimmer had een synode of ander kerkbestuur er rechten op kunnen laten gelden. Doch ziet. Niet minder dan 150 soldaten, opgehitst om vooral niet zachtzinnig te zijn, trokken Ulrum binnen. De pastorie van ds. De Cock werd tot wachtpost ingericht. Twaalf soldaten moesten het gezin van de leraar 'verzorgen'. Acht veldwachters in het kerkgebouw compleeteerden het geheel. Niet lang hierna werd Hendrik de Cock naar de kerker geleid. Zijn kerk en pastorie waren gestolen, met geweld ontvreemd.

In Benthuisen was het ook zo gegaan en in Sint-Philipsland niet anders. Door het vasthouden van de meest zuivere gronden van de 'afscheiding' had de dominee van Benthuisen nooit met zijn kerk kunnen breken. Zijn uitwerping was nooit geweest zonder een innig verlangen tot terugkeer. Hij bad voor herstel. Hij hoopte en geloofde dat zijn afzetting maar tijdelijk zou zijn. Daarom wilde de dominee geen kerk naast de kerk. Hij hield vast aan het puin van de oude. Het enthousiasme van zovelen om maar te bouwen en te scheiden bekoorde hem niet.

Van Dijke was geen vreemdeling van dit verhaal. Dit standpunt was het zijn toen de vervolging kwam, toen het beproefd werd. Beiden, Van Dijke zowel als de dominee, staken de handen toe aan degenen die hen bonden. Samen konden ze zingen temidden van de duisternis in de kerker. Even kon Pieter nog met de predikant meekomen. Zes maanden gevangenis, toen moest hij loslaten. Maar Ledeboer trok hier door. Voor hem telde geen tijd. Weinig maanden minder dan twee jaar gevangenis konden hem niet van gedachten doen veranderen. Vrijheid werd niet begeerd. Niemand mocht daartoe ook maar een enkele poging aanwenden. Een erezaak was het voor hem. Toen boog de regering. De dominee had overtuigend en glansrijk gewonnen:

'Had Naboth zijn wijngaard overgegeven, 's Heeren Naam ware niet zo verheerlijkt geworden. Had Daniël en de jongelingen geknield, 's Heeren Naam hadde niet over de aarde geprezen geworden. De echte moeder wilde het kind niet gedeeld hebben'.⁵

Nu zat hij hier in Vlissingen als rondreizend predikant. Links en rechts groepjes mensen helpend die door hem geholpen wilden worden. Naar mensengunst dong hij niet, om menseneer bekommerde hij zich niet en door mensenvrees werd hij niet geleid. (Nog steeds noemt men het individualisme. Ik weiger het te geloven, JMV). Toch werd hij, wonderlijk genoeg, ook in deze tijd nog door de Christelijk Afscheidenen gezien als een van hen. Onlangs waren de predikanten Los en Dijkster- huis afgevaardigd om hem te bezoeken. Van verenigen kwam niets terecht. Dominee Ledeboer had geen vrijheid met de anderen mee te gaan.

Vervolgens het woord aan de Christelijk Afscheiden oefenaar van Sint-Philipsland. Pieter moest vertellen over het gezelschap, de boerderij en de verhuizing naar de schuurkerk. Over Dorst en de 'Gerlachexcommunicatie'. Maar ook over de gevolgen van de laatste ontmoeting met ds. Ledeboer uit 1842. W

at was het advies van de dominee geweest? Zwijgen hoefde Van Dijke niet. Integendeel: 'op de wenken des Heeren letten en de stemme der gemeente en de naburige kerkeraden'. Maar 's Gravensteen kwam, en het geval wilde dat ook ds. Ledeboer werd opgesloten in een 's Gravensteen. Van Dijke ging verder, en 'het

veelbewogen leven' legde zo treffend vast:

'Nu echter geraakte Van Dijke geducht in het nauw, omdat hij eindelijk moest zeggen wat hij met zijn vrienden had gedaan. Hoe zij vrijheid hadden gevraagd aan een aardsch Koning en dat zij nu Christelijk Afgescheiden waren.'

De dominee werd in ieder geval niet boos:

'Bij het horen van dit woord kon Ds. Ledeboer zich niet meer van lachen weerhouden en zeide 'wel, vriendje, wat heb je nu toch gedaan? Wat voor een rare naam heb je nu toch gekregen, ik vind dien naam in mijn gehelen Bijbel

Vaderlijk begon ds. Ledeboer de zaak uiteen te zetten. Met de grootst mogelijke trouw aan het zuivere Gereformeerde beginsel zat de dominee hier zijn werk te doen. Hij voelde dat de zending van de man die voor hem zat waarheid was. Van Dijke had vrijheid gevraagd, Ledeboer niet: 'Iedere gemeente, en dan nog met het opgeven van hun namen, moet vrijheid vragen op in te dienen reglementen, alsof wij iets nieuws zochten en een nooit in Nederland bestaande kerk herstellen wilden; verloochenenende zo het oude! Afstand doende als bastaard-kinderen van hetgeen onze vaders gegrond op Gods Woord zo wijselijk verenigd hadden'.⁸

Van Dijke's kerk had een nieuwe naam, die van Ledeboer niet:

'Ik verbond mij in Amsterdam omdat ik mij niet wilde onttrekken, in zoverre zij de Gereformeerde belijdenis niet hadden, noch Gereformeerd waren, maar een nieuwe secte: Christelijk Afgescheiden'.

De dominee wees die bewogen avond op een mogelijkheid om te verenigen. Dat had hij andere Christelijk Afgescheidenen ook voorgesteld: vrijheid teruggeven. 'Zo spraken zij met elkander, doch dat gesprek drukte Van Dijke zo diep ter neer als hij lange tijd niet was geweest'. Terug naar vroeger. Iedere zondag de veldwachter op bezoek. De burgemeester in juichstemming, en de Hervormden weer in aktie! Hijzelf gevangen, en zijn gezin in de grootste armoede. Diep in gedachten voer hij terug naar Sint-Philipsland. Eenzaam peinzend over de weg die zijn vriend hem ried. De Christelijk Afgescheiden gemeente werd, ondanks een dringend verzoek van Van Dijke, door Ledeboer niet geholpen, want:

'Wat aangaat de afscheiding, deze ligt niet aan onze, maar aan der anderen zijde, als die zich afgescheiden hebben van de Gereformeerde leer, dienst en tucht. Wij ons afscheidende verklaren te zijn en te blijven, de Gereformeerde leer van harte toegedaan te zijn: dus komt er geen verloochening van naam of enige voorrechten der Gereformeerde Gemeente in aanmerking. Verloochenen wij toch de naam, wij maken ons schuldig aan de verloochening der zaak, zoekende rust buiten God, dus ook niet bekroond wordende met de zegen van Hem'.⁹

Zou dan emigreren tóch de enige oplossing zijn? De strijd ontwijken? Ds. Ledeboer deed dat anders:

*'Wij strijden voor de Dordsche leer,
Omdat zij is van God de Heer.
En wat daar buiten is valt weg,
Omdat het mensenoverleg
En vonden zijn, uit eigen brein,
Benevens Jezus' heilfontein.
Welzalig, die ontvangen mag*

*Een licht, dat hij nog nimmer zag;
Want de nature leert het niet,
Wat schoons Gods kind in Jezus ziet.
Zijn bloed, Zijn kruis en dood en leer
Zijn strijdig met ons eigen eer'.*

't Kon wel zwaar worden voor Pieter:

'Als Jeruzalem door heirlegers omringd wordt, is de verlossing nabij; de Heere doet het water wel tot aan, maar niet over de lippen komen. Hij legt geen zwaardere last op, dan men dragen kan en geeft met de beproevingen ook uitkomst'.¹⁰

Maar ds. Ledeboer wist redding:

'Schuldbelijdenis, ootmoedig berouw, in terugkering tot hetgeen, waaruit wij gevallen zijn; zie daar is de enige weg tot herstel, al het andere is buitenom. Kent gij een andere weg, beproef ze, maar gij zult dwalen'.¹⁰

Eenmaal thuis was het niet veel beter. Zijn vrouw -nog niet bij de gemeente aangesloten- was verre van enthousiast. Ook zijn kerk zal vele tegenstanders gekend hebben. Het verhaal dat Pieter vertelde over dominee Ledeboer was wel mooi, maar in eerste instantie veranderde er totaal niets. Geen dominee Ledeboer voor de gemeente van SintPhilipsland.

De Christelijk Afgescheidenen hadden een vrij gemakkelijke weg naar het ambt. Een beperkte theologische opleiding was voldoende.

Op zekere dag werd de schipper ingeschreven als student. Pieter ging studeren bij een bekende leraar: dominee Dijksterhuis, een kundig man, met Dordrecht als standplaats. Op jeugdige leeftijd had deze zijn opleiding ontvangen van o.a. ds. Hendrik de Cock in Groningen. Hij werd predikant in 't Zandt (1840), Dordrecht (1841) en Genderen (maart 1848). Hij was twee jaren jonger dan Van Dijke. Bekend is dat zijn diensten menigmaal ruim twee uren duurden.¹¹

Veertien dagen, misschien een week of wat langer, hield Van Dijke het vol. Het ging van geen kanten en van zijn grootse plannen kwam niets terecht. De dominee kreeg zelfs geen kans om de gemeente te bezoeken. 'Het ging niet', staat er zo eenvoudig, 'omdat het Gods wil niet was...'. Voor Dijksterhuis een ander.

Niet onwaarschijnlijk dat ook de vrienden op Walcheren gehoord hadden van student Van Dijke. Hij wilde predikant worden bij de Christelijk Afgescheidenen, maar de grote stad was niets voor hem. Studeren trouwens ook niet. Ze kenden een eenvoudig man, die aan de studie geen hoge eisen stelde. 'Zekere Ds. Klein' was het. Waarschijnlijk de opvolger van de Middelburgse predikant Lankhorst. Vanaf 1845 was dominee Hendrik G. Klijn aan de Christelijk Afgescheiden gemeente van de Zeeuwse hoofdstad verbonden. Hij was geboren in 1793, was ouderling in de Christelijk Afgescheiden gemeente van Utrecht, door ds. Scholte opgeleid tot predikant en werkzaam in zijn eerste gemeente Kockengen van 24 december 1839 tot 10 april 1845.

Ongetwijfeld heeft de grote bekendheid van Van Dijke een belangrijke rol gespeeld. Een voorganger van dit kaliber had geen studie meer nodig, zo was het standpunt van Pieters nieuwe onderwijzer. De eerstvolgende vergadering zou de dominee de kandidaat voordragen voor het leraarsambt.

Ook nu liep het echter vast. Iedere keer als er vergaderd werd, vergat Scholtiaan Klijn

zijn belofte. En midden 1849 emigreerde Klijn met honderd personen. Hij zou bevestigd worden als predikant van de Amerikaanse gemeente Graafschap.¹²

Naast hem diende ds. Van Raalte de gemeente Holland, Van der Meulen Zeeland, Ypma Friesland en Bolks de kerk van Overijssel. De zeven Amerikaanse zusterkerken werden compleet gemaakt door Drenthe en Groningen. Opvolger van ds. Klijn werd de beminde ds. H. H. Middel, die de Middelburgse gemeente diende van half november 1850 tot begin oktober 1856.

Na Dordrecht en Middelburg zat Van Dijke binnen de kortst mogelijke keren weer thuis. Het schip werd opgetuigd, de zeilen gehesen en de reis begon opnieuw. Weer richting dominee Ledeboer, die hij in deze tijd verschillende malen ontmoette. Deze bleek echter onverzettelijk. Pieter moest terug met schuldbelijdenis, zijn vrijheid herroepen en de Koning der Kerk vrijheid vragen. Dan zou de dominee Sint-Philipsland komen helpen. Zijn landelijk zo bekende standpunt werd door vriend Van Dijke niet veranderd:

'Lang zal de naam van afgescheidenen staan in 's lands historiebladen. Afgescheiden van de valse leer, terugkeren- de tot de Gereformeerde Kerk, blijvende wie zij zijn, of liever terugkerende tot hetgeen zij waren, kennen zij geen schikking van naam of enige schikking, daar de waarheid zich niet schikt naar de leugen; kennen zij geen vermenging met vreemde geesten, maar het boze uit hun midden doende, geven zij getuigenis in hart en wandel, in huis en gemeente'.¹³

Wat misschien een laatste strohalm leek werd ook nog weggeslagen: 'Maar dominee, wilt gij mij ook niet bevestigen als ik mijn vrijheid herroep?

Als gij enkel uw vrijheid bij de Regering wilt intrekken om predikant te worden...dan zal de Heere dit evenmin als uw andere pogingen die gij hebt aangewend, doen gelukken. Maar gij moet terug met berouw en schuldbelijdenis.

In elk geval zal ik u nooit als herder en leraar bevestigen of zalven, voordat ik van mijn God last zal gekregen hebben'.¹⁴

Na vele wegen van beproeving werd Van Dijke zich meer en meer bewust van zijn eigen nietigheid. Oefenaar Van Dijke kwam er niet meer uit. Telkens, als hij over de Schelde voer, tuurde hij langer naar de verre zee. Sterker dan ooit werd het verlangen naar Amerika. Het liet hem niet meer los. De beroepsbrieven lagen er nog. Hij zou meer dan welkom zijn aan de overkant. Toen wist hij het: de anderen achterna. Misschien nog wel een extra reden. De grote emigratie bleek zelfs naar Sint-Philipsland over te slaan. Zijn zuster met haar gezin stonden gereed. Cornelis de Houter, Cornelis Sloomaker, mannen uit zijn eigen gemeente zouden gaan. Opmerkelijk overigens, dat onder de overledenen in Amerika rond 1850, ook een zekere Marinus van Dijke genoemd werd. ¹⁵

Met Ds. Ledeboer spreken over dit onderwerp was niet gemakkelijk. Pieter stak het onder meer op de toekomst van zijn kinderen. Maar de dominee vond het helemaal niet erg, wanneer zij geen rijke landbouwers zouden worden. Nog meer argumenten voerde Pieter aan. Maar de goedkeuring van die ander liet op zich wachten. Ledeboer dacht niet aan emigreren:

'Ik ben en blijf meest gebonden aan de minst geachte plaats Benthuisen. Als zij Benthuisen verachten, dan word ik wel eens treurig, en dat kan ik niet dragen. Ik blijf hun herder en leraar, schoon ik de woorden zelf dikwerf niet durf uitspreken.

Ja, mag ik maar eens zeggen of schrijven trouweloze herder. Dat is mij wat groots. Maar herder en leraar durf ik kwalijk schrijven. Echter van Benthuisen gevoel ik het mij; dat blijft; ook zonder huis, pastorie en kerkgebouw. Dat is maar wat kalk en steen, ofschoon wij daarom, als in het nauwste verband staande, dat laatste niet mogen opgeven.

Ik gevoel mij, gevangen of vrij, herder en leraar van Bent- huizen. Dat kunnen de mensen mij niet afmaken. God heeft het mij gemaakt, en om het verwerpen van een prullenboel van menselijke wetten, wordt ik geen herder en leraar afgezet, maar veleer áán'.¹⁶

Pieter moest en zou weg en hij was nimmer zo vast besloten. Eerst New York, via Albany langs de Niagara's en dan verder over de grote meren naar Michigan. Ondanks de grote problemen, thuis en in de gemeente, werd alles verkocht. Vrouw en kinderen, broeders en leden hadden alles gedaan om het uit zijn hoofd te praten, maar 't had niet geholpen. Alles wat meegenomen zou worden, stond ingepakt in grote kisten. De kamer, de gang, het hele huis vol. De nood was onbeschrijfelijk. Zijn gemeente, smekend om haar leraar te mogen behouden, dacht al aan de afscheidsdienst. Maar.: 'nu begon de Heere te werken. Zijn vrouw en kinderen, die gedwongen hun toestemming gegeven hadden, wilden er nu volstrekt niets meer van horen. Zij waren beslist, zij wilden niet mede.

Nu kon er natuurlijk van de gehele reis niets komen, daar hij onmogelijk kon noch wilde vertrekken zonder zijn huisgenoten'.¹⁷

Het thuisblijven van Pieter was dus niet vrijwillig. Het had grote gevolgen. Urenlang kon hij stil, met gedachten vervuld, thuis zitten. Zwijgend deed hij zijn werk. Weggaan mocht niet en ds. Ledeboer bleef uiterst consequent, met grote trouw, weigeren tot bevestiging over te gaan.

Pieter had nog één zaak te leren:

'Veel over hebbende voor de zaak des Heeren, wil men echter het léven niet verliezen, niet gedachtig aan de lessen, vermaningen en geboden des Heeren, dat, zo wie zijn eigen leven niet haat, vader, moeder, broeders en zusters lief heeft boven de Heere, zich zelf niet verloochent, het kruis op zich neemt, en het Lam niet navolgt, waarheen het gaat, in bezaaide en onbezaaide landen, in licht en donker, dag en nacht, in hoogten en diepten, onder allerlei vervolgingen, hoon, smaad, spot, verachting, verwerping, Zijn dicipel niet zijn kan'.¹⁸

Maar ds. Ledeboer deed meer dan weigeren! Dag en nacht was hij met 'Flipland' bezig. En niet alleen hij:

'In deze tijd ontmoette hij (P. van Dijke, JMV) een zeer goed vriend van hem, schipper K. te Vlissingen, die hem naar zijn leraarsambt vroeg, waarop Van Dijke zeide, dat hij dat volstrekt niet meer wilde, wat hij volhield met zeggen.

'Nu zal, zo sprak schipper K., nu zal het Gods tijd zijn om te werken'.¹⁹

Aantekeningen:

1. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 73 e.v.

2. Op zondag 8 november 1840 begroef ds. Ledeboer de reglementenbundel. Burge-meester-kerkvoogd te Benthuisen Willem van Galen schreef op 16 november aan zijn collega te Oudshoorn o.m.: 'Toen nu de morgengodsdienstoefening een aanvang zou nemen en door de Consulent Bentfort van Soeterwoude moest verrigt worden, heeft

zich de Heer Ledeboer gevolgd door een legio zijner aanhangers, niettegenstaande hij gelijke aanschrijving van het gemeld kerkbestuur had ontvangen, naar de kansel willen begeven. Doch zodra hem dit door de kerkvoogd Van Someren, welken ik (de burgemeester, JMV) verzocht had hiertegen te willen waken, belet was geworden, en te kennen gegeven dat hij, predikant wel wist dat zulks niet meer was geoorloofd, en derhalve had toe te zien wat te doen, heeft hij onder het uiten der woorden: komt kinderen, volgt mij! zich naar een huis, vlak tegenover het kerkgebouw gelegen, en welk huis aan mij is toebehorende (zonder dat hetzelfde echter nog getransporteerd is) begeven, en aldaar, vermits hij er reeds de sleutels van bezat, onder enen toevloed van meer dan driehonderd zijner aanhangers oefening gehouden.

Van deze tegen de wet strijdende vereniging heb ik dadelijk proces-verbaal opge maakt, en aan de officier der regtbank toegezonden, zodat het met dezen door dweeppzucht verbijsterden mens zich eveneens zal gaan toedragen, als met de zich berucht gemaakt hebbende Heeren Scholten Cum Suis.

En daar de Heer (!) Ledeboer nu des middags naar UedeA. Gemeente is vertrokken, om aldaar de godsdienstoefening te verrigten, zo ben ik zeer bevreemd of dit is doorgegaan, hoewel mij voorkomt dat insgelijks Of door het klassikaal kerkbestuur ()f door de kerkenraad hiertegen maatregelen zullen zijn genomen'.

- Na enkele weken kende zijn Gereformeerde Gemeente haar eerste oefenaar. Ik geef enkele gedeelten weer uit een proces-verbaal van 13 december 1840: In de Jare 1840 de dertienden December des morgens te tien uren, hebben wij, Willem van Galen, Burgemeester der gemeente Benthuisen, Provincie Zuid-Holland, geadsisteerd door Gerrit Huurman, eerste assessor derzelve gemeente en Cornelis van der Kley, plaatselijke bode en veldwachter alhier, ons begeven naar de bouwmanswoning van Leendert Rodenburg, bouman, wonende in no. 20 van de dorpsstraat van Benthuisen, alwaar wij gekomen zijn in de paardenstal, welke door middel van een gangetje met de dorschvloer gemeenschap heeft, zijnde de toegang door een menigte bezet, hoewel wij duidelijk konden onderscheiden, dat aldaar een godsdienstige oefening werd gehouden, vermits men bezig was met bidden, enz. Teruggekeerd heb ik voornoemden veldwachter Cornelis van der Kley afgezonden, teneinde te vernemen wie aldaar oefende, en van andere plaatsen tegenwoordig waren, waarna deze op de zijde van genoemde bouwmanswoning de deur van de dorschvloer is ingedrongen, en gezien heeft dat degene die aldaar (aan) het woord was Teunis van der Knijff, bouwman, woonachtig in deze gemeente n. 52. Daarenboven dat van elders aanwezig waren onder anderen van de naburige gemeente Hazerswoude Hendrik Demper, Timmermansknecht, Jacobus van de Toom, Timmermansbaas, Johannes Marseille, broodbakker, Jacob Wagenaar, bouwman, knecht, en zekere de Hartog, arbeider, allen te Hazerswoude woonachtig, behalve vele onbekenden zoals van Boskoop, en inwoners dezer gemeente. Zodat het aantal der daar aanwezige personen gewis meer dan vijftig (50) mensen heeft bedragen...

3. H. Natzijl, a.w., deel 3, 101.

4. J.H. Koolschijn, Leven en werk van ds. J.P. Paauwe, 91-92. Koolschijn probeert het standpunt van Paauwe te rechtvaardigen met een uitspraak van ds. Ledeboer. Hij neemt daarvoor een uitspraak uit de tijd dat Ledeboer Christelijk Afgescheiden was. Maar Ledeboer noemt zijn optreden in die kerken een 'misdaad'. Ledeboer heeft overigens maar heel kort in die kringen verkeer, maar toch blijkbaar net lang genoeg om degenen die menen dat Ledeboers afscheiding onterecht was een wapen in handen

te geven. Maar, omdat Koolschijn zich vergist in de tijd, is het verre van steekhoudend.

5. Het valt mij steeds weer op dat, wanneer de vereniging van 1907 tussen 'Ledeboerianen en Kruisgezinden' beschreven wordt, het Ledeboeriaanse kerkbegrip (te) weinig aan de orde komt.

Duidelijk schreef ds. Boone in zijn brief van 8 oktober 1907, waarin hij meedeelde niet met de vereniging mee te kunnen gaan: *'ik wens bij het oude van de godzaligen Ds. Ledeboer en de godzaligen Ds. Van Dijke en de godzaligen Ds. Bakker te blijven; bij al haar gewoonten...'*.

Op een vergadering van 3 december 1907 wordt besloten als Oud Gereformeerde Gemeenten te blijven voortbestaan. Tevens wordt gesteld -zo blijkt uit de notulen- dat een verschillend kerkbegrip het voornaamste struikelblok vormt. Het feit dat de Oud Gereformeerde Gemeenten zich in de vergadering te Waddinxveen nog eens nadrukkelijk konformereren met het kerkelijke standpunt van ds. Ledeboer, heeft uiteraard te maken met hun houding ten opzichte van de vereniging van 1907. In het voetspoor van ds. Ledeboer wenste men geen sterk georganiseerd kerkgenootschap op te bouwen, 'aangezien men geen afstand wil doen van de Kerk der Vaders'.

Ds. G.H. Kersten daarentegen meende juist dat een strakke organisatie onmisbaar is voor het behoud van de gemeenten. In het bijzonder in 'De Saambinder' heeft hij daar steeds nadrukkelijk op gewezen.

Ds. Ledeboer is slechts zeer aarzelend en noodgedwongen ertoe overgegaan om kerken te stichten en enigszins een verband te vormen. Organisatorisch heeft het steeds weinig te betekenen gehad en dit is onder de Oud Gereformeerden -mede dankzij ds. L. Boone- eigenlijk nog steeds zo. Met het kerk-zijn meer beschaamd dan trots. Tot het Ledeboeriaanse kerkbegrip behoort dan ook, dat de Hervormde Kerk nooit veracht of uit het oog verloren wordt. Zie Kerkblad der Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland, 5e jaargang nr. 4, april 1982, 63, 64.

6. H. Natzijl, a.w., deel 1, 's Heeren wegen, 103. Ds. Ledeboer komt enkele malen ter sprake in 'handelingen en verslagen van de algemene synoden van de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk', (1836-1869).

- Synode gehouden te Amsterdam 17 nov. t/m 3 dec. 1840: Reeds bij de aanvang der Vergadering, genoten de Broeders een verrassende blijdschap. De Herder en Leraar L.G.C. Ledeboer, uit Benthuisen, was namelijk in het huis der bijeenkomst gekomen, zonder iets van het houden dezer Vergadering te weten. Z.E.W. verhaalde hoe de Heere hem met licht bestraald, met gewilligheid en kracht beschonken had, om zich onverdeeld aan de Heere en zijn dienst over te geven, dat hij nu ook de zonde had ingezien, om langer in het Hervormde Kerkgenootschap te blijven, en daarop van ganser harte daar van was uitgegaan, bereid zijnde om zich met de Gemeente, die naar Gods Woord des Heeren Gemeente blijkt te zijn, te verenigen. Hierop is omstandig met ZWEw. gesproken, en toen het hem uit deze gesprekken en hetgeen verder voorviel, gebleken was dat de Vergadering in alle opzichten met de Gereformeerde leer, tucht en dienst verenigd was, verklaarde hij zich bij de Afscheidene Gereformeerde Gemeenten te voegen; waarop hij ook door alle de Leden als Herder en Leraar in de Gemeente aangenomen werd en hem (zonder lastbrief, JMV) het regt van zitting en stemming in deze Vergadering is toegekend. Allen reikten hem met zegenwensen de broederhand toe, dankten gezamenlijk en zongen des Heeren lof.

- Synode gehouden te Groningen 16 september 1846 en volgende dagen. Art. 90: Is in

rondvraag gebracht, hoe men Ds. Ledeboer moet beschouwen, die in verwijdering van onze Kerk leeft en afzonderlijke gemeenten sticht en ordent, en hoe men met de Leden moet handelen die zich afzonderen van de Chr. Afgescheidene Kerk en bij de gemeente van Ledeboer of Smit hebben aangesloten of op zichzelf houden:

Over Ledeboer is geoordeeld, dat een Commissie Z.Eerw. onderhouden zal omtrent het standpunt waarop hij zich thans bevindt, dewijl Z. Eerw. handelwijze in strijd staat met zijn verklaring op de Synode in 1840. Denkt Ds. Ledeboer van ons gescheiden te zijn, dat de Commissie dan zoek hierover een verklaring van Z.Eerw.

te verkrijgen. Maar blijft hij met ons verenigd, dat hij dan gene gemeenten oprigt uit, of Leden aanneme van de andere afgescheidene gemeenten en dat zij, die nu gemeenten van hem genoemd worden, wederom vervallen en insmelten in de Chr. Afgesch. gemeenten. En omtrent die Leden, oordeelt de Vergadering:

Dat wanneer er overigens op hun leer en wandel niet te zeggen valt, men met alle voorzigtigheid met hen handele en hun eindelijk schriftelijk te huis zende een verklaring, dat zij om hun handelwijze niet meer bij de gemeente erkend worden, zonder het gewoon-formulier van afsnijding op hen toe te passen. Doch zo zij ergerlijk zijn in leer of leven, dat men dan met hen de gewone orde der Kerk volge. De Commissie die met Ledeboer zal zoeken te spreken, bestaat uit de Leraren van Zuid Holland, Leden der Vergadering (P. Dijksterhuis en S.O. Los, JMV).

- Synode gehouden te Amsterdam 11 juli t/m 18 juli 1849 art.III. Nog is gesproken over de Herder en Leraar L.G.C. Ledeboer. Deze broeder had zich op de Synode van 1840 met ons verenigd, maar is thans daarna weer van ons afgegaan. In enen brief thans door ZEw. ingezonden, worden de redenen voor dit gedrag gemeld. ZEw. denkt, dat de Gemeenten, die vrijheid van Godsdienst gevraagd en bekomen hebben, met de verklaring, dat zij gene aanspraak zouden maken op de naam en de goederen van het Hervormde Kerkgenootschap, de Koning der Kerk daarin verloochend hebben, en herinnert, dat hij in 1840 zich aan ons verbonden heeft met de betuiging, zulks te doen, in zo verre wij het Gereformeerde geloof beleden en daartoe wedergekeerd waren, maar met uitzondering van de vrijheid; alsmede, dat hij toen heeft aangeraden, die vrijheid weer te geven, hetgeen ook in rondvraag gebracht, maar door het merendeel verworpen was. Thans heeft hij gene geloofsvrijmoedigheid om zich met ons te verenigen, maar wenst, dat de Heere het te Zijner tijd doen zal. De Vergadering, instemmende met dezen wens, terwijl het aan ieder lid opgedragen blijft de genoemden broeder bij voorkomende gelegenheid in te lichten, is tot andere zaken overgegaan.

7. P. van Dijke, a.w., 75.

8. H. Natzijl, a.w., deel 2, 82. Voorrede van Ds. Ledeboer in 'Iets over vrijheid en scholen' door Klaas Smit.

9. H. Natzijl, a.w., deel 1, 31. Een spiegel dezes tijds ter beproeving der kinderen Gods.

10. H. Natzijl, a.w., deel 1, 33.

11. C. Smits a.w., deel 2, 101. Het is de vraag in hoeverre de opleiding van Pieter van Dijke een 'officieel' karakter droeg. Op de synode van 1846 had ds. Dijksterhuis een en ander voorgesteld m.b.t. de opleiding voor predikanten, maar de vergadering vond het 'onuitvoerbaar in de tegenwoordige omstandigheden'. Art 37: Om tezamen te werken tot opleiding van Leraren, kan men thans nog niets vast bepalen, dan dat elke provincie werke ter bekoming van goede regelen... Verder werd een 'plan van een

algemene school tot opleiding van jongelingen tot de Heilige predikdienst' opgesteld door Ds. T.F. de Haan. Voorgestelde docenten waren: De Haan, hoofdonderwijzer, Brummelkamp te Arnhem, Van Velzen te Amsterdam, Budding te Groningen, Meerburg te Almkerk.

In 1849 (te laat voor Van Dijke?, JMV) is de situatie anders. Daar wordt een alfabetische lijst opgemaakt waaruit gekozen kan worden: Bavinck, De Cock, Dijksterhuis, Gezelle Meerburg, de Haan, Hazekamp, Kok, Poelman, Postma, Steketee en Van Velzen. Gekozen werden: Gezelle Meerburg, de Haan en Van Velzen.

Ik vermoed dat Van Dijke op advies van ds. Los bij Dijksterhuis terechtgekomen is. Deze predikanten opereerden bijna altijd gezamenlijk. Daarom kan het best zijn dat Pieter reeds in 1846 à 1847 met de studie begon, in plaats van wat later, zoals wel verondersteld wordt.

12. F. Staal, a.w., 38 en 95 e.v.

13. H. Natzijl, a.w., deel 1, 32.

14. P. van Dijke, a.w., 76.

15. F. Staal, a.w., 184.

16. H. Natzijl, a.w., deel 2, 285.

17. P. van Dijke, a.w., 80.

18. Pieter van Dijke bleef, en dat moet toch wel enkele jaren geduurd hebben, gericht op Ledeboer. Ongetwijfeld waren tussen Van Dijke en zijn Christelijk Afgescheiden kerkgenoten ook leergeschillen aan de orde.

Zuiver historisch gezien is de verbinding tussen de hedendaagse Ledeboeriaanse (Oud) Geref. Gemeenten (in Ned.) en de Afscheiding vrij gering. Door de vele verschuivingen en plaatselijke splitsingen is het geheel moeilijk te reconstrueren, maar in grote lijnen kan men stellen dat de genoemde kerken ontstaan zijn uit het werk van ds. Ledeboer.

19. P. van Dijke, *Veelbewogen leven*, tweede druk, 87.

19. Tot het werk der bediening

Het wonder van Sint-Philipsland was zijn ontsluiting nabij. Het strenge, doch zeer getrouwe antwoord van de waardige Ledeboer, was niet zonder gevolg gebleven. Van Dijke moest met berouw terug. En dat gebeurde. Het verkeerde van de vrijheid werd ingezien en innerlijk beleefd. Die inleving bracht de voorganger in de schuld.' Op een punt, dat hij als een worm in het stof lag te kruipen en om vergeving te smeken:

*Wil in Uwen toom gestadigh,
Heer' genadigh
My doch straffen niet soo seer:
De hitt' Uwes toorns wilt keeren
Van my Heere
Die nu seer swack ben en teer.
(Datheen Ps. 38:1)*

*Mijn lijden my soo hart drucket,
Dat gebucket
Ick nu ben, ja oock gans krom;
Ick moet treurigh en verslagen
in myn klagen
Den gehelen dagh gaen om.
(Datheen Ps. 38:6)*

Van Dijke durfde aan een mogelijke oplossing van zijn problemen zelfs niet meer denken. Tenzij...nog één keer dan: Ledeboer. Een afscheidsgroet vanaf de dijk, en zijn scheepje was uit het gezicht verdwenen. Via Rotterdam naar Benthuisen. Maar dat viel tegen. De gezochte prediker was niet in zijn woonplaats. Pieter informeerde bij ieder die hij maar zag. Suggesties genoeg, en Pieter liep wat hij kon; Benthuisen, Benthorn, Hazerswoude, Gelderswoude, Moerkapelle. Overal hetzelfde: de dominee was wel geweest, maar weer net weg. Tenslotte beëindigde Van Dijke zijn zoekactie. Dit was niet te doen, temeer daar een groot gedeelte van de reis lopend moest worden afgelegd.

Moedeloos begon hij de thuisreis. Diep in gedachten door de aaneenschakeling van polders. In spanning zag de gemeente uit naar de komst van de man die hier zo eenzaam liep. Pieter merkte nauwelijks dat hij in een hevige regenbui terechtgekomen was. Het water gutste hem uit de schoenen. Hij werd steeds natter vanwege de neerkletterende regen, maar hij voelde het niet. In de verte naderde een rijtuig. Pieter hoorde het niet. Hij zag ook niet dat het dichterbij kwam. Diep weggedoken, onder zijn inmiddels doorweekte hoed, was Pieter onherkenbaar voor iedereen.

De paardenkenner bij uitstek merkte zelfs niet, dat een edele viervoeter met hem op gelijke hoogte kwam. Bijna onbewust ging de schipper een stap of wat opzij.

Plotseling ging een raampje van de koets naar beneden, en een vriendelijke reiziger vroeg de koetsier halt te houden. Het paard minderde vaart, en te midden van de regen was daar die bekende, heel wonderlijke stem: 'Van Dijke, kom maar gauw hier binnen, het regent veel te hard om te lopen'.

Voordat de wandelaar het eigenlijk goed beseftte, had hij aan de wenk voldaan. Groot was de verwondering in het rijtuig naast Ledeboer, de trouwe Godsmann.

In de inmiddels weer voortratelende koets sprak de leraar in volle ernst tot kandidaat Van Dijke, hoe hij last gekregen had van zijn Grote Zender, hem tot herder en leraar te zalven:

'Dat was geweest op een zekeren nacht, toen Ds. Ledeboer te Vlissingen bij zijn vrienden logeerde en wel bij die waardige dicipelinne waarvan wij reeds spraken.

Deze had tegen Ds. Ledeboer gezegd dat zij zeker meende te weten een woord van Boven gekregen te hebben, dat van Dijke Predikant zou worden, wat Z.E.W. toen evenwel niet geloofde.

Maar in diezelfde nacht werd hem de last door zijn groten Zender opgelegd om Van Dijke te zalven, hetgeen hij des morgens vroeg tegen zijn ouderling en vervolgens tegen zijn vrienden vertelde, tot hun grote blijdschap. Waarop toen dadelijk door Ds. Ledeboer alles gedaan werd wat nodig was, voor zijn aanstaande bevestiging'.²

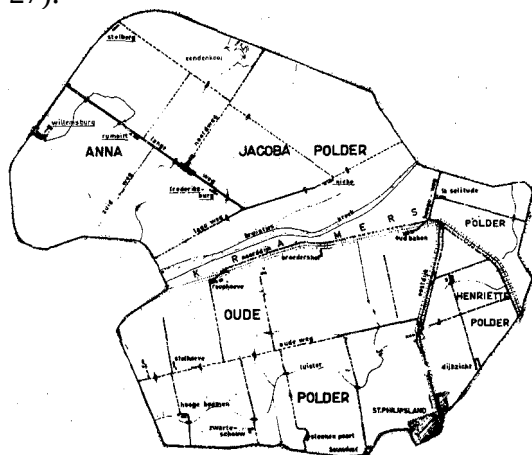
De tijd van bevestiging was zelfs heel dichtbij. Dat moest Van Dijke zich maar goed bewust zijn. 'Zeer aanstaande' was de bevestiging van hem, die meende zijn laatste vriend verloren te hebben. Van hem die meende dat ds. Ledeboer zijn vriendschap niet langer begeerde. Van Dijke weende tot de Heere Zebaoth, tot Wiens oren het geschrei van een in zichzelf verloren oefenaar klonk.

't Was te groot, en ds. Ledeboer zal Van Dijke dan ook vaderlijk bewogen hebben naar huis te gaan, om het grote verhaal te vertellen dat niemand vertellen kon dan Pieter van Dijke alleen: *Als ik het bestemde [ambt] zal ontvangen hebben, zo zal ik gans recht richten.*

Te midden van de grootste ontroering mocht Pieter van Dijke zijn Fliplanders tenslotte ook nog zeggen, dat dominee Ledeboer spoedig de gemeente zou bezoeken. De voorbereidingen voor de bevestiging eisten de nodige tijd, maar zo lang wilde de dominee niet wachten. Op Sint-Philipsland was bijzonder veel ambtswerk te doen, en nu Van Dijke predikant zou worden telde iedere dag.

Half november 1850 ging dominee L.G.C. Ledeboer voor in de stenen kerk van Sint-Philipsland. Voor zichzelf had hij nooit zover kunnen komen. Met het oog op de tijdelijke uitwerping, was het in Benthuisen niet meer dan een houten schuur geworden. De Fliplandse gemeente zag Benthuisens ziener voor het eerst. 'Een niet te beschrijven kracht ging uit van dat matte en bleke gelaat: een aantrekkelijk licht straalde uit het dikwerf dwalende oog. Op zijn gehele wezen zetelde als 't ware iets bovenaards'.

Er waren een kleine dertig ongedoopte kinderen, van wie verschillende al enkele jaren oud. De tweede en derde zondag van november 1850 hoorde de 'streekgemeente' Ledeboer preken in haar nog steeds Christelijk Afgescheiden kerkgebouw (bijlage 27).

Het eiland Sint-Philipsland zoals dat was ten tijde van de naderende bevestiging.

De gemeente bleek er nog volledig te zijn. De eerste doopouder die genoemd werd was **Johannes Verwijs**, de preeklezende diaken, onvermoeibaar en altijd voorop. Naast hem de meest wonderlijke gebroeders die Flipland ooit kende. Pieter en Bram van Dijke: ieder langer dan 40 jaren ambtsdrager. Met recht geldt van broer Bram: 'zijn handen ondersteunden hem'.³

De gemeente ging van de ene verwondering in de andere. Te midden van de vreugde geen plaats om veel aandacht te besteden aan ... Adriaan Kunst! Toen Van Dijke begon met oefenen bleek al vijandschap: Kunst bleef thuis en de kwestie Van Dijke werd naar ds. Ledeboer gedirigeerd. Diens advies viel bij Kunst totaal verkeerd, maar Arjóan hield zich goed. Nu was het echter zover dat ds. Ledeboer Pieter zou bevestigen, en dat werd teveel. Geen dominee Van Dijke voor Kunst. Liever...Gerlach. In uitzonderlijke vreugde en oprechte dankbaarheid werd door Arnoldus 'in gebede en dankzegging het nieuwe lid aan de Heer der kerk zegenend opgedragen'. Gerlach was blij met de oud-gezelschapsleider. Nauwelijks had dominee Ledeboer het dorp verlaten, of Kunst werd ouderling: onmiddellijk bevestigd. Maar de nieuwe broeder kon niet zorgen voor ook maar enige winst.⁴

Gerlach deed nog een laatste poging om zich te weer te stellen tegen Fliplands kerk met haar toekomstige leraar. Het was, zo noemde hij het, 'een lang gevoelende behoefte bij vele leden der gemeente des zondagsavonds zich te verenigen teneinde door Godsdienstige gesprekken elkander te stichten en op te bouwen in het allerheiligst geloof in J.C. onzen Heer'. Sint-Philipsland werd weer een dorp met een gezelschapsleven! Blijkbaar vooral de avonddienst van de kerk, die Gerlach slapeloze nachten bezorgde. Daarom was hij graag bereid aan de Hervormde 'behoefte' te voldoen. Tussen 5 en 7 uur 's avonds konden de liefhebbers van zijn godsdienst bij hem thuis terecht.⁵

Bij al het schone van de aanstaande bevestiging was één zaak nog niet vereffend: de vrijheid. Het is waar, dat er geen vervolging van personen meer was. Het nut van een vrijheidsverzoek was weg. De maatregelen, eenmaal afgesmeekt, waren niet aktueel meer. Na 1847 hoefde erkenning niet meer gevraagd te worden. Maar daar ging het niet om. Het was een principe-zaak.

Vrijheid teruggegeven op 7 februari 1851 gebeurde met precies een kwart van de mensen die op 9 november 1843 vrijheid vroegen.

De vrijheid die de gemeente (theoretisch) nog ervoer, werd op 7 februari 1851 teruggegeven. Dat deden P. van Dijke, Leendert van Ree, Abraham van Dijke, Marinus van Dijke, Cornelis van Blooys, Willem Meyer, Jan de Graaf, Machiel van Dijke, Roosje Steyn en Cornelis de Houter, namelijk:

'de thans nog in leven zijnde requestanten welke bij een adres aan zijn Majesteit vergunning verzochten tot het oprichten ener Christelijke Afscheidene Gemeente welke hun bij Koninklijk Besluit de 10 oktober 1844 no. 7 is verleend geworden. Dat zij in weerwil van deze gunstige beschikking door gemoedelijke bezwaren zijn geleid geworden, de ontbinding van het hun vergunde regt tot het oprichten ener Christelijke Afscheidene Gemeente van uw Majesteit verlangen.

Reden waarom de Supplianten eerbiedig naderen tot de Throon Uwer Majesteit met

deze onderdanige bede, zijnde om een meer onbepaalde vrijheid van Godsdienst te mogen genieten, waar zij zig vochtthans volgraag zonder krenking hunner gewetens, aan de wetten van de staat willen onderwerpen' 6

Een niet alledaags probleem waarvoor -via de minister van justitie- de staatsraad-commissaris des konings in Zeeland op onderzoek moest bij B&W van Sint-Philipsland. Op 15 maart verstuurde hij zijn vragenlijst, en naar aanleiding daarvan werd op 24 maart vergaderd door genoemd college (bijlage 24).

Pieter van Dijke, diaken Bram van Dijke en ouderling Leen van Ree bezochten, daartoe uitgenodigd, de vergadering van het gemeentebestuur. Op de vraag wat ze precies bedoelden, verwezen de ambtsdragers naar Engelen en Groen van Prinsterer. Laatstgenoemde had krachtig voor de Gereformeerden gepleit. Maar aan het feit dat in 1844 aan de beruchte voorwaarden werd voldaan, zat ook nu nog veel vast. Vooral het voorzien in eigen behoeften en het verzorgen van de eigen armen gaf problemen bij B&W. Duidelijk tekende dit college de verhouding tussen Gereformeerd en Hervormd:

'Zo is nogthans te voorzien dat de burgerlijke gemeente er bij lijden zal, daar het grootste gedeelte der bevolking, en over het algemeen veel de geringen klasse, die zaak der afscheiding is toegedaan, zonder nochtans wezenlijk afgescheiden te zijn. Zodat dezen als het ware noch tot het een noch tot het andere kerkgenootschap behoren en zo bij onverhoopte behoefte noodwendig tot last der burgerlijke gemeente komen'.⁷

24 April deelde de kommissaris de Haag mee:

'De ware bedoeling der adressanten mij niet duidelijk voorgekomen zijnde, heb ik gemeend te dien aanzien nadere opheldering van het plaatselijk Bestuur van St. Philipsland te moeten vragen.

Uit het daarop bekomen antwoord, is mij gebleken, dat door de drie eerste ondertekenaars van het adres, aan Burgemeester en Assessoren hunner Gemeente is te kennen gegeven, dat de adressanten, op grond van het schrijven van de Heeren Engelen en Groen van Prinsterer verlangden, dat de bepalingen en voorwaarden waarop bij Koninklijk besluit van de 10 October 1844 no. 71, de oprigting der Christelijke Afscheidene Gemeente, waartoe zij behoren is toegestaan, mogten vervallen en zij zo in dezelfde voorregten mogten delen als andere in het Rijk bestaande Kerkgenootschappen.

Die bepalingen en voorwaarden gegrond zijnde op het Koninklijk besluit van de 9 January 1841 (Staatsblad no. 2), zijn er, zoolang dit niet ingetrokken of buiten werking gesteld is, mijnes achtens, gene termen aanwezig, om het verzoek der adressanten in gunstige overweging te nemen.

Ik neem daarom de vrijheid aan uw Excellentie voor te stellen, om op het onderwerpelijke adres bij de Koning een afwijzende beschikking te willen bevorderen. (get. Van Vredenburg).⁸

De minister van justitie wist dat juist in die tijd 'de Wet op het regt van vereniging en vergadering' en die op het armwezen in behandeling waren. Wanneer die wetten eenmaal in orde zouden zijn, kon ook het Koninklijk Besluit van 1841 vervangen worden. Zolang het echter nog niet zover was, kon voor de gemeente niet zoveel worden gedaan. Het leek de minister om geldelijke ondersteuning te doen. Maar dat zou de gemeente tegenvallen. De staatsuitgaven moesten worden beperkt en de subsidies aan kerken stopgezet. Al met al zou de gemeente er geen voordeel van gaan

beleven. De behoeftigen van Gereformeerd Flip- land konden in ieder geval wél aanspraak maken op de gemeentekassen. Het antwoord van de regering zou niet positief zijn, maar de gemeente voelde zich vrij. De zo zwaar bevochten vrijheid was terug, de 'staatsboeien' waren los en ze hadden er vrede mee. Niets stond de bevestiging nog in de weg.

Uit het verslag van B&W is af te leiden, dat lange tijd geen belijdenis des geloofs was afgelegd. Maar nu was daar een herder die de verstrooide schapen der kudde ging verzamelen. Een grote belijdeniscatechisatie werd georganiseerd. Ook van de andere kant kwamen verdwaalden.

Gerlach had voorspeld, dat van zijn gemeente niet veel zou overblijven. Wat was hij bang geweest voor die kerk van Flipland. Niemand mocht het weten, maar wat was hij bang voor Van Dijke en zijn gemeente. Zelfs toen die kerk vergaderen moest in kleine verborgen gezelschapjes, sprak hij de vrees uit dat zijn samenkomsten onder de voet zouden worden gelopen. Het begon met Andries van Westenbrugge. Cent Wagemaker en Marinus Beekman, de man uit het armenhuis, keerden de Hervormden eveneens de rug toe. Nog meer gepaste blijdschap bij Fliplands kerk. Heel binnenkort zou hun eigen dominee Van Dijke gaan dopen, en over een enkele maand zouden niet minder dan 23 nieuwe leden aangenomen worden.

Van Dijke zou bevestigd worden volgens artikel 8 van de D.K.O.: Men zal geen schoolmeesters, handwerkslieden of anderen, die niet gestudeerd hebben, tot het predikambt toelaten, tenzij dat men verzekerd zij van hare singuliere (bijzondere) gaven, godzaligheid, ootmoedigheid, zedigheid, goed verstand en discretie (onderscheiding), mitsgaders gaven van welsprekendheid. Zo dan wanneer dat zodanige personen zich tot de dienst presenteren zal de Classis ze (indien 't de synode goed vindt) eerst examineren, en naar dat ze dezelve in 't examen bevindt hen een tijd lang in het privé laten proponeren en dan voorts met hen handelen, als zij oordelen dat stichtelijk zal wezen'.

Eerst uiteraard de roeping tot het leraarsambt. Men heeft in de Gereformeerde Kerk vanouds onderscheid gemaakt tussen de inwendige en de uitwendige roeping tot het ambt. Beide zijn nodig, en beide waren aanwezig.

Pieter van Dijke was op zeer bijzondere wijze inwendig geroepen. En die inwendige roeping was door bijzondere tekenen bekrachtigd. Uit alles bleek dat de zending van Pieter van Dijke waarheid was. Die inwendige roeping was het trouwens waaruit Pieter, die vele moeilijke jaren, kracht gekregen had om te roepen: Gedenk des woords tot Uw knecht gesproken, op hetwelk Gij mij hebt doen hopen. Als hij dat niet had kunnen doen -zo ondragelijk was het- waren hij en zijn kerk verloren geweest. Maar in die tien jaren was Pieter ook tot dat werk bekwaam gemaakt. Die jaren waren een noodzakelijke voorbereiding voor de volle bediening.

Op de inwendige roeping moet een uitwendige of kerkelijke roeping volgen. Deze kerkelijke roeping omvat: de verkiezing, het examen, de approbatie en de bevestiging. Gewoonlijk gebeurt de verkiezing door de kerkenraad, met medewerking van de gemeente. 't Is in Sint-Philipsland, hoewel misschien maar een mondelinge verkiezing, uiteraard veel meer geweest dan een 'gewone' schriftelijke stemming. Dat was het bij Gerlach tenslotte ook geweest, maar verondersteld mag worden dat de vaderen een dergelijke 'verkiezing' niet voor ogen stond. Dus Sint Philipsland, misschien geen schriftelijke (wettige) stemming, toch een mondelinge, als met bloed getekende beroepsbrief. Pieter werd door het geloof gekozen. Dat hadden de werken van zijn

kerk bevestigd.

Ten tweede het examen. Uiteraard moest door de Gereformeerde Gemeenten nauwlettend worden toegezien, wie tot de heilige dienst bevestigd werd. Hij die geroepen werd zondag aan zondag de gemeenten te onderwijzen, moest bekwaam zijn: machtig in de Schriften. In zekere zin kon de kerkeraard van Sint-Philipsland een examen afnemen. Maar dat zou toch wel moeilijk geworden zijn voor de eenvoudigen. Daarom hebben ook ds. Ledeboer en zijn gemeenten het beter gedacht dit examen voor de gehele classis te houden. Temeer, omdat de classis ook toezicht houdt op leer en leven van de predikanten. Maar er was nog een reden. En die gold bij uitstek de gemeenten van ds. Ledeboer. De predikanten werden wel in een bepaalde plaats bevestigd, maar zij dienden eigenlijk alle gemeenten tegelijk. Van Dijke zou predikant gaan worden van de classis Zeeland. Hij zou door dit 'provinciaal beroep' evengoed ook in een andere 'kern' bevestigd kunnen worden.

Ds. Ledeboer liet geen tijd verloren gaan. Hij riep, waarschijnlijk tijdens een nieuwe 'zendingsreis' van Flipland naar Walcheren, al zijn Zeeuwse gemeenten op om 5 maart 1851 naar Vlissingen te komen. Zoveel mogelijk afgevaardigden moesten aanwezig zijn, wanneer een eventuele bevestiging van Pieter van Dijke kerkelijk behandeld zou worden.

Maar niet alleen Zeeland moest het weten. Vanuit Zuid-Beveland maakte de dominee op 7 februari de broeders in Holland deelgenoot van de te verwachten plechtigheden. Benthuisens leraar kon het niet ontkennen: de Heere wrocht mede. Hij had ervaren 'dat de opkomsten vele zijn'. 'Dat de Heere hier en daar schijnt te werken, ook ter bekering en verbinding van het ongebondene'. Ds. Ledeboer ervoer het gewicht van de bediening. Hij vroeg Holland om gebed. Voor hém, 'en voor het werk Gods, dat hier nog niet afgedaan is'. En toen, kinderlijk en teer afhankelijk, toen...:

'Het zoude, zo het niet verhinderd wierde, en met Gods raad bestaan kon, kunnen geschieden, dat ik alhier enen Van Dijke bevestigde, die jaren onder Gods bijzonderen zegen als oefenaar werkzaam geweest is onder zijn eigen volk en elders te Philipsland (: een klein, bijzonder met Gods gunst gezegend, eilandje: Jes. 42:4b:).

En die, zijnde toen ter tijd aldaar een boer, krachtig in vroegere jaren van achter de ploeg door de Heere geroepen is, en ook door Dien gezegend op een bijzondere wijze in zijn doen, (Jes. 46:10).

Die al in vroegere jaren in de gevangenis gezeten heeft, om des Heeren Naam, eere en zake.

Ik ben aldaar geweest, gelijk op andere plaatsen alhier. Vele ongedoopte kinderen heb ik aldaar en elders het doopteken des verbonds mogen toedienen, ouderlingen en diakenen hier en daar mogen bevestigen, de gemeentens bezoeken en het avondmaal mogen bedienen'.⁹

Ook Pieter van Dijke kreeg op zekere dag bericht naar de grote 'Kerkvergadering' te komen: een examen afleggen en een proefpreek uitspreken! Wie echter op dit 'peremptoir' examen gesteld was, Van Dijke niet meer. Examen doen was niets voor de oefenaar. Hij had al teveel mislukte studie achter de rug. En dan nu examen doen voor die deputaten van de verenigde Zeeuwse gemeenten? Pieter dacht er niet aan, daar was hij geen man voor. Nimmer voelde hij zich zo onbekwaam. Hij liet zelfs dominee Ledeboer weten niet te zullen komen. Maar ds. Ledeboer kende hem! En dat ging zo gemakkelijk niet! Dat was onmogelijk, en te midden van 'vele bestrijdingen en gebukt onder vele zwarigheden' besloot Van Dijke dan toch maar te gaan.

Uit heel Zeeland waren de Ledeboerianen de vijfde maart 1851 naar 'Flissingen' getogen. Achttien broeders waren tegenwoordig uit de gemeenten Benthuisen (voorzitter ds. Ledeboer), Bruinisse (Marinus van de Berg), Tholen (Willem Schot), Yerseke (Philippus Pekaar), Krabbendijke en Rilland (Cent Dronkers), Goes en omgeving (C. van Zweden), 's Gravenpolder (Daniël Bakker en Dingenis Stroosnijder), Heinkenszand (J. Pijke en B. van Loon), Middelburg en omstreken (Pieter de Voogd, Adriaan Coppoolse, Jannis Kodde en J.A. Siebregt), Vlissingen (Simon de Hengst en later Christiaan Monnier), Terneuzen en Zaamslag (A. van Doeselaar) en tenslotte Sint-Philipsland met Pieter van Dijke en Leendert van Ree. Weinig minder dan twintig broeders waren dus aanwezig, toen ds. Ledeboer de vergadering opende met het verzoek om te zingen de laatste drie verzen van psalm 73:

*Nochtans wat my, Heer', wedervaert,
Ik hang' U aen, zijnde beswaert:
Want in 't lijden dat my benouwet,
Met Uw' hant Gij my onderhouwet.
Gy geleyt my na Uwen raet
Trouwelik, Heer', mijn toeverlaet:
Tot dat ik fijn werde gebracht,
Ter eere, Heer', door uw kracht.
Datheen Ps. 73:12).*

Na het gebed werd mededeling gedaan van de situatie rondom Pieter van Dijke. Ds. Ledeboer verklaarde dat hem door de Heere geboden was 'den waardigen medebroeder Pieter van Dijke, bij hen allen zowel bekend en hartelijk bemind te bevestigen tot het leraarsambt'. En daarmee was gelijk het tere punt van de vrijheid (nog geen vier weken geleden teruggegeven) aan de orde gesteld. Pieter van Dijke werd gelegenheid gegeven zich te verantwoorden. En hij deed het. Met gespannen aandacht luisterden de aanwezige ambtsdragers naar zijn verklaring.

Zijn verklaring? De jonge oefenaar vertelde van zijn strijd, zijn worstelingen, maar ook van zijn berouw en tenslotte over des Heeren schuld- vergevende genade: 'al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw...'. En de vergadering? Er heerste liefde! De regering zou de teruggave niet accepteren, maar welke gezegende ure toen de Ledeboerianen Pieters geloofsgetuigenis met volle vrijmoedigheid overnamen, en de echtheid van zijn berouw 'int gemeen is toegestemd'. Maar de voorzitter ging door. En wat kon Pieter gewagen van de grote werken Gods:

'Verder is P. van Dijke afgevraagd om verslag te doen van hetgeen hem de begeerte verwekte tot het Leraarsampd hetgeen hij voldoende heeft gedaan en geen der tegenwoordig zijnde broeders er enige bezwaar tegen inbragten.

Verders heeft hij daartoe verzocht zijnde een verslag gedaan van de begeerte die hem hebbe opgewekt tot God en Zijn dienst...,10

Pieter had moeilijke weken achter de rug: 'de strijd was hevig, nu het er op aan kwam'. Maar: 'de Heere sterkte hem evenwel bijzonder, en op bijna al de vragen kon hij een goed antwoord geven'. En toen -eindelijk, na veertien jaren oefenen- zag Pieter van Dijke zich de weg tot dienaar des Goddelijken Woords ten volle ontsloten. Het was een onvergetelijk moment toen de scriba vastlegde dat de vergadering -zonder tegenstem!- Pieter van Dijke begeerde als tweede predikant naast ds. Ledeboer:

'Aan P. van Dijk(e) is gemeenschappelijk toegestaan om toegelaten te worden tot bediening van het woord Gods en tot derzelven bevestiging is voorlopig bepaald de 23 Maart 1851 aanstaande...'.¹⁰

Jarenlang had Pieter van Dijke uitgezien naar het grote moment dat nu beleefd werd. Ongetwijfeld voelde voorzitter Ledeboer het innige verlangen van de aanstaande predikant om zijn Grote Meester in het openbaar dank te zeggen. Na het zingen van Psalm 44 vers 1 werd Van Dijke daartoe de gelegenheid geboden.

In de middagvergadering (geopend door Dingenis Stroosnijder) stonden de zaken rondom Van Dijke minder centraal. Hoewel bij de Ledeboerianen altijd een zekere terughoudendheid te bespeuren was ten aanzien van een geordend kerkelijk leven, kwamen belangrijke organisatorische zaken aan de orde. De komst van kandidaat Van Dijke -de Christelijk Afgescheiden gemeente van Sint-Philipsland werd natuurlijk in het Ledeboeriaanse kerkverband opgenomen- veranderde het kerkelijk leven van de Zeeuwse gemeenten ingrijpend. De in zekere zin losse gezelschappen kwamen tot meer Gereformeerde afspraken met betrekking tot provinciale-, classicale- en kerkenraadsvergaderingen. Huisbezoek werd geregeld, bidstonden bepaald en daarnaast was reeds de financiële kant bekeken van een eventuele herdruk van Datheen. Nadat besloten was alle gemeenten van deze belangrijke vergadering schriftelijk mededeling te doen liet de Goese ouderling Van Zweden de aanwezigen zingen Datheens vertolking van 'Daarom, hoe kostelijk zijn mij, o God, Uw gedachten! hoe machtig vele zijn haar sommen!'

Voor Pieter van Dijke was het examen nog niet ten einde. De proefpreek wachtte! Niemand anders dan ds. Ledeboer zal Van Dijke gevraagd hebben te preken over 'de voetwassing'. Misschien in het licht van het naderend Paasfeest? Maar niet minder van betekenis op het leven van Van Dijke. Johannes 13:7 'Wat Ik doe, weet gij nu niet, maar gij zult het na dezen verstaan'.

Bij dit tweede gedeelte van het examen 'was veel volk tegenwoordig, maar bovenal was de Heere met Zijnen Geest in hun midden'. Niets belette Van Dijke tot aller tevredenheid zijn grote bekwaamheden te tonen. Het was de Ledeboerianen een openbare zaak dat Van Dijkes prediking was naar Schrift en belijdenis. Voordat diaken Van Loon het laatste dankgebed uitsprak werden de deelnemers aan de handoplegging aangewezen: 'Is bepaald dat bij bevestiging van P. van Dijke zullen tegenwoordig zijn de broeders ouderling C. van Zweden voor Goes P. de Voogd voor Walcheren W.J. Schot voor Philips- land') ¹⁰

De approbatie of goedkeuring van het beroep, de derde fase: tijd om bezwaren in te dienen. Onwillekeurig zal gedacht worden aan Adriaan Kunst... Het is altijd regel geweest in de vaderlandse kerk, dat de gemeenten de verkiezing van een predikant zouden goedkeuren. In principe lag in de verkiezing de goedkeuring al opgesloten. Maar toch was het nodig dat de goedkeuring plaats had.

Duidelijk staat in de aanhef van het formulier ter bevestiging van de dienaren des Woords, door ds. Ledeboer voor te lezen:

'Geliefde broeders, het is u bekend hoe wij tot drie onderscheiden reizen de naam van onze medebroeder Pieter van Dijke, hier tegenwoordig, openlijk voorgesteld hebben, om te vernemen of iemand wat had, hetzij zijn leer of zijn leven aangaande, waarom hij niet zou mogen bevestigd worden in de dienst des Woords'.

Ook in de Gereformeerde Gemeenten bleek dit in zekere zin maar een formaliteit.

Niets stond de bevestiging van de voormalige landbouwer, oefenaar, schipper, commissionair, graanhandelaar en wat al niet meer, nog in de weg.

Zodoende kwam de waardige afsluiting van de dienst van oefenaar Van Dijke van Sint-Philipsland door wettige bevestiging tot predikant, als kroon op zijn veertien jaar oefenen. Dag en plaats werden vastgesteld. Niet automatisch Flipland, maar niemand hoefde bang te zijn dat SintPhilipsland de bevestiging zou mislopen. Daar had kandidaat Van Dijke wel voor gezorgd. De plaats van bevestiging was, -uitdrukkelijk bepaald- 'op zijn verzoek de plaats zijner inwoning'. Ds. Ledeboer was het met deze beslissing uiteraard eens.

Kort voor de bevestiging was dominee Ledeboer in Tholen. Flipland wist het al: ds. Ledeboer komt. Plotseling werd de dominee echter dringend gevraagd naar elders te komen. Maar Sint-Philipsland hoefde niet bang te zijn. Ds. Ledeboer schreef zo duidelijk: ik kan onmogelijk zonder loslating of losmaking van boven deze eilanden verlaten; schoon de tijd begint te komen. De predikant moest naar Flipland. Daar was een kandidaat die op hem wachtte, met een kerk die naar hem uitzag. Een dorp verlangde naar de grote dag!"

Zondag 23 maart 1851. Wat heeft die kerk die dag beleefd! Een kerk die er nog was, na jaren in de grootste verlating te hebben verkeerdt. Onwillekeurig dringt zich een vergelijking op met het symbool van de Schotse kerk. Een groot brandend bos met daarboven de Latijnse woorden 'nec tamen consumebatur'. Zo ook Fliplands kerk:..en tóch niet verteerd..

Daar liepen ze, in die vroege morgen. Langs de dijken en door de polder, de ruggen een tikje gebogen. Gebogen ruggen vanwege de wind? Zeker, dat zou heel goed kunnen in die open vlakte. Maar misschien was het wel door de zorgen. Ze moesten uitgehongerd worden. Toch liepen ze hier nog. Misschien wel dodelijk verzwakt. Ook in de Voorstraat gingen deuren open, in de Achterstraat en in het Karreveld. Uit de sloppen kwamen doorgroefde gezichten, door en door gehard.

Namen waarvan iedere Fliplander zegt: die ken ik. De Verwijzen, de Kunsten, de Braber, Reyngoudt, Noorthoek, Van Duuren, Quist, Moeliker, Van de Bos, Meyer, de Van Dijke's, Faasse, Kempeneers, Van Oeveren, Van de Ree, Van Vliet, Aarnoudse. Nooit te verklaren hun geheim, hun kracht en hun wonder.

Met zichzelf waren ze niet te werk gegaan. Geheel afhankelijk, geleid door Gods Geest, hadden ze deze dag gelovig verwacht. Tien jaren hadden ze uitgezien. Altijd waren ze gegaan óf naar een gezelschap, óf naar een leesdienst óf naar een oefening. Nu gingen de Fliplanders een predikant beluisteren.

Het was onverklaarbaar zoals ze hun kerk liefhadden. Hun kerkbegrip - anderen hadden het er veel te druk mee- was van weinig betekenis. Deze mensen hadden als kerk gelééfd. En ze leefden nóg als zodanig. Ondanks zo ontzettend veel hadden ze met de grootst mogelijke trouw hun roeping vervuld. Ze waren bijeen gebleven, hadden elkaar niet los kunnen laten.

De kerk was niet uiteen gevallen, ze bleek bij machte zich blijvend te handhaven. Mede door die onderlinge broederschap waren zij de 'reformatoren' van Sint-Philipsland. En Gerlach had met deze eenvoudige hervormers wel véél kunnen doen, maar heel Hervormd Flipland had ze niet kunnen verhinderen met de grootst mogelijke trouw de reformatorische leer ten eerste op Sint-Philipsland te brengen, en ten tweede deze prediking voor datzelfde Flipland te bewaren. In de meest erbarmelijke omstandigheden hadden ze hun ambt bekleed in die geloofsstrijd. Ze

hadden de zeer bijzondere roeping van Van Dijke geloofd. Ze hadden ook de roeping geloofd van zichzelf. En omdat het een geloofszaak was, konden ze nu naar een bevestiging.¹²

Eindelijk was aan de einder te bespeuren dat een nieuwe dag was aangebroken, 23 maart 1851. Verlangend hadden ze het doorbreken van het daglicht verbeid. Ook de bevestiger:

*'t Morgenuur is aangebroken!
Dat Uw licht, in mij ontstoken,
Schijne op Uw kandelaar...*

*Zonne drijv' de nevelen henen,
Dat Uw licht, mijn pad beschenen,
Mij bestrale van omhoog!...*

*Laat mij in Uw dienst besteden
Dezen dag, ontferm U heden,
Over mij, genadig God...*

*Laat het nietige verdwijnen,
't Hemels goud in 't harte schijnen;
Hand en hart tot U omhoog...¹³*

Gewijde sabbatsstilte alom. Het vee, in het dorp en op de grote boerde-rijen, was reeds verzorgd. De boeren zullen de arbeiders gezien hebben: inwendig opgetogen en verlangend. Maar boeren gingen niet naar een bevestiging. Dat was meer voor 'arbeiders en onkundigen'.

De Fliplanders, inmiddels allemaal bij de kerk, gingen naar de bevestiging van hun eigen Pieter van Dijke. Pieter werd gezalfd tot herder en leraar. Fliplands kerk kon het nazeggen: 'wij hebben alles verlaten en zijn U gevolgd'. Ze konden nazingen: 'Al de grote waterstromen...'. Nastamelen: '...van allen gehaat'.

Maar wat zijn ze trouw geweest. Sommigen verzwakt vanwege de honger, maar toch gewaakt voor het Gereformeerde erfgoed. Trouw in gezelschap, trouw in die kleine gezelschapjes en trouw in die 'gezelschapskerk'. Maar ook trouw in de schuurkerk, trouw in de nieuwe kerk, en nu dus trouw naar een bevestiging. Iedere keer opnieuw: brandende harten in dat geslacht dat reeds lang is heengegaan.

Die echte oude geloofshelden van de kerk van Sint-Philipsland gingen naar een wonderlijke bevestiging. Het is te begrijpen dat de kerk een uur voor tijd al overvol was. Van alle kanten stroomden de mensen bijeen. Ook de bevestigen

'Wie hem over de weg zag gaan, die lange slanke gestalte met dat bleke gelaat en die kleine blauwe ogen, die meestal iets schenen te zoeken, wie hem opmerkzaam gadesloeg, zoals hij meestal gekleed was met de korte broek, de deftige steek en de lange zwarte lakense jas, tot bovenaan dicht, met één rij knopen, kreeg dadelijk de indruk dat een ernstig man voorbij ging...'.¹⁴

Meer dan gewoonlijk straalde ds. Ledeboers gezicht van blijdschap: 'een hemelse blijdschap lag op zijn gelaat'. In een kernachtige lijdenspreek uit Johannes 18 : 33-38 schetste de prediker achtereenvolgens de grote verantwoording, de gemakkelijke uitoefening en tenslotte het heerlijke loon dat aan een getrouwe ambtsbediening

verbonden was. Toen sloot hij zijn rede over de lijdende Borg voor Pilatus en ging over tot de bevestiging van kandidaat Van Dijke.

Ademloos stil was het, toen Van Dijke verzocht werd van zijn plaats op te staan. Het grote moment 'toen hij 't ambt ontvangen zou':

'toen eindelijk op zijn vragen het zo plechtig en roerend antwoord werd gehoord uit de mond van de toekomstigen dienaar Gods, het 'ja ik, van ganser harte' dat met luide, doch diep ontroerde stem werd uitgesproken, was alles stil, en werd niets gehoord, dan het luide snikken van sommige vrienden, die zich niet konden bedwingen.

Toen daarop de dienstknecht nederknielde en daar nedergeknield lag met Gods Woord op zijn hoofd (...) en toen eindelijk de geliefde ds. Ledeboer hem zo hartversterkend had toegesproken en de zegen des Heeren had toegewenst en tenslotte het 10e vers liet zingen van Psalm 89:

*Ick hebbe hem gesalft met heylig' oly soet.
Onderhouden sal hem mijn hant in tegenspoet:
In wederweerdigheyt sal hem mijn hant verstercken.
Soo dat sijn vyanden door haer krachten en wercken
Hem niet sullen overweldigen: noch verdrucken,
Noch brengen onder voet door al haer loose stucken.*

was de aandoening zo groot en de ontroering zo hevig, dat ik niet in staat ben dit te beschrijven. Wat er in die ogenblikken in het hart omging van hem, die daar lag neergeknield is mij evenmin mogelijk te beschrijven. Later heeft hij zelf getuigd, dat die ogenblikken onvergetelijk voor hem gebleven zijn.

Hij gevoelde zoveel vrede in zijn ziel en hij mocht zo weg zinken en zakken in het eeuwige wonder Gods, die op zo één had willen nederzien en hem nu nog verder wilde gebruiken in Zijnen dienst als slijk om der blinden ogen te openen; ook mocht hij zoveel proeven en smaken van de liefde Gods, die alle verstand te boven gaat, dat het hem als 't ware was of hij reeds in de hemel der eeuwige gelukzaligheid was') 5

Bij bijzondere gebeurtenissen uitte ds. Ledeboer zich wel in het uitspreken van een gedicht. En wie kende collega ds. Van Dijke beter dan hij:

*Volg 's Heeren wil, getrouw en stil,
Die alles wel zal maken,
Doe wat gij kunt, en God u gunt,
Die trouw zal u bewaken.*

*Hij heeft vervuld, al uw schuld.
En leidt u naar Zijn wille,
Volg 's Heeren spoor, het Lam gaat voor,
Hij strijdt, houdt gij u stille.*

*Hij vat uw hand, naar 't vaderland,
De Heer' is uw geleider,
Hij is uw God, bestiert uw lot,
Hij is uw Wegbereider.*

Hij is uw God, bestuurt uw lot,

*Naar 't eeuwig welbehagen,
Hij zal Zijn kind, dat Hij bemint,
Op liefde's armen dragen.'* 6

En toen de intree:

'Was er des morgens veel volk tegenwoordig geweest bij de bevestiging, nu was er nog veel meer samengestroomd. Het gehele dorp was bijna tegenwoordig; zelfs de grootste vijanden waren in de kerk, die nu evenwel zo stil waren als lammeren.

Met ingespannen aandacht staan of zitten allen naar de deur te kijken of de nieuwe dominé nog niet komt.

Niet weinigen zullen hun gebeden opgezonden hebben voor de nieuw bevestigden prediker, dat God hem mocht sterken, zoals wij wel kunnen opmaken uit het vers dat zij opzongen voor hij nog in de kerk was; het was Psalm 119 : 9:

Stort uw gaven op my Uwen knecht,

*Op dat ick, Heer', eeuwich daer door magh leven,
En onderhouden Uw' gebodt oprecht.
Reynight mijn duyster ogen, wilt my geven
Een reyn gesicht, op dat ick mercken kan
De wonderen Uwer wet hoogh verheven.*

Terwijl zij dit vers zingen, komt hij de kerk binnen, nu volgens gebruik in predikaatsgewaad gekleed. Nadat hij eerst nog zijn hart voor God had uitgestort, beklimt hij voor het eerst als leraar de kansel en nadat de voorlezer geëindigd had, opent hij zijn mond en spreekt een kort maar krachtig gebed uit, waarna hij laat zingen van Psalm 40 het eerste vers:

*Nadat ick langen tyt hebbe verwacht
Den wille Godts in mijn ellendt,
Soo heeft Hy Hem tot my gewendt:
En heeft verhoort in de noot mijn klacht.
Uyt de slijck seer onreyrie,
En een afgront niet kleyne,
Met kracht Hy my uyt toog:
Hy heeft mijn voeten vast,
Tot Zijn wegen gepast
Op een steenrotz seer hoogh'. 17*

Het eerste psalmvers waarmee ds. Van Dijke zijn ambtsbediening begon was een bede, hem uit het hart gegrepen (Psalm 119:9).

Was het wonder dat velen, wie het allemaal teveel werd, dit vers niet konden meezingen? 't Is niet te zeggen wat hieraan voorafgegaan was. Ieder voelde zijn eigen belevenissen het beste, maar niet ieder kon die emoties ter plaatse verwerken.

De tekstwoorden gaven zo duidelijk weer wat in het hart van dominee Van Dijke leefde.

Van Dijke's scriba tekende in het lidmatenregister het volgende op:

St Philipsland de 23 Maart 1851

Pieter van Dijke

In het Jaar 1841 geroepen van de Heere tot de verkondiging des Evangeliums

En in de Heiligen dienst bevestigt in de Jare 1851
 Mijn Bevestiging tot Herder en Leraar
 Op Zondag Voor Middag de 23 Maart 1851 door de Herder en Leraar G. Ledeboer
 Geleert over Johannes 18 vs 33 tot en met vs 38
 De handen opgelegd door de voor noemden Leraar.
 Pieter de Voogd Ouderling der gemeente te Domburg Walcheren
 C van Zweden Ouderling te Kapelle Goes
 Willem Schot Ouderling te Tholen.
 En des Na middags na mijn bevestiging Geleert over 2 Corinthe 3 vs 5 Niet dat wij
 van ons zelve bekwaam zijn iets te denken als uit ons zelve maar onse
 bekwaamheid is uit God.
 Moogt de Heere ons nu geven twee delen Van Zijnen Geest gelijk Elisa die ontving
 Van Elia toen hij ten Hemel op Voer.¹⁸

Na die wonderlijke dag werd het donker in Sint-Philipsland. Maar de gesprekken
 gingen door. Misschien klonken door Voor- en Achterstraat wel zo toepasselijk, de
 woorden van het 'eigen geschrift Davids':

*Maer Godt almachtigh, siet
 My, die was min als niet,
 Verkoos in Sijnen zin;
 Die niet op 't groot en past,
 Gaf Zijnen bode last, Tot my te komen in:
 Dewelcke my terstont
 Verklaerd' uyt Godes mont
 Den raet by hem besloten;
 En heeft my daer op ras
 Met 't heyligh oly-glas
 Gesaift en overgoten.*

(Een eygen geschrift DAVIDS. Boven 't getal der 150 Psalmen, uyt de
 Grieksche Bibels in Nederduytschen dichte gestelt door D. Abr. van der
 Meer. Stem: Psalm 19).

Eigenlijk was het niet te bespreken wat die dag gebeurd en die tien jaren beleefd was.
 Nog even, toen was aan de flauwe schemer te bespeuren dat een nieuwe dag
 aanstaande was. Het ochtendgloren, de dageraad in het rijk der natuur. Het begin van
 een nieuwe dag. Maar ook de morgen, het begin van een nieuw tijdperk. Van Dijke
 had mogen zien in het binnenste Heiligdom. Nu kon dominee Van Dijke zijn volle
 ambtsbedieningen aanvangen. Zijn intreepredikatie zegt hoe: geheel afhankelijk. Dat
 was zijn geheim. Daarom kon dominee Van Dijke onversaagd zijn roeping
 vervullen.¹⁹

In Sint-Philipsland in de eerste plaats. In Zeeland, maar ook in grote delen van de rest
 van Nederland.

Aantekeningen:

1. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 77 e.v.
2. P. van Dijke, a.w., tweede druk, 88-89.
3. Doop- en lidmaten register Oud Geref Gemeente in Ned. te Sint-Philipsland.
4. Notulen N.H.K. te Sint-Philipsland d.d. 4 november 1850. Duidelijk staat het vertrek van Kunst in verband met de komst van ds. Ledeboer die 12 en 19 november in Flipland doopte. Toch was Gerlach het verleden van Kunst nog niet vergeten. Art. 5: verschijnt in de (kerkenraads) vergadering de persoon van Adriaan Kunst, sedert 1836 een der eerste afgescheidenen in deze gemeente, zijn begeerte te kennen gevende om weer in de gemeenschap der Herv. Kerk te worden opgenomen. - Op 13 december reeds werd Kunst tot ouderling gekozen en op 5 januari 1851 als zodanig bevestigd. Adriaan Kunst deed dienst tot begin 1857.
5. Notulen N.H.K. te Sint-Philipsland d.d. 1 december 1850. Ook de samenkomsten op zondagavond blijken duidelijk gericht tegen de komst van dominee Van Dijke. Het slot van genoemd besluit: Wij bidden de Heer der Kerk dat deze Godsdienstige verenigingen des Zondagsavonds nuttig en bevordelijk mogen zijn ter opbouwning der gemeente in geloof, hoop en liefde.
6. Exh. 25 februari 1851 nr. 25.
7. Exh. 24 maart 1851 nr. 10380.
8. Exh. 12 mei 1851 nr. 3. De minister in een advies aan de koning: Zoolang die besluiten bestaan, (bedoeld wordt K.B. van 9 januari 1841, JMV) kan van de daarbij bepaalde voorwaarden niet wel aan enkele gemeenten vrijstelling worden verleend, vermits hierdoor een ongelijkheid van toestand zou geboren worden, welke met de regtvaardigheid niet bestaanbaar zou zijn. Buitendien zouden de adressanten zich toch teleurgesteld vinden in hun verwachting van geldelijke ondersteuning, naardien wegens de noodzakelijkheid tot beperking der Staatsuitgaven, de gewone post tot het verlenen van subsidiën voor kerken enz. is ingetrokken, en de druk der Staatslasten niet gedooft de uitgaven der schatkist voor Leraarstractementen met nieuwe posten van bezwaar te vermeerderen, terwijl wat de armenbedeling aangaat, daarvoor gene Subsidiën uit 's Lands kas aan kerkelijke gemeenten worden verstrekt, zodat de Christelijke Afgescheidenen in dat opzicht niet van ongunstiger conditie zijn dan de andere gezindheden, te minder daar zij door de voorwaarden hunner toelating niet zijn buitengesloten van Subsidie voor hun armen uit de plaatselijke Kassen, zoals reeds bij Koninklijk Besluit van de 9 januari 1849 nr. 68 (Staatsblad n. 1) is uitgemaakt. Mij derhalve wel kunnende verenigen met het advies van Uwer Majesteits Commissaris in Zeeland, strekkende tot het nemen ener afwijzende beschikking, heb ik de eer uw Majesteit voor te stellen het bovengemeld adres nader in mijn handen te stellen, teneinde aan de Adressanten te kennen te geven dat zoolang de bepalingen op het stuk der toelating van Christelijke Afgescheidene Gemeenten vervat in de Koninklijke Besluiten van de 5 july 1836 no. 75 (Staatsblad no. 42) en 9 January 1841 n. 23 (Staatsblad no. 2) niet zullen zijn gewijzigd of vervangen, van de daarbij bepaalde voorwaarden gene vrijstelling kan worden verleend. Dat de adressanten zich ook teleurgesteld zouden vinden, in zo verre zij van zodanige vrijstelling verligtingen van geldelijke bezwaren, door Subsidiën uit 's Lands Kas mogten verwachten, naardien wegens de noodzakelijkheid tot beperking der

Staatsuitgaven, de gewone posten tot het verlenen van Subsidiën voor kerken enz. is ingetrokken, en de druk der Staatslasten niet gedooft de uitgaven der Schatkist voor leraarstractementen met nieuwe posten van bezwaar te vermeederen, terwijl wat de armenbedeling aangaat, daarvoor gene Subsidiën uit 's Lands Kas aan Kerkelijke Gemeenten worden verstrekt, zodat de Christelijke Afscheidenen in dit opzicht niet van ongunstiger conditie zijn dan de andere gezindheden, te minder daar zij door de voorwaarden hunner toelating niet zijn buitengesloten van subsidie aan hun armen uit de plaatselijke Kassen, zoals reeds bij Koninklijk besluit van de 9 januari 1849 N68, (Staatsblad Nl) is uitgemaakt,dat in hun verzoek niet kan worden getreden. (get. de Minister).

9. Zie bijlage 81.

10. Zie bijlage 40.

11. H. Natzijs, a.w., deel 2, 327.

12. Bijna 100 jaren is de bevestigingsdatum niet of fout gebruikt. Dhr. H.M. Stoppelenburg werd door een ouderling der Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te St. Philipsland blijkbaar als eerste geattendeerd op de juiste dag: 23 maart 1851. Deze datum werd gevonden in een doop- en lidmaten register te Sint-Philipsland. De mededeling in genoemd register werd niet door ds. Van Dijke opgetekend, zoals Stoppelenburg en in navolging van hem De Jongste (Klacht en Jubel, 140) vermelden.

Hofmans mededeling dat het kerkenraadsnotulen waren (Ledeboerianen en Kruisgezinden, 226) is (helaas!) ook niet juist. Van der Does, en in navolging van hem Jan van Brakel, gebruiken 10 maart 1848.

Eveneens 10 maart 1848 wordt vermeld in De Saambinder van 10 februari 1949. In De Saambinder van 7 april 1949 stond de bovengenoemde correctie van genoemde OudGereformeerde ouderling. Bijlage 40 is het meest duidelijk.

Wat betreft de plaats van bevestiging noemt het 'Bakkeriaanse Voorwoord' (bijlage 82) de stad Vlissingen. Het 'veelbewogen leven' noemt echter uitgebreid en uitdrukkelijk de eigen gemeente Sint-Philipsland (op 10 maart 1849!). Van Dijk's 'scriba' schreef boven zijn verslag als plaats van bevestiging Sint-Philipsland. Verder bezocht ds. Van Dijke op 24 maart 1851 (nauwelijks 24 uren predikant) de vergadering van 13&W (bijlage 24) over de teruggave van de vrijheid. Dat was vanuit Vlissingen zo goed als onmogelijk geweest. Mogelijk bedoelen de Bakkerianen de vergadering van 5 maart 1851 te Vlissingen (bijlage 40).

Ds. N.H. Beversluis kwam op 14 maart 1899 nog even terug op het beroep dat op Ds. Van Dijke was uitgebracht: Hoewel ik dit niet beslist weet, geloof ik toch, dat door geen enkele gemeente, laat staan in combinatie, een schriftelijk naar de orde onzer vaderen gesteld beroep op Ds. Van Dijke is uitgebracht.

Wel staat het bij mij vast, dat Ds. Van Dijke, laat het dan zijn door mondeling beroep van de toen bestaanden kerkenraad van St. Philipsland, door Ds. Ledeboer op wettige wijze als Gereformeerd leraar van St. Philipsland is bevestigd geworden (De Jongste, a.w., 119).

Zie ook Kerkblad der Oud Geref. Gem. in Ned. (6e jaargang nr. 7, 96-97) over Artikel 4 der D.K.O. door Ds. M. Pronk te Ede.

13. H. Natzijs, a.w., deel 1, 211-212.

14. H. Natzijsl, a.w., deel 3, 54.
15. P. van Dijke, a.w., 84 e.v.
16. H. Natzijsl, a.w., deel 1, 342,343.
17. P. van Dijke, a.w., 87-88.

18. Doop- en lidmaten register Oud Geref. Gemeente in Ned. te Sint-Philipsland.

19. Pieter van Dijk's roeping lag in gemeenten met een geheel eigen karakter en een omstreken afkomst. Resumerend meen ik het volgende te mogen vaststellen:

1. Het is niet te ontkennen dat de aktie van ds. Budding is ontstaan door een vonk uit de Afscheidingsbeweging (Smits, a.w., deel 5 hoofdstuk 6).
2. Het is bewezen dat ds. Ledeboer zeker enkele maanden (misschien langer) in Christelijk Afscheiden kringen verkeerde.
3. Toch onderschrijf ik de stelling van Dr. H.A. Hofman dat de (Oud) Gereformeerde Gemeenten 'niet zonder meer een verlengstuk van de Afscheiding van 1834' zijn (Ledeboerianen en Kruisgezinden, 187).
 - a. Het individualisme van Budding vormde vrijwel direkt na zijn optreden als Gereformeerd predikant in Zeeland 'Budding-gemeenten' met een volstrekt eigen karakter.
 - b. De Ledeboerianen trokken, na een mislukt Amsterdams avontuur, eveneens vrijwel direkt, met heimwee in het hart, in een soort kerkelijke gezelschappen, met evenals de 'Budding-gemeenten' een absoluut eerherstel voor Petrus Datheen.
 - c. Deze beide kerken, die zo radikaal met de Afscheidenen afrekenden 'zomaar' van origine tot de Afscheidingsbeweging rekenen, (C. de Jongste, Klacht en Jubel, 271) acht ik, hoewel strikt historisch misschien wel terecht, door de absolute koerswijziging direkt na de start, beslist onverantwoord.
 - d. Pieter van Dijke bediende de sinds kort 'verenigde' Budding- en Ledeboeriaanse gemeenten' (met een aantal door hem zelf gestichte kerken), op de grondslagen van ds. Ledeboer.

20. Het veelbewogen predikantsleven

Ds. Van Dijke heeft in zijn leven enorm gezag gehad. Overal in het land preekte hij, maar Zeeland werd het bolwerk der Ledeboerianen. Voor de doorsnee Ledeboeriaanse gemeente kan Sint-Philipsland zeker model staan. Deze kerk is meermalen getracht te belichten: 'arbeiders en onkundigen'. Hervormd Flipland was met die benaming begonnen. En niet te ontkennen valt dat daar een kern van waarheid in was.

Ledeboerianen waren bij uitstek eenvoudige lieden: arbeiders en kleine boertjes, afgewisseld door wat middenstanders. Op een enkele uitzondering na, de minst draagkrachtige klasse. Inkomsten en uitgaven van Fliplands kerk bedroegen per jaar omstreeks duizend gulden (bijlagen 32 t/m 36). Eigenlijk een bevolkingsgroep die nog beneden de 'kleine luyden' zat. Het waren de 'stillen in de lande'. Dat is een veel betere naam. Iemand sprak - maar dat was om te schelden - over Ledeboeriaanse 'boerleden'. (A. van der Linde)

Een enkele keer traden de verborgen gemeenten uit hun isolement. Maar dat was gevaarlijk. De kerken werden maar heel moeilijk geaccepteerd. Uit angst en afweer voor 'besmetting' trokken ze zich in zekere zin een heel eind terug uit het publieke leven. Daardoor werd het isolement nog versterkt. In de ogen van velen waren de Ledeboerianen dus de minderen. Mensen die de aansluiting met de 'moderne' tijd misten. Ze konden niet mee, en wilden dat ook niet.

Men vond - en vindt nu nog wel - de gemeenten vooral in Zeeland, de Zuidhollandse eilanden, Utrecht en dan via de Veluwe naar een enkele verdwaalde gemeente in de rest van het land. Streken met een uitgesproken agrarisch karakter.

Het kerkelijk leven van ds. Van Dijke voltrok zich in kleine, maar vooral gesloten gemeenschapjes, 'veredelde gezelschappen'. Van een 'definitief' kerkverband was geen sprake. De Hervormde kerk werd door de gemeenten nooit uit het oog verloren. Vanwege het Ledeboeriaanse kerkbegrip niet meer dan 'noodwoningen' bouwen. Afdakjes aan de 'grote' kerk en wachten op betere tijden.

Op 5 mei van het jaar der bevestiging 1851, stond ds. Van Dijke met ds. A.G. de Waal en ds. C. de Moen in Grand-Rapids op een drietal. De landverhuizers waren hun 'oefenaar' niet vergeten, maar de Ledeboerianen hoefden niet bang te zijn: ds. Van Dijke was Amerika al l ng vergeten. De gemeente Sint-Philipsland groeide volop, hoewel haar dienaar echt niet iedere zondag op de kansel verscheen. Maar met opzieners als Bram van Dijke en Leendert van Ree, was dat niet zo'n bezwaar. In het jaar van de bevestiging werd nog menig keer een sacrament bediend (bijlage 28).² Een grote belijdeniscatechisatie leverde de nodige nieuwe leden op (bijlage 29). Het volgende jaar werden alweer 16 jonge lieden tot de gemeente toegelaten.

In eigen huis werden de zorgen en moeiten ds. Van Dijke niet bespaard. In 1853 werd zijn gezin getroffen door ongekend verdriet. Op de eerste dag van dat jaar werd een lief kind vanonder zijn vaderhart weggescheurd, de kleine Machiel, nog geen anderhalf jaar. Vervolgens zijn geliefde vrouw. De gemeente had haar ontmoet in opstand tegen de bediening van haar man. Maar dat was lang geleden. Ze was nu predikantsvrouw, en ze meende het oprecht. Haar krachten namen in de loop van dat jaar meer en meer af. Het lichaam werd gesloopt, als het ware van dag tot dag. Op 15 oktober overleed zij. De dominee was van deze slagen nog niet hersteld, of een

² De bijlagen zijn in deze digitale uitgave niet toegevoegd

nieuwe slag volgde. Een dochter van negentien jaren. Ze heette naar haar moeder en had ook haar plaats in het gezinsleven ingenomen. Ze zorgde voor de dominee, haar vader met zijn gezin. Kort na de dood van moeder werd ze ernstig ziek. Ze stierf op 28 december. In het predikantsgezin had men binnen één jaar de derde dode te betreuren. De tweede druk van het 'veelbewogen leven' merkt aanvullend op:

'Enige merkwaardigheden, welke in de eerste druk vergeten zijn te vermelden, willen wij hier mededelen.

Zijn dochter was op het laatst van haar leven naar het scheen niet zo gevaarlijk ziek, zelfs was zij op de beide Kerstdagen (25 en 26 December) waarop Dominé zesmaal leerde, daarvan vijfmaal ter kerk geweest. Daarop is zij twee dagen later op het aller-onverwachtst overleden. Even voor haar sterven vroeg haar vader of hij voor haar de medicijnmeester zou halen; waarop zij antwoordde dat Jezus haar enige hulpe was. Daarop ontsliep zij.

De daaropvolgende Zondag, tevens Nieuwjaarsdag, eerste dag na haar begrafenis, was een zeer harde dag voor hem. Nog slechts elf weken geleden was zijn vrouw overleden en nu zijn oudste dochter, welke thans zijn steun was in de huishouding. Hij was zeer aangedaan toen hij naar de kerk ging en dat vermeerderde nog, toen hij op de predikstoel zijnde, alle plaatsen bezet zag, behalve die waar zijn dochter gewoon was te zitten.

Hij vroeg de Heere of die dat toch wilde veranderen, wat ook gebeurde. Hij sprak met veel helderheid over deze woorden: 'Het oude is voorbijgegaan; ziet, het is alles nieuw geworden'. Vast geloofde hij dat dit ook zo bij zijn kind was; dat zij nu een eeuwige plaats had in het Vaderhuis daar boven, die haar door haren dierbaren Heere Jezus bereid was.'

Het onlangs ontdekte notulenboek van de Gereformeerde Gemeente te Benthuisen geeft

met 27 vergaderingen ruimschoots gelegenheid tot een nadere kennismaking met het Dijkiaanse vergaderen.

Ondanks de geringe organisatie der kerken werd van tijd tot tijd vergaderd (bijlagen 40 t/m 73). De kerken kenden verschillende soorten vergaderingen: provinciale-, classica- en algemene. De gemeenten waren verdeeld over twee classes. De ene classis omvatte de Zeeuwse gemeenten. Twee centra waren te vinden in Sint-Philipsland en sinds 1856 ook Middelburg. De andere classis richtte zich op het historische Benthuisen, en later ook wel Leiden. Kerkelijke vergaderingen werden door ds. Van Dijke trouw bezocht.

Op de algemene vergadering te Bruinisse, 5 en 6 oktober 1853, werd een opmerking geplaatst over de bekende ds. Budding, inmiddels weer terug uit Amerika (bijlage 41). Het schijnt dat ds. Budding in maart 1853 pogingen had aangewend om te verenigen met de Ledeboerianen. Daarover schreef hij een brief aan ds. Van Dijke. Deze antwoordde dat eerst contact moest worden gezocht met zijn collega Ledeboer (bijlage 80). Van een vereniging is tenslotte niets gekomen. Het is algemeen bekend dat ds. Budding in zijn latere leven niets meer van de Gereformeerde leer moest hebben. Hij had meerdere Ledeboeriaanse gemeenten gevormd. Het had hem niet ontbroken aan liefde voor de kerken en ijver voor de waarheid. Maar nauwelijks was er een aanvang van kerkelijk leven, of Budding liet de gemeenten los. Velen begaven zich naar Budding: een rijke kennis, schone gaven en een wonderlijke welsprekendheid, maar wispelturig. Het Zeeuwse kerkelijke leven in goede banen leiden kon hij niet. Dat zou Van Dijke gaan doen.

Een opmerkelijk besluit van het Ledeboeriaanse vergaderen geeft de provinciale vergadering van 1856:

'Volgens besluit der Provinciale Vergadering, gehouden de 16 april 1856 te Sint-Philipsland, de Kerkenraad ontbonden de 7 Mei op Woensdagavond voor de gemeente in de bidure.

En wederom door de Gemeente gestemd op donderdagavond de 8 Mei 1856 tot ouderling Abraham van Dijke, en tot diaken Jacobus van Nieuwenhuizen en Willem van Putten, bevestigd de 12 Mei des Maandags na middags Pinksteren voor de Gemeente.²

Dominee Van Dijke heeft niet altijd Sint-Philipsland als woonplaats gehad. Op 20 februari 1857 vertrok hij naar Middelburg. Op aanraden van vele vrienden, maar tegen zijn zin.³ Veranderen van standplaats was eenvoudig. De dominee was predikant van de gehele classis. Een beroep was derhalve niet nodig. Vanuit Middelburg zouden de kerken beter bediend kunnen worden.

Op 12 juni van datzelfde jaar trad Van Dijke opnieuw in het huwelijk. Hij trouwde met Janna Willemina Maria Meyer. Zondag daarop werd deze verbintenis kerkelijk bevestigd door broeder Ledeboer.⁴

De gemeente Middelburg was in 1856 ontstaan als afdeling van Sint- Jan ten Heere, tengevolge van een heftige strijd in de Hervormde kerk. Het ambtsgewaad was voorwerp van hete discussies (bijlage 88). Degenen die de door hen gehate toga verwierpen, gingen samenkomsten beleggen in het huis van jhr. Versluys,⁵ aan de Lange Delft.⁶

Deze bezwaarden hielden dus vast aan 'de steek, de mantel, de bef en de (korte) kuitbroek'. Wat dit betreft konden ze bij ds. Van Dijke uitstekend terecht: 'Hij hield er volstrekt geen hogen of ronden hoed op na, om te gebruiken als hij op reis was, zoals dit tegenwoordig algemeen gebeurt.

Neen, zo was ds. Van Dijke niet. Wie hem op zijn woonplaats had gezien, op het stille eilandje, die kon hem ook zo zien in het grote Rotterdam of andere plaatsen in Holland of Drenthe, waar hij nog al dikwijls naar toe ging'.⁷

Ondanks de vele 'voordelen' van zijn nieuwe woonplaats, hield ds. Van Dijke het in de stad niet uit. Het landleven trok, en na nauwelijks vijftien maanden keerde de predikant terug. Er was tenslotte maar één Sint-Philipsland, een dorp met een gemeente, een kerk die hem lief was.

I let jaar 1859 leverde de gemeente Sint-Philipsland niet minder dan 35 nieuwe leden op. Dat was eigenlijk één te weinig. Op het laatste moment werd iemand om onbekende reden toch te licht bevonden.⁸

In datzelfde jaar werd de gemeente ook een aanzienlijke gift geschonken. De kerk kreeg 250 gulden uit de nalatenschap van A.J. Schorer, in leven ambachtswrouw van Sint-Philipsland, en wonende te Middelburg. Ook de Hervormden kregen een dergelijk bedrag. De totale som 'gelijkelijk onder de diaconiën der Herv. en Afgescheidene gemeente te verdelen, en ieder derzelve alzo de helft toe te kennen'.⁹

Rond deze tijd verkeerde met name de classis Holland in een enigszins gespannen toestand. Een vereniging met de sterk aan- en indringende voorganger Anthonius van der Linde was dichtbij, maar na veel heen en weer gepraat werden de kontakten (gelukkig!) verbroken.¹⁰

In juli 1860 kreeg de kerkenraad toestemming tot het bouwen van 'een Nieuw School

Locaal'. En ... de nieuwe school bloeide. Zelfs zodanig dat de openbare school de burgerlijke gemeente financieel in de problemen bracht. De burgemeester stuurde daarom aan op een samenvoeging van de noodlijdende en de Ledeboeriaanse scholen, en ds. Van Dijke ging daarmee akkoord. Zijn bijzondere school werd 1 januari 1862 omgezet in een openbare met een Oud Gereformeerde leerkracht. Door deze unieke situatie ging bij de Fliplanders in feite een christelijke staatsschool naar het ideaal van Groen van Prinsterer van start.

Maar, er was meer spanning. Ds. Van Dijke had een beroep! Het verre Grand-Rapids, met verschillende Zeeuwse Ledeboerianen had Fliplands predikant op het oog. Grand-Rapids werd aanvankelijk af en toe bediend door haar consulent, ds. K. van de Bosch. Tijdens de kerkdiensten van kandidaat Tubbergen beriep de gemeente in de Commerce Street in 1861 naast ds. Van Dijke eveneens ds. Johannis Plug, predikant bij de Gereformeerden onder het Kruis te Zwartsluis. Geen der predikers voelde zich echter geroepen tot Amerika, en beiden stuurden een bedankje.¹²

Op 10 september 1862 was er een vergadering te 's-Gravenpolder met ds. Van Dijke als voorzitter. Op deze vergadering kwam het stelsel 'combinatie is regel' ter sprake. In artikel 6 van de notulen werd bepaald: 'Dat iedere gemeente het recht behoudt om een leraar te beroepen voor haarzelve, of ook om andere gemeenten te bedienen; mits hij provinciaal onderzocht worde'.

En zo naderde een periode van grote droefheid. Diepe verslagenheid trof de gemeenten. De kerken zouden niet gespaard worden. Eerst ontviel hen de profetische ds. Ledeboer. Zolang mogelijk was deze ziener doorgegaan met zijn 'zendingsreizen'. Op 2 augustus 1863 preekte hij nog in Leersum. Zijn tekst was Hooglied 2 vers 4: 'Hij voert mij in het wijnhuis, en de liefde is Zijn banier over mij'. Na het laatste 'amen' had de dominee een bijzondere boodschap. De Meester was daar en Hij riep. Ds. Ledeboer antwoordde, en nam afscheid van Leersum: 'Het zou wel voor het laatst kunnen zijn dat wij malkanders aangezicht niet meer zagen, dan voor de Rechterstoel van Christus, want de dood staat achter mij of achter ulieden'.

Zondag 9 augustus kreeg Loenen te horen: 'De dood staat achter een van ons allen, en het kan ook wel achter mij zijn'. Dinsdags na een huisbezoek, begon de predikant bloed op te geven. Op de 26ste van die maand kon ds. Ledeboer vervoerd worden: 'beide ziel en lichaam bracht de Heere als op Zijn armen in Benthuisen'. Het was 21 oktober toen de dominee ontsliep met een herhaald 'Amen...Hallelujah...' op de lippen.¹³

Na het overlijden van zijn ambtsbroeder stond Van Dijke voor de bijna onmogelijke taak alle gemeenten te verzorgen: een fors aantal kerken in een groot isolement. Zeer gebrekkig moest gereisd worden. Lange wachttijden bij veerboden, die bij mist en storm helemaal niet functioneerden. Noodgedwongen had men tijd voor elkaar. Maar met gemeenten tot in de uithoeken van het land, was dat een schrale troost. Een vaste kern van ongeveer twintig gemeenten had zich rond hem gegroepeerd. Maar zeker lettend op al die losse 'gezelschappen' is het onvoorstelbaar wat ds. Van Dijke in deze tijd van zijn bediening presteerde.

Nog meer droeve feiten, zo kort na het heengaan van ds. Ledeboer. Zwarte bladzijden: een scheuring dwars door de gemeenten. Moeilijkheden met oefenaar Bakker van Ledeboeriaans 's-Gravenpolder. Zes gemeenten hadden een beroep op hem uitgebracht: Axel, Borssele, 's-Gravenpolder, Nieuw-Beijerland, Stad aan 't Haringvliet en Stavenisse. Bakker weigerde driemaal: nog geen roeping. Zelfs de toen

nog in leven zijnde ds. Ledeboer probeerde enkele keren Bakker te bevestigen. Maar ook tegenover de Benthuiser leraar - in hoog aanzien bij Bakker - weigerde hij beslist.

In het jaar 1864 ontstond tussen ds. Van Dijke en oefenaar Bakker een meningsverschil over de rechtvaardigmaking. Dominee Van Dijke had dat leerstuk te 's-Gravenpolder behandeld. Bakker sprak over deze preek met ouderling Schouten te Moerkapelle. Deze schreef aan ds. Van Dijke dat Bakker zich 'lasterend' had uitgelaten.

Op de classicale vergadering van 11 mei 1864 te Sint-Annaland beloofde ds. Van Dijke weer in 's-Gravenpolder te komen preken.

De volgende classis, 14 september te Middelburg, bestond het probleem evenwel nog levensgroot. Ds. Van Dijke had Bakker in de loop van de zomer vanuit Krabbendijke gevraagd om een schriftelijke verklaring dat hij het met zijn preek toch goed had voorgehad. Deze verklaring was nooit gekomen, en ook te Middelburg bleef verschil van mening. Het conflict nam grote vormen aan: Ds. Van Dijke bedankte voor alle Zeeuwse gemeenten. De reden hiervan hield hij 'voor zichzelf en de Heere'.

'Met name de Afgescheidenen schijnen Bakker niet goed hebben kunnen verdragen. De reden hiervan kan in het kerkelijke standpunt gezocht worden, maar het is waarschijnlijker dat het te maken heeft met het sterke accent op de rechtvaardigmaking dat Bakker legde.

Dit deed hij zo sterk dat hij ook met ds. P. van Dijke, die volgens ds. G. H. Kersten meer de heiligmaking als uitgangspunt nam, in conflict kwam. Maar het was hier volgens ds. Kersten een verschil in ligging, waarboven zij zich blijkbaar niet konden verheffen'. 14

Vol spanning zagen de kerken uit naar 9 november van datzelfde jaar 1864. Ds. Van Dijke was op die belangrijke vergadering te Stavenisse niet aanwezig! Verhindert: 'om Bakkers wille'. Desondanks werd besloten ds. Van Dijke opnieuw te beroepen voor alle elf Zeeuwse gemeenten. Alleen Bakker was tegen. Van Dijke ging met deze nieuwe roeping gedeeltelijk akkoord. Hij bedankte voor de zes gemeenten die Bakker enkele keren hadden beroepen. De vijf die dit niet hadden gedaan, nam de dominee weer aan.

De predikant te Sint-Philipsland werd leraar van de gemeenten Bruinisse, Krabbendijke, Middelburg, Sint-Annaland en uiteraard Sint-Philipsland. Op een vergadering van 9 januari 1865 besloten deze kerken alle banden met de zes zustergemeenten te verbreken (bijlagen 42,43,59,66 en 82).

Na de problemen met Bakker gingen de gemeenten meer aan 'dogmatiek' doen. Het 'aanbod van genade' moest door ds. Van Dijke op de algemene vergadering te Bruinisse van 13 september 1865, verklaard worden. De afgevaardigden van Nieuw-Beijerland kwamen nu pas aan een kerkelijke keuze toe. Ze verlieten Bruinisse vroegtijdig om koers te zetten naar Stavenisse, en op die plaats onder voorzitterschap van Bakker verder te vergaderen (bijlage 42).

In Sint-Philipsland in ieder geval geen scheuring. De breuk met Bakker had de gemeente geen kwaad gedaan.¹⁵ Toch is het niet geheel uitgesloten dat de dominee nogal veel in Middelburg vertoefde.¹⁶

Arnoldus Gerlach was kort na de bevestiging van 'collega' Van Dijke vertrokken, en uiteindelijk aan de slag gegaan als veldprediker in Nederlands Indië. Zijn opvolger

was heel anders: 'Ds. L. Z. van Daalen was een groot vriend van ds. Van Dijke. Tijdens de cholera en pokken bezocht Van Daalen ook de Oud Gereformeerden op hun ziek- en sterfbedden, terwijl hij dan om beurten met ds. P. van Dijke voor de zieken bad'

Echt Ledeboeriaans reikte de kerk, toen het enigszins mogelijk was, Hervormd Flipland graag de hand. Zoveel Gereformeerden hebben zich nooit bekommerd over 'de verbreking Jozefs'. Maar Ledeboerianen hebben over de breuk der kerk nooit heen kunnen stappen.

Cholera

Over de verschrikkelijke ziekte, zojuist genoemd, heeft de dominee zelf geschreven op 16 juni 1866:

'Wij hebben al een week of drie à vier alle dag maar werk gehad om de doden naar het graf te brengen. Soms wel twee of drie op één dag. Een kind Gods is er overleden. Die is met volle ruimte naar de hemel gegaan' (bijlage 78, 3e brief).

En op 30 augustus:

'Gehele huizen zijn er uitgestorven. En nu neemt de Heere gehele stallen met runderen weg. Op sommige plaatsen zijn gehele weilanden van het anders zo schone vee ontbloot. Het is bepaald een treurtoneel om te aanschouwen' (bijlage 79, 2e brief).

In een brief van 18 september van datzelfde jaar nogmaals:

'Deze is dienende u te laten weten dat de Cholera bij ons op het eiland is uitgebroken. Er zijn er reeds elf aan overleden. Op dit ogenblik is het iets beter. De Heere heeft uit ongehoudene goedheid mij en mijn huisgezin tot hiertoe nog gespaard, alleen door Zijn genade. K. van M. is er ook aan overleden, en heeft een goeden overstap gedaan uit dit jammerdal in de ruime hemelzalen' (bijlage 78, 25e brief).

K. van M. was een vrouw die, - naar overlevering - Kee van Maarten genoemd werd. Zij moet degene geweest zijn die de dominee thuis ging halen wanneer de kerk al vol was, en de dominee niet durfde optreden. Zonder de directe tegenwoordigheid van zijn grote Zender durfde Van Dijke zijn kansel niet betreden. Menigmaal was de gemeente al aan het zingen en de dominee nog thuis in gebed. Dan stond deze vrouw op en ging naar de pastorie. 'Ik kan niet, ik kan niet, zeg maar dat ik niet kan komen'. Maar de dominee kwam toch. Het heengaan van Kee was een groot verlies.

Ook de gemeente Nieuw-Beijerland werd datzelfde jaar getroffen door die verschrikkelijke plaag der cholera. Aangetaste mensen waren onherkenbaar voor familie en huisgenoten. Kort na het uitbreken van die gevreesde ziekte was de inmiddels door ouderlingen tot predikant bevestigde ds. Bakker uit 's-Gravenpolder overgekomen om zijn kudde te troosten. Te midden van de bezoeken trad hij elke avond op in een grote schuur. De toeloop was enorm. Nu de eigen predikanten niet deugden, was de door velen verachte Bakker goed genoeg. Men sprak wel van een Ninevitische bekering. Ds. Bakker bleef in Nieuw-Beijerland totdat hij in een lichte graad werd aangetast. Ds. Van Dijke zal (zoals vermeld) met niet minder levensgevaar zijn gemeenten gediend hebben.

In het jaar 1869 kwam een vereniging tot stand tussen Kruisgemeenten en Christelijk Afgescheidenen. Rond 1840 waren grote verschillen tussen deze kerken te constateren. Enerzijds 'onwettige' predikanten en bij de Christelijk Afgescheidenen 'onwettige' erkenning. Met name door het gaan ontbreken van een schriftuurlijk-bevindelijke prediking ging het bij die twee kerken allemaal veel 'beter'.

Door de nieuwe Christelijke Gereformeerde kerk is genoeg gedaan om ds. Van Dijke mee te krijgen. Een provinciale vergadering benoemde een commissie om met Van Dijke te praten. Deze commissie schreef een brief waarin ds. Van Dijke 'een lieve broeder' werd genoemd, en vurig werd gepleit om de eenheid te herstellen die door de vrijheidsaanvraag zo jammerlijk was verbroken. Toen twee maanden verlopen waren concludeerde de commissie 'dat Ds. Van Dijke geen vereniging begeerde, gelijk Z.eerwaarde ook heeft verklaard in een vergadering met zijn manslidmaten, welke vergadering ook betuigde met hem in te stemmen'.

10 Mei 1869 had ds. A. de Bruine van Krabbendijke een brief geschreven over eventuele vereniging met de kerken van Van Dijke. Vanuit de vergadering van 12 mei te Middelburg ontving de Christelijk Afgescheiden predikant een uitvoerig afwijzend antwoord (bijlage 65b en c).

Inmiddels had ex-moonnik M.P.V. Riveaux uit Alphen aan de Rijn op verschillende vergaderingen toestemming gekregen in de gemeenten te spreken. Vooral Van Dijke was vurig voor. Bij kerkenraden viel echter steeds weer onbehagen te constateren. Men 'had er niets voor', aarzelde, stelde uit en wachtte af. Toch werden serieuze voorbereidingen getroffen voor een bevestiging als herder en leraar te Middelburg. Tenslotte was het bovengenoemde vergadering te Middelburg van 12 mei 1869, die constateerde dat Riveaux bij nader inzien niet begeerd werd (bijlagen 47 t/m 56, 58, 59 en 65).

Ds. Van Dijke onderkende de nood van zijn gemeenten:

'Ik zou u aanraden met al de broeders in Holland, Overijssel en Drenthe te vergaderen en met elkander zoeken overeen te komen en een leraar te beroepen voor de provinciën. Zoo, gelijk het nu is, moet gij het niet laten blijven' (bijlage 78, 7e brief).

In een vergadering te Middelburg, 9 september 1868, onder voorzitterschap van Flipland werd genotuleerd: 'dat de broeders uit Holland zouden uitzien naar een leraar die hen in de Name Gods zou kunne dienen, hetwelk door haar is aangenomen, en beroep uit te brengen op Ds. Kleinendorst, Leraar der Afgescheidene Gemeenten te Putten'.¹⁷

Een predikant erbij krijgen was een groot probleem, en zeker zolang de gemeenten zelf bleven zoeken kwam er niets van terecht. Het moest van een andere kant komen. Nauwelijks een jaar later kregen de gemeenten hun tweede predikant in de persoon van ds. Pieter Los uit Leiden.

Op 11 februari 1869 was Los predikant geworden van de Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis te Leiden. Hij was bevestigd door de bekende ds. C. van de Oever. Vanzelfsprekend was 'dominee Kees' niet Christelijk Gereformeerd geworden in 1869. Leiden ook niet, maar Los voelde zich ook in de 'Van de Oevergemeenten' niet op zijn gemak. Hij maakte zich zelfs met zijn gemeente los van die kerken omdat 'de grondslag waarop de gemeenten zijn samengesteld niet is volgens Gods Woord en dien tengevolge de zegen des Heeren er niet op rusten kan'.

De Kruiskerken hadden blijkbaar toch geen 'wettige' predikanten. Van de Oever was immers bevestigd door predikanten die geordend waren door ouderlingen. Handoplegging anders dan door predikanten is door de Van Dijkianen nooit erkend. Maar ds. Los had gehoord over Fliplands leraar:

'Deze, de Eerwaarden Heer P. van Dijke, in Zeeland woonachtig, het is niet te ontkennen, hij is wettig leraar in de kerk in Nederland, omdat hij tot het dienstwerk is bevestigd door ds. Ledeboer, die wettig leraar was in de Hervormde Kerk'.¹⁸

Tussen haakjes: Ds. Van de Oever was een krachtfiguur bij uitstek. Hij examineerde 21 studenten, bevestigde 17 predikanten, preekte op 76 plaatsen, nam 10 kerken in gebruik, ontving 13 beroepen en tenslotte liet hij niet minder dan 137 preken drukken. Een geboren leider, en met vele gaven toegerust. Toch dacht Los aan Van Dijke.

De uitlatingen over de predikant van Sint-Philipsland deden vermoeden in welke richting ds. Los het zocht. En de Ledeboerianen begrepen het: nog in 1870 zochten ze toenadering. Een ouderling moest op verkenning, en vond wat hij zocht. Hij informeerde naar de oorzaak van losmaking en tevens naar de gronden waarop Los dacht te verenigen. Het resultaat van dit onderzoek was, dat Leiden een uitnodiging kreeg op de algemene vergadering van 11 mei te Middelburg te verschijnen. Ook ds. J.W. van de Broek uit Enkhuizen was die dag gekomen om te onderzoeken of verenigen mogelijk was.

Voreerst moest er duidelijkheid komen over de psalmen: de Ledeboerianen tolereerden niets dan Datheen, naar Ledeboers woord: 'keert ge terug, keert geheel terug'.

Vervolgens 'de linie': de gemeenten eisten dat beiden zich opnieuw in het ambt lieten bevestigen. Nu wettig door hun eigen Van Dijke. De predikanten moesten erkennen 'dat hun inzetting in het ambt tegen Gods Woord is geweest en derhalve zich onderwerpen aan een bevestiging tot leraar door ds. P. van Dijke te Sint-Philipsland'.

Na enige tijd onderschreef Los de twijfels der Ledeboerianen. Zijn inzetting in het ambt, door de gerenommeerde Van de Oever, zou niet wettig geweest zijn. Los was bereid, en gaf daar ook een duidelijke verklaring voor, zich te laten bevestigen door ds. Van Dijke 'die door ds. Ledeboer was ingezegend en zo een apostolische wording had'. Ook op het punt van de psalmen ging Los akkoord. En weer lichtte hij het toe: 'Wij verwerpen de nieuwe Psalmen niet, maar door Gods genade werpen wij ze uit de kerke Gods, en nu versta ik het wanneer er sprake is van de ouden en de nieuwen wijn, en ik zegge: 'de oude is beter'. Collega Van de Broek zag het allemaal heel anders. Hij weigerde een nieuwe bevestiging. Ook hoefde hij geen oude psalmen. Bedroefd voegde Los hem toe: 'Ik vraag u, hebt gij vrede met uw terugtrekking? Ik geloof het niet, al zoude gij het mij zeggen' (bijlage 83).

Iedereen dus akkoord met de herbevestiging van Los, op 5 juni, Pinksteren 1870. Uit liefdevolle herinnering aan ds. Ledeboer gebeurde dat in Benthuisen:

'Te Benthuisen en waarom niet te Leyden? Daar was eenmaal de man uit de Hervormde kerk geworpen, van wien gezegd kon worden, evenals van Jozadak de Zone Sealtiels: daar verwekte de Geest des Heeren Ledeboer, om weer te keren, tot waar wij zijn uitgevallen. Daar rust het kil gebeente in de groeve der vertering van de Godsmen, die als een ware kruisgezant zijn Meester volgde, en nu nog spreekt nadat hij gestorven is'.¹⁸

Hoewel ds. Los in verschillende gemeenten vooring, is zijn invloed niet groot geweest. Als belangrijkste besluit der kerken waarin Los zijn invloed heeft gehad, kan genoemd worden een rekest aan koning Willem III. In dit schrijven van 18 september 1872 deden de Dijkianen een beroep op de koning 'om herstel in de voorrechten van, en erkenning als voortzetting van de aloude Gereformeerde Kerk'.

Het rekest is behalve door de twee predikanten, ondertekend door de kerkenraden te Leiden, Benthuisen, Moerkapelle, Alphen, Oudewater, IJsselstein, Amsterdam, Amerongen, Genemuiden, Zuidwolde, Middelburg, Hoedekenskerke, Krabbendijke, Rilland, Sint-Annaland, Scherpenisse, Sint-Philipsland en Bruinisse.

De minister van justitie deelde echter mee, geen termen aanwezig te achten aan dit 'onbestemde' verzoek te voldoen.¹⁹ Na 1875 ontstond enige verwijdering tussen de predikanten. Los - door Van Dijke in 'de linie' terecht gekomen - vond het beter het toch al soepele 'rekverband' met Van Dijke te verbreken en als buitenverbandse Ledeboeriaanse gemeente verder te gaan.²⁰

Van een geordend kerkelijk leven was nauwelijks sprake en het probleem van de 'oefenaars' liet weleens te wensen over. Goede, maar ongetwijfeld minder succesvolle sprekers dienden de gemeenten tijdens of na ds. Van Dijke.

De gemeente van Benthuisen was goed voorzien. Gerrit Pietersz. Roos (1799-1869) oefende in deze gemeente tijdens de afwezigheid van ds. Ledeboer. Omdat de predikant doorgaans een half jaar of langer wegbleef werd 'oefeninghouder' Roos zelfs 'een levenslang vrije woning' geschonken. Meester Hendrik Haagen Dieperink Langereis en Teunis v.d. Knijff gaven blijk van 'singuliere' gaven, terwijl ook Arie van der Spek uit Moerkapelle nog wel eens 'een woordje sprak'.

De bevestiging van ex-moonnik Riveaux kon, zeer tegen de zin van Van Dijke, op het laatste moment door een grote vergadering worden tegengehouden. Op diezelfde vergadering werd voor vervanging gezorgd. P. Baan uit Oude Tonge en Wolter Dijkstra uit Zuidwolde werden als leden aangenomen en kregen dezelfde dag nog preekconsent (bijlagen 65 en 66).

Boekhandelaar Jan van Golverdinge was gewoon in Haagse kringen voor te gaan, en leidde tevens de begrafenis van ds. Ledeboer. Leendert van der Velde te Rotterdam manoeuvreerde zich buiten het verband der gemeenten, en kwam tenslotte, door ds. Los, toch nog in 'de linie' terecht (bijlage 100).

Ook 'Zuid' had er genoeg. Daniël Bakker leidde tot een groot conflict en werd tenslotte zelfstandig. Zeekapitein P. 't Hart uit Maassluis was aanvankelijk geen lid maar sloot zich, toen dat problemen gaf, aan bij Flipland. Bij de Hervormden bleef hij echter voorgaan, zodat op de duur op zijn optreden geen prijs meer gesteld werd. Dirk Barth, de smid uit 's-Gravendeel vond weleens gelegenheid zijn dagelijks tenue te verwisselen voor een 'ge vleugeld' ambtsgewaad en leerde regelmatig in Krabbendijke en Yerseke. Jan van de Broek sprak te Nieuw-Beijerland.

Na meerdere problemen rondom P. 't Hart, lid van Sint-Philipsland, besloot de algemene vergadering van 23 juni 1886 te Middelburg 'om Kaptijn 't Hart en Do. Wijting in de gemeentes niet te laten leren'.

Ook Arie van der Stel, de vlasboer uit Westmaas, ging uit oefenen. Wanneer hij voor werkzaamheden op Zuid-Beveland vertoefde, besteeg hij 's avonds de kansel. In zijn eigen omgeving belegde hij meestal kerkdiensten in het gehucht 'de Wacht', onder 's-Gravendeel. Van der Stel was bij het begin van zijn oefenaarschap ook geen lid der kerken. Tenslotte enkele voorgangers die méér aan een gemeente verbonden waren. Middelburg werd verzorgd door de jonge en vrome oefenaar Floris Braam en in Stavenisse oefende de oude godzalige Marinus Luyk.

Dominee Van Dijke heeft drie oefenaars officieel bevestigd, en van die plechtigheden geen spijt gehad. De oefenaars hebben hem terzijde gestaan, zijn vertrouwen niet beschaamd, en getoond dat zijn beslissing in deze juist is geweest.

David Janse (1828-1902) diende de gemeenten als zodanig niet minder dan elf jaren. In zijn jeugd hadden de preken van ds. Ledeboer op de buitenplaats Sint-Jan ten Heere bij Middelburg grote indruk gemaakt op de jonge Janse. In 1856 deed hij belijdenis bij ds. Van Dijke. Tien jaar later werd David diaken. Ouderling van de gemeente

Middelburg werd Janse in 1869. Zijn laatste bevestiging vond plaats op 10 juli 1872. Ds. Van Dijke had Janse op een classis gevraagd te gaan oefenen en Janse aanvaardde die roeping, als opvolger van de in dat jaar overleden oefenaar Floris Braam (bijlage 84). De ouder wordende ds. Van Dijke zal ervaren hebben wat Ds. Boone eens over Janse zou schrijven: 'Nimmer heeft hij een reis ontzien. Altijd stond hij voor zijn dienst klaar. Hij was van een zacht en vriendelijk karakter en zeer goed voor de arme. Hij was altijd gereed om geld te geven. Daarnaast bezat hij een grote mate van kennis; zowel in de Heilige Schrift als in politieke zaken. Daarbij kon hij enkele vreemde talen lezen, die hij alleen door zelfstudie had aangeleerd'.²¹

Jan Vader (1820-1901) werd in 1875 aangesteld om de gemeenten te stichten. Hij was wagenmaker van beroep. De plaats van waaruit hij de kerken diende, was Meliskerke (bijlage 86).

Tenslotte nog **Diedericus Wijting** (1844-1892). Deze was begonnen met oefenen in Lisse. In 1876 ging Wijting naar Goes, waar hij veel heeft gedaan voor aansluiting bij de 'Van Dijkiaanse' gemeenten. Medio september 1877 werd Wijting door ds. Van Dijke bevestigd tot oefenaar van Goes (bijlage 87).

Iedereen was ervan overtuigd dat ds. Van Dijke het druk had. Heel druk. En, ondanks zijn leeftijd werd dat steeds erger. Daarnaast werd de band met Los steeds losser.

Goed bedoeld ging een ouderling uit de Zeeuwse gemeenten op zoek naar hulp. En aanvankelijk met succes. Tijdens de provinciale vergadering van de Christelijk Gereformeerden te Goes, op 7 april 1875, (praeses C. Steketee, scriba M. Keulemans) bleek dat die gemeenten de Dijkianen best in hun veel grotere kerkverband wilden opnemen:

'Het voorstel tot aanzoek der vereniging met ds. P. van Dijke c.s. wordt in stemming gebracht en goedgekeurd, in dien zin dat ZEw. in kennis zal gesteld worden, overeenkomstig een uitgedrukt verlangen van één zijner ouderlingen, dat we, waar en wanneer Sijnode zullen hebben'.

Ongetwijfeld leverde het overigens weinig Ledeboeriaanse optreden de rusteloze ambtsbroeder een repressieve reprimande op. De gemeenten moesten 'alleen wonen'.

De vaste kern van gemeenten die ds. Van Dijke op hogere leeftijd diende telde ongeveer 5000 zielen. 't Waren zo'n 20 gemeenten, te weten:

Middelburg en omgeving	1000
Sint-Philipsland	800
Bruinisse	600
Krabbendijke	500
Sint-Annaland	400
Scherpenisse	300
Yerseke	200
Benthuizen	150
Moerkapelle	150
Nieuwerkerk	100
Rilland	100
Zuidwolde	60
Genemuiden	50
Amerongen	50
IJsselstein	50
Hoedekenskerke	100 ?

Goes	200	?
Poortvliet	150	?
Oosterland	100	?
Oudewater	50	?

Meerdere voorgangers voor een groeiend aantal 'Van Dijkiaanse' kerken. Terecht merkt 'het veelbewogen leven' op: 'Daar was heel wat aan te doen. Het is wel waar, dat hij op 't laatst wel hulp had, zoals van lerende ouderlingen, enz., maar de hoofdzaken kwamen toch alle op hem neder'.²²

Aantekeningen:

1. P. van Dijke, *Veelbewogen leven*, tweede druk, 113.

2. Lidmatenregister Oud Geref. Gemeente in Ned. te Sint-Philipsland.

3. Ds. Van Dijke vertrok op 20 februari 1857 naar Middelburg met zijn kinderen: Maria (geb. 1839), Jacob (geb. 1841), Abraham (geb. 1844), Aaltje (geb. 1847), en Pieter (geb. 1849). Een andere zoon, Marinus (geb. 1838) vertrok in 1858 naar Middelburg.

4. **Janna Willemina Meyer**, de tweede echtgenote van ds. Van Dijke, werd geboren te St-Philipsland op 23 september 1830. Zij kwam, volgens een oud bevolkingsregister, op 26 november 1853 in huis wonen bij Ds. Van Dijke, als 'dienstmeid'.

Op 20 december 1855 vertrok zij uit het huis van de predikant naar dat van haar broer, korenmolenaar Cornelis Meyer. Op 12 juni vertrok Janna naar Middelburg. Op diezelfde datum huwde zij met ds. Van Dijke. De huwelijksakte noemt: Pieter van Dijke, oud vier en veertig jaren, geboren te Sint-Philipsland, van beroep Leraar bij de Christelijk Afscheidenen(!), wonende te Middelburg, van staat Weduwnaar van Pieterella Marina Mol, overleden te Sint-Philipsland...en...Janna Maria Meyer, oud zes en twintig jaren, geboren te Sint-Philipsland, van beroep particuliere, wonende te Sint-Philipsland, ongehuwd...

...afkondigingen van het voorgenomen huwelijk tussen de aanstaande Echtgenoten, gedaan in deze Gemeente de eerste op Zondag de een en dertigsten Mei 1857, en de tweede op Zondag de zevenden Juny 1857; alsmede in de Middelburg op Zondag de een en dertigsten Mei 1857 en op Zondag de zevenden Juny 1857 zonder dat daartegen enige stuiting heeft plaats gehad.

De akte werd ondertekend door: Pieter van Dijke, J.W.M. Meyer, Ab. van Dijke, Lindhout, L. Meyer, C. Meyer, M. de Braber en W.C.W. Meyer.

5. Op 28 augustus 1836 - volgens de kerkhistoricus Dr. J. Wesseling - institueerde Budding op de buitenplaats Sint-Jan ten Heere onder Aagtekerke en Domburg een gemeente die al spoedig en voortaan bediend werd door ds. Ledeboer en de zijnen. Jhr. Willem Versluys, de rijke begunstiger der Afscheiding op Walcheren, heeft vele boeten betaald voor het met teveel personen bijeenkomen in zijn koetshuis of in zijn landbouwschuur.

Toch ligt de oorsprong van de Ledeboeriaanse gemeente te Middelburg niet in die van St. Jan ten Heere. Vanaf 1856 zijn er door ds. P. van Dijke te Middelburg kerkdiensten belegd in het huis van Versluys. Het 'buiten' St. Jan ten Heere is weg, daar is bijna niets van over. Slechts een weg en een boerderij op die plaats waar ooit de palfrenier de koetsen wendde, heten met de naam Sint-Jan ten Heere (zie art. in

Ref. Dagblad d.d. 13 januari 1984 door G. Roos).

6. De kerk van Ds. van Dijke te Middelburg, het patriciërshuis aan de Lange Delft, was een bijzonder gebouw. Het wordt gedetailleerd beschreven in 'De openbare gebouwen van Middelburg' 1857 door A.A. Fokker en J.C. de Man. De beschrijving luidt als volgt:

- De kerk in de Langedelft. Het wegens zijn prachtig uiterlijk bij uitnemendheid schone, ten jare 1733 gebouwde perceel in de Langedelft, H. no. 12, dat vroeger een woonhuis, in de laatste jaren onbewoond, steeds een meesterstuk van grootse bouwtrant en een sieraad van Middelburg mag genoemd worden, heeft inwendig ten dele een andere bestemming erlangd, dewijl zo het al niet tot een kerk is in dan toch in hetzelfde door uitbouwning aan de achterzijde, een gelegenheid tot godsdienstige bijeenkomst is daargesteld, voor hen die genoemd worden de volgelingen van VAN DIJKS.

- Daartoe zijn de op de tuin uitkomende vertrekken door wegbreking van de muren en beschotten aanééngetrokken, als waardoor een langwerpige smalle strook ontstond, die men door achteruitzetting van de achtergevel en inneming van een deel van de tuin, tot een vrij ruime vergaderzaal verbouwd heeft.

- Deze zaal, alzo uit een oud en een nieuw gedeelte bestaande, een afscheiding die steeds in het ooglopend zal blijven, omdat het oude gedeelte laag van verdieping is en geplafoneerd, het aangebouwde daarentegen door een koepelvormig dak van gegalaniseerd ijzer gedekt, veel hoger opgetrokken is, -stelt een nagenoeg vierkante ruimte voor, die gezegd wordt voor 800 zitplaatsen te zijn ingericht. Voor sommigen zou zij p.m. 1000 mensen kunnen bevatten. De lengte is 19.80, breedte 17.00 en 3,15 vierk. ellen hoog, zodat deze afmetings-verhoudingen, ten opzichte van de zitplaatsen op niet meer dan 1,746 cub. ellen luchts zouden neerkomen.

- Intussen schijnt de opkomst van toehoorders bij voortdurend ze aanzienlijk te wezen, dat die geringe hoeveelheid lucht bij de dienst nog aan de zittenden betwist wordt, dewijl gemeenlijk alle mogelijke staanplaatsen worden ingenomen en zelfs vele toehoorders wegens plaatsgebrek moeten worden afgewezen.

- Of men op deze ongemeen grote toevloed gerekend heeft, is moeilijk te bepalen, maar zeker is, dat naar onze kennis, dit het enige lokaal is van enige uitgebreidheid, waarin men een aan de wetenschap ontleend ventilatiestelsel heeft aangebracht. In het koepelvormig dak van het aangebouwde deel der zaal zijn drie ventilatoren, waardoor de opstijgende verwarmde lucht kan ontwijken, terwijl drie, op afstanden geplaatste zinken- buizen of kokers, die in de buitenlucht uitkomen, en door een klep die van boven geopend kon worden verse lucht inlaten, de luchtstilstand bij het gevuld zijn der zaal, op sommige punten onafgebroken kunnen verbeteren...

- De ligging der zaal mag voordelig genoemd worden op het zuiden, zijnde er vier ramen in deze richting en drie ten oosten, die alzo op een voldoende wijze in de verlichting bij dage en in de natuurlijke verwarming tegemoet komen, terwijl een en ander nog door aangebrachte zonneblinden kan worden gematigd. Door openstelling van val-ruiten in de ramen en aan de oostzijde van een geheel raam kan almede verse lucht worden toegevoerd.

- De preekstoel is in het oude gedeelte der zaal geplaatst, in het midden van de noordelijke muur en omgeven door een parket of zogenaamde 'tuin', zijnde voorts de zitplaatsen voor het vrouwelijk en mannelijk gehoor op stoelen, in dier voege dat de mannen het rechter- en de vrouwen het andere gedeelte der zaal innemen.

- De bevoering van het aangebouwde gedeelte is een stenen. Het geheel van de zaal is op nette wijze ingericht en hier en daar voor de verlichting 's avonds opgehangen

camphine-lampen, geven haar een sierlijk, maar toch eenvoudig voorkomen, zonder uiterlijke opschik. Men bezoekt de Godsdienstoefeningen thans in de St. Geer- straat, door een afgezonderde ingang, die men daarstelde door verbouwing van perceel H. nr. 86.

7. De aanschaf van toga's verliep in Hervormd Middelburg dus niet vlekkeloos. Het kledingstuk heette bij een gedeelte van het kerkvolk al vlug een 'dekmantel der ongerechtigheid'. Meer dan 100 Hervormden in Middelburg dienden gezamenlijk een bezwaarschrift in. Het hielp evenwel niets. Maar zich bij de Christelijk Afgescheiden gemeente van ds. H.H. Middel voegen wilde men ook niet. Een gedeelte van de 'anti-togamensen' liet in 1858 door ds. H. van de Oever een Geref. Gem. onder 't Kruis institueren.

Een ander deel zocht de Ledeboeriaanse gemeente van Domburg (Aagtekerke) op, zodat door de komst van ds. Van Dijke een Middelburgse Ledeboeriaanse gemeente tot bloei kwam. Een niet onbelangrijk deel van de bezwaarden stichtte uiteindelijk de 'anti-togakerk'.

In de 18e eeuw raakte de toga, die in de Geref. Kerken in ons land in de 16e eeuw gedragen werd, uit de mode. Die toga was eigenlijk geen 'ambtsgewaad' maar een 'standsgewaad'. Maar in de 18e eeuw gingen de predikers zich kleden als deftige burgers. Toen kwamen de kuitbroek, bef, mantel en steek in zwang. In de 19e eeuw raakte dit ambtsgewaad uit de mode. De Afscheiding echter ging in veel dingen terug, en zo nam menig een het oude ambtsgewaad uit de 18e eeuw weer aan (Ref. Dagblad 14 januari 1984, artikel G. Roos).

Ook de Christelijk Afgescheidenen werden met de problemen rondom het 'ambtsgewaad' geconfronteerd. Ds. H. P. Scholte had het al gauw afgelegd. Ds. W.P. de Jong schreef over ds. Van der Meulen te Goes: 'Van der Meulen was veel te nuchter om daar enige waarde aan te hechten. Hij vond het zelfs belachelijk om in zo'n balcostuum van 't Franse Hof rond te wandelen en het hinderde hem dat sommigen een begroeting uitlokten met 'Wees gegroet Rabbi'. Hij kreeg een afkeer van het ambtsgewaad toen het ambtsgewaad het volk tot afgoderij verleidde. Zij zagen in de driekanten hoed het teken van de Godheid: Vader, Zoon en Heilige Geest. Dien gruwel kon hij niet verdragen. Dat dwaze ding werd, als de koperen slang in Hiskia's dagen weggeworpen, opdat het geen oorzaak tot zonde zou zijn'.

- Persoonlijk hoorde ik ook nog vertellen dat de schoenen met grote gespen werden geacht voor te stellen de bereidwilligheid des Evangeliums.

- Toen ik iemand de foto van de bef van Ds. Ledeboer liet zien werd mij meteen duidelijk gemaakt dat die twee 'stroken' moesten voorstellen: 'wet en evangelie'. Het leeft dus duidelijk nog.

- De bef zorgde ook nog voor variatie. Er ontstond verschil over de Voetiaanse, Coccejaanse, Libertijnse of Groeneweegse bef. Dat verschil kwam uit in de lengte van de tabletten, de breedte der boorden en in de wijze van het dragen van deze bef. Duidelijk valt dit op bij de predikanten Van Dijke en Ledeboer. Bij di. Boone, Beversluis, Blaak en Mieras valt een vergelijking moeilijker omdat volgens mij duidelijk zichtbaar daar sprake is van een fotografische imitatie.

- Het waren dus de Oud Gereformeerde predikanten - typisch Ledeboeriaans sterk traditiegetrouw - die zich tot halverwege deze eeuw (gedeeltelijk) in deze dracht kleedden. Ds. Boone schijnt de 'zijden band' die ds. Van Dijke op de foto over zijn arm draagt te hebben afgelegd. Deze band werd, voordat Van Dijke de kansel besteeg - naar men mij vertelde - vastgemaakt aan de kraag en hing over de rug naar beneden (zie ook illustratie van ds. J. le Roy in hoofdstuk 2).

Typisch genoeg werd direct, in één adem verzekerd: 'dan vormde die 'band' in combinatie met uitgebreide armen een soort kruis'.

Tenslotte beweerde een laatste zeer stellig dat Van Dijke nogal trots was op zijn lange jas, en vanuit dat oogpunt zijn jas maar over de arm gehangen had. Van Dijk's ambtsgewaad kende echter geen lange jas.

- Ds. M.A. Mieras van Krimpen a/d IJssel droeg tenslotte uitsluitend nog de bef. Op Paasmaandag, 20 april 1981, kwam (nooit te vergeten!) met het uitspreken van de zegen -vanwege lichaamszwakte niet meer vanaf de kansel - een einde aan dit, door velen toch gewaardeerde 'onderscheidingsteken'.

8. Lidmatenregister der Oud Geref. Gem. in Ned. te Sint-Philipsland.

9. Notulen N.H.K. te Sint-Philipsland d.d. 1 april 1858.

10. Ter Gedachtenis aan het Leven en de Arbeid van wijlen ds. A. van Dijke, 1860-1936. In een 'woord ter gedachtenis', voorafgaande aan 35 brieven, wordt ds. A. van Dijke herdacht als 'zoon van de zo alom bekenden en beminden Ds. Pieter van Dijke'. Ds. Van Dijke's biograaf vervolgt:

"Daar, gelijk alom door heel Nederland bekend is, Ds. Pieter van Dijke bij uitnemendheid het tijdelijke en geestelijke welzijn zijner medereizigers naar de eeuwigheid behartigde, daar hij al zijn goederen besteedde tot hulp aan minder vermogenden - mij is wel verteld dat door zeer velen misbruik is gemaakt zijner goedheid - maar gelijk hij het welzijn zijner kudde, en zijn medemensen in het gemeen behartigde, zo ging hem in het bijzonder het tijdelijke en geestelijke welzijn zijner kinderen ter harte, daar hij ook met vele van 's Heeren kinderen moest ondervinden dat veel rampen en veel wederwaardigheden 't lot der vromen zijn, zo mocht hij ook ervaren dat de Heere hem uit alle die redde. Een der bitterheden zal ongetwijfeld geweest zijn dat hij zijn huisvrouw door de dood verloor, hem nalatende met enige kinderen.

Later trad hij weer in het huwelijk, en ook in dit huwelijk werden hem kinderen geboren, waarvan bovengenoemde Adriaan er een was.

11. A. v.d. Linde te Amsterdam was na een conflict met de Chr. Afscheidenen in 1858 op zichzelf komen te staan. Hij legde in 1861 zijn ambt neer. In 1858 had Van der Linde zich eerst echter gewend tot de predikanten Ledeboer en Van Dijke. Op een classicale vergadering van 24 november 1858 kwam men nagenoeg tot volle overeenstemming. Toch bleven de Ledeboerianen aarzelen en eindelijk werden de kontakten verbroken. Van der Linde verwijderde zich tenslotte van de orthodoxie naar de vrijdenkerij.

Bekendheid kregen zijn bibliografieën over David Joris (1867) Balth. Bekker (1869) en Spinoza (1871). Zie ook Natzijs, a.w., deel 3, hoofdstuk 7 en A. van der Linde, De strijdende Gereformeerde Kerk, een strijdschrift, vooral tegen de Christelijke Afscheidene Kerk gericht.

12. Feestviering van het vijftig jarig bestaan der Gemeente Commerce St. der Chr. Geref. Kerk in Amerika. Toespraak door ouderling J.B. Hulst, 12.

13. Ds. Ledeboers overlijdensakte dateert van 23 oktober 1863. Aangifte werd gedaan door Jan Mosterd, 52 jaar oud en kleermaker van beroep, alsmede Marynes de Ruiter, 40 jaar oud en veldwachter. De overleden predikant stond ingeschreven zijnde 'zonder beroep'.

14. Kerkblad Oud Geref. Gem. in Ned., 5e jrg. nr. 8. Ds. Van Dijke had drie motieven voor de scheuring met oefenaar Bakker.

- In de eerste plaats zou Bakker zijn leer gelasterd hebben.
- Verder zou deze hem zijn schuur geweigerd hebben om te preken.
- En tenslotte zou deze *een Antinomiaan zijn*. Vereniging was mogelijk, mits Bakker schuldbelijdenis deed.

Zie ook van Ds. Bakker: Een predicatie over Jer. 31:11, 58-60.

Opmerkelijk vind ik toch dat ds. Van Dijke in 1875 weer te Stavenisse preekte (bijlage 78, 13e brief) hoewel die gemeente 'Bakkeriaans' was.

Bakker kreeg vrijmoedigheid zich te laten bevestigen door ouderlingen uit 'zijn' gemeenten. Deze bevestiging vond plaats op 18 oktober 1865. Zie verder in de notulen (bijlagen) nog enkele opmerkingen van de zijde van ds. Van Dijke over ds. Bakker. Over deze bevestiging is veel te doen geweest. Zij is door Van Dijke nooit erkend en doet denken aan de Kruisgemeenten na 1838 (Noorduyn, enz.).

15. Gem. archief Sint-Philipsland:

aantal leden 1-1- 1851 = 164.

aantal leden 1-1- 1853 = 190.

aantal leden 1-1- 1854 = 349.

aantal leden 1-1- 1855 = 308.

aantal leden 1-1- 1860 = 438.

aantal leden 1-1- 1864 = 617.

aantal leden 1-1- 1879 = 1023 (incl. Chr. Geref. Kerk te A.J. Polder ca. 150 leden).

aantal leden 1-1- 1880 = 1039 (eveneens incl. A.J. Polder).

aantal leden 1-1- 1881 = 1029 (eveneens incl. A.J. Polder).

Nogmaals wijs ik er op dat het met de burgerlijke administratie niet zo nauw genomen werd, en het aantal 'echte' leden veel hoger lag. Zie ook hoofdstuk 13 aantekening 3.

Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat Van Dijke de Hervormde kerk van St. Philipsland op de 'kerkboerderij' reeds voorbijstreefde. Gedurende het verblijf in de schuurkerk in ieder geval zeer zeker, en tot op de dag van vandaag is dat niet veranderd.

16. Uit een bevolkingsregister bleek dat Ds. Van Dijke op 1 oktober 1862 voor de tweede (!!!) maal vertrokken zou zijn naar Middelburg. Nog steeds als 'Leraar bij de Christelijk Afscheidene Gemeente'.

Ik heb getracht dit na te gaan, maar met weinig resultaat. De bevolkingsregisters werden niet altijd even nauwkeurig bijgehouden. De datum van terugkomst te St. Philipsland is niet vermeld. Op grond van nieuwe inschrijving van de dominee onder nr. 16 (na de geboorte van zoon Machiel op 23 december 1868 onder nr. 15) zou men kunnen aannemen dat de terugkomst (of in ieder geval: inschrijving) heeft plaats gevonden na 23 december 1868 en vóór de geboorte van Pieterella in 1872.

Opmerkelijk dat van vrouw en kinderen Van Dijke geen 'vertrek' vermeld is. Het is ook mogelijk dat er plannen bestaan hebben, die toch weer niet zijn doorgegaan. Onderzoekingen te Middelburg over deze kwestie leverden niets op. Bij het bombardement van 17 mei 1940 werd het grootste deel van het gemeentearchief verwoest en de hele binnenstad platgelegd. Van Dijke staat in het bevolkingsregister van St. Philipsland ingeschreven met achtereenvolgens de huisnummers A40, A45, A52 en A56. Omdat regelmatig vernummeringen plaatsvonden en concordanties van oude en nieuwe nummers niet bewaard bleven, is het zeer wel mogelijk dat het hier

steeds hetzelfde huis betreft.

17. Zie ook Ds. N.H. Beversluis in 'Ds. L.G.C. Ledeboer en zijn Gemeenten' voor een andere verslaglegging van deze vergadering (H. Natzijl, a.w., deel 3, 510-511). Hieruit blijkt dat meerdere versies van de notulen aanwezig moeten zijn. In Beversluis' weergave luidt het o.a.: 'Opdat die broeders nu maar weer niet lijdelijk zouden wachten, is besloten, dat zij een beroep zouden uitbrengen op ds. Kleynendorst, leraar bij de Chr. Afgesch. te Putten'.

18. Zie ook bijlage 83.

19. H.A. Hofman, a.w., 226.

20. In een kerkenraadsvergadering van Leiden d.d. 4 oktober 1878 komt Van Dijke weer even aan de orde. Ds. Los: werd besloten om andermaal aan Ds. van Dijke te schrijven, met verzoek om terugzending van het sedert 7 jaren door ZEWD. in bezit zijnde aandeel van f 200 zonder de gelden te hebben gerestitueerd.

Op 1 november kon worden vastgelegd: Is ingekomen het langverwachte aandeel van f 200 van Ds. P. van Dijke.

21. D. Janse , Ter nagedachtenis, 5.

22. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 113.

Opvallende terughoudendheid valt te constateren op de synode der Christelijk Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden te Groningen van 5 tot 20 juni 1872.

Artikel 25 vermeldt over moeilijkheden bij een eventuele vereniging met ds. Van Dijke het volgende: Zeeland heeft nog de vraag: waarom de Synod. Comm. niet aan het verzoek dier Provincie, om Ds. Van Dijke c.s. uit te nodigen, voldaan heeft. De Synod. Comm. geeft als reden op dat, volgens haar oordeel, hare macht volgens het Reglement niet zover strekt om aan alle dergelijke verzoeken te voldoen, en daarenboven dat zij het niet raadzaam acht, ter oorzaak van de moeilijkheden, die daaruit zouden kunnen voortkomen. De afgevaardigden van Zeeland berusten hierin met de verklaring dat zij die redenen aan hun Prov. Zullen mededelen.

21. Dag en nacht in Zijnen tempel

'Ds. Van Dijke was bij uitnemendheid 'de gezalfde des Heeren':

'De jongens zagen mij, en verstaken zich, en de stokouden rezen op en stonden. De oversten hielden de woorden in, en legden de hand op hun mond. Als een oor mij hoorde, zo hield het mij voor welgelukzalig; als een oog mij zag, zo getuigde het van mij'.

(Job 29 : 8-9-11)

Toch is het opmerkelijk dat ds. Van Dijke de titel 'dominee' niet of nauwelijks gebruikte. De mensen spraken wél over 'ds. Ledeboer'. Maar Van Dijke bleef 'Pieter'. Ook de dominee zelf ondertekende zijn correspondentie met gewoon 'Pieter van Dijke'. Hij bleef een van hen. De Hervormden wilden niet wennen aan de dominee. Zelfs de dag na de bevestiging bleef Marinus Dorst maar volhouden: 'Pieter'. En geen dominee! Ds. Van Dijke bleef een zeer eenvoudig man; zijn ambtsbediening was bij de eenvoudigen. De mensen met wie hij dag en nacht te maken had, verkeerden in kommervolle omstandigheden. Armoede en gebrek waren eerder regel dan uitzondering. Zij waren 'volstrekt afhankelijk'. Hoge maatschappelijk kringen van mannen van het Réveil als Groen van Prinsterer en Da Costa waren hun vreemd. Maar ook vaders der Scheiding als De Cock en Scholte waren onbereikbaar. Mannen als Ledeboer, Van Dijke en Bakker zwoegden in de eenzame verlatenheid van de uitgestrekte polder. Volkomen geïsoleerd konden ze een eigen levensklimaat opbouwen.

'Niets is hun liever, dan in kleine intieme kring samen te komen en uit deze ervaringen (de verberging van Gods aangezicht en de uitlatingen van Zijn gunst, JMV) met elkaar te spreken. Prediking, bediening der sacramenten, het lezen van Gods Woord en van de oude schrijvers, gezang en gebed, vergaderingen en gezelschappen, ze zijn alle aan het kweken van deze zielstoestanden gewijd.

Als de ziel dor is en mat, dan vloeit er geen woord, anders dan een zucht of een klacht, van de lippen. Men heeft niets ontvangen, geen tekst, geen psalmvers, geen woord en geen klank, hoe zou men dan iets aan anderen kunnen geven? De mond is stom, de lippen houden zich gesloten, het oog staat somber en dof, en het gelaat is zijwaarts gebogen, of ter aarde gekeerd.

Maar als de ziel iets lijdelijk en zonder eigen toedoen van boven ontvangen heeft en ingeleid werd in de geheimen des heils, dan kan ze spreken en dan spreekt ze. De mond vloeit over van wat het hart vervult. Het woord draagt een persoonlijk karakter; het tintelt en bloeit, omdat er het leven in ruist.

En de prediker, die uit zulke toestanden spreekt, kluistert de schare aan zijn lippen. Hij vertolkt wat er omgaat in hun eigen gemoed; hij geeft uitdrukking en klank aan hun eigen gevoel; hij schildert (...) in aanschouwelijke, uit het leven gegrepen niet zelden realistische beelden, de ervaringen en bevindingen, welke hun eigen ziel heeft doorleefd'.¹

Het kerkbegrip was van weinig betekenis. Fliplands scriba bleef, volhardend, schrijven over: 'den heer Pieter van Dijke, predikant van de Kristelijke Afgescheidene Gemeente te St. Philipsland'. De kerk had er jaren over gedaan om Christelijk Afgescheiden af te raken, maar die naam is dus toch wel gangbaar gebleven.

Van een strak omlijnde kerkformatie is geen sprake geweest. Naar buiten toonden de gemeenten een onafhankelijk karakter. Maar de mensen vonden, vanwege een onderling meer dan hechte band, dat losse bestaan niet erg. Organisatorisch betekenden daarom de kerken dus weinig. Het begrip 'noodkerk' prevaleerde. De kerkdiensten werden bijna altijd geleid door (provisionele) ouderlingen. Zondag aan zondag werd doorgebracht bij 'overjarig koren'. Van gezelschapskringen bleven de gemeenten van ds. Van Dijke veel weg hebben. Ds. P. Los memoreerde zo treffend:

'Er is een volk in Nederland dat voor velen een raadsel is. Ze zitten daar maar altijd bij het lezen van een oude, hoewel degelijke predicatie, en ze zullen nooit eens gaan om een predikant te horen, al horen zij algemeen, dat hij een rechtzinnig leraar is.

Hier en op verschillende plaatsen zitten zij met kleine hoopjes bij elkander, met ouderlingen en diakenen, dus gemeentelijk, terwijl al die gemeenten tezamen slechts één predikant hebben.

Deze, de Eerwaarden Heer P. van Dijke, in Zeeland woonachtig, het is niet te ontkennen, hij is wettig leraar in de kerk in Nederland, omdat hij tot het dienstwerk is bevestigd door ds. Ledeboer' (bijlage 83).

Naar een twintigtal kerken, van Zeeland tot Drenthe, was de dominee dikwijls en lang onderweg. Zoveel mogelijk reisde hij met eigen vervoer. Hij moet zelfs meerdere zeilvaartuigen gehad hebben. Het openbaar vervoer vermeed hij zoveel mogelijk: van de wereld kon de dominee niets leren. Hij ontliiep eigenlijk alles wat niet door eigen mensen bestuurd werd.

Kaatje van der Wkken werd meer dan eens uitgenodigd:

'zeven weken lang ben ik op reis geweest met onzen geliefden en waardige Dominé van Dijke, zijn vrouw, twee zoons en een knecht, op dominé zijn eigen vaartuig: Veel heb ik gehoord en gezien, en ik ben er bij geweest, dat dominé bij de honderd kindertjes achter elkaar gedoopt heeft. De Heere heeft hem zeer gesterkt' (bijlage 89).

Met het eigen zeiljacht was de kans op 'tegenwind' aanzienlijk. Dan moest een reis worden afgebroken en onverrichterzake arriveerde de predikant in de dichtstbijzijnde gemeente. Dat vroeg veel kostbare tijd en leverde in de uitzijnde gemeente grote teleurstellingen op. Vier uur lopen heen, even lang terug, en dan: de dominee heeft tegenwind.

Uiteraard kon de zeilboot niet altijd en overal gebruikt worden. Dan ging dominee lopen: polder na polder. Of misschien, als het mee zat, met het gerij van een goede vriend of broeder ouderling. Het hele jaar door van Zeeland door Holland naar Drenthe, en terug. Zomer en winter, in tropische hitte, door dichte mist, of schuilend voor een ijzige kou. Altijd kans, tijdig en ontijdig, waar dan ook in Nederland, de Fliplandse dominee Pieter van Dijke te ontmoeten. Zijn gezin was dan thuis. Zijn gemeente wekenlang zonder zijn aanwezigheid.

Ouderling Poirot van Kockengen bewaarde goede herinneringen aan een van Van Dijk's 'preektochten'. In oktober 1868 maakte Poirot een veertiendaagse reis naar de gemeenten in het noorden. Zijn ervaringen schreef hij in een prekenbundel van Daniël Dijke.²

Naast een 'geloofsgetuigenis', een 'verklaring van zijn enige troost', en een 'akte van Afscheiding' bewaart dit boek nog steeds zijn 'reisverslag' van de volgende inhoud:

- 'Donderdag 1 oct (1868) Do van Dijke van Rotterdam weze hale en heeft vrijdag tot 2 uur namiddag bij ons geweest en heeft des Avonds bij A v Barneveld in het

Donkereind van Wilnes (zie ook bijlage 53, JMV) moge lere met biezondere opening uit Salm 63 en heeft onder vele van het volk veel moge nalaten en is Do van Dijke daar de nagt gebleven.

- de Zaterdag 3 oct 1868 met Do P. van Dijke op reis gegaan eerst naar Dedemsvaart en daar vertoefd bij H.A. Steenbergen, van daar naar Zuidwolde Drenthe en daar gelogeert bij H.A. Steenbergen, en heeft Do van Dijke daar moge leren uit Gen: Wandelt voor Mijn aangezicht en zijt opregt.

_ Maandag naar Hoge Veen geweest en daar bij Albert Booy zeer uitvoerige gesprekken moge hebben, ook Zuid Wolde nog bezocht en met veel kinderen Gods in gesprek moge wezen.

- Woensdag naar Meppel en Zwartsluis en zo door naar Genemuiden, en heeft Do daar geleerd bij Jan Prins uit Joz. 8 'tot de wet en tot het getuigenis enz.'

- Donderdag met veel opening daar geleerd 20 (of: 28, JMV) kinderen- gedoopt en vele en menigvuldige ontmoeting moge hebben die allesbehalve aangenaam waren, vreemde geesten, Hoge Geeste(n), ja wargeesten. En zijn toen weer naar Zuid Wolde terug gegaan.

- Vrijdag is Do ziek geworden en ben ik met Steenbergen nog bij Luk Mulder geweest en daar ook nog van het volk moge ontmoeten en Zaterdag ook nog eens (bij) twee Kinderen Gods geweest en daar Luk en Harmpje nog moge ontmoeten, die met ons mede zijn gegaan naar Zuid Wolde, en

- De dag des Heeren heeft Do twee maal moge leren en Avondmaal houden en is met veel opening en met veel levendigheid van vele genoten moge worden en (ik) mogt er voor mij zelfs zeer veel genot onder en bij genieten en zijn toen Zondag 21 ure(?) moge vertrekken naar Dedemsvaart en,

- Maandag naar Oudewater daar Do ook met veel opening heeft moge leren en zoo

- Dinsdag naar Rotterdam en van daar Do naar zijn huis moge gaan en ik ook naar huis moge gaan'.

Het spreekt vanzelf dat de dominee 'voor de vuist weg' sprak. Van lezende predikanten moesten de gemeenten niets hebben:

'Hij was niet opgeleid tot de Heiligen dienst zoals dat in onze duistere en afvallige dagen zo veel gebeurt, omdat vader of moeder het zo mooi vinden dat hun zoon predikant is, of ook wel om de grote traktementen die algemeen worden gegeven...

Van daar ook die vele predikers, die met al hun groot en veel verstand nog niet één of twee preekjes van een half uur lang, van buiten kunnen of willen leren, maar het de gemeente maar voorlezen, zo dor en droog als het maar mogelijk is'.³

Dominee Van Dijke kon met Amos zeggen: *Ik was geen profeet, en ik was geen profetenzoon; maar ik was een osseherder, en las wilde vijgen af. Maar de Heere nam mij van achter de kudde; en de Heere zeide tot mij: Ga henen, profeteer tot mijn volk Israël.* Naar waarheid haakt de schrijver in:

'Hij was een leraar die, zoals wij gehoord hebben, niet bij mensen had gestudeerd of geleerd; zijn hogeschool waaraan hij gestudeerd had en nog telkens en telkens leerde was bij zijnen dierbare Heere Jezus, bij de Koning der kerk zelve...

Ieder die het voorrecht gehad heeft hem te horen, zal zulks wel met mij getuigen.

Dorre of droge schriftverklaringen gaf hij nooit; grote of hooggeleerde uitdrukkingen deed hij niet; hij was enkel eenvoud in zijn spreken. Bovendien had hij een schone, heldere stem en tevens een sterk lichaam, vooral in zijn eerste jaren als predikant'.³

Zonder luxe studeerkamer kon de dominee dus genoeg studeren. Wat hij sprak, klopte

precies met de 'oude schrijvers' (zie b.v. ook bijlage 87). Dikwijls stond Van Dijke al op de kansel voordat hem het woord van zijn overdenking werd aangewezen. De inhoud van zijn preken werd onderweg geboren. Zijn tekst kreeg de dominee wanneer hij die direct nodig had:

'Op zekere tijd zou hij weer te Bruinisse prediken, waar zeer veel volk te samen gekomen was. de gehelen morgen had hij zuchtende doorgebracht, doch eindelijk was het tijd om op te gaan; zodat de voorlezer hem kwam vragen welk hoofdstuk hij voorlezen moest. Hij zeide, dat hij het volstrekt niet wist en zo kon de man weg, hij moest maar iets voorlezen naar zijn goedvinden.

Nog steeds zat de dominé zuchtende daar hij niet wist, waarover hij zou moeten spreken, het zweet brak hem overal uit. Toen het eindelijk hoog tijd was, zeide zijn vriendelijke gastvrouw: 'Dominé!, u moet weg, ze zijn al aan 't zingen'.

Hij zeide: 'ik kan niet, ik kan niet! zeg maar dat ik niet kan komen'.

De vrouw zeide: 'och dominé, ik zou toch maar gaan, want er is zoveel volk dat u wacht. De Heere zal u weer wel helpen, zoals Hij zo dikwijls al gedaan heeft'.

Eindelijk besluit hij te gaan, doch zal eerst nog eens bidden, maar alles bleef voor hem gesloten, en zo gaat hij naar de kerk, schreiende en zuchtende in zijn gemoed. Wat moest er nu van komen; wat zou hij nu toch zeggen, want nog wist hij geen tekst.

Maar wat gebeurt er? zo als hij de kerkdeur opendoet, komt hem deze waarheid met kracht voor, die wij lezen in Gen. 49 : 9, het laatste gedeelte, deze woorden: 'Ik gedenk heden aan mijn zonden'.

Dadelijk was het besluit bij hem gemaakt, dat dit zijn tekst zou zijn. Aan de voet van de preekstoel gekomen, stort hij eerst zijn hart nogmaals uit voor God en verlicht van geest beklimt hij hem nu.

Hij nam nu die woorden tot zijn tekst, en nu zou het openbaar worden, dat de Heere hem bijstond, want heeft hij ooit 's Heeren hulp mogen ondervinden, dan was het op dien morgen'.⁴

Op deze manier was het niet altijd even gemakkelijk. Soms bereidde ds. Van Dijke zich professioneler voor. Dan koos hij een tekst en werkte deze kant en klaar uit om 'op zondag niet verlegen te staan'. Deze manier van preken viel in de praktijk altijd tegen, en een bijna 'vastgelopen' Van Dijke smeekte op de kansel weer gauw om ondersteuning bij de meer afhankelijke manier van spreken.

Lege plaatsen in de kerk heeft de dominee nooit gehad. Slappende mensen in de kerk bestonden niet. Van Budding wordt verteld, dat deze voorging voor een schare van 2500 mensen. Dit moet ook bij Van Dijke niet uitgesloten worden.

Op het landelijk Tholen:

'Als de Heere wil en wij leven moet ik a.s. Zondag op St. Maarensdijk leren, alwaar ik Maandagavond voor de eerste n-aal heb gepreekt. Er waren die avond goed 1000 hoorders in de schuur. Elk liet zijn werk staan en kwam om Gods Woord te horen, met aandacht en opmerkzaamheid'.⁵

De grote Segeerstraatkerk van Middelburg kon duizend mensen bergen: 's Zondags vóór Kerst in het jaar 1856, moest ds. Van Dijke te Middelburg preken en Pieter Ingelse (de latere oefenaar, JMV) meende: dien vent kan ik ook wel eens gaan horen. Zo ging hij die zondag naar de kerk, die, eer hij er kwam, reeds stampvol was.

Een juffrouw zeide tegen hem: Man, u kunt er niet meer in. Hij antwoordde: ik móet er in. Al dringend, af en toe anderen op de voeten trappend kwam hij eindelijk zover dat hij de predikant kon zien' (bijlage 85).

Maar ook in de gezelschappen moest geïmproviseerd worden vanwege de drukte: 'Ook is het wel gebeurd, dat hij in de open lucht stond om Gods Woord te spreken, zo als mij medegedeeld is dat te Eversdijk, een klein plaatsje in Zuid Beveland, ruim 1 1/2 uur van Goes, gebeurd is. Hij zou daar in een klein wagenhuis of schuurtje prediken. Dan stond hij gewoonlijk op een wagen of slede of voor een eenvoudige lessenaar. Dáár stond hij dan op een slede, doch er kwam zoveel volk van alle zijden samengestroomd, dat zij hem onmogelijk allen konden zien of horen. Dat hinderde hem zo zeer, dat hij besloot om maar naar buiten te gaan, wat dan ook gebeurde. Hij klom daar op een wagen en het volk dat rondom hem op het gras zat of stond, kon hem nu gemakkelijk horen en verstaan.⁶

Dominee Van Dijke was niet minder Gereformeerd dan zijn bestudeerde collega Ledeboer. Er is een wezenlijk vormverschil tussen de twee leraars, maar zeker geen inhoudelijke tegenstelling. Iemand schreef zelfs dat de naam van Pieter van Dijke meer aan kracht en gezag heeft behouden dan die van zijn hooggeachte bevestiger Ledeboer.⁷ Diens preken waren uitstortingen van het gemoed. Ds. Ledeboer was op en top gevoelsmens. Soms hield hij plotseling op onder een preek 'omdat hij niets meer kreeg'.

Het weinige (helaas!) dat ds. Van Dijke heeft nagelaten, spreekt van orde en regel. Dat is logisch opgebouwd, past in elkaar, is weloverwogen en er zit lijn in. Omdat het keurig is onderverdeeld, luistert en leest het gemakkelijk.

Negenmaal preken in drie dagen was het geval wanneer eerste Kerstdag op maandag viel. In zijn hoofd had hij die preken niet zitten, en op papier niet voor zich. Toch was de laatste preekdienst nog even helder en actueel als de eerste, 'hetwelk wel een sprekend bewijs mag heten, dat hij van God zelf werd geleerd en gesterkt'.

Menigmaal werd Van Dijke zo diep ingeleid tijdens het preken dat iemand zei: 'als ds. Van Dijke Hebreuws had gesproken, dan had ik er weinig minder van begrepen, vooral op 't laatst wist ik volstrekt niet meer waar hij over sprak'.

Gebedsgaven had de dominee buitengewoon veel. En niet alleen op de kansel: gebeden thuis van langer dan een uur waren geen uitzondering.

De kracht van zijn bediening was een openbaring vanuit een verborgen gebedsleven. En de gemeenten konden gewagen van de meest wonderlijke verhoringen. Een vaste oeververbinding tussen Sint-Philipsland en Brabant, bijvoorbeeld, werd altijd 'afgebeden'. Die was gevaarlijk, want isolement betekende kracht. De Slaakdam is wel gekomen, maar, dat was opmerkelijk, enkele maanden na het overlijden van de dominee.

De dominee was zeer spaarzaam met de bediening van het Heilig Avondmaal. Daaraan beginnen was geen kleinigheid. Ds. Van Dijke zag daar vaak erg tegenop. De verklaring heeft hij zelf gegeven: omdat er nog zovelen aanliepen, die als honden aanzaten, eten en drinken en teruggingen, niet onderscheidende het lichaam des Heeren. Maar dikwijls was het ook anders. Eens was de dominee voor dat doel in de gemeente Bruinisse: 'Ik ben vanwege de liefde Gods aan mijn hart, onbekwaam geweest de tafel des Heeren te bedienen. Al Gods lieve volk was met mij zo verheugd en vervuld met de liefde Gods, dat wij in de hemel Avondmaal hebben gehouden. De tegenwoordigheid des Heeren was zichtbaar en kennelijk op een ieder van ons'.

Wat Van Dijke graag deed was het bedienen van de Heilige Doop. Menigmaal kwam het voor, dat meer dan 100 doopouders voor zijn al of niet geïmproviseerde kansel hadden plaatsgenomen. Duizenden kinderen zijn dan ook door de Fliplandse leraar

gedoopt. Bij het zien van die kleinen, was het hem onmogelijk zijn ontroering meester te blijven.

Absoluut onwaar dat Van Dijke de gemeenten 'zomaar' in volgorde van geografische ligging diende.

Eens was in Krabbendijke **Jan Geense** in de kerk. Verlangend had die uitgezien naar de predikant, en het antwoord vanaf de kansel bleef niet uit. Ds. Van Dijke was 'onmiddellijk' naar die gemeente gezonden:

'De knecht des Heeren Ds. van Dijke van St. Philipsland, heeft ons eerste kindje gedoopt. O, ik heb dikwijls naar dien leraar verlangd. Als het dan Zondag was, dan wilde ik wel dat het Zondag bleef. Ik riep dikwijls 'Heere, zend Uw lieve knecht eens weer'. Op de preekstoel hoorde ik hem zeggen, dat hij naar Krabbendijke komen moest, omdat er daar zijn die aan de troon der genade bedelden. 'Ik heb dat in mijn binnenkamer gevoeld', zei hij'.⁸

In het jaar 1873 erkende de dominee, dat de gemeente die hij op zekere zondag gediend had, de verkeerde was. 'Zo verleden Zondag, toen is het mij niet heel wel gegaan inwendig, want ik geloof zeker, nu van achteren bezien, dat ik in Bruinisse had moeten zijn'.

De kerkelijke tucht werd vrij snel toegepast. Telkens weer valt op dat de kerkenraden nauwlettend toezagen op het gedrag van de (doop)leden. Wie niet regelmatig ter kerk kwam werd gestraft. Wie de zondag niet eerbiedigde werd dat ook. Wat later is men wel tot de conclusie gekomen, dat de tucht juist het 'behoud' van de betrokkene beoogt. Een medisch element is onlosmakelijk aan de straf verbonden. Die karaktertrek was niet altijd even duidelijk.

Enkele variaties: 'gezensureert voor drie maanden, voor een (h)alf jaar gecensureert en (X) met zijn vrouw en kinderen van de gemeente afgedaan'.⁹

Alle reden om te vrezen dat het inderdaad 'afgedaan' was. Gelukkig is in dit alles meer regel gekomen. De gemeenten hebben in ieder geval hun best gedaan alles te weren wat niet in overeenstemming was met een Bijbelse levenswandel. En ze hebben trouw gewaakt!

Overtrouwen is in Sint-Philipsland gewoonte geweest noch geworden. Dit is op zichzelf eigenlijk vreemd, omdat de dominee zelf het voorbeeld gaf door zijn huwelijk in Middelburg door ds. Ledeboer kerkelijk te laten bevestigen. Niet dat dominee Van Dijke het niet kon, of niet 'sfeervol' deed. Treffend zijn de woorden waaruit hij sprak op 24 augustus 1855 bij het huwelijk van Jan Geense en Maria Meyer. De tekst was uit Hoséa 2 vers 19: *Ende ick sal u my ondertrouwen in gelove: ende gy sult de Heere kennen* (bijlage 31).⁹

Over 'zondagsrust' geen gewetensdwang:

'Mocht u opening vinden mij daar (in Hoedekenskerke, JMV) op te zoeken, zal het mij aangenaam zijn. Mocht u voor zondag kunnen of willen komen, kom dan zaterdag met de Middelburgse boot tot aan het Catsche veer en van daar met de wagen naar Goes. Dan kunt u zaterdagnacht bij onze waarde vriendinne in de Heere Pietje Massee wel logeren. Die komt zondagmorgen met het gerij naar Hoedekenskerke, dan kunt u met haar mede komen. Uitwendig komt gij er dus zeer gemakkelijk; kunt gij dit evenwel niet met opening en vrijmoedigheid doen, schrijf mij dan a.s. week maar eens naar Hoedekenskerke'.¹⁰

Huisbezoek afleggen was geen eenvoudige zaak. Daar was dominee Van Dijke wel degelijk van overtuigd. Hij deed dit herderlijke werk dan ook niet zoveel. Naar alle waarschijnlijkheid is het de (te) grote verering geweest, die hem van dit ambtswerk toch wel weerhield: 'er waren velen die hem afgodisch vereerden'. Ds. Van Dijke heeft voor overdreven verering terecht gewaakt.

De kontakten met ds. Ledeboer zijn nimmer vertroebeld. Daarvan spreken de innige woorden van ds. Van Dijke in 'zijn voorrede van de brieven van ds. Ledeboer (bijlage 75). Maat ook de laatste gaf blijk van een zeer goede verstandhouding met dominee Van Dijke.

Op zekere vergadering, 9 en 10 september 1857, was het voor Van Dijke onmogelijk precies op het aanvangsuur aanwezig te zijn. Halverwege de vergadering ging de deur open en ds. Ledeboer tekende op 'dat het Hem Die gezond en krank maakt, geeft en onthoudt, behaagde om ons, nog voor het eindigen der vergadering, te verblijden met de komst van onze veelgeliefde broeder ds. Van Dijke'.¹

Eens vroeg ds. Ledeboer aan Van Dijke of hij geen spijt had van het opruimen van zijn kapitale boerderij. Het antwoord was oprecht: nee, waarde collega, als ik er nog een had, zou ik ook die graag voor deze dienst over hebben.

't Was een bediening waaraan de zegels niet ontbraken:

'De Heere heeft hier verleden zondag een wonder gedaan. Een jongeling krachtig bekeerd, een der onkundigsten uit ons land. Het gehele land en volk is er over verwonderd. Het rijk der duisternis heeft voor al de kracht van Koning Jezus'.¹²

Op een andere plaats is een oude man aan het woord; vele jaren nadat het gebeurde, wist Bram Nelisse het nog precies. Hij dicteerde een brief aan zijn broer in Amerika:

'Geliefde broeder, weet u nog dat ik voor 30 jaar uit de kerk moest vluchten bij mijn zuster Janna in huis? Ik kreeg het zo bang bij ds. Van Dijke toen hij leerde over het gekrookte rietje en de rokende vlaswiek. En des avonds over de woorden: *het is beter een dorpelwachter te zijn in het huis des Heeren dan lang te wonen in de tenten der goddelozen...*

Toen ging ik langs de dijk wandelen en sprak met Adriaan van Dijke. Dan kwam hij mij altijd in het land opzoeken, en dan stortte ik mijn hart wel eens voor hem uit. Hij was de enigste in het land die het wist. Hij is een zoon van Bram van Dijke (ouderling en boer op de boerderij van Pieter, tevens wethouder, JMV) en net zo oud als u. Hij heeft mij dikwijls ondersteund als ik zo arm was, en de Heere heeft hem er altijd voor gezegend...

En toen zeide de Heere tegen mij: Ga nu maar naar je oude broeders, en verkondig wat God aan je ziel gedaan heeft. Dat waren Bram van Dijke en Jan van der Vliet (ouderlingen, zie ook ondertekening van bijlagen 35 en 36, JMV).

Toen ik bij Jan van der Vliet kwam, stond hij verwonderd te kijken. Ik zeide tegen hem: ja Jan, je hebt mij vroeger (23 mei 1874, JMV) wel van de kerk gedaan, maar je moet me weer aannemen, want God heeft mij ook weer aangenomen. Hij zeide: 'zo klaar heb ik het nog nooit gehoord'.¹³

En Fliplands kerk bleef maar groeien:

'Het gruwelijk geweld der vervolgingen is uitgestaan, en de kerk is daarentegen niet alleen staande gebleven, maar is daardoor nog vermeerderd geworden, overeenkomstig het oude woord: 'Het bloed der martelaren is het zaad der kerk' (bijlage 76).

De stenen kerk uit 1844 werd veel te klein. Meer dan de helft van de kerkgangers kon geen plaatsje bemachtigen, en van alle kanten bleven de mensen naar Flipland zeilen. Met levensgevaar komen en dan dikwijls zonder preek terug, dat mocht zo niet blijven. Besloten werd een veel grotere stenen kerk neer te zetten. Het historische kerkgebouw, twintig meter lang en een breedte van precies de helft. Ruim 400 zitplaatsen voor iets meer dan 10.000 gulden. De goedkeuring over dit werk werd tastbaar gevoeld:

'Welk een uitbreiding, niet waar!

Eerst had hij in een kamer Gods Woord verkondigd, verder in een schuurtje, dat in een kerk veranderd was, eindelijk in een stenen kerkje, en nu had hij een zeer grote kerk. Zij werd gebouwd in het jaar 1871.

Op de laatste rustdag van de maand Augustus van dat jaar werd zij ingewijd met de woorden die wij lezen in Genesis 32 vers 10: 'Ik ben geringer dan al deze weldadigheden, en dan al deze trouw, die Gij aan Uw knecht gedaan hebt; want ik ben met mijn staf over deze Jordaan gegaan, en nu ben ik tot twee heiren geworden!'

Er was bij deze inwijding veel volk tegenwoordig en de Heere gaf hem zeer veel van zijn zalige nabijheid te ontwaren, zo zelfs, dat het hem' bijna ging als Salomo, toen hij de tempel inwijdde en de heerlijkheid des Heeren de tempel vervulde, zodat de priesters niet konden staan om te dienen.

Ook hier vervulde de heerlijkheid des Heeren de tempel. Hij was overstelpt door de liefde Gods; hij kon soms in 't geheel niet spreken'.¹⁴

Uiteraard stond de nieuwe kerk op de plaats van de schuurkerk. Vanwege de breedte van het gebouw, moet ook een goede buurman zijn tuin wel geofferd hebben.

Naar de overlevering vertelt, was de dominee nimmer bereid de grond waarop de kerk gebouwd werd, te verkopen aan de kerkelijke gemeente. Hij of zijn kinderen moesten gelegenheid hebben om, wanneer sprake was van een *onGereformeerde leer*, het kerkgebouw te laten slopen.

Bij de eerste doopbediening in het nieuwe kerkgebouw werd dankbaar vermeld: 'deze zijn de eerste dopelingen in het nieuwe kerkgebouw'. De grootste openbare belijdenis in de historie was op 28 december van datzelfde jaar 1871. Niet minder dan 76(!) personen beantwoordden de vragen van dominee Van Dijke bevestigend (bijlage 30).

In het volgend jaar weer eens een ontmoeting met Hervormd Flipland. Een rekest na bijna 30 jaar! Afgunst op de nieuwe kerk? De Hervormden eisten, in verband met de aanleg van het nieuwe kerkhof aan de Oostdijk, alle rechten op die aan de oude begraafplaats verbonden waren. Kadastraal stond die grond echter op naam van de burgerlijke gemeente.

De Gereformeerde Gemeente werd benadeeld, want de dodenakker rond de dorpskerk leverde blijkbaar aardig wat op. De zaak van de grasverpachting werd, toen lagere instanties geen uitspraak konden doen, voorgelegd aan het ministerie van binnenlandse zaken. Nog eenmaal ging de leraar in de slag voor zijn gemeente; Fliplands kerk was hem toevertrouwd. 't Was zijn laatste rekest.

'Dat zij als ingezetenen (als belastingschuldigen) dezelfde rechten op gemeenteeigendommen hebben, en dus niet alleen dat vruchtgebruik aan een gedeelte toebehoort. Dat echter de laatste grasverpachting heeft aangetoond, dat de leden der Hervormde Kerk, nu alle vruchtgebruik opgehouden is, zich uitsluitend het regt toeëigenen de voordelen van dat gemeente-eigendom toe te eigenen'.¹⁵

Bij de ondertekening van het rekest van 26 april 1872, naar de meeste waarschijnlijkheid de namen van de kerkenraad: A. van Dijke, J. van Nieuwenhuyzen

H.zn, C. Meyer, G. Faasse en P. van Dijke.

Verschillende vrienden gingen de dominee ontvallen. Sommigen kende hij langer dan veertig jaren. De bekende jonkheer Versluys had bij testamentaire beschikking bepaald dat ds. Van Dijke en zijn Middelburgse gemeente zouden erven 'mijn huis te Middelburg met al de mij toebehorende huisjes in de Segeerstraat, koetshuis, paardestal, en de grond daaronder liggende, alles vrij en onbelast' (hoofdstuk 20 aantekening 5). De totale waarde van dit vorstelijk geschenk was niet minder dan 18.000 gulden.

Bij deze gebeurtenis in 1875 bleek, dat de gemeente Middelburg niet bij de overheid bekend was. Daardoor kon er nog niets ontvangen worden. Middelburg moest, om dit te verhelpen, enkele bepalingen omtrent bestuur en inrichting der gemeente overleggen. April 1876 stuurden 186 stemgerechtigde leden de nodige bescheiden op, en bij de executie van het testament waren namens de gemeente tegenwoordig 'David Janse, landbouwer en Pieter Ingelse, landbouwer, in hun betrekking van Ouderlingen leden van het Kerkbestuur'.

Zij aanvaardden de erfenis en verklaarden zich bereid de verschuldigde grondbelasting over het lopende jaar te voldoen. Bijna vanzelfsprekend kwam de beschuldiging dat de dominee, op het laatst van zijn leven voor een forse erfenis toch nog een 'vrijheidsverzoek' overhad. Maar Middelburg vroeg niets. De gemeente vertelde alleen maar dat te Middelburg een wettige en kerkelijke gemeente bestond. 16

Toen ds. Van Dijke's jaren klommen tot de leeftijd der sterken deed zijn wilskracht meer vergen dan zijn lichaam toeliet.

'Nog al dikwijls had hij met ziekte te worstelen, veel had hij in de laatste jaren met keelontsteking te doen gehad, wat, naar het zeggen der geneesheren, van het vele spreken was. Zijn stem, die vroeger heel helder en fors was geweest, was in het laatste veel zwakker en zachter geworden. Hij werd zeer reumatisch, wat, volgens het zeggen van geneeskundigen, kwam door de vele gevatte kouden.

Nu, dat waren wel gegronde redenen, als wij eens zien hoe menigmaal hij in koude en trekkige schuren gepreikt heeft, dat hij soms meer dan twee uren lang voor een geopende deur of raam moest staan, die vanwege de grote massa niet gesloten kon worden.

En als wij dan zijn gedurig reizen gadeslaan, door allerlei weer en gelegenheden, dan is het geen wonder, dat hij erg reumatisch was. Het was soms zelfs zo erg, dat hij niet op of neer kon. Vandaar dat hij zo bang werd van reizen en het dan ook veel minder deed dan vroeger. Vandaar ook, dat hij zijn gemeenten zo weinig kon bezoeken, hoe graag hij ook wilde' 17.

Verschillende malen bereikten oefenaar Janse berichten over de ernstvolle toestand der gemeenten. Ouderling H.A. Steenberg, de zeer welgestelde Zuidwoldiger boer, was de oprechte tolk van vele harten:

'Dat gij (David Janse te Middelburg, JMV) de Dominé drie rustdagen in Ul. midden mogt hebben, is, om er jaloersch op te worden, daar bij ons, zo als ge weet in ruim 5 Jaren geen Leraar in ons midden is geweest, tot groot ergernis der wereld en spot der dwazen, en mogt het voor ons eens zijn en worden, smart en schuld om in ware boetvaardigheid voor de Koning der Kerke in te vallen; het mocht Hem behagen nog aan Zijn belofte te willen gedenken, ook ons een herder en Leraar te zenden in zijn goedgunstigheid'.18

't Leidde tot gegronde vrees:

'Wat dunkt u, waarde broeder, indien het de Allerhoogste eens behaagde de Leraar van ons weg te nemen, zou er ook nog kans en hoop bestaan aan 's mensen zijde tot vervulling?'¹⁹ (zie verder bijlage 90).

Mede door het voortdurende reizen had zijn bediening bijzonder veel van zijn krachten gevergd. Ook de brieven (bijlagen 78 en 79) vertellen regelmatig dat de dominee verhinderd was. Toch hield hij vol en terecht mocht hij zeggen: 'ik heb mijn beste krachten besteed in de dienst des Heeren'. Telkens opnieuw zag Sint-Philipsland een rouwstoet zich begeven naar de dodenakker. Koningskinderen werden begraven, anderen stonden gereed om af te reizen. Dominee Van Dijke werd oud, maar geen klacht kwam over zijn lippen. Als knecht had hij Gods raad uit te dienen:

Ja, zwijgt stil! o bitt're klachten!

Ons betaamt geduldig wachten.

Als kind verlangde hij evenwel naar Thuis:

Ja, wij snellen langs de stromen,

Achter u, o lieve vromen,

Juichend' engelen zijt gij nu,

Flipland's kerk, wij volgen u!

Ouderling H.A. Steenberg en een zeer welgestelde Zuidwoldiger landheer, berichtte oefenaar Janse in Middelburg in 1882 dat ds. P. Van Dijke sinds 1877 niet meer in Drenthe geweest was. En, alvorens de doop bediend werd, ging de baby niet naar buiten...

Enkele keren was de dominee nabij het einde, maar elke keer kwam hij weer in de bediening. Evenwel naderde het levenseinde van Fliplands ziener en profeet. De vrienden zagen met smart hoe de laatste krachten van hun leraar het gingen begeven. Maar toch nog voortdurend in de gemeenten!

Van ds. Van Dijke gold: *'O Jeruzalem! Ik heb wachters op uw muren besteld, die geduriglijk al de dag en al de nacht niet zullen zwijgen. O gij, die des Heeren doet gedenken, laat geen stilzwijgen bij ulieden wezen'.*

Soms moest de oude dominee Van Dijke geholpen worden bij het beklimmen van de kansel. Met vrienden hulp daalde hij dan weer van die heilige plaats. Diepbedroefde kerken zagen dat het einde van hun aller dienaar aanstaande was:

'Zo zwak het dan ook ging, bezocht hij zo nu en dan toch nog zijn vele gemeenten. Soms moest hij ondersteund worden door zijn vrienden, als hij op de predikstoel moest, of hem zou verlaten.

Zo brak het jaar 1882 aan. Al meer en meer werd zijn lichaam gesloopt, zodat hij meest altijd in huis moest blijven zitten, of een klein eindje gaan wandelen...

In het voorjaar werd zijn lichaam weer zeer erg aangetast, zodat ieder dacht dat hij sterven zou, maar toch werd hij weer beter en kon hij weer eens optreden om 's Heeren Woord te verkondigen en de sacramenten te bedienen'.²⁰

Heel voorzichtig hervatte dominee Van Dijke enig ambtelijk werk. Welk een blijdschap was het hem toen hij weer dopen mocht.

Maar...het doopboek; mijn lief Sint-Philipsland...vaart allen eeuwig wel.:

'Dit is het Laatste Kind hetwelke gedoopt is Door de Eerwaarden herder en Leraar P. van Dijke, des VoorMiddags Geleed uit Psalm 146 vs 8 en na de middag uit de 29 Zondag van de Catechismus van Smijtengeld, en heeft al- zo zijn Laatste dienstwerk in Gods Kerk verricht op 16 July 1882'.²¹

De laatste week van juli ging de dominee op reis:

'Op de gemeente, waar vroeger zijn zielevriend Ds. Ledeboer was werkzaam geweest, die nu al lang juicht voor de troon en de kroon der eeuwige heerlijkheid op het hoofd draagt, op die gemeente zou hij zijn werk als prediker besluiten'.²²

In de historische gemeente van zijn geachte ambtsbroeder ging Van Dijke zondag 30 juli 1882 drie maal voor 'en met bijzondere genoegen en beschaming'. In zijn laatste preek behandelde de dominee 2 Korinthe 4:11, waar hij, evenals de apostel, kon getuigen het Evangelie trouw te hebben voorgesteld voor de gewetens van alle mensen. Zijn bediening was van God, die de harten verlicht 'in het aangezicht van Jezus Christus'. Maar hoe besepte ook de oude leraar dat hij deze schat slechts 'in aarden vaten' mocht bezitten. Alle moeiten had hij met lijdzaamheid te dragen, totdat ook eenmaal zijn verlossing ten volle zou zijn.

Nog even, nog een ogenblik 'de doding van de Heere Jezus' in het lichaam omdragen. Nog even wás het te dragen. 't Was immers het grootste verlangen van de afgesloofde prediker het wondere ambt, dat hij zoveel jaren geleden ontvangen had, door Christus' kracht naarstig te bedienen. Hij wist dat ook zijn laatste preek zou juichen tot Gods eer:

'Want wij, die leven, worden altijd in de dood overgegeven om Jezus' wil: opdat ook het leven van Jezus in ons sterfelijk vlees zou geopenbaard worden'.

'Op het laatst van zijn rede werd hij zeer afgemat en was hij zo aangedaan, dat hij bijna bezweek toen hij van de predikstoel kwam'.²³

Benthuizen zag hoe een uitgeputte prediker de kansel verliet. Enkele vrienden, nauwlettend gadeslagen door zijn vrouw, ondersteunden hem. De oude Godsmán werd als het ware gedragen naar het huis van zijn gastheer en won daar geleidelijk aan krachten. De gemeente greep moed. De dominee had immers beloofd 'woensdag de kinderen te dopen en donderdagavond op Moerkapelle voor te gaan en kinderen te dopen en dan zondag het Heilig Sacrament van het Nachtmál te bedienen'.²³ Ook Oudewater wachtte.

Woensdag 2 augustus werden 54(?) kinderen gedoopt, maar voorgaan was onmogelijk (bijlage 37). De volgende dag voelde de dominee zich iets beter, en kreeg hij kracht om naar Moerkapelle te vertrekken. Toen hij daar uit het rijtuig geholpen werd, konden de vrienden niet anders constateren, dan dat het weer de goede kant opging. Maar welk een vergissing. Dezelfde avond moest Fliplands leraar preken. Met inspanning van alle krachten sleepte hij zich naar het kerkgebouw. Hij naderde tot dertig, twintig, misschien wel tien meter. Toen vernam de grote schare: 'dat de dominee nog op weg geweest, ja nagenoeg tot de kerk, maar weer terug had moet gaan wegens benauwdheid'.

Ook de volgende zondag -nog te Moerkapelle- kwam de heer Bac voor de lessenaar. Hij deelde de vol spanning wachtende gemeente mee, dat de dominee niet kon voorgaan. Na afloop van de leesdienst zouden bij hem in de huiskamer enkele kinderen gedoopt worden. 's Middags werden de overige doopouders verwacht. Met grote moeite kon ds. Van Dijke deze zware taak tot een goed einde brengen, en tevens vijf jonge mensen bevestigen tot leden der kerken.

Omdat de kans op spoedig herstel maar heel gering was, vertrok de dominee donderdag 10 augustus naar huis. 't Was zijn laatste pelgrimstocht. En zo smartelijk. Sint-Philipsland zag haar dienaar naderen. In de grootste verwondering bevestigde de kerk dat zijn omzwervingen geteld waren. En toch kon de gemeente niet begrijpen

eenmaal herder- loos te zijn. Die onvoorstelbare werkelijkheid moest beleefd worden.

De laatste dag van augustus, was het nieuws uit Benthuizen doorgedrongen tot Drenthe. Ouderling Steenbergen:

'Zeer getroffen vanwege de toestand onzes Leraars, de ouden Eerwaarden Dominé P. v. Dijke, die, naar Uw schrijven, wel aan de bezoeking zal heengaan naar zijn eeuwig huis. Dat het voor hem zij in vrede, na volbragten strijd en dienst onder de Opperherder en Koning Jezus welke Zijn Knechten aansteld en aflost op Zijnen tijd'.

Hoe graag was hij in Benthuizen geweest:

'Het berigt dat de Dominé onlangs te Benthuizen was en kinders doopte, kwam als bij geval tot ons en zo laat dat het niet doenlijk scheen, aldaar bij tijds te komen'.¹⁹

Hij verlangde naar zijn oude broeder:

'Er is bij ons wel begeerte om ZEW nog eens te spreken, indien hij nog hier is en er een weinig meê kan gesproken worden, zullen wij er nog wel een moeyelijke reis aan wagen'.

Maar ook vanuit Kockengen kwam het grote nieuws:

'... en kan dan in deese niet na late uliede te doen wete dan dat wij voor onse Waarde Leraar veel bevreesd moge bevinde en heefd zelfs nu ook weer hope van dese ziekte op gerigt te moge worden.

Zijn eerwaarde was zeer verblijd dat mijn man is kwam kijke en heefd zeer veel met mijn man moge spreke is zo bewilligd in des heere weg en leg zo gemakkelijk en vertrouwende in de heere'.²⁴

Ouderling Van de Toorn uit Oudewater kwam met de ziekte van dominee Van Dijke in de schuld:

'Wij zijn verleden Enigsins te leur Gesteld, daar zo gehoopt was, dat onze leraar ook te oudewater hoopte te Komen, maar door swaare ongesteldheid heeft de Heere het afgesneeden zodat die Kindertjes bij mijn Kindere nog ongedoopt gebleeven zijn, hoewel zij èr alle, en ik zelve, heel stil onder mogen wezen... Wij zijn de schuldigen, wat hebben deze schapen gedaan, ziende op onze leraar'.²⁵

Preken was er daarna niet meer bij. Een enkele keer wandelde de oude leraar nog eens door de straten van het dorp, bij voorkeur langs de begraafplaats. 'Hij gevoelde zijn einde naderen en hij was niet bevreesd voor het donkere graf'. Verlangend, gelovig wachtend, zag hij uit naar het einde van zijn pelgrimstocht. Welk een troost mocht hij putten bij de laatste jaarwisseling:

'Als hij dan eens een gezicht kreeg op het heerlijke, eeuwige loon, dat hem wachtte, en dat hij nu spoedig te huis zou zijn, hoe hij vanuit deze wereld, waar hij zijn pelgrimsreize bijna voltooid had, zou overstappen in het eeuwige Vaderland daarboven, dan was het hem zo goed en zo zalig...

Zo sukkelende weg werd het jaar 1882 doorgebracht en brak het jaar 1883 aan. Van vele zijden was de belangstelling op dien Nieuwjaarsdag groot. Hij had een voorgevoel dat dit het laatste nieuwjaarsfeest was, dat hij met de zijnen zou vieren.²⁶

De eerste twee maanden van het nieuwe jaar werd de dominee als naar het graf gesleept. Op de eerste dag van maart maakte hij zijn familie bekend dat het niet lang meer zou duren, 'en dat hij nu spoedig zou aanlanden in de zalige gewesten der

eeuwige vreugde'. En de kerk verwonderde zich bij het bed van haar stervende leraar. 't Werd zaterdag, 3 maart 1883.

's Morgens, nadat zijn vrouw met hulp van zoon Pieter hem wat had verfrist, werd zijn verlangen naar de eeuwige rust schier ondragelijk. Om zes uur in de avond werd de oude leraar voor de laatste maal van bed geholpen. In zijn vertrouwde leunstoel mocht ds. Van Dijke met veel smaak een pijp tabak roken, die voor hem was aangestoken. Nog eenmaal zocht de dominee het aangezicht van zijn Meester ... en hij vond het. In een kort gebed beval hij Kerk en gezin aan in de hoede van de Almachtige. Na het plechtig 'Amen' verlangde hij terug naar bed, en wenste zijn vrouw en kinderen goede nacht.

Na een enkel uur van volkomen vrede kwam het einde. Om half elf mocht de oude dominee Van Dijke zijn ambt eerbiedig neerleggen in handen van zijn Zender. De hemel breidde zich uit over de aarde. Nu ging de oude herder zijn weg alleen. Zacht en kalm, tot de God der blijdschap zijner verheuging. De woorden bleven weg, bij het horen van de stem zijns Liefsten. Nog één snikje, een glimlach ... toen klonk de muziek hem tegen, gouden harpen omgalmden hem, en dominee Van Dijke zong mee in het hemels koor van het eeuwig Hallelujah. 27

Eindelijk was aan de morgenschemer te bespeuren dat een nieuwe dag begonnen was. Het ontzettende bericht verspreidde zich die zondagmorgen wonderlijk snel. Tranen welden op, ogen werden waterbeken: 'domenie Van Dieke, domenie Van Dieke!' Niemand misgunde hem het Vaderhuis, maar wat een scheiding. Vijf en veertig jaren waren ze onlosmakelijk verenigd geweest: Van Dijke en zijn Flipland. Een verslagen gemeente, tot bezwijken toe moede, luisterde naar het gelezene. En toch: Ik zal u geen wezen laten.

Advertentie opgenomen in de Zierikzeesche Nieuwsbode van 6 maart 1883.

Heden overleed na een langdurig, doch geduldig lijden, onze geliefde Echtgenoot, Vader, en Behuwdvader,

de WelEerw. Heer Ds. P. van DIJKE,

in de ouderdom van 70 jaren en bijna 9 maanden. Allen die de overledene van nabij gekend hebben zullen wel beseffen wat ik, mijn Kinderen en Behuwdkinderen aan hem verliezen,

Wij hopen te berusten in der wil van Hem die geen rekenschap geeft van zijn daden.

ST. PHILIPSLAND, 3 Maart 1883.

Wed. P. VAN DIJKE - Meijer,
Kinderen en behuwdkinderen

Strekkende deze tot algemene kennisgeving.

Donderdag 8 maart had de begrafenis plaats. Uit alle delen van het land waren er gekomen om deze dienstknecht van Christus naar het graf te brengen.

Oefenaar David Janse uit Middelburg, een goede vijftiger, leidde de begrafenis.

Na een laatste afscheid op zijn gelaat lag nog dezelfde hemelse glans en blijdschap uitgedrukt werd de overleden leraar voor altijd aan de ogen zijner geliefden onttrokken.²⁸

De rouwdragenden verlieten de pastorie en een onafzienbare stoet volgde de lijkbaar naar de dodenakker. Een grote menigte wachtte om zich achter de genodigden aan te sluiten. Begeleid door vele honderden droegen twaalf ouderlingen uit de gecombineerde gemeenten, afgewisseld door twaalf dorpsgenoten, hun dierbare last de dijk over naar de laatste rustplaats. Alle huizen stonden in het zichtbare teken van rouw.

Donderdag 8 maart was het in Sint-Philipsland, reeds in de vroege uren, drukker dan ooit. Tallozen, uit alle delen van het land, waren gekomen om deze dienstknecht van Christus naar het graf te brengen.

Op de anders zo stille begraafplaats had zich reeds een talrijke menigte verzameld. De familie schaarde zich rond de vers gemetselde grafkelder. Zacht en eerbiedig namen trouwe vrienden de dode, en onder absolute stilte werd het ontzielde lichaam in de aarde neergelaten.

Oefenaar Janse trad naar voren. Niemand kon het ongepast vinden wanneer hem de woorden van het grafschrift als op de lippen gelegd werden: een ziener was gevallen. Met toewijding van alle krachten had Fliplands 'oude profeet'²⁹ het Evangelie gepredikt. Trouw tot zijn laatste ademtocht: ***'Want hij hadde goet gedaen in Israël beide aen Godt ende Zijnen Huise'.***

Niet minder treffend was echter de nieuw-testamentische triomfaal. Dominee Van Dijke wist in Wie hij geloofd had toen de laatste tonen van zijn aardse pelgrimslied wegstierven in de eeuwigheid: 'Want het leven was hem Christus, ende het sterven hem gewin'. Dáárom was hij voor de troon, en diende Hem dag en nacht in Zijnen tempel. De herderloze mensenmassa verspreidde zich diep geroerd, nadat David Janse zijn rede beëindigd had. 't Was een afscheid, maar voor velen niet voorgoed.

Als een feitelijk 'Amen' vanuit de hoogte op de bediening van dominee Van Dijke waren velen nog enige ogenblikken in het sterfhuis bijeen 'met een zalig gevoel van eenheid met de vrijgekochte schare hierboven waar zij eenmaal hun geliefden leraar zouden weer zien' (Bijlagen 93 t/m 98).³⁰

Over de begraafplaats van Sint-Philipsland schemerde als het ware reeds het zachte morgenrood der naderende verheerlijking: De leraars nu zullen blinken, als de glans des uitspansels, en die er velen rechtvaardigen, gelijk de sterren, altoos en eeuwiglijk (Daniël 12:3).

Aantekeningen:

1. H. Bavinck, Een woord vooraf in 'L.G.C. Ledeboer in zijn leven en arbeid geschetst' door J.H. Landwehr.
2. Dit exemplaar van het boek van Daniël Dijke bevindt zich thans in de bibliotheek van ds. W.J. Op 't Hof te Ouddorp, die mij vriendelijk inzage verschaftte.
3. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 90-92.
4. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 101 e.v.
5. P. van Dijke, bijlage 78, 22e brief.
6. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 98.
7. H. Algra, Het wonder van de negentiende eeuw, 240.
8. J. Geense, Uit genade zalig geworden, 23.
9. Lidmatenboek Oud Geref. Gem. in Ned. te Sint-Philipsland.
10. P. van Dijke, bijlage 78, 10e brief.

11. H. Natzijs, Verzamelde geschriften van ds. L.G.C. Ledeboer, deel 2, Drie belangrijke onuitgegeven brieven. Biddagsbrief 18 oktober 1857. Uit een andere biddagsbrief, datum onbekend, blijkt dat ds. Van Dijke ds. Ledeboer verzocht de door beiden ondertekende biddagsbrieven op te stellen.

12. P. van Dijke, bijlage 78, 21e brief.
13. 'Een brief van Abraham Nelisse die hij heeft doen schrijven aan zijn broeder in Amerika', in kopie mij ter hand gesteld door dhr. A.C. van der Est te Sint-Philipsland.
14. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 111 e.v.

15. Het rekest van de kerkenraad aan de gemeenteraad van St-Philipsland dateert van 30 januari 1872. Naar aanleiding van het feit dat geen uitspraak kon worden gedaan volgde op 26 april een rekest aan het departement van binnenlandse zaken (exh. 29 april 1872 nr. 103).

16. H.A. Hofman, Ledeboerianen en Kruisgezinden, 39-41.
17. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 117.
18. Janse, Verzameling brieven aan/van ds. D. Janse te Middelburg; H.A. Steenberg, 29 juni 1882 (bijlage 90 g).
19. Janse, Verzameling brieven aan/van ds. D. Janse te Middelburg; H.A. Steenberg, 1 september 1882 (bijlage 90 i).
20. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 118.

21. Doopregister Oud Geref. Gem. in Ned. te Sint-Philipsland. Het kind heette Elisabeth (van Nieuwenhuizen), geboren 24 april 1882, dochter van Hermanus van Nieuwenhuizen en Neeltje van Strien, overleden 31 maart 1895 (!).

22. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 119.
23. Janse, Verzameling brieven aan/van ds. D. Janse te Middelburg; D.J. Bac, 14 augustus 1882 (bijlage 90 h).
24. Janse, Verzameling brieven aan/van ds. D. Janse te Middelburg; Mevr. Poirot(?) 13 september 1882 (bijlage 90 j).
25. Janse, Verzameling brieven aan/van ds. D. Janse te Middelburg; P. van de Toorn 14 september 1882 (bijlage 90 k).
26. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 122.
27. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 132.

28. P. van Dijke, Veelbewogen leven, 135.

29. J. van Dam, Komt luistert toe, 132.

Jan Geense op 23 maart 1883 in een brief aan C. Stam te Nieuw-Lekkerland: Kees, U bent bij ds. Van Dijke geweest hè, toen hij begraven werd. Die eer heeft U weer boven mij gekregen. Nu, Kees, onze oude profeet zal het beste af zijn; als ik maar een klein deeltje van hem hebben mag.

30. Notulen algemene vergadering 11 april 1883 te Benthuisen. Met liefde werd een voorstel 'om in de stoffelijke behoeften voor haar (Wed. Van Dijke, JMV) en haar minderjarige kinderen te voorzien door alle gemeenten aangenomen, om daar voor om de 3 maanden te collecteren en dat iedere gemeente die gelden aan haar overmake'.

Slotbeschouwing

Als aanzienlijk landheer, in bevoorrechte maatschappelijke positie verkerend, had de jonge Pieter van Dijke een benijdenswaardige toekomst op zijn kapitale boerderij. Onverwacht werd hij evenwel, na een 'Saulus-bekering' te hebben doorleefd, krachtig geroepen tot het ambt van dienaar des Woords. Een jaar na zijn bekering preekte hij. Het is duidelijk dat in de Hervormde kerk, zoals die in het algemeen tot openbaring gekomen was, geen plaats gereserveerd was voor persoon en prediking van Pieter van Dijke.

Ik citeer ds. G.H. Kersten: 'Men werpt ons zo menigmaal voor de voeten: Gij hadt in de Hervormde Kerk moeten blijven. Maar men mocht wel eens naar Benthuzens geschiedenis vragen, om te bedenken, dat wij niet uit de kerk gegáán, maar gewórpen zijn; met geweld van de politie uitgeworpen, veroordeeld door de rechter, keer op keer'.¹

Deze uitspraak treft ook Sint-Philipsland. Golven niets ontziende terreur, Hervormd geweld dat vrouw noch kinderen spaarde, overspoelden het eiland.

Het was dan ook volkomen terecht uit zuiver Gereformeerd kerkelijk besef, volgens artikel 28, het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van degenen die niet van de kerk zijn. Vanwege de 'kerkschuld' is de Afscheiding bij de (echte) Ledeboerianen in de kinderschoenen blijven steken. Het werd een 'gezelschapskerk' die Van Dijke, naar goed Benthuzens voorbeeld, langer dan veertig jaar trouw gediend heeft.

Oefenaar Pieter

Sint-Philipsland, en eigenlijk heel Zeeland, liep uit voor Pieters oefeningen. Dat doet een dorp, en zeker een provincie, niet zomaar, en vooral geen jaren lang. Pieter was een 'gedreven' prediker die vanaf het eerste moment grote aantrekkingskracht bezat. Het tekent hem dat hij zijn goddelijke roeping door buitengewone tekenen bevestigd wilde zien. Door invloed van de 'consulent' uit Goes, kwam Van Dijke in de 'Buddingkerken' terecht; zuiver Gereformeerd: mét Datheen en zónder vrijheid. Een ontmoeting met ds. Ledeboer zorgde voor niet te beschrijven banden met Benthuzen. Zijn grote doorbraak voltrok zich moedig in een vanwege de mensenmassa verstopt Goes. Direct werd er naast, maar zeker niet minder in de kerk een kapel geslagen. Ouderlingen probeerden hun voorganger te doen zwijgen. Omdat persoonlijke zaken een (te) grote rol speelden konden deze opzieners door voorganger en gemeente gemakkelijk gepasseerd worden. Anderzijds brachten de Hervormden grof geschut in stelling. Van Dijke mocht echter gelovig alle boeten naast zich neerleggen. En de speciaal tegen hem gehuurde dorpspredikant kreeg op Flipland geen voet meer aan de grond.

De 'reformatie' was dusdanig krachtig geweest dat de Hervormden in feite niet anders deden dan stempels en zegels op Van Dijk's bediening drukken. De 'vijand' bevestigde letterlijk dat zij 'vervolgde degenen die heiliglijk leven'.

Toen zowel Ledeboer als Budding gevangen gezet werden, ging Van Dijke moedig mee. Zijn manier van optreden dwingt groot respect af. Terecht memoreerde ds. Los vele jaren later: 'Ds. Van Dijke...heeft tijdens de vervolging de gevangenis om der Waarheid wil kloekmoedig doorgestaan. Deze gevangene was toch vrij. Niet minder heeft zulks zijn goed gekost, daar schier al wat hij van het tijdelijke bezat aan boeten is te loor gegaan'.²

Na veel inwendige strijd en niet te verwaarlozen invloed van buitenaf, capituleerde

Van Dijke tenslotte. Hier mag echter niet 'zomaar' met ds. Ledeboer worden vergeleken: een vrouw met vijf kindertjes thuis is wat anders dan een leegstaande woning. In het betalen van de enorme boeten was Van Dijke niet minder groot. Hij betaalde voor allen. Het is gemakkelijk te zeggen dat de boerenfamilie dat even deed, maar 'hebben' en 'overhebben' zijn twee.

Vanwege een telkens maar afgekeurd kerkgebouw vergaderde de gemeente geruime tijd in gezelschap. Van Dijke stond op 'non actief. Het is nog steeds niet verklaard hoe de gemeente dit volhield. Maar aan de andere kant: wat was er een angst (of liever: een ontzag) voor een 'ondergedoken' kerk en een gefrustreerde voorganger.

De vraag dringt zich op of er wel ooit een gemeente op zodanige manier naar de erkenning moest.

Ik denk dat dit te maken had met het feit dat Van Dijke een bediening had die anderen niet hadden. De rijkserkenning zorgde voor 'ballingschap', want de 'naweeën' kwamen de gemeente goed dwars te zitten. Mede vanwege de economische recessie werd Van Dijke dus zoiets als zeeman. Wanneer gesteld wordt dat uitsluitend geestelijke verlating hem aan het scheepsroer bracht vind ik dat tekort gedaan aan zijn bediening. Ondanks Pieters 'depressies' schoot voor de toch geachte Sterkenburg weinig over dan zonder slag of stoot voor de jonge oefenaar te capituleren.

Van Dijke is ook in zijn 'magere' jaren volbloed (bevindelijk) Ledeboeriaan gebleven. Had hij geen 'zelfstudie' als b.v. een Van der Meulen kunnen volgen? Zou een 'Oeveriaans' predikant hem niet graag bevestigd hebben? Af en toe trok Van Dijke even naar zo'n bevestiging; maar anderzijds moet die 'zwakte' misschien niet geheel bij Pieter zélf gezocht worden.

Vraag is en blijft: in welke mate was bij ds. Ledeboer sprake van de factor 'onmiddellijkheid' ten opzichte van de geweigerde zalving. De bijzondere openbaring bij deze predikant moet buitengewoon krachtig geweest zijn. Van Dijke werd immers een bevestiging toegezegd terwijl hij zijn vrijheid nog niet officieel herroepen had. En vooraf doopte Ledeboer -de man die als geen ander wist wat principes waren- in een (nog) Christelijk Afscheiden Gemeente.

Dominee Van Dijke

Van Dijke wist dat een eeuw slechts weinig mensen van het formaat Ledeboer voortbrengt. Ledeboers positie was onaantastbaar. Hij zorgde voor iets 'beschermende' om zijn jongere medebroeder. De eerste twaalf jaren als predikant kon Van Dijke altijd terugvallen op Ledeboer. En Van Dijke heeft die plaats als 'tweede man' altijd met liefde geaccepteerd. Ledeboer heeft dat beslist gevoeld 'daar de onderlinge broederlijke liefdeband gebleven is'.³

Tevens begon ds. Ledeboer een biddagsbrief met mededeling te doen welke achting Van Dijke hem toedroeg: 'Verzocht door zijn medebroeder ter uitschrijving van een biddags, brief...'.⁴

Ledeboer heeft, ook voor de Zeeuwse kerken ontzaglijk veel betekend; hij nam de Budding-gemeenten onder zijn hoede. Maar, naar buiten nauwelijks zichtbaar. Door Van Dijke komen grote 'kernen' tot ontwikkeling. Zijn prediking deed het aantal zielen in de zuidelijke gemeenten stormachtig toenemen. Van Dijk's korte verblijf in de grote stad toonde echter dat Flipland hem boven alles dierbaar was.

Na het heengaan van ds. Ledeboer, eind 1863, werd Van Dijke 'voorman' in Ledeboeriaanse kringen. 't Werd een grote eer.

Té groot, omdat Van Dijk's 'promotie' vrijwel direct resulteerde in teleurstellende donkere bladzijden. Zijn optreden in 1864 tegen Daniël Bakker siert Van Dijke niet.

Maar, hij had als enige in 'de linie' een (te) sterke uitgangspositie. Hij kon zelfs voor Zeeland bedanken om Bakker weg te krijgen. Zag hij, omdat Bakker zijn mindere niet was, een (te) groot concurrent? Ook bij Riveaux is Van Dijke wel eigen wegen gegaan. De ex-monnik was een man 'die de rechtvaardigmaking in de vierschaar Gods, maar ook in de vierschaar der consciëntie zuiver preekte'.⁵

Kerkenraadsleden hadden in deze zaak toch even meer licht dan 'curator' Van Dijke. Zij konden een bijna 'geforceerde' bevestiging nog nét voorkomen. Het zijn ongeveer vijf jaren waarin Van Dijke de gemeenten uiterlijk qua leiding niet goed aankon. Zijn brieven uit die tijd geven echter blijk van een nauwe omgang met God.

Met de komst van ds. Los zou ik het laatste tijdvak willen laten beginnen. Het aantrekken van de Leidse pastor is een goede zaak geweest. Er komt meer orde in de vergaderingen en wellicht in het kerkelijk leven in z'n totaliteit. De ingebruikname van Bruinisses en Fliplands nieuwe kerkgebouwen stelde Van Dijke als het ware opnieuw in de bediening.

Ook de bevestiging van oefenaar Janse (1872) en later anderen, was duidelijk juist. De gemeenten komen tot rust. Er voltrekt zich in die vroegere gezelschapskringen iets van een groei tot gemeenten, een consolidatie. Een vraag die onbeantwoord blijft, is: 'waarom niet wat ordelijker gezorgd voor een directe opvolger'. De gemeenten zagen ernaar uit. En terecht. Janse oefende niet voor niets reeds ongeveer tien jaar. Ergens luidt het -veel gematigder- 'laten wij dit maar in Gods hand overgeven; mijn werk is bijna hier afgedaan'.⁶

Op een andere plaats -nu wel heel negatief- 'het is nog veel beter om een leraar verlegen te zijn, dan er mede verlegen te zijn'.?

Hier toonde zich de echte Ledeboeriaan: men had er niets voor. In ieder geval zou een opvolger de gemeenten voor grote problemen behoed hebben indien Van Dijke hierin ambtelijk minder lijdelijk geweest was (art. 19 D.K.O.).

Oefenaar en dominee Van Dijke tonen overeenkomsten: een goed begin, een korte inzinking wegens het wegvallen van leiding (eerst Budding en 20 jaar later Ledeboer) en uiteindelijk toch weer een krachtig herstel.

Prediking

Het komt mij voor, dat de prediking van Van Dijke het bondigst getekend wordt door ds. Elias Fransen. Deze predikant schreef -overigens terecht- met gepaste trots: 'Een zielevriend uit Zeeland zeide mij, dat mijn prediking veel overeenkomst had met die van ds. Van Dijke, n.l. al maar in de afbreking van de mens'. Als Ledeboer legde Van Dijke diepe nadruk op het algemene werk en het bijzondere werk van de Heilige Geest. Diepe ontdekking deed hem op zeker moment zuchten: Ik begin opnieuw voor mij zelve te geloven, dat ik veel te veel mensen met godsdienstige praatjes door laat gaan'.⁵

Als predikant was Van Dijke in de geest van Amos een 'kleine' profeet die het volk moest onderwijzen toen vele priesters van de staatskerk met de Gereformeerde prediking hadden afgerekend. Ondanks zijn kleed van separerend boeteprediker afgodisch vereerd, was zijn bediening tot rijke zegen in zeer matig georganiseerde kerken. Door het Sion Gods werd zijn prediking, met als hoofdthema Christus en Die gekruisigd, graag beluisterd. In talloze harten leefde hij vele jaren na zijn dood nog voort als 'de gezalfde des Heeren' (zie ook ds. N.H. Beversluis in bijlage 91).

Uit zijn voorreden en brieven moet men Van Dijkes prediking leren kennen. Een 'dogmatiek' werd niet geschreven. Een paar preekjes dan? Wat schetsen van zijn oefeningen?

Helaas neen. Van ds. P. van Dijke bleef bijna niets bewaard. Ik noem nog even ds.

Wijting, predikant van Ledeboeriaans Goes. Wijting wist het nog precies: 'Het is mij goed en duidelijk geworden dat hij den grond van eens menschen zaligheid niet bouwde op verandering, verbetering en beweegoffers, maar zulks als bedriegelijke gronden schetste voor die onherroepelijke eeuwigheid, maar altijd met nadruk wees op de eeuwige liefde Gods, de dadelijke en lijdelijke gehoorzaamheid Christi, en de wezenlijke vernieuwing des Geestes' (bijlage 87). Bijlage 74 is naar mijn mening het beste voorbeeld van Van Dijkes prediking.

Ledeboer en Van Dijke waren eensgeestes. Dat betekent niet dat Van Dijke ertoe is overgegaan om Ledeboer te imiteren. Hij bleef zichzelf, en in kringen van gemoedsaandoeningen treffen we bij Van Dijke toch wel enige nuchterheid. Tijdgenoten zoals Bakker wilden niet op een foto. Teveel weerhield hen 'uitgetrokken' te worden. Van Dijke staat er keurig op en in hele dorpen hing zijn lithografie op een ereplaats in de woonkamer. Om zijn werk als predikant te ondersteunen kwam Van Dijke met een heruitgave van een werk van di. Smytegelt (bijlage 74), Burmannus (bijlage 76) en Huntington (bijlage 77).

Verdienste

Binnen de Ledeboerianen kan men Van Dijke zeker toonaangevend noemen. Toen hij begon waren de gemeenten niet meer dan 'gezelschapskringen'. Van Dijke heeft meerdere gemeenten, met name in het Zeeuwse, gestalte gegeven. Zijn kerken werden qua ledental veel aanzienlijker dan de noordelijke zusterkerken. Zeeland werd, door Van Dijke, het bolwerk der Ledeboerianen.

Zo had Middelburg binnen korte tijd meer dan 1000 kerkgangers. Krabbendijke, Sint-Philipsland, Bruinisse, Sint-Annaland, Scherpenisse en Yerseke schoten in ledental omhoog. Nauwelijks tien procent van de mensen bevond zich in Holland. Niet minder dan 4500 personen waren dus in die 30 jaar dat Van Dijke de kerken diende, tot zijn kerkformatie toegetreden. Verschillende jaarboekjes van Gereformeerde Gemeenten (in Ned.) maken melding van een instituering ten tijde van Pieter van Dijke. Afgezien van het feit dat vroegere institueringen niet meer te achterhalen zijn noem ik: Bruinisse ong. 1847, Nieuwerkerk 1860(?), Borssele ong. 1858, Goes ong. 1870, Middelburg (her)institueerd 1856, Tlloedekenskerke- 1879, Yerseke 1880 enz.

Uit deze plaatsnamen blijkt dat **de 'kern' van de Ledeboerianen die zich in 1907 verenigde met de Kruiskerken, afkomstig was van Van Dijke**. Maar ook de Oud Gereformeerden begonnen dat jaar met Vandijkiaans Sint-Philipsland!

Had zijn arbeid zich niet verder uitgestrekt dan tot Sint-Philipsland, zijn leven ware reeds 'veelbewogen', maar wat meer is: zijn arbeid 'rijkgezegend' te noemen. Ik heb terloops iets aangehaald uit een brief van Bram Nelisse, iemand die lezen noch schrijven kon. Dergelijke 'leesbare brieven' waren talrijk. De overlevering vertelt -en deze keer twijfel ik daar niet aan- dat alleen Sint-Philipsland al weinig minder dan 100 mensen telde, die wisten dat God hun God in Christus was.

Het rijtje van Johannes Verwijs -vier huisjes- telde er acht. Viermaal man en vrouw. Te denken valt aan de bekering van de latere oefenaar Pieter Ingelse te Middelburg.

Ook bij het laatste Avondmaal met Pieter Fraanje is duidelijk een knecht des Heeren in de bediening. Honderden, overal in Nederland, kenden ds. Van Dijke als hun geestelijke vader. Hier lag (als middel in Gods hand) Van Dijkes grootste verdienste. 't Gaf banden die de gemeenten bijeen hielden; dergelijke bekeringen wekten ontzag.

In zekere brief vertelde ds. Van Dijke: 'Wat is Gods werk krachtig! Het is een algemene opwekking. Wij verblijden ons, dat Sion gebouwd wordt in Nazareth'.⁹

Hier spreekt de afhankelijkheid (het geheim) van de entreetekst: 'onze bekwaamheid is uit God'. In ditzelfde licht gezien meen ik met recht te mogen stellen dat op bijzondere wijze voor de bediening van ds. Pieter van Dijke geldt: *Als ik het bestemde [ambt] zal ontvangen hebben...Zo zal ik gans recht richten!*

BIJLAGEN

1. Brief aan Ds. Budding te Gorkum

Blijkbaar heeft Budding er na zijn Amerikaans avontuur over gedacht zich met Ledeboer en Van Dijke in kerkelijke gemeenschap te verenigen, maar 't vlotte niet. Pieter van Dijke had nog steeds hoge achting voor Budding, zoals uit deze letterlijke brief blijkt.

Op het adres staat:

Aan de Wel Eerwaarde Heer
De Heer H.J. Budding
Predekandt
te
Gorkum

Sintjantenheere de 17 Maart 1853.

Waarde broeder in onzen Heere Jezus Christus!

Genade en vrede zij met u!

Op dit ogenblik kwam mij voor de tijd te zijn om op uwen brief te antwoorden wat de vereniging aangaat tussen mij en u daar wil ik graag aan beantwoorden want ik weet van mijn zijde niet dat er een rede zoude bestaan waarom zulks niet zou kunnen geschieden ben daartoe ook in mijn hart genegen maar het zoude nu altijd noch enig bezwaar kunnen zijn indien de vereniging tusschen u en Do. Ledeboer niet konden geschieden want gij weet dat wij in vereniging wederzijds verkeerren.

Zoude het dan nu niet goed zijn dat gij Do. Ledeboer eens verzocht naar Zeeland te komen zo de Heere wil en wij leven ten einde met elkander onderling over de zaak van vereniging te handelen of indien gij mogt genegen zijn om beide eens naar Holland te reisen om hem daar te bezoeken dat is mij ook zeer goed want indien wij het aan de een zijde bonde en wierdt aan de andere zijde ontbonden dit geld niet mij noch u of Do. Ledeboer maar Gods kerk.

Zo ver ik weet zeer geachte Broeder heb ik mij opregt aan u verklaard en indien het op zulk een wijs in Gods gunst mogt zijn dat de Heere er dan zijn zegen over mogt schenken is mijn wens en bede. Ik wense die zaak biddende de Heere aan te bevelen die alleen weet wat goed en nuttig kan zijn voor de belangens zijner kerk.

'Ik' wil regeeren, en daarom overwin ik zo weinig.

'Ik' wil binden, en daarom word ik zo weinig ontbonden!

Wat heeft Koning Jezus al niet aan Zijn eigen volk te doen! Wij vermoeien Hem met onze zonden, en dan nog het allermeest door ons zelve te zoeken te reinigen, omdat wij er niet van los willen.

Donkerheid bedekt de aarbodem en duisternis de volken! Wij allen, de wijze maagden tegelijk met de dwaze, zijn in een zeer zorgeloozen diepen slaap gezonken! Gods oordelen (lees Jesaia 22; Joël 2) liggen voor de deur, want de zonden zijn er binnen! Wij liggen allen onder het oordeel van verblinding en verharding! Een ieder gaat zijn eigenen weg, en des Heeren wegen worden woest gelaten. En, al vallen zij op een geweer, zij worden niet gewond. Zij verachten de drillingen des lanses (Gods dreigende en nakende oordelen).

Wij kennen 's Heeren wegen niet. Wij willen het goed hebben, en daarom hebben wij het niet goed. Wij beminnen het schepsel boven de Schepper! Zal Ik gelove vinden?! Verloochenend aan de Heere en onverloochend aan het schepsel.

Wat zal ik schrijven? Bederver van Gods wegen; verstoorder van het werk Gods;

verwoester van mijn eigen geestelijk leven! Deuren en vensters opdichten, nachtslot sluitende voor mijnen dierbaren, onmisbaren heiligen en veiligen Koning.

Och, dat onverloochend bestaan. Wij maken onophoudelijk conditiën en voorwaarden, daar Christus bij aan- en verderen voortgang enig, en alleen zonder conditiën wil aangenomen wezen: 'Mijn zoon! geef mij uw harte!'

Wat zal ik nu verder, ten derde, kortelijk ulieden mededelen van mijn (Och! dat het niet mijn werkzaamheden zijn mochten) in Zeeland? Dat de opkomsten vele zijn; dat de Heere Jezus (dat ik geenszins ontkennen mag) mij veelszins geen dorre woestijn (o, neen!) of land van uiterste duisternis is. Dat de Heere hier en daar schijnt te werken, ook ter bekering en verbinding van het ongebondene en versterking van het verslapt. Bidt voor mij, geliefde Broeders en Zusters! want dat heb ik zeer hogelijk nodig; en voor het werk Gods, dat hier nog niet afgedaan is.

Het zoude, zo het niet verhinderd wierde, en met Gods raad bestaan kon, kunnen geschieden, dat ik alhier enen Van Dijke bevestigde, die jaren onder Gods bijzonderen zegen als oefenaar werkzaam geweest is onder zijn eigen volk en elders te Philipsland (: een klein, bijzonder met Gods gunst gezegend, eilandje: Jes. 42:4b:). En die, zijnde toen ter tijd aldaar een boer, krachtig in vroegere jaren van achter de ploeg door de Heere geroepen is, en ook door Dien gezegend op een bijzondere wijze in zijn doen, (Jes. 46:10). Die al in vroegere jaren in de gevangenis gezeten heeft, om des Heeren Naam, eere en zake.

Ik ben aldaar geweest, gelijk op andere plaatsen alhier. Vele ongedoopte kinderen heb ik aldaar en elders het doopteken des verbonds mogen

toedienen, ouderlingen en diakenen hier en daar mogen bevestigen, de gemeentens bezoeken en het avondmaal mogen bedienen. Er heerscht hier en daar nog liefde, doch op andere plaatsen over het algemeen liefdeloosheid; schoon, ik mag het niet ontkennen, op meer dan een plaatse, de Heere ontmoet te mogen hebben.

Ook heeft de Heere op een wonderdadige wijze mijn lichaam ondersteund; daar Zijn goedheid voor geprezen zij!

Och, dat ik sterve, en Jezus leve. Ik heb, daar ik nu ben, sedert 1 1/2 week iederen avond voor mogen gaan, want het volk komt op, zonder daartoe genodigd te zijn. En geeft dan de Heere een woord, hoe zwak en krank, gebrekkig en melaatsch te spreken, dan moet ik, of ik wil of niet. Sedert een dag 4 of 5 mocht ik spreken over de 5 dwaze en 5 wijze maagden. Wat zal ik, dwaze, daartoe zeggen, als dat de Heere zeer overvloedig goed, en ik zeer overvloedig slecht ben.

Er waren verscheidene kinderen te dopen, of die nog gedoopt moeten worden, van 8, 9, 10 jaar. Een meisje heb ik, na afgelegde belijdenis, het doopteken mogen toedienen van 17 jaar. Och, dat ik de wegen des Heeren eens uit loutere, vrije, soevereine genade mochte leren verstaan en gaan.

Och, dat mijn vleeselijke, verderfelijke wegen tegen zin en wil, vlees en bloed geheel eens af wierden gebroken ter verheerlijking van God drieëinig, en vernietiging en verkleining, personeel van mijzelven, daartoe de Heere zijn naderende oordelen toe gebruike.

Och, dat ik, die niet sterven wil, stierve, opdat Jezus alleen in mij geheel en al leefde. Dat schenke de Heere aan ulieden en mij, ook in de onderlinge gebeden voor en met malkanderen. Dat zij zoo; Amen! Ja Amen!

Uw liefhebbende Broeder,

(get.) L.G.C. Ledeboer.

Bijlage 2

Ds. D. Bakker: wij hadden geen leraar...

Over de verwijdering tussen Ds. van Dijke en Ds. Bakker spreken hier twee 'getuigenissen'. Eerst een 'voorwoord' in de vanwege de scheuring aangelegde 'Bakkeriaanse' notulenboeken, en vervolgens Ds. Bakker in zijn biografie 'Gods grote barmhartigheid verheerlijkt aan een overtreden van al zijn geboden' (pag. 96-97).

Onderstaand voorwoord diene als een verklaring van het wezen en bestaan dezer gemeenten, welker hoofdinhoud en doel is hierin kortelijk te verklaren hoe zij tot die afgezonderde gemeenten geworden zijn, en op welke wijze zij met elkander verenigd geworden zijn. Tevens zullen wij een korte verklaring of sommier van hare godsdienst geven.

Deze gemeenten dan stellen en vestigen alleen haar vertrouwen in en op de enigen en drieënigen God, Vader, Zoon en Heiligen Geest, uitmakende een enig Goddelijk Wezen, onderscheiden in drie onderscheidene personen. Zij erkennen dat hare zaligheid alleen bestaat in en door Christus uit vrije genade. Die gemeente bestaat van de beginne der belofte, Gen. 3 vers 15, en zal bestaan tot het einde der wereld naar Math. 28 vers 20, uitmakende die vergadering der ware Christengelovigen, die van God om Christus wille, van eeuwigheid vóór de grondlegging der wereld zijn uitverkoren, en al hun zaligheid door Christus zijn verwachtende, 1 Petri 2 vers 9: Gij zijt een uitverkoren geslacht, een koninklijk Priesterdom, een heilig volk, een verkregen volk.

Deze heilige vergadering der ware christengelovige of deze ware kerke Gods, naar Art. 28 en 29 onzer belijdenis, is niet gebonden aan een enkel persoon, aan een enkele stad of plaats, of ook niet aan een zeker gebouw, maar is verspreid over de gehele aarde. Nochtans zijn al hare leden te zamen verenigd door de kracht des waren geloofs, afgescheiden en onderscheiden van de wereld, verenigd met elkander in hun hoofd Christus, door de band der liefde en des Geestes, zo uitmakende ééne kudde Joh. 10, waarvan Christus de éénige Herder. Deze vergadering of kerke stelt tot grondslag God drieëinig, het woord Gods, de zuivere genadeleer naar de woorden Gods, mede vervat in de formulieren van eenheid, en in de kerkorderen, vastgesteld in de Synode Nationaal, gehouden te Dordrecht in het jaar 1618 en 1619.

Deze vergadering of kerke mogt na die jaren van 1618 en 1619 enigen tijd delen in de verkondiging der zuivere leer, die naar de godzaligheid is. Maar helaas!, dit duurde niet lang. Want des mensen geest, geheel aan God vervreemd en in vijandschap gekant tegen de leer der zaligheid vonden zoekend, begon de leer al spoedig bezwalkt te worden door menselijke leringen, instellingen, verkeerde regels, formulieren en andere ongoddelijke ordeningen, tegenstrijdig met de regels der Dordsche vaderen.

De psalmen van Dathenus werden veranderd, later geheel afgeschaft, en verderfelijke liederen werden met kracht en geweld ingevoerd. Aldus werden de oude palen teruggezet, de gezonde leer der zaligheid werd gans en gaar uit Nederlands kerk gebannen en een godslasterlijke leer, tot verderf der zielen, drong in en door. Ja, zover nam de dwaling in Nederland de overhand, dat het land van het ene einde tot het andere, erdoor werd bedorven.

Daar lag ons volk nu, verzonken in die afgodische leer, ijverde daarvoor op een verregaande wijze, ja zelfs zo dat de weinige opregte belijders der waarheid die nog hier en daar waren overgebleven, het voorwerp wierden van hun haat en vervolging. Zij werden overal uitgeworpen, en vonden zich genoodzaakt van hun kerkelijke

gemeenschap met de leugenleraars af te zien. Onder dit alles behaagde het de Almachtigen Zijnen Geest over Zijn volk uit te storten, waardoor dat volk begon te reformeren en te leren tegen de dwalingen. Dit had tengevolge dat verscheidene in de gevangenis gezet wierden. Anderen werden gestraft met zware geldboeten, wanneer zij met meer dan 19 personen tot godsdienstige einden vergaderden.

Doch dit duurde niet lang. Er werd spoedig vrijheid van godsdienst verleend vanwege de Staat, zodat de vervolging maar ongeveer twee á drie jaar heeft geduurd, namelijk van 1836 tot 1839. Dan behaagde het de Heere, om onder al deze omstandigheden, ook mannen te verwekken, met buitengewonen gaven, en ook leraars die het onder de goddeloze wetten der thans bestaande kerk niet konden uithouden.

Onder degenen die de Heere verwekte, was een zekere P. van Dijke, landman te St. Philipsland. Als in de geest van Luther en Calvijn, begon hij Gods Woord te verdedigen en te prediken, en in het openbaar als oefenaar op te treden, en het volk de weg der zaligheid voor te stellen, in huizen, schuren of andere gebouwen. Dit had al spoedig een groot gevolg, zodat het volk des Heeren meestal met hem in dien weg verenigde, en hem volgde.

Ja, de Heere verwekte ook Dominee Ledeboer, leraar te Benthuisen. Die begon te reformeren, nog zijnde in de algemene kerk. Doch dit duurde niet lang of hij werd uitgeworpen, en de kerkdeur werd voor hem gesloten, doordien hij leerde tegen de goddeloze wetten en instellingen die in de kerk waren ingedrongen, of met geweld ingevoerd.

Daarna is voornoemde Ledeboer beginnen te prediken buiten de kerk, in alle plaatsen waar de Heere gelegenheid gaf, terwijl een groot deel van de gemeente Benthuisen hem volgde, en de gronden door hem verkondigd, bleef aankleven. Deze Dom: Ledeboer is eindelijk in kennis geraakt met voorzeden P. van Dijke, die toen als oefenaar enigen tijd met Ds. Ledeboer heeft verkeerdt. En Ledeboer, bewust zijnde dat hij (P. van Dijke, JMV) van God was geroepen, om Zijn Woord te verkondigen, heeft hem eindelijk tot leraar bevestigd te Vlissingen(?) in Zeeland (waarschijnlijk wordt hier niet de bevestiging maar het kerkelijke examen bedoeld, zie bijlage 40, JMV).

Deze buitengewone gaven van P. van Dijke beliefte de Heere als middel in Zijn hand te zegenen, zodat een geruime tijd de godsdienst herleefde, en zodanig werd gezegend, dat meest al het volk des Heeren de bestaande vervalschte kerk verliet, en zich met de gronden van Ledeboer en Van Dijke verenigde. Hoezeer de Heere al spoedig dat grote licht, de nu zaligen Ledeboer, door de dood wegnam, die door woord, leer en leven en geschriften, veel diensten aan de kerke Gods heeft bewezen, evenwel heeft Ds. van Dijke zich op zichzelf gehouden, hoewel omringd door velen van 's Heeren volk, die onderling met hem verenigd, zelf vele gemeenten hebben gesticht, kerkeraden aangesteld en bevestigd.

Ja, zelfs Klassikale vergaderingen werden gehouden, zodat Gods volk scheen te groeien en toe te nemen.

Ja, de Heere verwekte ook nog op vele plaatsen mannen met gaven en bekwaamheden om Gods Woord te spreken, onder anderen enen D. Bakker, landman te 's Gravenpolder, die met Ds. van Dijke verenigd was, zover de gemeenschap der kerk betrof, in het wederkeeren tot de God onzer vaders.

Doch, het duurde niet lang of daar ontstond een grote kwestie tusschen Ds. van Dijke en D. Bakker, en wel over een leerpunt door Ds. van Dijke uitgesproken te 's Gravenpolder, over het stuk der rechtvaardigmaking, waarom D. Bakker zich verplicht achtte, als Ouderling met hem daarover te spreken.

Doch hierover onvergenoegd zijnde, zo gaf dit aanleiding tot grote scheuring, want de eerste vergadering daarna gehouden te St. Annaland, de 11 mei 1864, alwaar over dit

leerstuk is gehandeld, bleef Ds. van Dijke zowel als D. Bakker, ieder bij zijn stuk, en zo bleef er een onenigheid tusschen hen beide liggen.

Op deze vergaderingen waren tegenwoordig de volgende Ouderlingen en Diakenen.

Ouderlingen

D. Bakker van 's Gravenpolder
 J. Roze idem
 P. de Voogd van Domburg
 F. Braam van Middelburg
 J. Kirpestein van Bruinisse
 C. Kuiper van St. Annaland
 M. Luik van Stavenisse
 A. van Overbeke van Borssele
 A. Kruisse van Krabbendijke

Diakenen

C. Groenhof
 M. de Vriend
 D. van Poperinge J. Brouwer
 J. A. Bekkers
 D. de Engelschman

Deze vergadering werd geopend door Ds. van Dijke met het zingen van Psalm 96:4 -6, terwijl hij tevens het gebed deed. Nadat de vergadering was geopend verklaarde Ds. van Dijke dat D. Bakker lasterlijk over dat geschil of leerpunt bovengemeld had gesproken te Moerkappelle tegen een Schoute(n), die aldaar ouderling was en welke Schoute(n) zulks schriftelijk aan Ds. van Dijke mededeelde. D. Bakker verklaarde dat hij geen de minste argwaan of laster had voorgehad, maar dat zulks was geschied op aandrang van Schoute(n). Dit gaf aanleiding dat Bakker zich andermaal op die vergadering verklaarde! en met vrijmoedigheid zijn zaak verdedigde op grond van 's Heeren Woord.

Nu scheen het of de zaak was vereffend, want Ds. van Dijke beloofde weer te 's Gravenpolder te komen prediken, dat in langen tijd niet geschied was. Maar helaas! Enige weken daarna, toen Ds. van Dijke te Krabbendijke was, schreef hij een brief aan D. Bakker waarin hij verzocht schriftelijke verklaring van hem dat hij het stuk goed voor had, dit moest ook door kerkenraad en andere leden zijn ondertekend of hij kwam niet meer leren. Dit gevraagde geschrift gaf Bakker hem niet, maar wachtte de eerstkomende vergadering af, teneinde die zaak te behandelen.

Deze vergadering was te Middelburg, de tweeden Woensdag van September deszelven jaars, waar weer alle bovengenoemde personen aanwezig waren. Toen de vergadering door Ds. van Dijke was geopend, zat elk met ingespannen verwachting en belangstelling uit te zien, wat de zaak zou opleveren en wat was het geval? Ds. van Dijke, in plaats van de zaak te behandelen, bedankt voor al de gemeenten, zonder de minste verklaring of reden te geven van zijn doen.

Deze vergadering ging dus onverrichter zake uit een, alleen werd besloten twee maanden later opnieuw te vergaderen, de 9den November des zelve jaars te Stavenisse, en alsdan ook Ds. van Dijke uit te nodigen, hetwelk ook geschied is door de Ouderling M. Luik in perzoon, maar hij gaf tot antwoord niet te zullen komen, om Bakkers wille.

Deze vergadering nu op de bestemden tijd bij elkander gekomen zijnde, en bestaande uit meer gemelde leden, besloot eindelijk, na lang heen en weer handelen, Ds van

Dijke weer te beroepen. D. Bakker alleen stemde hier niet in toe. De ouderling van Krabbendijke, Meijer, zeide wel te weten, dat als de gemeenten hem weer beriepen, van Dijke dit beroep weer zou aannemen. Dit geschiede dan ook, in naam van alle de gemeenten.

In de beroepsbrief werd verklaard de vredelievende gesteldheid van al de gemeenten in het belang der kerk, ook dat alle kerkelijke en persoonlijke verdeeldheden door de raad waren weggenomen van hun zijde. Deze beroepsbrief dan door de hand van de ouderling Meijer aan Ds. van Dijke ter hand gesteld, kregen wij de 21 sten November dit navolgend antwoord:

Dat hij de beroepsbrief had ontvangen, en dat hij moest bedanken voor de gemeenten 's Gravenpolder, Aksel ingesloten Borssele en het eiland van Flakkee en ook voor Stavenisse, indien de ouderling van Stavenisse voortdurend bleef handelen met die bedankte gemeenten.

De gemeenten Middelburg, Krabbendijke, St. Annaland en Bruinisse (en St. Philipsland, JMV) nam hij weer als leraar aan. Hierop hebben wij hem zijn verregaande handelingen voorgesteld, die verwoesting en scheuring veroorzaakten, en tevens aangetoond dat dergelijke handelingen geen voet grond in Gods kerk hadden, en dat wij tevens hoopten, door de genade Gods, met al Gods opregte volk liever te blijven daar wij van God geplaatst waren, dan hem in dien weg te volgen.

Hierover hebben wij andermaal de gemeenten opgeroepen, doch van de aangenomen gemeenten verschenen er weinig, hoewel zij vroeger met ons besloten hadden één lichaam te blijven. Op die vergadering is

van 's Gravenpolder van Borssele

van Bruinisse

van Nieuwerkerk van Middelburg van St. Annaland

er gehandeld, of ook die gemeenten die door de Dominé waren aangenomen ons konden afsnijden, en het gemaakte verdrag verbreken. In dit geval stonden vele verlegen, niet wetende wat te doen. Dan, van onze zijde, gaven wij het in haar vrijheid, om met de aangenomene gemeenten alleen te vergaderen, ten einde dan te besluiten wat te doen. Dit werd aangenomen, en zij vergaderden te Middelburg de 9 Januari 1865.

Op die vergadering is besloten alle kerkelijke gemeenschap met ons af te snijden, zoolang de zaken tusschen van Dijke en Bakker niet waren vereffend.

Doch dit besluit is ons vanwege de vergadering niet te kennen gegeven, maar alleen door een vriend in het geheim per brief, de 22sten Februari 1865. Ziedaar de afloop der zaken.

Toen scheen alles verloren, en wij waren als schapen die genen herder hadden. Had de Heere er ook zo over gedacht, het ware verloren geweest. Maar de Heere vergeet zijn ellendigen niet. De harde dienstbaarheid van de kinderen Israëls maakte de Heere dienstbaar. Want het volk begon de Heere te zoeken of liever, de Heere verwekte behoefte om Hem te zoeken. Dat de Heere arbeiders in Zijnen wijngaard mogt uitzenden. Niet dat wij verstoken waren van het ware Woord en de leer der zaligheid, maar toch van de voorrechten die de Heere zijn kerk beloofd en geschonken heeft. Dan de Heere schonk D. Bakker meer vrijmoedigheid om de roeping als leraar die hij vroeger reeds gehad had van Borssele, Flakkee en 's Gravenpolder aan te nemen en tot dien einde zich gemeenschappelijk door de opzieners der gemeenten te laten inzegenen.

Zo is hij tot het dienstwerk bevestigd te 's Gravenpolder. M. Luik, lerend ouderling, deed het woord uit 2 Tim. 4 : 2, terwijl hem de handen werden opgelegd door A: van Overbeke, ouderling te Borssele, P: Maliepaard ouderling te Stad aan 't Haringvliet, S:

van der Wel ouderling te Nieuw Beierland en J: Roze ouderling te 's Gravenpolder. Dit is geschied op de 18den October 1865.

Geschreven op verzoek van bovengenoemde gemeenten om in de Notulen opgenomen en bewaard te worden.

Stavenisse, 25 April 1866.

Vervolgens de levensbeschrijving van Ds. Bakker:

Ik moest namelijk tot dit ambt bevestigd worden. Hierover gingen wij nu met elkander raadplegen. Doch, wij hadden geen leraar, die dit werk kon verrichten. Wel hadden wij ouderlingen en diakenen, waarvan sommigen door Ds. L.G.C. Ledeboer en anderen door Ds. P. van Dijke in hun ambt bevestigd waren. Tot recht verstand der zaken moet ik hierbij nog

het volgende vermelden, ter inlichting van hen, voor wie deze zaken anders enigszins duister mochten voorkomen.

Mijn vrienden weten dat Ds. Ledeboer te dier tijd reeds de eeuwige rust ingegaan was. Nu was Ds. van Dijke van St. Philipsland enige jaren vroeger door Ds. Ledeboer als leraar bevestigd voor de Zeeuwse gemeenten. Wij waren in Zeeland zo al met 10 of 11 gemeenten verenigd geweest. Doch op een kerkelijke vergadering te Middelburg had Ds. van Dijke ineens al deze gemeenten bedankt. Vijf van deze gemeenten heeft hij vervolgens weer aangenomen; doch de overige liet hij voorgoed varen. Nu zult gij wellicht naar de redenen van deze zonderlinge handel vragen. Doch hieromtrent kan ik u geen besliste inlichting geven. Toen men, staande de vergadering, de man zelf naar de oorzaken van dit zijn doen vroegde, antwoordde hij, dat hij hiervan geen rekenschap gaf, doch dat hij dit voor zichzelf en de Heere hield. Wel zijn er, gelijk iedereen licht begrijpen kan, onderscheidene gissingen gemaakt, waarom Ds. van Dijke eerst alle gemeenten bedankt en er later slechts vijf weer van aangenomen heeft. Déze zei dat het was, omdat die vijf gemeenten de rijkste waren, en de andere niet genoeg of zoveel niet konden opbrengen. - Gene zei dat ik er de oorzaak van was; om reden, dat ik door die zes bedankte gemeenten tot leraar beroepen was; omdat Ds. van Dijke geen zin had om meer leraars in Zeeland te bevestigen. En alzo zou hij getracht hebben, om van mij af te komen. - Doch ik herhaal het, dit zijn louter gissingen, daar ik nimmer vernomen heb, dat Ds. van Dijke hiervan zelf iets verklaard heeft.

Dit kan ik echter met zekerheid mededelen, dat Ds. van Dijke met mij niet bijzonder in zijn schik was; aangezien ik nog wel eens heb laten verzoeken, om zijn vergadering eens te mogen bijwonen, waarop hij ten antwoord gaf, dat, als ik vóór de vergadering in kwam, dat hij er dan achter uitging. Bovendien heb ik nog vernomen, dat hem op een vergadering in Holland naar de oorzaak onzer scheiding gevraagd is en tevens of er geen mogelijkheid zou bestaan, om weer te verenigen. Hierop heeft Ds. van Dijke als oorzaak onzer scheiding de drie navolgende punten opgegeven:

1e. dat ik zijn leer gelasterd had; 2e. dat ik hem mijn schuur geweigerd had om in te prediken; en 3e. dat ik een antinomiaan of wetbestrijder was. Tevens heeft hij daarbij verklaard, dat er nog wel mogelijkheid zou bestaan, om te herenigen, wanneer ik omtrent deze drie punten schuldbekentenis en belijdens deed.

Bijlage 3

Ds. P. Los: een apostolische wording...

Ds. P. Los koos in 1870 heel bewust voor de Ledeboeriaanse gemeenten van ds. Van Dijke. Hij heeft zich ten aanzien van deze keuze duidelijk verantwoord in een momenteel zeldzaam geschrift. De titel hiervan is: *'Een ernstig woord aan allen die belang stellen om te weten, waarom ik mij heb losgemaakt van de Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis, en ben teruggekeerd tot de leer, de dienst en de tucht der vaders'*.

Omdat ds. Los een duidelijk 'getuigenis' geeft over zowel ds. Van Dijke als diens gemeenten, zijn enkele fragmenten uit zijn boekje op deze plaats als bijlage opgenomen.

Alleen en niet alleen.

Er is een volk in Nederland dat voor velen een raadsel is. Meer dan eenmaal moest ik enigen van hen ontmoeten en vond dan veel zielsvereniging, zodat ik vaak bij mijzelf zei: 'ja dat volk is mijn volk'. Maar mijn natuur kwam er weleens tegenop. Zij waren naar mijn mening zo vast verkleefd aan hun oude begrippen en op die punten zo koppig en stijf. Ze zaten daar maar altijd bij het lezen van een oude, hoewel degelijke predikatie, en zouden nooit eens gaan om een predikant te horen, al hoorden zij algemeen, dat hij een rechtzinnig leraar was. Dat bevreemde mij zeer en hoewel ik dat geen plaats kon geven, zo gevoelde ik nochtans banden aan dat volk. Hier en op verschillende plaatsen zaten zij met kleine hoopjes bij elkander, met ouderlingen en diakenen, dus gemeentelijk, terwijl al die gemeenten te zamen slechts één predikant hadden. Deze, de eerwaarde heer P. van Dijke, in Zeeland woonachtig, het was niet te ontkennen, hij was wettig leraar in de kerk in Nederland, omdat hij tot het dienstwerk was bevestigd door ds. Ledeboer, die wettig leraar was in de Hervormde kerk. Mijn begeerte was reeds voor jaren uitgegaan naar ds. Van Dijke, doch om tot hem te gaan, ik durfde het niet, want ik ben zeer bevreesd geworden, om zonder de Heere de weg op te gaan, wetende bij ondervinding, dat ik dan dat gehele eind weegs moet teruggaan, om weer op mijn eigen plaatsje te komen. Ik had mij los gemaakt van de gemeente onder 't Kruis en volgens mijn belijdenis moest ik mij bij de kerk voegen. Nochtans ik durfde geen stap vooruitgaan, en mijn behoefte ging gedurig naar de Heere uit, om Hem stil achteraan te komen...

Zo stonden de zaken toen een ouderling van een der (Dijkiaanse, JMV) Gereformeerde gemeenten vanwege hun classikale vergadering werd uitgezonden, om bij mij te onderzoeken, wat de oorzaak was, dat ik mij van de gemeenten onder 't Kruis had losgemaakt en of er mogelijkheid zou kunnen bestaan tot vereniging. Ik behoef niet te zeggen, dat mij dit onderzoek tot blijdschap was, hoewel ik eerlijk moet bekennen, dat het mij vrees veroorzaakte, omdat ik wist dat zij van hun mening niet licht zouden terugkomen en ik er wel nooit toe zou kunnen komen, om mij te laten overbevestigen. Daar kon ik niet aan denken, want om langs die weg mij zodanig te vernederen, daar kon 'mijnheer fatsoen' niet aan. Dus, zou er vereniging tot stand komen, dan moesten zij voor dat stuk vallen. Dat er op dat punt van mijn kant een vallen zou kunnen komen, daar was geen denken aan.

Het tweede struikelblok dat zich tussen die vereniging stelde, was het invoeren van de psalmen van Datheen. Hoezeer ik sedert lang die gedenkstukken van aloude eenvoud

lief had, om de enige reden dat de Heere God ze had waardig gekeurd, om ze in bloed en vuur te dopen, zo waren ze mij vreemd en was ik er niet mee bekend. Totdat in de vergadering van de Geref. Kerk onder 't Kruis te Dirksland werd besloten, om de verschillende gemeenten de keuze vrij te laten, om ze al of niet te zingen. Terwijl de predikanten zich verbonden, om zich aan de keuze der gemeente te onderwerpen...

Ik verloor mijn wil en werd, hoe de zaken ook gaan mochten, met alles onder de Heere gebracht, en had alleen dit te zeggen: 'Spreek Heere! Uw knecht hoort'. Tegen de avond van een dag zei een, die mee naar Jeruzalem reist, tot mij: 'ik heb wel meer ondervonden, dat wanneer God mijn wil wegnam, Hij dan juist opstond om mijn begeerte te vervullen'. Nauwelijks waren deze woorden uitgesproken, of ik ontving de uitnodiging, om op de vergadering te Middelburg te verschijnen...

Met mij was aldaar genodigd de weleerwaarde heer Van de Broeke, predikant bij de Oud Gereformeerde gemeenten, die echter, zoals bekend is, tezamen was gesmolten met de Christelijk Afscheidenen, nu Christelijk Gereformeerden. Verscheidene leraren van die gemeenten die èn op de preekstoel èn in openbare geschriften tegen het standpunt der Chr. Afg. hadden geprotesteerd, gingen nu tot dat standpunt over, tot mijn grote verwondering. Ds. Van de Broeke echter vond geen vrijmoedigheid om in deze weg te volgen, waarvan de redenen openbaar door hem in geschrift zijn vermeld geworden. Bij onze eerste ontmoeting kwamen al dadelijk de beide voorname punten ter behandeling en wij waren het volkomen eens: geen overbevestiging, geen oude psalmen. Maar de mens overdenkt zijn weg en de Heere bestiert zijn gangen...

Ik erkende en geloofde dat ik door een onwettig predikant was ingezegend en dat ik in een onwettige weg was, hoewel er geen sprake kon zijn van onwettige handelingen met betrekking tot de prediking en de sacramenten, enz. Dien ten gevolge werd ik overtuigd, dat ik tot de wettige weg behoorde terug te keren, en daartoe geen andere wijze kon gevonden worden, dan mij opnieuw te laten bevestigen door de leraar, die door ds. Ledeboer was ingezegend en alzo een apostolische wording had. Maar ik wilde voor de vergadering niet vallen. Wel moest ik mijn blindheid en onkunde belijden, in dingen die ik had behoren te weten. Doch om zulks openlijk voor vriend en vijand, voor de kerk en voor de wereld te doen, daartoe kon ik niet besluiten, en het was dan ook de conditie, die ik vooraf gesteld had...

Met eenvoud en met ernst sprak toen een van de ouderlingen der vergadering het volgende: 'De Heere Jezus ging tot Johannes de Doper en begeerde van hem gedoopt te worden. Doch Johannes weigerde Hem zeer, zeggende: 'mij is nodig van U gedoopt te worden, en komt Gij tot mij?' Maar Jezus antwoordende zeide tot hem: 'Want aldus betaamt ons alle gerechtigheid te vervullen'.

Toen ging het mij als Rebekka, toen haar heer haar tegenkwam. Zij zag IsaU, toen viel zij van de kemel af. Ik had niets meer te zeggen. Had mijn grote Meester zich van een mensenkind laten dopen, wat zou ik nieteling meerder willen zijn dan de Meester?...

Zijn de leraren uit de Oud Gereformeerde kerk en die onder 't Kruis niet allen onwettig? Is niet hun wording afkomstig door de handenopleggingen van ouderlingen, hetwelk in strijd is met Gods woord? Zo was dan ook mijn wording onwettig, en toen er mijn ogen voor geopend werden, kon ik niet voor de vergadering vallen. Maar onder de Heere moest ik vallen en erken hier openlijk mijn dwaling en blindheid, die ik niet onder de korenmaat mocht noch kon verbergen, maar openlijk beleden heb, door mij opnieuw tot het herders- en leraarsambt te laten bevestigen.

Deze bevestiging heeft plaatsgehad op de eerste Pinksterdag 5 juni 1870, door Ds. P. van Dijke in de gemeente te Benthuisen; onder toevloed van een grote schare.

Te Benthuisen en waarom niet te Leiden? Daar was eenmaal de man uit de Hervormde kerk geworpen, van wie gezegd kan worden, evenals van Jozadak de Zone

Sealtiels; daar verwekte de Geest des Heeren Ledeboer, om weer te keren, tot waar wij zijn uitgevallen. Om weer te keren tot de leer, de dienst en de tucht onzer Dordtse vaders. Daar rust het kil gebeente in de groeve der vertering van de Godsmen, die als een ware kruisgezant zijn Meester volgde, en nu nog spreekt nadat hij gestorven is. Geve de Heere mij genade, om mijn zwakke treden te zetten in zijn sporen.

Nu weet ik, waarom dat volk, zoals ik boven zei, zo stijf en zo koppig is en ik heb hen in deze de hand van gemeenschap gegeven. Heb ik onder velen in de lande reeds jarenlang de naam van stijfkop gedragen, het is waar, ik was het omtrent de leer der Dordtse vaders. Nu ben ik het dan (ik zeg door genade) nu ben ik het dan ook geworden omtrent de dienst en de tucht dier vaders...

Met smart verneem ik dat ds. Van de Broeke is teruggetreden. Het bedroeft mij, broeder! Ik weet het, de natuur komt er tegenop, om te bekennen onwettig predikant te zijn, hetwelk in de grond der zaak nochtans zo blijft; en dan om de oude psalmen te laten zingen, waar de wereld en vele vromen de gek mee steken, omdat ze blind zijn! Weet gij dan niet, dat de wereld ons al sedert lang met onze dweperijen voor gek verklaard heeft en zou dan dat weinige er nog niet bij kunnen? Heeft zij onze grote Meester geen vraat en wijnzuiper genoemd en wat hebben wij dan niet te wachten.

Ik vraag u, hebt gij vrede met uw terugtreding? Ik geloof het niet, al zoudt gij het mij zeggen. Uw verstand is overtuigd, dat het daarheen moet, zoals ik heb voorgesteld en valt gij er nu niet mee onder God, dan zal de Heere u tegen zijn. Verneder u onder Zijn hand en gewis dán zal Hij u verhogen te Zijner tijd.

En u broeder! wiens naam³ ik hier niet noemen zal, (die het leest die merke erop en leze die naam tussen de regels) gij zijt mede teruggekeerd, maar er is één zaak, daar gij voor vallen moet. Toen koning David zich door het volk te Hebron koning liet maken, was er kennelijk Gods zegen niet op, hij moest in Jeruzalem en niet in Hebron koning zijn. Zo is het met u, gij zijt wel tot leraar gezalft, maar gij hebt uw tijd niet afgewacht, gij moet niet in Hebron maar in Jeruzalem leraar zijn. Niet op de een of andere hoogte, zoals het nu is, maar in de Kerke Gods, waar gij nu buiten staat, zo lang gij geen wettige wording bekomen hebt. Keer terug, broeder! keer terug. Belijd evenals ik uw dwaling en laat de handenoplegging, die door ouderlingen geschied en dus ijdel is, opnieuw plaatshebben door een man, wiens wording afkomstig is van de apostelen. Maar dit kan en zal uw natuur niet, die is veel te hoogmoedig evenals de mijne, maar God de Almachtige kan het. Hij kan u zowel als mij er onder brengen en dat Hij dat doen moge, dat bid ik!

Tot allen tot welk genootschap gij behoren moogt, en op de weg des levens gebracht zijt, vragen wij: gaat het u niet aan, gij allen die over de weg gaat, al de scheuring en verwarring onder de Sionskinderen, en dat de een zegt: 'ik ben van Cefas en ik van Apollos!' Is Christus dan gedeeld? Och! of gij de oorzaak mocht naspeuren, dan zoudt gij werderkeren met mij, waaruit gij gevallen zijt, dan zoudt gij niet alleen de breuk zien, maar die met mij gevoelen en bewenen. Dan zou er een diepe vernedering en schaamte voor God uit geboren worden en elk onzer zou de grootste en de meeste schuld op zich nemen en zo zou de Heere in onze grote ellende nog bidders kunnen geven voor land en kerk.

De God des Eeds en des Verbonds, die van geen wankelen weet, geve genade aan velen, om volgens Zijn bevel zich te voegen bij de ware Kerk, opdat het gruis van Jeruzalem worde bijeenverzameld en Sion worde herbouwd en de Heere worde groot gemaakt.

Hij die leeft in alle eeuwigheid, Die is, Die was en Die komen zal, de Alpha en de

³ Ds. Bakker

Omega, de Koning Zijner Kerk, kere in genade weer tot Zijn erfdeel dat Hem verlaten heeft en gedenke aan Zijn verbond.

Zo kome Zijn koninkrijk, zo breke Hij af het rijk des satans, zo worde Hem toegebracht de lof en de eer en de heerlijkheid tot in aller eeuwen eeuwigheid. Amen.

In de **kerkenraadsnotulen van de Geref. Gemeente** (o.h.K.) van ds. C. van de Oever te Rotterdam wordt het vertrek van ds. Los geheel anders belicht.

den 8 juny 1870.

Is de kerkenraad te same vergaderd. Gezongen Ps. 25 vs 4, en gebeden door de Leraar C.v.d. Oever. Daarna is men overgegaan om de Collekten na te zien, zo van kerk als armen en als akkoord bevonden. Verder wierde nog enige woorden gewisseld over de onbetamelijke handelingen van de Gemeente van Leiden met hunnen Leraar.

Dewijl aldaar de gemene vergadering in de maand Mei had moeten gehouden worden, doch welke zij afgezegd hadden, hoewel het niet zo vreemd was, want er waren veel onbetamelijke daden van dien Leraar openbaar geworden, welke op die vergadering behandeld moesten worden, waarvoor hij vreesde...

den 25 juny 1870.

Ontvingen wij een brief van de Leraar Pieter Los Gz, predikant bij de Gereformeerde Gem: ond: 't kruis te Leiden, dat hij met die gemeente zich had gesepareerd van de Geref. Kerke onder 't kruis in Nederland. Dit was die Leraar boven gemeld die op de vergadering zeker had moeten geschorst worden.

Doch om dit te ontgaan had hij die gemeente misleid en omgepraat om bij de aanhang van Ledeboer zich te verenigen. Zo ontging hij de Kerkelijke Decipliene, die toen niet aan hem konde uitgeoefend worden.

In de maand july geen vergadering gehouden. Daar was ook geen vlugge vooruitgang in het bouwen der Kerk, dewijl het werkvolk schaars was, en die er (werkten) waren traag en tot drinke genegen. Sometijds evenwel waren er 38 personen werkzaam. Doch het werk viel niet mede.

Oefenaar David Janse, opvolger van ds. P. van Dijke

Oefenaar Floris Braam van Middelburg overleed in maart 1872, toen hij nog maar net veertig jaar was. Ds. Van Dijke vroeg nu aan ouderling Janse diens plaats in te nemen en te gaan oefenen. Janse, die nog steeds boer was op De Eenzame aan de Westhovenseweg in Oostkapelle, had nu de leiding over de grote gemeente van Middelburg. Een zware opgave. En dat alles letterlijk Pro Deo. Voor God! Hij kreeg geen vast salaris en ook toen hij later buiten Middelburg ging preken, kreeg hij daarvoor alleen maar een reiskostenvergoeding.

Bij de Ledeboerianen waren in die tijd zo'n twintig gemeenten aangesloten, die verspreid waren over Zeeland, Holland, Overijssel en Drenthe. Ds. Van Dijke, de enige predikant van deze kerkformatie, kon de hulp van Janse goed gebruiken. En daar bleef het niet bij. In Goes kreeg hij hulp van de oefenaar Diedericus Wijting.

En in april 1877 vroeg de Middelburgse kerkenraad aan Jan Vader te Meliskerke om voorganger te worden in het kerkgebouw te Aagtekerke, dat in 1876 gebouwd was als

alternatief voor de afgebroken vergaderplaats Sint Jan ten Heere. Vader nam dat na veel strijd aan, wat voor Janse een verlichting van zijn werk betekende.

Beroepen tot predikant

Op 3 maart 1883 overleed ds. P. van Dijke, wat voor de Ledeboerianen een groot verlies betekende. De twintig gemeenten waren herderloos. De gemeenten kozen eerst Vader en daarna, op 20 juni 1883, Janse tot predikant. Zijn beroepsbrief luidde als volgt:

Aan den Eerwaarden David Janse,
Leerend Ouderling der Gereformeerde Gemeente te Middelburg.

Zeer waarde en geliefde Broeder, in ons gezalfd en verheerlijkt Hoofd, den dierbaren Verbondsmiddelaar Jezus Christus. Hij, die een overvloedige mate van Geest ontvangen heeft, opdat in Hem alle volheid wonen zoude, bevoie u steeds uit Zijne Algenoegzame volheid, opdat uwe gezalfde ziele, die alrede een groote mate heeft, nog overvloediger mag hebben. Amen.

Wij, ondergetekende kerkeraden, uit de verscheidene gecombineerde gemeenten, wij mogen niet ontkennen, of mochten eenparig en onder opzien tot den dierbaren Koning Zijner duurgekochte kerk een besluit nemen, om U Waarde Broeder tot onzen wettigen Herder en Leeraar te beroepen, en beroepen U Waarde Broeder onder opzien des Heeren in dezen als onzen Herder en Leeraar met de innerlijke zucht: Och, de Heere, die onze eeuwige verbeurdheid en verzondigdheid weet en kent, och, die mocht onze pogingen believen te zegenen en het Voorhangsel uwes harten believen te scheuren, opdat ons beroep ingang mochte vinden, en uw harte mocht believen te neigen en te bewerken door de invloedwerkende kracht van Zijnen Heiligen Geest, met vrijmoedigheid en bereidvaardigheid en gewilligheid, om deze onze, dat wij niet durven ontkennen, welgemeende en van den Heere afgebedene beroeping, te erkennen als van den Heere beroepen en verkoren te zijn tot dat gewichtige werk, waarin het u. Waarde Broeder, al zoo vele jaren gegund en gegeven is mogen worden, als Leerend Ouderling werkzaamte zijn in hope: Och, de Heere mocht ons en U believen te verwaardigen met een gunstig en door ons hartelijk begeerden uitslag, opdat wij als arme zondaren, die wij naar de mate fijner genade zijn en als een verbeurd genade geschenk konden en mochten getuigen: dit is van den Heere geschied en het is wonderlijk in onze oogen.

Hiermede, waarde Broeder! noemen wij ons de minste onder de duizenden in Juda. Heilwenschend uw liefhebbende Broeders als boven."

Daarna volgde ondertekening door alle gemeenten en door de scribe van de vergadering ouderling M. Poirot te Kockengen.

Na veel overdenking en beraad kwam Janse op 4 september tot volle overgave en nam hij het beroep aan.

Bevestiging

In december 1883 staat aangetekend: Den 16 December 1883 als Herder en Leeraar bevestigd te Middelburg, door den Weleerwaarden Heer A. O. Schaafsma Predikant te Enkhuizen met de woorden tot grondslag voormiddag Openbaring 10 vers 8-11.

De bevestiging des namiddags gevolgd door intrede, met voorafsprak uit Jeremia 20

vers 4a en den text uit Handelingen 11 vers 16-18

Zondag 16 december bevestigde ds. A.O. Schaafsma uit Enkhuizen Janse in de kerk van Middelburg tot herder en leraar van de achttien Ledeboeriaanse gemeenten. Deze bevestiging zorgde voor moeilijkheden in het kerkelijke verband. Oefenaar Wijting onttrok zich met zijn gemeente Goes en Jan Vader erkende de bevestiging tot predikant niet, omdat volgens hem ds. Schaafsma geen geordend predikant was.

Bijlage 4

Diverse brieven aan ds. P. van Dijke

Bruinisse den 21 February 1881.

Geachte Broeder in den Heere,

...

Daar ik Zondag den 20 dezer van u gehoord heb van de **Wed. Voorbeitel** uit een brief aan haar gezonden van vrouw Poirot als dat uwe op den 5 den dezer weder naar Middelburg was gekomen om te Leeren, dat gij toen met koorts naar bed moest zoo doet het mij de pen opvatten en u eens te schrijven...

Wij beleeven in deze dagen zulke bedroevende tijden en het is bijna zoo ver gekomen zoowel onder Leeraars en voorganger en Ouderlingen der Gemeente dat een iegelijk zegt of toont: ben ik mijn broeders hoeder. Zoodat het in al die omstandigheden het met de Kerke Gods het maar donker uitziet, want als God de Leeraars en voorgangers onbruikbaar maakt is maar een slecht teken voor een gemeente, en een bewijs dat God geen bemoeienissen met Zijn volk meer maakt.

Want dat versje uit Psalm 74 is bij ons en in onze gemeenten in deze dagen zeer toepasselijk: ach, wij zien geen tekenen meer voortaan.

Mocht dat bij ons maar eens een regte klagte voor God worden om den Almagtigen te pleiten op Zijn beloften en aanhoudend lastig te mogen vallen of Hij in deze donkere dagen nog eens op mogt staan en alzo eens bij ons mogt wonen als in de dagen van ouds en dat de Gods vreeze verder eens in den Lande mochte wonen.

Nu wat zullen wij zeggen, de zonde heeft het zoo ver gebracht, zoo dat wij leeraars, voorgangers Doop en Avondmaals Bedieningen moeten missen, en wien is het dien het wee doet over al de bedroevende zaken en wie weet hoelange.

Doet de groetenis aan uwe bekende en vreemde.

Zijt ook gegroet van mijn vrouw en huisgezin, **en van den schrijver J. van Popering(en).**

30 november 1880.

...

P. te K. was pas op reis geweest naar St. Philipsland, bij onze geliefde dominee, die, naar het lichaam in een zeer zwakke toestand verkeert. Het schijnt, zo schrijft hij ons, dat de Heere bezig is zijn aardse huis te slopen. Hij had veel met dominee gesproken over de Kerk des Heeren hier op aarde, over de vele gemeenten, waarover God hem als leraar gezet heeft, over het gemis en verlies, dat hen zou treffen, als hij kwam te sterven. Maar dominee zei: Och lieve laat u dat niet teveel neerdrukken. De Heere heeft het vóór mij zo kunnen doen, in Zijn Kerk of gemeente en ik twijfel niet, of Hij zal het ook ná mij goed, zeer goed kunnen stellen. Ja, zo sprak hij, het is nog veel beter om een leraar verlegen te zijn, dan er mee verlegen te zijn, en al is het, dat ik Zijn geringe dienstknecht, er niet meer zijn zal, het is niets. Immers de Grote Meester blijft Zelf met Zijn gemeente als het Verheerlijkte Hoofd, tot aan het einde der wereld, en de poorten der hel zullen dezelve niet overweldigen. Geen nood dus, zo was zijn laatste woord, hoewel ik weet, dat na mijn vertrek wolven zullen komen. Ja een drom van huurlingen en verleiders gereed staat om de schare te verleiden, en die de kudde niet zullen sparen, maar zich zullen trachten te mesten met de wol en het vet der schapen. Geen nood, Jezus blijft Dezelve tot in eeuwigheid en Die zal, zoals Luther

zei: Zijn Kerk in stand houden en behoeden, hoe de satan ook woedt. ...

De volgende elf brieffragmenten zijn afkomstig uit 'de schoenendoos van Janse, een verzameling onuitgegeven brieven aan en van oefenaar David Janse te Middelburg. Na de dood van Van Dijke werd Janse door de gezamenlijke gemeenten tot predikant beroepen. Het merendeel van deze brieffragmenten is afkomstig van ouderling H.A. Steenbergen te Zuidwolde. Omstreeks 1868 was Steenbergens gemeente ontstaan als een kleine vrije groep, door afscheiding van de Hervormde kerk. Schippers van deze samenkomsten legden in Amsterdam, maar ook in Zeeland, kontakten met de Ledeboerianen, en spoedig sloot men zich aan bij Van Dijke. Leider van de gemeente werd dus H.A. Steenbergen. Hij bezat uitgestrekte landerijen met verschillende boerderijen, die bewoond werden door pachters. Al deze pachters waren ook lid. Steenbergen overleed in 1912, zijn (tweede) echtgenote Jentje Schelhaas in 1968(1) Mij trof de eerbied van de vrome ouderling voor ds. Van Dijke.

Zuidwolde, den 15 January 1880.

Zeër Geachte Vriend en broeder,

... Des Heeren zegen, naar het in- en uitwendige, zij U en de Uwen toegewenscht, ook nu in het bijzonder bij de intrede van eenen nieuwen Jaarkring...

Hoe is het nog bij en met U. De begeerte is er al lang geweest, en heeft zich wel van deze en geen en doen hooren: hoe zou het nog met br. Jansen gaan. Waarom wij u door dezen, vriendelijk verzoeken ons spoedig terug te schrijven, en of u ook van den Dominé en Wijting nog iets gehoord hebt. Het blijft toch alles maar zoo laauw en flauw zitten, de vorst der duisternis zal er zijn voordeel uit trekken.

Och! mogt het mij, ja dat het ons zamen eens ter harte ga, terwijl die ongedoopte kinderen het bondsteeken niet kunnen ontvangen, in wat toestand wij verkeerden, en onze oogen den Leeraar niet mogen zien en hooren...

P.S. Wij hebben geen enkel woord gebruikt over uwe komst ten onzent, maar hopen zulks spoedig te doen, opdat wij vroeg in het voorjaar elkanders aangezigte mogen zien.

UW dw. vr. en br. H.A. Steenbergen.

Zuidwolde, den 11 juli 1881.

Zeër Geachte Vriend en broeder, de Heere zij met U en de Uwen.

... Echter was er wel teleurstelling te bemerken, dat ik geen bepaald bericht kon meedeelen van de komst van den Dominé, en ook dat er nog geen voortgang gemaakt word, met D. Wijting of Uw persoon, in het bevorderen en ordenen tot Herder en Leeraar. Och. mogt het den Grooten Herder Zijner Kudde behagen, nog eens in ontferminge op ons neer te zien, opdat er dienstknachten worden uigestooten in den grooten oogst, en dat ook onze oogen den Leeraar zien, van Goddelijke roeping en zending, is onze vurige wensch en bede!

Verder kom ik Ul. door deze vriendelijk en hartelijk bedanken, voor de aangename ontvangst en omgang met Ul. die enkele dagen. Het waren in mijne oogen als voorbij vliegende uren, zij zullen niet ligt uit mijn geheugen gewischt worden; ook de leering van den Dominé en der bediening van H. Avondmaal geeft mij nog steeds wel overdenking, alsmede het verhaal van vrouw Poirot uit al haar bekeering en bevin-ding. Ik moest er wel als veroordeelde en beschuldigde onder verkeerden, maar toch met een innerlijke begeerte de Heere mogt zich over mij ontfermen en het licht in de duisternis doen opgaan, opdat met een wagend geloof als Esther, de scepter van dien

Grooten Koning zij aangeraakt.

Het zal ons nu voorts aangenaam zijn, van U eerlang een brief te ontvangen hoe het nog met en bij Ul. is, wanneer den Dominé is vertrokken en ZEW zich ook nog eenigszints heeft uitgelaten over de reis naar Drenthe en Overijssel. Wat de oorzaak is van het stilzwijgen des Leeraars inzake D. Wijting en bij aldien de Dominé niet komt hoe dan te handelen? Het volk word bij ons verdrietig en zeer ongeduldig...

Uw dw. Vriend en broeder,

H.A. Steenbergen.

Zuidwolde 13 February 1882.

Zeer Geachte Vriend en Broeder.

..(..)-.

De gewezen oudl. G. Scholten en G. Ydel blijven zich van ons verwijderen, en gaan bij Ds. Nyhuis te Hoogeveen in de Groote Kerk op en hebben het daar naar hun zeggen zeer goed. Hoe zulks is te rijmen vooral met Ydel begrijp ik niet, want voor 3 à 4 maanden heeft hij de onhoudbaarheid van het Hervormd Genootschap sterk besproken, zoo dat het niet onduidelijk is, dat hij tot het vroeger uitgespogene zich nu wendt. Opmerkelijk is het echter dat er tot hiertoe van ons volkje nog geen enkele hem in zijn doen en weg volgt, maar nu nog des te meer gebondenheid bespeurd word.

G. Scholten heeft al een enkele keer geoefend, in afwisseling met een oud Oudl. van de Christelijk Geref. en een voorganger onder de vrienden der waarheid. Hij gaat bij Ds. Nyhuis ten Avondmaal en zegt nog lid bij ons te zijn, hoe zulks te verstaan is weet ik niet. Het zal ons aangenaam zijn uwe gedagten hierover eens te mogen vernemen.

Wij hebben den Dominé het doen van G. Ydel meêgedeeld, en ook de reden welke hij opgaf waarom hij zijn post neêrlei waren dat er bij ons geen teekenen meer gezien wierden en er ook geen leven onder het volk was, noch van nieuw bekeerden gehoord word ... en dat zulks van beide rijkelijk word vernomen te Kampen bij Fransen, alsook dat Ds. V. DIJKE door zijn oudl. had geschreven ten vorigen jaar, om ons maar te wenden tot **Fransen te Kampen of v.d. Velde te Rotterdam** ... en daar die raad bij ons algemeen glad afgeslagen wierdt, zoo kon Ydel dat maar niet goedkeuren vooral omdat ons hiertoe door den Dominé den weg was aangewezen, waarop nu onlangs door ZEW is geantwoord ... dat hij volstrekt niet met zijn Oudl. daar over gesproken had, om voor ons zulks te raden die dat dan ook trouwens niet heeft kunnen en mogen doen ... overigens wist ZEW geen anderen raad te geven als stille te wagten op het heil des Heeren...

In hope dat Gij te zamen deze letteren in welstand ontvangt en spoedig terug schrijft, Blijf ik als boven

H.A. Steenbergen.

Zuidwolde, 29 Maart 1882.

Zeer Geachte Vriend en Broeder.

Wij hebben uit uw berigt met opmerking gelezen, niet alleen de gebondenheid des volks, maar ook de gezegende vrucht van de toepassing der discipline aan die.

Echter zagen we met weemoed uit den Uwen, dat onzen ouden Eerw. Leeraar weer ziekelijk is. Wij hadden uit het schrijven van ZEW. hoop gekregen, den Dominé nog eens in ons midden te zien. Alweer teleurstelling, en indien we op onszelve zien dan is het niet te verwonderen dat de eene teleurstelling op den anderen volgt. Maar och mogten onze oogen in dezen eens zijn of worden gerigt op den oversten Leidsman, van Zijn, in zichzelf weerloos arm en ellendig volk, die toch gezegd heeft Ik zal u

geen wezen laten. Dat er onder ons nog eens arbeiders in den oogst mogten worden uitgestooten, is ons uitzien en begeeren.

Uw dw. vr. en br.

H.A. Steenbergen.

Zuidwolde, den 29 Juni 1882.

Zeer Geachte Vriend en Broeder.

Dat Gij den Dominé drie rustdagen in Ul. midden mogt hebben, is, om er jaloersch op te worden, daar bij ons, zoo als ge weet in ruim 5 Jaren geen Leeraar in ons midden is geweest, tot groot ergernis der wereld en spot der dwazen, en mogt het voor ons eens zijn en worden, smart en schuld om in ware boetvaardigheid voor den Koning der Kerke in te vallen; het mogte Hem behagen nog aan Zijn belofte te willen gedenken, ook ons een herder en Leeraar te zenden in Zijne goedgunstigheid.

Daar er nu tot hiertoe nog geen aanschrijven is gekomen over de te houden Algemeene Verg. zo verzoeken wij voor dezen spoedig weer terug te schrijven, hoe gij denkt dat het gaan zal met de Verg. en of de Dominé ook eenige geneigdheid had bij ZEW vertrek uit Middelburg, naar ons toe te komen.

Voorts de hartelijke groete ook van vrouw en kinderen, Kerkeraad en volkje aan U en de Uwen en het volkje.

Uw dw. vr. en br.

H.A. Steenbergen.

Bijlage 5

Weduwe Voorbeijtel in Bruinisse

In de levensbeschrijving van Pieter van Dijke wordt beschreven hoe hij op het onverwacht bij weduwe V. terecht kwam.

Weduwe Voorbeijtel was weduwe geworden op 4 december 1848. Van Popering schreef na het overlijden van Van Dijke in 1883, dat weduwe Voorbeijtel 34 jaar kennis had aan de dominee.

Er was in die tijd een groepje die zich hadden afgeschieden van de Hervormde Kerk. L.C.G. Ledeboer uit Benthuisen ging regelmatig in deze kleine gemeente van Bruinisse voor.

Nadat Ledeboer Pieter van Dijke in maart 1851 als leraar te Sint-Philipsland bevestigd had, zou deze bijna onafscheidelijk ook aan Bruinisse verbonden worden. Ook omdat Bruinisse voor hem dichtbij was kwam hij dikwijls naar de sterk groeiende gemeente.

Na korte tijd konden ze niet meer in de grote kamer van weduwe Voorbeijtel. Maar ze wist er wel raad op, want tussen de Oudestraat en de Kerkstraat had ze nog drie kleine huisjes, die ze liet verbouwen, om dit als kerkgebouw in te richten.

De kerkenraad kon vóór de aanvang van de diensten, van haar woning gebruik maken. Ze dachten toen niet aan een mooie kerk van alle gemakken voorzien, het was hun om de levende verkondiging van Gods Woord te doen. Bovendien kwam de Heere getuigenis te geven door 'grote zondaars' in het hart te grijpen.

Eens zou ds. Van Dijke weer een zondag komen. Hij logeerde op het bekende adres bij de weduwe. Het gebouwtje was die zondagmorgen vol, terwijl de leraar al enkele uren in de woning zat te zuchten.

De voorlezer was geweest om te vragen welk hoofdstuk er gelezen moest worden, maar hij was weer teruggegaan omdat Van Dijke het volstrekt niet wist.

Toen liet eindelijk hoog tijd was zei zijn gastvrouw: "Dominee, u moet weg, ze zijn al aan het zingen."

Van Dijke zei: "Ik kan niet, ik kan niet; zeg maar dat ik niet kan komen."

Maar de vrouw zei: "Och dominee, ik zou toch maar gaan, want er is zoveel volk dat op u wacht. De Heere zal u wel wele helpen, zoals Hij al zo dikwijls gedaan heeft."

Nadat hij nogmaals probeerde door het gebed enige opening te krijgen, veranderde er niets. Toch besloot hij naar de kerk te gaan.

Toen hij de kerkdeur opendeed, kwam er met kracht in zijn hart: "Ik gedenk heden aan mijn zonden" (Genesis 41 vers 9b).

Nu wist hij ook zijn tekst en nadat hij nog eenmaal aan de voet van de preekstoel enkele verzuchtingen deed, werd hij door de Geest verlicht om over die woorden te spreken. Heeft hij ooit de hulp des Heeren mogen ondervinden, dan was het wel deze morgen. Zó helder, zó indringend en met een bewogen hart mocht hij spreken dat het in ieder geval voor één grote zondares gebruikt werd als een middel tot haar bekering.

Het contact met Janna Voorbeijtel-Zeijler is altijd goed gebleven. Er kwam ook een correspondentie vanuit St. Philipsland naar Bruinisse op gang, die bijna dertig jaar duurde. Hieronder volgen enkele brieven.

Sint-Philipsland, 18 juli 1854

Zeer geachte vriendin,

Genade en vrede zij u!

Ik ben door 's Heeren goedheid heel wat van mijn ziekte hersteld. Indien ik zo zonder

bijzondere toevallen mocht blijven voortgaan te herstellen, denk ik zo de Heere wil en wij leven, a.s. zondag Gods Woord alhier weer te verkondigen. Mijn gedachte is alzo, maar zij komen niet altijd overeen met des Heeren gedachten. Daar alleen zou ik wel een geheel boek vol van kunnen schrijven. Maar Gods wegen zijn geheel wijs en goed.

De Heere was me bij ogenblikken en stonden zeer goed. Had ik moeten sterven, ik mocht geloven dat het land der ruste mijn land geweest zou zijn, waar ik zou aangeland hebben en dat Hij mij de heerlijke erfenis zou hebben laten beërven. Mijn erfenis zou dan zeker zijn, zoals gij dat kunt zien in Deuteronomium 12 vers 9 en 10, waar wij lezen: "Want gij zijt tot nu toe niet gekomen in de rust en in de erfenis die de HEERE, uw God u geven zal. Maar gij zult over de Jordaan gaan en wonen in het land, dat de Heere uw God zal doen erven." Dat was de tekst die God mij gaf.

Ik mocht ondervinden dat Christus in mij leefde, zoals wij dat lezen in Galaten 2 vers 20: Ik ben met Christus gekruist; en ik leef, doch niet meer ik, maar Christus leeft in mij; en hetgeen ik nu in het vlees leef, dat leef ik door het geloof des Zoons Gods, Die mij liefgehad heeft, en Zichzelven voor mij overgegeven heeft."

O, geliefde! velen leven door de middelen in Christus, maar daar kan zeer goed bedrog in zijn. Maar Christus door de middelen en zonder de middelen in ons leven, dat is een onbedrieglijk werk. Zie ik op deze twee zaken, daar moet ik tegenwoordig bij stil staan, hoeveel mensen enkel maar door de middelen in Christus menen te leven, die evenwel verloren zullen gaan. En hoe weinigen er zijn waar Christus Jezus Zelf in leeft, die toch alleen maar zullen behouden worden. "Ik ben der wereld gestorven" zei Paulus, "en de wereld is mij gestorven!"

Ziet, in zulke zielen leeft Christus. Als ik daar eens in het openbaar uit kon leren, zou ik dit met de hulp des Heeren veel verder kunnen uitbreiden, maar nu moet ik even wel eindigen.

De Heere zij u en de uwen genadig. Mijn hartelijke groeten in den Heere, ook aan al de vrienden en vriendinnen. Met blijdschap en droefenis denk ik nog wel eens aan de zegeningen die de Heere ons wel te genieten heeft gegeven. Maar ach, de wereld!

Nogmaals mijn hartelijke groeten,

Uw dienaar,

Pieter van Dijke

Sint-Philipsland, 11 augustus 185?

Zeer geachte zuster in den Heere,

Genade en vrede zij u en de uwen!

Daar ik gehoord heb, dat gij ziek zijt naar het lichaam en naar de mensen zeggen een gevaarlijke ziekte hebt, zo ben ik zeer begerig om te weten hoe het met uw zielestaat is. Ik heb u zo dikwijls van Jezus horen spreken. Maar hoe staat het nu tussen u en de Heere? Ik heb u ook zo dikwijls van gestalten horen spreken, maar hoe staat het nu met uw ziele staat voor de eeuwigheid? Weet gij nu al of Jezus een gestalte binnen in u heeft? Ik heb u ook zo menigmaal bekommerd horen spreken over de toestand van Gods kerk. Wellicht doet gij dit nog wel op dit ogenblik.

Maar kunt gij nu ook merken dat Jezus bekommerd over u is, om u in deze verlegenheid te helpen? Gij zijt altijd met al wat God u gegeven heeft ten dienste geweest van Sion, maar is Jezus nu ook met Zijn genadegoederen u ten dienste? Gij hebt menigmaal verhooring van de gebeden van deze of gene zaak ontvangen, maar verhoort de Heere u nu ook tot uw zaligheid? Gij zijt menigmaal anderen tot een hand en een voet geweest, maar is de Heere u nu ook tot een hand en voet in deze uw verlegenheid?

Al deze vragen doe ik aan u en ook aan mijzelf. In zulke benauwde gelegenheden helpen geen menselijke toespraken meer, maar dan zal de Heere Zelf van vrede tot uw ziel moeten spreken, anders is het voor eeuwig verloren. Veel beloften kan men hebben en de Beloofde missen.

En waar dan heen? De vrijspraak in de vierschaar Gods zal men moeten hebben om met God bevredigd te worden. Ik denk menigmaal aan u, en wens u van ganser harte genade toe, om, als het Zijn wil is, welgetroost te sterven.

Mijn verlangen is, dat ik, indien het mogelijk is, enig antwoord op mijn vragen mocht ontvangen. Zo getrouw als ik altijd met uw ziel gehandeld heb, hoop ik nog steeds met u te blijven handelen, opdat gij toch vooral niet bedrogen uit komt. Want mocht het nu nog niet goed met u zijn, het is nu nog tijd om tot God te roepen. Velen zijn er die in deze donkere dagen doorvloeien.

Doch mijn geachte vriendin, daar zullen er zo weinig zalig worden. Want het is niet uit de wil des mans, noch uit den bloede, waaruit wij vele mensen in schijn zien zalig worden. Maar alleen die uit God geboren zijn, zullen in Gods Koninkrijk ingaan.

Wat de kerk Gods aangaat bij u, dat zal op Gods tijd wel goed uitkomen. Als de Heere eens getoond heeft, dat Hij geen mensen nodig heeft, noch mensenijver, noch hoogmoed, noch gaven, dan zal de Heere de vervallen hut Davids weer wel eens oprichten. Geef het daarom toch aan God over. Mijn gebed is te allen tijde voor Gods zaak en kerk.

Ik mag met zekerheid geloven, dat ik in 's Heeren Naam te Bruinisse gesproken heb en dat de Heere het wel verder vervullen zal. Maar o, ongelukkig Bruinisse dan, voor de vijanden des Heeren! Wees te allen tijde toch maar bedachtzaam, wat de Heere van alles wat ik gesproken heb al vervuld heeft, of nog verder vervult, dan kunt gij er nog wat uit trekken. Zij (n.l. de vijanden) hebben zeker gedacht, dat ze met geen God te doen hadden, die oprechtheid bemint. De Heere bemint de oprechtheid, al is zij nog zo klein. Hij vernedert de hoogmoedigen en verhoogt de nederigen van geest.

Aanstaande zondag hoop ik, zo de Heere wil en wij leven, te St. Annaland Gods Woord te verkondigen.

Nu, mijn zeer geachte vriendin, mijn hartelijke wens en bede is dat de Heere u genadig moge wezen met de uwen. Kan ik soms ergens van dienst zijn, gij kunt over mij beschikken. De eerste gelegenheid de beste, hoop ik u te komen bezoeken.

Mijn hartelijke groeten ook van de mijnen aan de uwen.

De Heere Jezus zij met u allen. Amen!

Uw dienaar

Pieter van Dijke

Sint-Philipsland 13 mei 1875

Geachte vriendin en zuster in de Heere,

Alle heil en zegen zij u om Christus wil!

Wij mogen allen nog welvarend zijn, uitgenomen ik ben een weinig ongemakkelijk aan de borst. Ik heb medicijnen, in de hoop dat de Heere het zegenen zal, alleen uit genade.

Met dezen wil ik u laten weten dat wij, zo de Heere wil en wij leven, op woensdag 26 mei, vergadering wensende te houden in Bruinisse. Ik laat u nu dit reeds weten, opdat gij daar een weinig op rekenen zult. De kerkenraad zal ook bericht van mij ontvangen.

Ik ben vorige week, Hemelvaartsdag, in mijn verwachting teleurgesteld. Ik had u zeker met een boot vol vrienden op Stavenisse verwacht om Gods Woord door mij te horen preken. Zou dat nu niet zondig zijn om zo weinig moeite te willen doen, om van de dingen van Gods Koninkrijk te horen preken? Wat zijn toch alle sterfelijke dingen

tegenover dit, dat eeuwige, dat hemelse, voor onze sterfelijke zielen.

Huis, erf en goed vliegen voor ons aangezicht weg. Nog een stapje en dan zijn wij in de eeuwigheid.

Ach mijn lieve vriendin, gewen u aan de Heere en heb vrede. Verlustig u in de Heere, zo zal Hij u geven de begeerten uws harten en laat varen de lust in en naar de wereld.

Ach, dat grote en machtige Wezen en wij, die nietige stofjes, zullen wij dat hier op aarde niet boven alles vrezen en liefhebben. Reken erop dat onze Bruidegom, de Heere Jezus, ons ook toeroept: "Keert weder o Sulamith! tot in de binnenkamer," zoals we dit lezen in het Hooglied van Salomo 6 vers 13. Vroeger was ze geweest als in Hooglied 1 vers 4. Daar was zij nu uit geweken en moest weer bekeerd worden van haar zonden en dwaasheden. Maar toch nog maar aan de deur van de binnenkameren van de Bruidegom en Hij wilde haar binnen hebben. Nu zult u wel gevoelen waar uw plaats is. Ik weet mijn plaats goed.

Vriend De Waal heeft tijd genoeg en in overvloed schepen of boten ook en nog niet eens dat eindje naar Stavenisse komen varen. Niet voor mij, maar let wel, maar voor uw zieleheil en nut voor de eeuwigheid.

Mijn hartelijke groetenis in de Heere, ook aan de uwen, de kerkenraad en vriend De Waal en al de anderen.

Uw dw. dienaar in den Heere,

P van Dijke"

In een andere brief schrijft hij:

"(...) Toen ik van Bruinisse ben afgegaan, had ik wonderlijke voorkomingen, maar ik kon ze niet zeggen want ik had er geen geloof genoeg bij om het eens met vrijmoedigheid te kunnen verklaren. Ik denk bij ogenblikken nog al eens met blijdschap aan het gebeurde bij u. Zou het wel recht opgemerkt geworden zijn, hoe nabij de Heere bij ons is geweest? O, de Heere is zo goed geweest! Och dat gij het toch niet vergeet want er kunnen dagen komen dat gij het zult zoeken, maar niet vinden.

Wat ik u bidden mag, houdt toch veel gemeenschap met elkaar en spreek veel met elkaar van de dingen van Gods koninkrijk. Zet de wereld maar wat aan de buitenzijde van uw hart, want die gaat steeds alle dag voorbij (...)." "

Ouderling J. van Poperingen

Op de Algemene vergadering van 3 juni 1874 waren als afgevaardigden van Bruinisse aanwezig ouderling J. van Popering en als diaken J. Ockerse. De eerst genoemde was voordien enkele jaren diaken geweest.

In 1881 schreef ouderling D. van Popering het volgend briefje naar oefenaar David Janse.

Bruinisse, 21 februari 1881

Geachte broeder in den Heere,

(...) Ik geloof dat het in al de omstandigheden, met Gods kerk er maar donker uitziet, want als God de leraars en voorgangers onbruikbaar maakt, is dit een slecht teken voor een gemeente en een bewijs dat God geen bemoeienissen met Zijn volk meer heeft. Want het versje uit Psalm 74 is bij ons in de gemeente zo toepasselijk: Ach, wij zien geen tekenen meer voortaan.

(..-)

De zonden hebben het veroorzaakt dat we leraars, voorgangers, doop- en avondmaalsbedieningen moeten missen. En wie is het die het leed doet over al die

bedroevende zaken. De Heere is om ons niet verlegen, maar mochten wij meer zielsverlegen om God zijn. (...)

Gelukkig die in Christus geborgen is, want ons leven is maar teer en zwak. Daar hebben we nu weer duidelijke blijken van in ons midden.

Schipper Roukema is dinsdag bij ons vertrokken naar Oud-Vossemeer. Zijn vrouw was niet helemaal in orde toen ze daar kwamen. Nadat ze donderdags nog aardappels geschild had is ze nadien in een coma gekomen en is niet meer bijgekomen. Vrijdagnacht is ze overleden en zal nu morgen begraven worden. Zo zijn we nergens veilig voor de dood.

Bij **weduwe Voorbeijtel** is het ook droevig gesteld met haar dochter Cornelia. Dat gaat tegenwoordig niet al te best, want ze is op z'n best niet anders als een fakkel.

Zo zien we dat de Heere regeert. Verder gaat het met het volkje nogal wel, alhoewel er nogal mankerende zijn en velen zwaar verkoud en we al de kwalen en ellenden niet kunnen noemen die in het menselijke leven zijn. In mijn huisgezin gaat het nogal, maar moeder is altijd het zelfde zwakke mens. Met de kerkeraad gaat het ook nog goed, maar ik kan geen groeten overbrengen, daar ze van mijn schrijven niet weten.

De groeten aan de bekenden en ook weer aan D. Dobbelaar. Wees ook gegroet van mijn vrouw en huisgezin en van de schrijver:

D. van Popering

In die jaren was de gemeente uitgegroeid tot zo'n zeshonderd leden en doopleden."

Later, in een brief van 3 november 1886 schreef ds. A.O Schaafsma aan ds. D. Janse:

"Van Van Popering is te melden dat hij van de berg Sinai gebracht is naar Golgotha, Sinai is een harde berg en baart zonen die van hun zwaard leven." "

Dit kan echter ook betrekking hebben op Jac. van Popering.

Jac. van Popering

Deze was geboren op 18 september 1839 en huwde in 1861 met Johanna van Zetten. Ze kregen drie kinderen, die allen op jeugdige leeftijd gestorven zijn. Zijn vrouw stierf in 1879, op nog jonge leeftijd. Daarna is hij weer hertrouwd en er zijn ook nog enkele kinderen geboren.

In 1885 werd Jac. van Popering voor diaken gekozen. Op de Provinciale vergadering van 25 februari 1885 wordt onder art. 4 over moeilijkheden in Bruinisse geschreven. Er was een diaken gekozen, maar zijn vader was reeds voorzitter van de kerkenraad. Er werd echter op die vergadering besloten: "Zulks niet tegen Gods Woord te zijn en daarom ook te mogen dienen."

In 1886 was Jac. van Popering voor het eerst op een Algemene vergadering aanwezig. Het daarop volgende jaar schreef hij een verzoek naar de Algemene vergadering op 8 juni.

In 1896 is hij ouderling geworden. Waarschijnlijk is dit na het overlijden van zijn vader geweest. Hij was ook regelmatig scriba van deze vergaderingen."

Het vragenboekje van J. Borstius heeft hij opnieuw uitgegeven.

Mogelijk heeft hij het boek 'Het veelbewogen leven' van ds. Pieter van Dijke ook geschreven. Het gedicht in dit boek, na Van Dijke's overlijden is ook van Van Popering."

Met betrekking tot 'de vereniging van 1907', was hij op de eerste vergadering te Rotterdam aanwezig.' Hij is overleden op 13 september 1915.

ARTIKELEN TOEGEVOEGD UIT OUDE PADEN E.D.

Bijlage 6

Het graf van ds. Pieter van Dijke

Gepubliceerd op: Oude Paden 1 december 2000, J. Kempeneers

Waardevol monument zorgvuldig gerestaureerd

Het graf van een bekende predikant, vooral als deze landelijk bekendheid genoot, wordt nogal eens bezocht. Zo is dat ook te Sint-Philipsland met het graf van Pieter van Dijke. Trouwens van alle predikanten die deze gemeente gediend hebben. Op de oude begraafplaats aan de Oostdijk werd het lichaam van ds. Van Dijke op 8 maart 1883 ter aarde besteld, dat wil zeggen, in zijn grafkelder neergezet. In zijn leven had hij wel eens laten blijken dat hij verlangde in een gemetseld graf begraven te worden. Door twaalf ouderlingen, bijgestaan door twaalf ingezetenen, werd de kist met zijn stoffelijk overschot vanuit zijn woning in de Voorstraat, thans nr. 38, naar de begraafplaats gedragen, waar lerend ouderling David Janse uit Middelburg, "in een kernachtige rede de overledene herdacht in zijn werkzaam leven tot bevordering van het goede en een woord van troost sprak tot de familie en zijn vrienden".

De dragers werden gevolgd door 52 familieleden en vele vrienden. Nu, 117 jaar later, wordt zijn graf nog regelmatig bezocht door volgelingen en bewonderaars uit binnen- en buitenland. Zeer onlangs werd het gerestaureerd en voor het nageslacht bewaard. Rond 1840 telde het dorp Sint-Philipsland 650 inwoners.

Juist in die tijd kreeg Pieter van Dijke, de oefenende landbouwer van de boerderij "Bouwlust" steeds meer aanhang. Zelfs zodanig dat hij zijn boerderij, die ruim 68 hectare groot was, in 1845 verkocht aan zijn broer Abraham.

Pieter had de hofstede in 1831 geërfd van Adriana van Oeveren, de weduwe van zijn oom Pieter van Dijke. Het gezin van Pieter van Dijke, de oefenaar van de "afgescheidenen", verhuisde toen naar de Voorstraat en Van Dijke preekte in plaats van op zijn boerderij, nu in de schuur achter zijn huis. Zowel van het gemeentebestuur als van het bestuur van de Hervormde gemeente werd alles in het werk gesteld om het steeds maar groeiende gezelschap, dat al meer dan honderd luisteraars telde, de pas af te snijden. Een verstoorder werd geraakt.

Om kort te zijn, de hervormde predikant ds. A.F. Gerlach had met een aantal dorpsgenoten een plan beraamd om bij Van Dijke met zijn volgelingen een kerkdienst te verstoren. Het is bijna niet te geloven, nog minder te vatten, maar de predikant, wiens pastorie slechts vier huizen van de woning van Pieter van Dijke vandaan stond, ging met een aantal mensen van zijn gemeente naar de kerkschuur waar ze stenen tegen de planken wierpen. Bovendien stelde de predikant zich bij de kerkschuur op met viool en strijkstok om zijn volgelingen bij het zingen van straatliedjes te begeleiden. Hij probeerde Van Dijke van de wijs te brengen en dat lukte hem in zoverre, dat deze tot verpozing het laatste vers van Psalm 31 liet zingen:

*Hebt God lief gij Zijn uitverkoren,
Die den vromen behoedt,
En de wreeden verdoet,
Zijt kloek, geeft den moed niet verloren.
Want God wil die aanschouwen.*

Die op Hem vast betrouwen.

Na het zingen verootmoedigde Van Dijke zich in een treffend gebed. De verstoorders ontblootten toen zelfs hun hoofden en luisterden naar het gebed dat Van Dijke uitsprak. Voor één van de herrieschoppers was dit optreden zodanig, dat bij het nooit meer vergeten zou. Terwijl Van Dijke zijn hart voor de Heere uitstortte, werd de verstoorder in zijn hart geraakt. Wat ds. Gerlach ten kwade gedacht had, had God ten goede gedacht.

Diepe wegen

Het optreden van de hervormde predikant leek aanvankelijk succes te hebben. Voor het houden van de verboden bijeenkomsten kreeg Van Dijke hoge geldboeten en een maandenlange gevangenisstraf, die hij moest uitzitten te Zierikzee. Diep waren de wegen die hij moest bewandelen, en knellend de banden die hem omvingen, totdat Pieter van Dijke op 23 maart 1851 door ds. L.G.C. Ledeboer tot predikant werd bevestigd.

Een predikant die honderd jaar later zijn voetsporen volgde en zijn kansel menigmaal beklom, ds. M.A. Mieras, sprak over deze banden: "Het heeft Gode behaagd om hem uit het midden zijner banden te verlossen en te redden, omdat des te heerlijker Gods werken daarin zouden geopenbaard worden. Want al de handen, al de strijd van de ganse Kerk, is niet dat God ze zo graag in de banden heeft en omdat Hij ze zo graag in de bestrijdingen heeft en in de benauwdheid heeft, verre van dat. Maar, mijn geliefden, het is alleen omdat daaruit des te heerlijker de daden, de werken, de wonderen des Allerhoogsten Gods uit zouden worden geopenbaard. Daarom lees ik uitdrukkelijk: "Vele zijn de tegenspoeden des rechtvaardigen, doch uit alle deze redt hen de Heere."

Het bijna vervallen graf

Het is nu 117 jaar later. In de eerste week van juli wilden we het graf van ds. Van Dijke een onderhoudsbeurt geven. Het opschrift kreeg een verfbeurt, maar al snel werd duidelijk dat er met het graf meer aan de hand was. Terwijl we op de zerk, die bijna twee bij drie meter groot is, de letters met een penseel bewerkten, zagen we dat het aantal scheurtjes in de circa 2000 kilo zware steen was toegenomen. Bovendien was er op één hoek een grotere scheur ontstaan. Er zat werking in, dat was aan het hoogteverschil te zien. We spraken met elkaar over het hekwerk langs het graf. Zou het niet verstandig zijn om dat te laten restaureren?

Dat werd nog dezelfde middag met kerkmeester G. C. Noorthoek van de plaatselijke Oud Gereformeerde Gemeente besproken. Hij gaf direct zijn toestemming en medewerking, want nadat de graven van ds. Laurus Boone en zijn vrouw Pieternelia Rozendaal grondig waren gerenoveerd, bestond er reeds een plan om ook het graf van ds. Pieter van Dijke een onderhoudsbeurt te geven.

Van de zijde van de kerkmeesters was er dus direct alle medewerking om graf en hekwerk te restaureren en te behandelen. Meteen waren enkele vakmensen bereid om het hek te repareren, terwijl een plaatselijke ondernemer zijn werkplaats beschikbaar stelde. Alles leek voorspoedig te verlopen en er werd besloten om de week daarop verder te gaan.

Het hekwerk met de sierlijke zilverkleurige kopjes was beschadigd en erg aangetast als gevolg van roest, maar daar was ook de inwerking van het zoute water tijdens de Watersnoodramp op 1 februari 1953, die ook op de begraafplaats zijn verwoestende sporen achterliet, schuldig aan. Toen we het hekwerk verwijderden, volgde er een

tegenvaller. Het fundament dat langs de kelder voor het hek was aangebracht, was tot dertig centimeter onder het maaiveld doorwoekerd met wortels en klei. De steentjes waren verpulverd en door bodeminsecten met klei vermengd. Het aangetaste deel van de fundering werd afgevoerd. Zodra het opgeruimd was kwamen de muren van de grafkelder bloot, waarin het stoffelijk overschot van deze predikant nu al zo lang geleden was neergezet. Drie zware ijzeren strippen, die aan de zijkanten omhoog waren gesmeed, ondersteunden de loodzware zerk. Toen het fundament rond de kelder weg was, bleek dat er nog meer aan de hand was.

Schijn bedriegt.

Door pleisteren en voegen was het graf er netjes blijven uitzien, maar daaronder had de tand van de tijd steeds verder geknaagd. Ook het bovenste deel van de grafkelder was ernstig aangetast. Omdat de zerk rondom nog op een compacte massa rustte en deze aan de zijkanten nu en dan was ondervoegd, is deze op zijn plaats gebleven. De ijzeren steunen echter waren doorgeroest, de steen was getekend met haarscheuren, maar ook grotere.

Toen we dit alles aanschouwden, was het voor ons een wonder dat de loodzware zerk, die sinds 1883 de grafkelder afdekt, was kunnen blijven liggen. Op het eerste gezicht was de steen goed, maar onder het strijklaagje had de tand des tijds zijn verwoestende werk gedaan.

Met de betreffende ambtenaar van de gemeente Tholen werd deze situatie besproken en nadat hem was gezegd dat het graf met de meeste zorg hersteld zou worden, kregen we toestemming om het werk uit te voeren. Meteen werd de steen op meerdere plaatsen ondersteund, zodat deze niet verder kon zakken. Op de plaatsen waar eerder de ijzeren steunen zaten werden betonnen lateien aangebracht, zodat het aangetaste deel van de kelder kon worden verwijderd.

Terwijl we hiermee bezig waren zagen we tot onze verwondering dat de eikenhouten kist in de kelder stond zoals deze er op 8 maart 1883 was neergezet. Een laagje slijk bedekte het dakvormige deksel. Zoals dat na de rampnacht van 1953 in alle gebouwen was binnen gekomen, zo was dat ook in dit graf doorgedrongen. Toen we aan weerszijden de verpulverde stenen hadden verwijderd, tot ongeveer 30 centimeter onder de zerk, viel het zonlicht in het graf. Met verwondering zagen we het aan. "Zij zullen rusten op hun slaapsteden, een iegelijk die in zijn oprechtheid gewandeld heeft".

Twaalf ouderlingen

We werden geconfronteerd met iets wat we wisten. In 1884 was het al beschreven, wie heeft het niet gelezen en herlezen? Deze woorden: "Gedragen door twaalf ouderlingen, bijgestaan door twaalf dorpsgenoten".

Onze gedachten vermenigvuldigden zich toen we de twaalf beweegbare handgrepen door de smalle openingen aanschouwden. Haast niet te geloven dat de kist na zoveel jaren nog in deze staat verkeerde. In het deksel waren enkele scheurtjes zichtbaar, maar overigens was de kist in goede staat. De massieve eikenhouten delen waren meestal op de boerderijen aanwezig om, indien dat nodig was, een doodskist te maken. Op de dag van het sterven werd de dode door de timmerman gemeten en aan de hand daarvan werd de kist in zijn werkplaats gemaakt. De kist van Pieter van Dijke, 2, 25 meter lang, 90 cm. breed en 73 cm. hoog, werd gemaakt van drie centimeter dikke eikenhouten planken. Aan weerszijden en aan de einden werden de handgrepen aangebracht, twaalf in getal. Precies zoals het beschreven staat: "Het lijk werd door 12 ouderlingen van bovenstaande gemeente(n), bijgestaan door 12

ingezetenen, grafwaarts gedragen".

Twee en vijftig familieleden en vele vrienden volgden hem naar zijn graf, waar ds. David Janse de schare "kernachtig" toesprak. Zijn graf is groot van afmetingen en dat moest ook wel als we de grootte van zijn kist in aanmerking nemen. Dat zal niet de wens van hemzelf zijn geweest, maar zijn kinderen en zijn familie zullen dat hebben gewild. Wellicht rijst de vraag: Hoe hebben ze de kist uit zijn woning gehaald?

Dat gebeurde op een heel eenvoudige manier. Alle doden werden toen thuis opgebaard en de draai van de kamer naar de gang kon niet worden gemaakt. Op de dag van begraven werd het schuifraam door de timmerman gedemonteerd en zodoende kon de kist aan de straatzijde vanuit de kamer naar buiten worden doorgegeven. Meestal was het dragen van de dode 'burenplicht'.

Groot was de voldoening

Maar terug naar het graf. Meerdere vrijwilligers waren beschikbaar om te helpen bij het herstellen van het graf. Het bovenste deel werd nieuw opgemetseld en daaromheen is een nieuwe fundering van gewapend beton gestort, waarop het geheel herstelde hekwerk weer is bevestigd. De kosten van materiaal zijn betaald door de Oud Gereformeerde Gemeente, waarvan ds. Pieter van Dijke predikant was. Toen er werd begonnen met de onderhoudsbeurt was dit alles niet te voorzien. Gelukkig werd het hek verwijderd, zodat de mankementen aan het licht kwamen, anders was het weer bij verf- en pleisterwerk gebleven. De voldoening was des te groter toen de restauratie van het graf van deze oude dienstknecht in originele staat was voltooid.

Toen deze begraafplaats in 1871 in gebruik werd genomen, was deze door met schelpen verharde paden in vieren gedeeld, het zuidwestelijke deel werd gereserveerd voor koopgraven, het zogenaamde vak I. Hierop werden familieleden van de meer gegoede stand bij elkaar begraven. Zo is dat ook bij het graf van Pieter van Dijke. Rondom het graf werd een aanzienlijke ruimte gereserveerd waar zijn familieleden konden worden bijgezet.

Aan zijn rechterhand werd op 21 maart 1893 zijn tweede echtgenote Janna Willemina Maria Meijer begraven. Ook vinden we daar de graven van zijn zoons Johannes, Pieter, Kornelis Machiel en zijn aangetrouwde kinderen Adriana van Dijke (dochter van zijn broer Abraham) en Johanna Cornelia van Dalen. Verder vindt men hier nog de graven van enkele kleinkinderen van de predikant.

Aan zijn linkerzijde werd zijn broer Abraham op 16 maart 1897 bijgezet. De tekst op zijn graf meldt "Ouderling en medestichter van de Gereformeerde Gemeente". Naast hem is zijn nageslacht op twee rijen begraven. Op de eerste rij de mannen en daarachter de vrouwen. Aan deze graven zijn ook meerdere mankementen, maar slechts een enkele is in verval. Bovendien is er van deze familiegraven nog niet één graf geruimd en gebleken is dat de schijnbaar vergane opschriften bij het reinigen met water onder hoge druk weer duidelijk leesbaar worden. De graven van de predikanten, die de Oud Gereformeerde Gemeente te Sint-Philipsland gediend hebben en er ook begraven liggen, te weten: ds. P van Dijke, ds. L. Boone, ds. D. van Leeuwen en ds. L. Gebraad, liggen er weer verzorgd en goed onderhouden bij. Ook dat van hun echtgenotes.

Naast ds. Boone en zijn vrouw, ligt de hervormde predikant ds. Peter Cornelis van Doorn. Hij overleed te Sint-Philipsland op 1 juli 1930 en was sinds 14 december 1924 aan deze gemeente verbonden. Zijn opvolger, ds. Jan Willem Verschoor, gekomen van Poortvliet op 7 augustus 1932, overleed in deze gemeente op 25 september 1941. Ook deze graven krijgen een onderhoudsbeurt, wat reeds met de kerkenraad van de hervormde gemeente is besproken.

Samen waken!

Het lijkt mij dat deze begraafplaats te Sint-Philipsland een van de weinige plattelandsbegraafplaatsen is waar nog zulke oude graven te vinden zijn. Misschien liggen ook uw voorouders hier of op een andere plaats. Ga er dan beslist eens heen en probeer het te bewaren voor de ondergang. Dat geldt ook voor jongere graven. Een vervallen graf staat immers op de nominatie om geruimd te worden. Dat is al met meerdere gedenktekens gebeurd, maar laat ons waken dat de grafmonumenten van ons voorgeslacht, die er nog staan, bewaard blijven! Men betaalt bij plaatsing van een grafmonument bij de meeste gemeenten een afkoopsom voor het onderhoud rond het graf, maar niet voor de staat van het graf. Daarom, een graf dat niet wordt onderhouden raakt spoedig in verval!

Veel herinneringen zijn er te Sint-Philipsland aan ds. Pieter van Dijke. Toen Pieter zijn boerderij "Bouwlust" in 1845 verkocht aan zijn broer Abraham hield hij een kavel aan zichzelf. Nog steeds wordt deze kavel het bij de ouderen welbekende "Domineesblokje" genoemd.

Tevens aan God gewijd

Grenzend aan de graven van de familie Van Dijke liggen de gedenktekens van de landbouwersfamilie Mol. Schuin achter ds. Pieter van Dijke, op de derde rij, is het graf van Abraham Mol (1802-1879), een broer van de eerste vrouw van ds. Pieter van Dijke. Hij werd op 30 april 1879 in het familiegraf begraven.

Op zijn liggende grafzerk kwam na het wegsnijden van takken en een grondige reiniging deze tekst bloot: Gewijd aan de nagedachtenis van Abraham Mol - Geboren 5 november 1802 - overleden 26 april 1831. Trouw aan Koningen Vaderland 1831.

Daaronder is een onderscheidingsteken in de steen gebouwen. Uit nader onderzoek bleek dat Abraham had deelgenomen aan de "Tiendaagse Veldtocht" in 1831. De militairen die aan de veldtocht hadden deelgenomen waren gerechtigd het Metalen Kruis te dragen. Het was gegoten uit veroverd Belgisch geschut. Een toepasselijk citaat van Mr. G. Groen van Prinsterer met betrekking tot het landsbelang trof mij, en ik wil daar dit artikel mee besluiten.

Hij schreef aan kroonprins Willem, de zoon van Koning Willem 1, die opperbevelhebber was in de "Tiendaagse Veldtocht": "Aan het Vaderland was uw zwaard gewijd; maar weet! het zwaard uwer stamgenoten was, niet in de dagelijkse, flauwe betekenis der uitdrukking, maar inderdaad en met nadruk tevens aan God gewijd; en wat is een Vaderland, wat is vooral het Nederlandsche volk zonder God? (Bronvermelding: Middelburgse Courant, maart 1883.)

Literatuur

Het veelbewogen leven en de rijk gezegende arbeid, levensbeschrijving van Pieter van Dijk 1884, opnieuw uitgegeven.

Preek van ds. M.A. Mieras, over 1 Koningen 10. De geschiedenis van de laatste eer in Nederland, H.L. Kok, 1970.

Dispereert niet, deel 3, A. en H. Algra, 1983

Toen hij 't ambt ontvangen zou. Leven en werk van ds. P. van Dijke, door J.M. Vermeulen, 1984.

Begraafplaatsen als cultuurbezit, vereniging De Therabinth, 1992

Bijlage 7

Waardevol boek over leven en werk van ds. P. van Dijke

R.D. 6 november 1985, A. Bel

Naslagwerk met bijlagen en historische beschrijving

ZWIJNDRECHT — In de laatste jaren is de belangstelling voor de z.g. "kleine kerkgeschiedenis" sterk toegenomen. Het nog steeds groeiend aantal publicaties is daarvan een bewijs. Enige tijd geleden verscheen van de hand van de heer J. M. Vermeulen te Krimpen aan den IJssel "Toen hij 'tambt ontvangen zou". De ondertitel luidt: "Leven en werk van Ds. P. van Dijke (1812-1883)",

...

In de "Verantwoording", die tevens als gebruiksaanwijzing dienst doet, vertelt de schrijver iets over de opzet van het boek. In feite bestaat het boek uit twee delen: een historische beschrijving en een honderdtal bijlagen. De titel is ontleend aan Psalm 75. Aanvankelijk was Vermeulen van mening dat deze titel uitsluitend geschikt zou zijn voor een boek over Van Dijke als oefenaar. "Hoe groter echter de verzameling gegevens over de bediening van Van Dijke als dominee werd, hoe meer ik ontdekte dat die zalving, door diepe geestelijke ontdekkingen in feite een doorgaand werk is geweest", aldus de schrijver. Het overgrote deel van het historisch gedeelte is gewijd aan een beschrijving van Van Dijke als oefenaar.

In het boek worden veel details weergegeven. Niet iedereen zal het interesseren hoeveel paarden en ossen, wagens, karren en stortkarren er op 1 januari 1840 te Sint-Philipsland aanwezig waren en wie de eigenaars waren van dat vee en die vervoermiddelen. Hoe uitgebreid de gegevens ook mogen zijn, de schrijver is in ieder geval goed "bij zijn tekst gebleven".

Aan de verleiding om allerlei vondsten en ontdekkingen, die niet of nauwelijks met het onderwerp verband houden, weer te geven, heeft hij weerstand kunnen bieden. Bijna alle bijlagen hebben betrekking op ds. Van Dijke als predikant.

Bijzonder waardevol zijn de bijlagen 38 t/m 73, waarin notulen van classicale, provinciale en algemene vergaderingen van de Ledeboerianen zijn weergegeven. Hierdoor is het boek tevens een naslagwerk.

Geen preken

Van ds. Van Dijke zijn geen preken bewaard gebleven; wel schreef hij een aantal voorredes in boeken van onder andere Smytegelt. (zie onderstaande noot)

Evenals 37 brieven, werden die voorredes in het boek opgenomen. Interessant zijn de getuigenissen van tijdgenoten over ds. Van Dijke en zijn gemeenten. Het aantal illustraties bedraagt ongeveer 200. Zij zijn van uitzonderlijk goede kwaliteit. Een uitgebreid register van personen en een opgave van de geraadpleegde literatuur en de gebruikte bronnen completeren het boek.

Uit alles is te merken dat Vermeulen (zijn betovergrootvader was diaken bij ds. Van Dijke) zich zeer verbonden gevoelt met het onderwerp dat hij beschreven heeft. Aan een zekere subjectiviteit is dan moeilijk te ontkomen. Hierover zou ik echter geen verwijt willen maken, omdat de schrijver geenszins die verbondenheid onder stoelen of banken steekt. Uiteraard is het boek vanuit een bepaalde visie geschreven, maar dat is naar mijn mening het goed recht van de schrijver.

Vraagteken

Een enkele opmerking vanuit mijn kruisgezinde visie. Het feit dat kruisdominee W. W. Smitt door ouderling Schouwenberg (niet Schouwenburg) bevestigd werd, is blijkbaar aanleiding geweest om achter "predikant" een vraagteken te plaatsen. "Handoplegging anders dan door predikanten is door de Van Dijkianen nooit erkend." (blz. 321). Diezelfde Van Dijkianen laten de opvolger van ds. Van Dijke, David Janse, bevestigen door ds. A. O. Schaafsma. Achter "ds" vinden we wederom een vraagteken, (blz. 586). Dat ds. Schaafsma ooit wettig tot predikant geordend was, stond lang niet voor alle Ledeboerianen vast. Het vraagteken missen we (naar mijn mening terecht) bij ds. Daan Bakker, die evenals ds. Smitt door ouderlingen de handen werd opgelegd.

Het boek ademt een geest die weldadig aandoet. Tekenend zijn de woorden waarmee Vermeulen zijn "Verantwoording" besluit: "(...) is het mij een groot genoegen, en tevens een groot voorrecht, volgens Psalm 78, deze onvolmaakte hoofdstukken de kinderen bekend te maken, opdat het navolgende geslacht die weten zou."

Ds. A. van der Meer, oud gereformeerd predikant te Sint-Philipsland, voorzag het boek, dat opgedragen is aan de nagedachtenis van ds. M. A. Mieras, van een "Ten geleide".

Met grote instemming laat ik het slot hiervan volgen. "Wij bevelen dit werk in veler handen aan. Het nodigste van alles is wat de dichter zegt in Psalm 73:12 "en mij hiertoe door U bereid, opnemen in Uw heerlijkheid".

Dat de Heere deze nagedachtenis aan "leven en werk van ds. P. van Dijke" hiertoe tot rijke zegen zou willen stellen voor klein en groot, jong en oud, is mijn hartelijke wens."

N.a.v. "Toen hij 't ambt ontvangen zou. Leven en werk van ds. P. van Dijke (1812-1883)", door J. M. Vermeulen; Uitgeverij Van den Berg, Zwijndrecht; 1985, 614 pag., prijs f 65.-.

Ps. Noot betreffend voorrede in korte verhandeling van Burmannus.

De voorrede voor het werk van Burmannus is opmerkelijk. Hij was namelijk een Coccejaan. Coccejus had een bijzondere visie in zijn verbondsleer: "de huishouding der verbonden". Die uitdrukking wordt afgedrukt op de titelpagina van het werkje van 1866!

Dr. Steenblok noemt dan ook in zijn levensbeschrijving van Voetius Burmannus "volijverig coccejaan en cartesiaans gezind" (Gisbertus Voetius, 2e druk 1976, blz. 57, zie ook 72).

Een echte cartesiaan mag men Burmannus zeker niet noemen. Dat is een valse beschuldiging. Wel kan men zeggen, dat Burmannus bepaalde filosofische denkmethoden van Cartesius heeft overgenomen. Coccejaan was Burmannus wel, evenals Witsius, Vitringa, Van Til, D' Outrein, Driessens, Petrus Immens en anderen meer kunnen in zekere zin Coccejanen worden beschouwd.

8. "In de lijn van Ledeboer" wil begrip wekken voor standpunt van ds. Boone

Te sterk accent op waarde "Ledeboeriaanse traditie" strijdig met traditie zelf

Gepubliceerd op 29 maart 1991 R.D. door G. Roos

KRIMPEN A/D IJSSEL - Kerkelijke verdeeldheid is vrijwel zo oud als de nieuwtestamentische gemeente. De apostel Paulus vermaant al in de eerste brief aan die van Korinthe "dat onder u geen scheuringen zijn". Het mag niet zo zijn dat "de een zegt: Ik ben van Paulus, de ander: Ik ben van Apollos, een derde: Ik ben van Cefas, en een vierde: Ik van Christus".

Het zal de bedoeling niet zijn van J. M. Vermeulen, om in zijn in eigen beheer uitgegeven boek "In de lijn van Ledeboer" een dergelijk gevoel te voeden. Ook niet met uitdrukkingen als: "Hij (ds. L. Boone, GR) wil onwrikbaar in de Ledeboeriaanse traditie blijven staan" (178). Evenmin met een citaat over de bevestiging van ds. P. Los door ds. P. van Dijke, "die door ds. Ledeboer was ingezegend en alzo een apostolische wording had" (102).

Het kan toch -nogmaals- de bedoeling van de auteur van dit kloeke boek van 231 pagina's (met veel informatie over niet-afgescheiden, bevindelijke kerken en groepen die na 1840 naast de Hervormde Kerk geboren werden) niet zijn, om verdeeldheid te voeden. Een al te groot accent op de waarde van die "Ledeboeriaanse traditie" als zodanig namelijk, zou strijdig zijn met die traditie zelf. Een traditie immers gekenmerkt door nadruk op de noodzaak van inleiding in de schuld en de breuk van land en kerk. De schuldige beleeft eigen onwaarde.

Waar gaat het Vermeulen dan wèl om?

Hij schrijft meer begrip te willen wekken voor het standpunt van ds. Boone, die zich in 1907 op het laatste ogenblik terugtrok en zich afzijdig hield van de vereniging van Ledeboerianen en Kruisgezinden.

De auteur presenteert de eigen positie en het standpunt van de groep die na het overlijden van ds. L. G. C. Ledeboer vasthield aan een bepaalde traditie: de psalmberijming van Datheen en een ambtsgewaad (bef, kuitbroek en steek). Typerend is ook het onderscheid van de kerkengroep rond ds. Ledeboer met de afgescheidenen in de beoordeling van de Hervormde Kerk. Afgescheidenen betitelden de kerk der vaderen spoedig als "valse kerk". Ledeboerianen zijn daar veel voorzichtiger mee.

Geschiedenis verwoord

Het is verheugend - en wel allereerst voor die gemeenten die zich nog altijd met de bovengenoemde traditie verbonden weten - dat in "In de lijn van Ledeboer" een deel van hun geschiedenis verwoord wordt. Het boek verscheen ter gelegenheid van het feit dat het 26 januari 1991 honderdvijftig jaar geleden was dat ds. Ledeboer werd afgezet als hervormd predikant.

De uitgave wil een beeld geven van de zogenoemde Ledeboeriaanse gemeenten, zoals die bestonden van 1840 tot 1948. In zestien hoofdstukken geeft de auteur een beschrijving van het ontstaan van een groot aantal gemeenten en van zo'n dertien predikanten en veertig oefenaars.

Vermeulen behandelt zaken als de afzetting van ds. Ledeboer (1841), het in het ambt stellen van ds. Van Dijke en de verdeeldheid tussen ds. D. Bakker en ds. Van Dijke, met de gevolgen daarvan voor het kerkelijk leven. Verder de verhouding tussen Ledeboerianen en dolerenden in 1887, de Vereniging van 1907, de opvolging van ds. Boone in 1934 en de Vereniging van 1948. Ook geeft hij onder andere een

levensschets van ds. Boone.

De auteur begint uiteraard met - vrij gedetailleerd - de figuur te tekenen van ds. Ledeboer. Mij blijft ietwat onduidelijk hoe deze al op jonge leeftijd tot tevredenheid zijn weg kan verhalen (14) terwijl hij als hij eenmaal een halfjaar in Benthuisen is, alles herroept wat hij vroeger geleerd heeft en "vanaf dat uur Gereformeerd preekt" (16). Maar dat laatste berust dan ook op overlevering.

Wij beschikten natuurlijk al over de drie bij de Hertog uitgekomen delen betreffende Ledeboer, met daarin opgenomen de biografie van Landwehr. Ook van ds. Van Dijke is een biografie beschikbaar, evenals van ds. D. Bakker. Van dit materiaal maakt Vermeulen rijkelijk gebruik.

Geschiedschrijving: objectief

De gedachtenis des rechtvaardigen zal tot zegening zijn, zo zegt de Spreukendichter. Eerbied voor de godzaligheid van ons voorgeslacht mag echter niet leiden tot onbegrensde verering. Opmerkingen als dat Ledeboer "de zwanenstift grijpt" (15) en dat "zijn stem opmerkelijk zwol, wanneer hij de diepe val van kerk en staat aanwees" (18), zouden daaraan mee kunnen werken.

Ledeboer heeft schitterende talenten. Maar, zo zegt Vermeulen, aan zijn vroegere studie hecht hij steeds minder waarde. "Vaak wordt de ordelijke samenhang verbroken door hartverwarmend vuur des hemels" (17/18). Van het bestuderen van een preek over Romeinen 11 komt niet veel. "Op zondag staat een leraar op de kansel, die vervuld is met de bevindingen van de afgelopen dagen". Ook hier geldt dat wij orde en "vuur des hemels" niet tegenover elkaar mogen plaatsen.

Geschiedschrijving dient in de eerste plaats objectief te zijn, zodat de lezer zelf zich een oordeel kan vormen. Nu steekt de auteur zijn eigen mening niet onder stoelen of banken. "In de lijn van Ledeboer" is dan ook waardevol, in zoverre het de lezer de gelegenheid biedt kennis te nemen van een aantal objectieve gegevens.

(G)een eigen kerk?

Volgens de auteur hebben ds. Ledeboer en zijn volgelingen er niet veel meer van gemaakt dan een gezelschapsleven. De verklaring daarvan zou zijn, dat enkelen van hen "werden ingeleid in de breuk van land en Kerk. Die beleving deed hen persoonlijk de schuld eigenen en afzien van een eigen kerkje".

Ook hier kan men de vraag stellen naar de objectiviteit. Natuurlijk, het is een feit dat zij zich maar met moeite hebben kunnen ontworstelen aan de gezelschapsfeer. Dat is nu nog waarneembaar in de diverse Gereformeerde denominaties. Maar de sacramenten zijn bediend en de ambten zijn ingesteld. En als zij afzagen van "een eigen kerkje", hoe is het dan verklaarbaar dat Ledeboer "nieuwe kerken institueert zonder er andere leraren of meerdere vergaderingen in, te kennen..." (30)

Wijze van uitdrukken

Ik legde tot heden de nadruk op het niet over-accentueren van een eigen traditie, op het gevaar van onbegrensde verering van ons godvruchtig voorgeslacht, op de noodzaak van objectiviteit in de geschiedschrijving en ik stelde de vraag of de auteur consequent is in de verwoording van de visie op de kerk van Ledeboer en zijn volgelingen. Ik wijs ten slotte op de niet altijd even geslaagde wijze van uitdrukken, die ten nauwste met het in deze alinea verwoorde samenhangt.

Vermeulen heeft het vrij consequent over (ds.) Cees van de Oever; "D. van Dijke moet opdraven..." (97); "Fliplands ouderling Kunst ligt dwars..." (44); "Budding is van het toneel verdwenen..." (32); "Onverwacht begint Budding in Gorinchem aan zijn

nieuwe avonturen als parttime dominee..." (54). En ontbreekt er niet iets -veel!- in de verwoording dat "de Rechter zijn toorn aflegt en Pieter ontvangt zijn recht ten leven"? En wat te denken van het volgende? Budding accepteert Van Dijke als oefenaar. "Pieter is dus niet iemand die het Woord bedient zonder kerkelijke zending, maar is wettig door de gemeente gesteld tot voorganger" (39). Wat te denken van de stelling dat César Malan, de voorman van het Zwitserse reveil, de Zeeuwse predikant (Budding, GR) weet los te weken van de bevindelijke Gereformeerde leer? (48)

Waardering

Ik heb nogal wat kritische vragen. Ze zijn in alle welwillendheid gesteld. Want vaststaat, dat deze geschiedenissen het waard zijn beschreven te worden. Er verschijnt - het mag gezegd worden - heel wat lectuur die het minder waard is om gelezen te worden. De belangrijkste vraag blijft - en de auteur zal daarmee stellig instemmen - of wij door genade mogen onderschrijven wat de apostel Paulus zei: "Maar wij zijn van Christus!"

N.a.v. "In de lijn van Ledeboer", door J. M. Vermeulen; uitgave Vermeulen, Krimpen aan de IJssel

Bijlage 9

Uit het leven van ds. Adriaan van Dijke.

Zoon van ds. Pieter van Dijke: 'een zuchter, en eens zuchters zoon'

Oude Paden 4 augustus 2011 L. Vogelaar

'Ik reken dat ik aan het eind ben van mijn arbeid. Des Heeren wil geschiede'. In het verre Kalamazoo schreef ds. A. van Dijke een brief aan zijn gemeente in Nieuw-Beijerland. De laatste brief aan zijn laatste gemeente. Drie maanden was hij al op reis in Amerika, en hij wilde er nog een maand blijven. Maar hij voelde zich al weken niet goed. 'Wat het is, weet ik niet. De Dr. zegt hoge bloeddruk'. Enkele dagen later, op 16 augustus, overleed ds. Van Dijke. Deze maand is dat 75 jaar geleden.

In mei 1936 was ds. Van Dijke op reis gegaan. Nadat hij in zijn vroegere gemeenten in Paterson en Kalamazoo had gepreekt, bracht hij in totaal vijf zondagen door in het westen. Daar bevonden zich de drie gemeenten waarvan hij bij het ontstaan betrokken was geweest: Sioux Center, Rock Valley en Corsica. 'Hoewel de 75 jaren reeds gepasseerd, scheen hij nog zeer welvarend, en mochten wij, met slechts twee dagen uitgezonderd, elke dag met hem broeders bezoeken', schreef ouderling C. Schelling uit Sioux Center. 'Innige blijdschap hebben wij daarin, samen met de broederen, mogen genieten. Hoewel het die zomer soms snikkend heet was, zo was het toch een merkbaar genot voor hem om met de broeders en zusters samen nog eens te gedenken hoe voor dezen ons de Heer' had gunst bewezen'. Schelling ging met ds. Van Dijke mee naar Corsica. De predikant zuchtte, 'zodat Mrs. Kiel hem vroeg: Gevoelt Dominee niet wel? Zijn antwoord was: O jawel, daar moet gij maar niet op letten, ik ben een zuchter, en eens zuchters zoon'.

In Corsica nam de oude mevrouw Spaans afscheid van ds. Van Dijke: 'Nog een klein poosje, dominee, dan zijn we daar waar nooit meer een scheiding zijn zal. Dit is de laatste ontmoeting aan deze zijde van het graf'.

Drie weken later waren beiden in de eeuwige rust ingegaan.

Tijding uit Amerika

Toen ds. Van Dijke op zondagmorgen 26 juli in Sioux Center had gepreekt, voelde hij zich onwel. De middagen avonddiensten moest hij eerder afbreken. Ouderling Schelling sprak tijdens de avonddienst een afscheidswoord. De volgende dag was ds. Van Dijke in Rock Valley, waar gezelschap werd gehouden bij diaken J. den Boer. Daags daarna reisde de predikant richting Kalamazoo. Daar heeft hij de kansel niet meer beklommen.

'Verder weten wij nog niet wat het worden zal', schreef hij aan zijn kerkenraad. 'Maar wij zijn des Heeren voor tijd en eeuwigheid. We hebben de twee laatste zondagen niet gepredikt. Verleden zondag wel ter kerk geweest, onder het preeklezen. We hopen zo spoedig mogelijk weder te keren, en dat de Heere ons geve in eigen vaderland te sterven en dat mijn stoffelijk overschot in vaderlandse bodem mag rusten'.

Er ging op 13 augustus ook nog een brief naar ouderling Schelling in Sioux Center. 'Wij zijn nog niet wat wij wezen moesten', verzuchtte ds. Van Dijke. 'Wij voor onszelf hebben een kwade reis gehad. Wij hebben nog niet kunnen prediken. Wij vrezen dat u waarheid gezegd hebt bij het afscheid in Sioux Center. Wij zijn aan de

dokter, maar of het helpen zal, weten wij niet. De Heere alleen zal kunnen helpen; Zijn wil geschiede!' Ds. Van Dijke wilde zo snel mogelijk naar Nederland, om daar begraven te worden, 'bij de onzen die ons zijn voorgegaan, en mijn geest, van het aardse verlost, eeuwig met Hem daar mag zijn waar het eeuwige vreugde en blijdschap zijn zal met Hem Die ons heeft vrijgekocht met Zijn dierbaar bloed'. Hij voelde dat zijn lichaam werd afgebroken. 'Ik vrees dat het werk der bediening is afgelopen'. Van Dijk's geheugen functioneerde niet goed, hij had donkere vlekken voor zijn ogen, en de hooikoorts speelde ook weer op. 'Wij vernamen uit uw schrijven dat vrouw Spaans ook de eeuwige vrede is ingegaan, en zij zich nu bij al de geheiligden bevindt', schreef hij aan ouderling Schelling. 'Wij misgunnen het haar niet, maar hopen haar te volgen, daar geen nacht meer zijn zal'.

Enkele dagen nadat hij dit schreef, is hij haar gevolgd, schreef Schelling later. Hij had de brief van ds. Van Dijke na twee dagen al in huis en schreef direct een antwoord. Dat zou hij na de zondag op de post doen.

'Deze brief is echter nooit verzonden, omreden wij het doodsbericht hadden eer deze brief verzonden was', schreef hij erbij. De wens van ds. Van Dijke om nog naar Nederland terug te keren en daar begraven te worden, ging niet in vervulling.

Vanachter de machine

Ooit had Adriaan van Dijke zijn vaderland bewust verlaten, misschien ook wel om de godsdienst van zijn ouders de rug toe te keren. Hij was een zoon van ds. P. van Dijke, de Ledeboeriaanse predikant van Sint Philipsland. Toen Adriaan 25 jaar was, was hij naar Amerika geëmigreerd. Net als tal van anderen in zijn familie kwam hij in Grand Rapids terecht. Daar trouwde hij in 1889 met Laurina Kunst, geboren in hetzelfde dorp als hij. 'In Amerika is de Heere de latere ds. Van Dijke te sterk geworden', schreef ds. G. H. Kersten. 'Hij heeft hem op zijn zondeweg toegeroepen: Tot hiertoe en niet verder. Hij trok met mensenzelen, met touwen der liefde. Toen kon Van Dijke het in de dienst der wereld niet langer uithouden'.

In Grand Rapids werkte Van Dijke in een meubelfabriek. Hij kerkte eerst in een vrije gemeente bij ds. Hager, later in de Gereformeerde Gemeente bij ds. Pieneman. Begin 1908 werd Van Dijke ouderling.

Er wachtte echter nog ander werk: Van Dijke werd 'geroepen vanachter de schaaf- en zaagmachine' om Gods Woord te gaan brengen. 'Het werd zo brandende in zijn binnenste, tezamen met zijn innige verknochtheid aan ds. Pieneman, dat hij besloot om in de winter 1910-1911 een bezoek te brengen aan Nederland en aan ds. Pieneman'.

Plotselinge preekbeurten

In Zeeland, waar Van Dijke bij familie logeerde en Gods volk bezocht, kreeg een kind des Heeren 'er werk mee voor de Heere of het wezen mocht dat de Heere hem aan de kerk in Nederland mocht schenken om een woord tot stichting in het allerheiligst geloof te spreken. Die persoon heeft de werkzaamheden meegedeeld aan ds. Pieneman'.

De predikant van Charlois vroeg aan Van Dijke hoe het met zijn werkzaamheden met het predikambt stond. Hij liet Van Dijke, ondanks diens tegenstribbelen, op biddag tweemaal in Moerkapelle preken. Daar bediende de 50-jarige ouderling uit Grand Rapids voor het eerst het Woord. Ds. Pieneman regelde ook met zijn consulentgemeente Nieuw-Beijerland dat Van Dijke daar op zondag 12 maart kon voorgaan.

Onder het gehoor zat daar ook Pleun Schelling uit Goudswaard, en hij schreef aan zijn

broer Cees in Amerika: 'Hier heeft een zoon van ds. P. van Dijke gepreekt over de woorden 'Vreest niet, gij klein kuddeken, want het is uws Vaders welbehagen ulieden het Koninkrijk te geven'. Hij was zo vol, dat wij dachten dat hij er niet zou doorkomen, maar het gebed van 's Heeren volk was met hem en het ging best'.

De kerkenraad van Nieuw-Beijerland vroeg Van Dijke ook de volgende zondag voor te gaan. Terug in Amerika meldde Van Dijke zich bij zijn kerkenraad en de classis. Op 17 mei kreeg hij preekconsent.

Ouderling A. van Dijke uit het Amerikaanse Grand Rapids hield zijn eerste preken in 1911 in Moerkapelle en Nieuw-Beijerland. Terug in Amerika werd hij toegelaten als oefenaar.

In brieven van zijn familieleden in Goudswaard had C. Schelling in Sioux Center (in de staat Iowa) gelezen over de preken van Van Dijke die ze in Nieuw-Beijerland hadden beluisterd.

In 1913 vroeg Schelling Van Dijke in Sioux Center te komen preken. Van Dijke werd lerend ouderling van de gemeente die daar werd gevormd.

Een jaar later volgde de bevestiging tot predikant. Op 16 september 1914 werd de oefenaar uit Iowa op de synode in Grand Rapids geëxamineerd. Het examen omvatte acht vakken. De predikanten N.H. Beversluis, C. Densel en H.A. Minderman namen ieder een deel voor hun rekening.

Een proefpreek hoefde de oefenaar niet te houden. Met algemene stemmen besloot de synode hem toe te laten tot de bediening van Woord en sacrament. Alle vier de predikanten spraken de kandidaat toe: 'Broeder Van Dyke teruggekeerd in de vergadering werd door den Voorzitter (ds. Beversluis) het besluit der Synode medegedeelt en onder hartelyke aanrading dezen weg van onderzoek en studie te blijven bewandelen, 's Heeren zegen en nabyheid toegewenscht. Voorts wenscht Ds. Minderman hem de leiding en vruchten des Geestes toe. Ook wenscht Ds. v. Adrichem den broeder Jehova's goedertierenheid toe. Ten slotte wenscht Ds. Densel den examinandus 's Heeren zegen toe.

Plegtig en niet zonder indruk was het oogenblik toen deze de Synode verzocht broeder v. Dyke toe te zingen: Dat 's Heeren zegen op u daal', enz. Ps. 134:3'. Wellicht is ds. Minderman na de synodevergadering direct met de afgevaardigden uit Iowa meegereisd: reeds op 20 september bevestigde hij Van Dijke tot predikant.

Getrouw

Ouderling Schelling noemde de prediking van ds. Van Dijke eerlijk en ontdekkend. De predikant had veel onderwijs van de hemel ontvangen, 'altijd door een weg van ontdekking, ontbloting en ontgronding. Dit droeg er altijd zeer toe bij dat hij altijd zijn hoorders verkondigde dat als de Heere aanvangt en doortrekt met een ziel, dat dan de naakte grond ontbloot wordt. Geredelijk werd hem in die tijd de weg ter zaligheid verklaard en geopenbaard. Geruime tijd heeft hij standelijk in een gaande en komende Heere mogen delen, nu eens getroost en dan weer geheel ontmoedigd. Dit maakte hem zo bij uitnemendheid getrouw in het behandelen van de bekommerde Kerk, haar bekendmakende dat zij weldaden van de Heere had verkregen, en dat zeer te waarderen, maar dat er meerdere en grotere weldaden voor haar waren weggelegd, dat de ware en enige troost in leven en in sterven daarin lag om te weten dat wij niet ons eigen eigendom, maar het eigendom van onze getrouwe Heere en Zaligmaker Jezus Christus zijn. Ten onrechte werd hij wel beschuldigd dat hij niets had voor de kleinen van Gods volk, maar wij hebben altijd het tegenovergestelde in hem gevonden, namelijk dat hij alles had voor de kleinen en niets voor de groten. Als bijvoorbeeld

iemand sprak over de verzekering van zijn aandeel in Christus, zonder goede gronden, dan maakte de Heere hem meest bijzonder getrouw. Het mag van hem als van Huntington gezegd worden: hij was een donderzoon; en hield dus niet van vleien, maar hij wist naar Gods bevel zijn schapen recht te weiden.

Hij zeide altijd: 'Vleien geschiedt om geveleid te worden'. Hoewel in zijn aard en natuur niet zeer spraakzaam, zo was hij als het de dingen van het Koninkrijk van zijn Heere en Zaligmaker betrof, onvermoeid, schreef Schelling ook. 'Dan hebben wij tot diep in de nacht aan zijn lippen mogen hangen, zijn woorden opvangende die als honing uit de rotssteen vloeiden'.

In 1919 vertrok ds. Van Dijke van Sioux Center naar Kalamazoo. Toen hij in 1922 naar Nieuw-Beijerland moest, schreef hij aan ouderling Schelling: 'De toestand der Kerke Gods, zo ze nu staat in dit land, is wel hachelijk, en schijnbaar is het onbedenklijk als er nu nog één gemist moest worden van dat nu alrede te klein getal leraars, maar het kon wel zijn dat het juist eens die weg op zou moeten eer dat de Heere uitkomst geeft. Hoe het er ook komt bij te staan, Hij toch houdt Zijn volk en Kerk in stand, en daarom maar niet te veel op schepselen zien, al is het ook dat Hij dezelve wil gebruiken om Zijn welbehagen uit te voeren. Hij kan het zeer wel zonder hen, als dat Hem behaagt'. 'Wij komen met ons drieën: ik, mijn vrouw en onze jongste zoon', meldde hij de kerkenraad van Nieuw-Beijerland. 'Wij brengen niets mee dan kleren, wat beddengoed, en boeken. Wij hopen ons aan de zorg des Heeren over te geven'.

Intermezzo in Nieuw-Beijerland

Voor half mei had ds. Van Dijke een reis naar Iowa gepland staan en op 7 juni was hij nog vice-preses van de Amerikaanse synode. Op 27 juni arriveerde hij in de Hoeksche Waard. 'Ds. Van Dijke is door 's Heeren goedheid verschenen week dinsdag goed overgekomen', meldde ouderling P. Schelling uit Goudswaard op 6 juli aan zijn broer in Amerika. Het was een bijzondere samenloop van omstandigheden dat ds. Van Dijke in Nederland dezelfde bevestiger had als acht jaar geleden in de Verenigde Staten: 'Hij is zondag door ds. Minderman bevestigd. En heeft zondagmiddag zijn intree gepreekt. Dat ging goed. Mocht de Heere hem tot een rijke zegen stellen, is onze wens en bede'. Tijdens een maandenlange reis door Amerika in 1924 nam ds. Van Dijke een beroep van Paterson-Haledon Avenue aan. In 1926 begon de tweede periode in Kalamazoo, en in 1928 de tweede periode in Nieuw-Beijerland. Ditmaal stond hij acht jaar in de Hoeksche Waard, langer dan hij ooit ergens gediend had. En toch zou hij in Amerika sterven.

Uitzien

'Het schijnt dat nogal wat predikanten ons deze zomer gaan bezoeken', schreef ouderling C. Schelling uit Sioux Center op 8 april 1936 aan een oud-ouderling in Rock Valley. 'In de eerste plaats komt ds. G.H. Kersten korte tijd. Ds. J.C. Wielhouwer is ook van plan ons te bezoeken, en tenslotte, boven alle verwachting, onze geliefde oude leraar, ds. A. van Dijke, hoopt, zo de Heere wil, uit Holland te komen en ons te dienen. Ik hoop dat hij weer bij ons zal verblijven, en ik zie er naar uit dan een hele dag bij jou te komen. Ik weet dat vanwege het werk des Heeren ds. Van Dijke je zeer dierbaar is. O, geve de Heere ons zulk een bijeenzijn'. Op 16 mei vertrok ds. Van Dijke naar Amerika. De reis zou vier maanden duren. Zijn achtergebleven gemeente ontving echter verontrustende berichten. In de afdeling Goudswaard noteerde ouderling P. Schelling in zijn notitieboekje: 'Ds. van Dijke tijding getroffen door Beroerte'. En op 17 augustus: 'Telegram uit Amerika dat ds. Van

Dijke is overleden'.

Gelijk Stefanus

De predikant was in Kalamazoo gestorven, ten huize van zijn zoon Pieter. In Kalamazoo kreeg hij drie dagen later ook zijn graf, op Riverside Cemetery, waar ook ds. C. van Adrichem begraven was. Tijdens de begrafenis spraken ds. J. van de Hoef en ds. J.C. Wielhouwer. Drie kerkenraadsleden van Kalamazoo en drie uit Iowa waren drager.

'Wat was het mij nog een voorrecht dat ik hem gelijk Stefanus met enige Godzalige mannen ten grave mocht dragen', schreef C. Schelling. 'Daartoe verzocht konden wij op het graf te Kalamazoo ook niet zwijgen, om de daden Gods te vermelden die de Heere door ds. Van Dijke als middel in Zijn hand bij ons in het westen had believe te verrichten. Wat was het nog in alles merkbaar dat de gemeente hem liefhad tot het einde. Dagelijks wordt hij nog aangehaald, en leringen die wij uit zijn mond mochten ontvangen. Zijn begeerte om in Nederland te sterven is niet vervuld geworden. Hierin zien wij: De mens overdenkt zijn weg, maar de Heere bestiert zijn gang'.

Zelf vond Schelling de plaats van het graf onbelangrijk: 'Ik zag er nooit nuttigheid noch begeerlijks in, want er is voor de gezaligde zielen geen afstand meer'.

De weduwe Van Dijke keerde terug naar Nieuw-Beijerland, maar vestigde zich kort daarna in Amerika. De gemeenten in Nederland en Amerika zorgden samen voor haar levensonderhoud. Ds. W.C. Lamain leidde in november 1950 haar begrafenis in Kalamazoo.

Het duurde meer dan een kwarteeuw voordat de Gereformeerde Gemeenten in de Hoeksche Waard weer een predikant ontvingen: ds. W. Hage kwam in 1962 naar Klaaswaal. Ouderling Schelling uit Sioux Center schreef een boekje over het leven van ds. A. van Dijke. 'Hij was een man als ik en alle anderen, met zondige gebreken. Maar om daarover te schrijven, dat wens ik aan zijn vijanden en bedillers over te laten; die hebben zich in zijn leven daar reeds mee beziggehouden en zullen daar waarschijnlijk na zijn heengaan niet mee ophouden. Ik heb maar alleen iets opgetekend voor degenen die hem liefhadden, en in 't bijzonder voor diegenen die hem liefhadden om des Heeren wil'. Het diende 'om in gedachtenis te houden zijn onvermoeide arbeid in de wijngaard des Heeren.'

Zie voor preken van ds. A. van Dijke:

DRIE PREDIKANTEN VAN DE GEREFORMEERDE GEMEENTEN. LEVENSOVERZICHT EN 4 PREKEN VAN DS. A. VAN DYKE. PREDIKANT TE SIOUX CENTER EN ROCK VALLEY. Op www.theologienet.nl

BIJLAGE 10

Johannes Verwijs, diaken bij de Ledeboerianen te St. Philipsland

Overgenomen van Kerkblad Oud Gereformeerde Gemeenten

Abraham Verwijs, geboren 1840 en gehuwd met Geertje Kunst, was een zoon van diaken **Johannes Verwijs** en overgrootvader van de schrijver.

Als echte Ledeboerianen lazen ze, na drie preken gehoord van 'domenie Van Dieke' er 's avonds meestal nog eentje van 'Smietegelt'.

UIT HET LEVEN VAN DIAKEN JOHANNES VERWIJS

Heel wat Fliplanders mogen Johannes Verwijs tot hun stamvader rekenen. Met Johannes Verwijs bedoel ik het oude **Joanusje**, die in 1890 stierf. Een wonderlijke man. Niet omdat hij arbeider was. Ook niet zozeer omdat hij diaken was. Veel meer omdat hij zijn sterfdag wist, zelfs zijn sterfuur. Grote delen van zijn woestijnreis heeft hij die datum met zich meegedragen: 30 december; de datum waarop zijn vader stierf. Diezelfde dag, zelfs datzelfde uur zou ook hij deze wereld verlaten.

Johannes Verwijs gaat als landarbeider door het leven, net als zovelen. Ja, wie gaat dat niet in de vele Zeeuwse polderdorpjes rond 1830? Zo ook deze man uit Sint Philipsland, een dorpje met in die tijd net zeshonderd mensen.

Zijn opa Abraham Verwijs was daar in 1760 vanuit Ouddorp neergestreken om een beter bestaan op te bouwen, maar het is de vraag of dat zijn zoon en kleinzoon in de jaren dertig al gelukt is. Want elke ochtend trekken Johannes en zijn vader met vijftig of misschien wel honderd mannen, klein en groot, het dorp uit als het nog donker is en verspreiden zich in allerlei richtingen naar de zwarte schaduwen van de boerderijen. In dit droeve bestaan is de wekelijkse kerkgang het eenzame hoogtepunt.

We kunnen alleen maar medelijden hebben met deze woestijnslaven die rond drie uur opstaan, haastig in hun werkpak schieten en, suf van slaap, zich eerst kilometers naar de boer slepen en dan met versleten ruggen, kapotte knieën en pijnlijke armen zwetend de rest van de lange dag slijten en in het donker weer thuiskomen om daar de nodige problemen op te lossen. Werken bij de boer dus. 'De paarden en de ploegers, de zweters en de zwoegers.' Zonder enige waardering. En onophoudelijk gekweld door de vrees bij het minste of geringste geruild te worden voor iemand die jonger is, harder werkt, minder praat en beter luistert. Velen houden dit bestaan dan ook niet lang vol.

Gods belofte

Ook vader Cornelis (Kees) Verwijs sterft al jong, op 30 december 1834, als hij nog maar 52 jaar is. Johannes is dan het huis al uit, want hij is begin 1833 getrouwd met de Fliplandse Neeltje Reijngoudt.

In oktober van dat jaar wordt hun eerste zoon geboren, die naar opa heet maar vóór zijn eerste verjaardag, op 1 september 1834, sterft. Rouw in het huis van Johannes en Neeltje. Vier maanden later, op 28 december, wordt het tweede kind geboren, weer een zoon, weer naar opa Kees geheten. Opa mag er maar één of twee dagen van genieten, want op 30 december eindigt zijn aardse loopbaan.

Dit verlies treft zijn gezin zwaar, vooral ook omdat de kostwinner wegvalt. Ook zijn

vrouw, Jacomina den Braber, staat trouwens te boek als arbeidster, zoals zoveel vrouwen die voor mannenwerk niet opzij gaan. In de winter moet ze met haar koude handen met grote messen suikerbieten zien te bevrijden uit de bevroren grond. Rij na rij. Hierbij komt dat het een gezin is met nog jonge kinderen, van wie de jongste met zijn vijf jaren nog niet eens op school zit.

Maar dit sterven heeft ook een andere kant. Het maakt diepe indruk op het geestelijke leven van Johannes, de oudste, die dan net 25 is. Hij is ook degene die de overlijdensakte van zijn vader tekent en hij vermeldt dat zijn vader rond vier uur in de nacht gestorven is.

Wat in die sterfnacht precies gebeurd is, weten we niet. De geschiedenis legt er een sluier over, want alle getuigen zijn tot stof vergaan en hun verhalen aan de vergetelheid prijsgegeven.

Mogelijk -maar dat is suggestie- is dit sterven het middel tot zijn bekering geweest. Of misschien is vader Kees met een rijk getuigenis afgereisd naar Immanuëlsland.

Alleen dit is zeker: Johannes, in de dorpsmond *Jewannesje of Joanusje* genoemd, is die dag en die nacht nooit meer vergeten: **30 december.**

Later mag hij weten dat hij op dezelfde dag sterven zal. Diezelfde dag, 30 december! Een heel bijzondere wetenschap. Zelfs een patriarch als Izak moest zeggen: 'Ik weet de dag van mijn dood niet'

Diaken bij Van Dijke

Die tijd is Flipland kerkelijk flink in beroering. Een tientallen jaren bestaand gezelschap wordt vanaf 1830 snel groter omdat de hervormde kerk steeds verder van de waarheid afglijdt. Waarheidsvrienden worden weggezonden naar dit conventikel, waar de oudvaders nog spreken nadat ze gestorven zijn. Zo ook de bekeerde boer Pieter van Dijke, die de groep zelfs meeneemt naar zijn imposante boerderij 'Bouwlust'.

Daar, net buiten het dorp, kerken vanaf het begin ook Johannes en Neeltje. Het conventikel zoekt, in het spoor van vele andere, een kerkelijk bestaan. Dat is niet zo moeilijk omdat na 1834 sommige predikanten zoals De Cock, Scholte, Van Raalte en Brummelkamp de kerk al dan niet gedwongen hebben verlaten.

En in Zeeland, in Biggekerke, is het ds. H.J. Budding, die conventikel na conventikel op kerkelijke benen zet. Op 3 juli 1837 zet Budding voet op Fliplands bodem en vijf dagen later bevestigt hij de eerste Gereformeerde kerkenraad: de ouderlingen Adriaan Kunst en Abraham Reijngoudt en diaken Pieter van Dijke. Ook doopt hij vier kinderen op Van Dijk's boerderij, waaronder Joanusjes dochter Jacomina (Jikkemien), die op 17 december 1836 geboren is.

Rond 1840 gaat Van Dijke zelf preken en de opkomst op zijn boerderijkerk neemt nog verder toe. Er worden mensen bekeerd. Ook Joanusjes vrouw Neeltje wordt het nieuwe leven deelachtig; ze leert grote zaken in haar hart. Vele tientallen mensen trekken elke zondag naar de boerderij, waardoor de kerkenraad uitgebreid moet worden. Af en toe wordt proces-verbaal opgemaakt, maar tot veroordelen komt het niet. Joanusje Verwijs, Leendert van Ree en Marinus Kunst worden bevestigd tot diaken, natuurlijk door Budding.

Die doopt daar ook twee kinderen van Joanusje en Neeltje: op 25 maart 1839 zoon Vincent bij Van Dijke 'in de keet' en op 6 september 1840 zoon Abraham 'in het wagenhuis'.

Diaken dus. Wat dat inhoudt, zal Joanusje de volgende tien jaren goed aan de weet komen. Het verslag van zijn woestijnreis kan moeiteloos uitdijen tot tientallen, misschien wel honderd bladzijden van vervolging en honger, maar ik beperk me tot deze

enkele regels over deze opa van mijn opa.

Strijd om vrijheid

We weten dat de vervolging heel zwaar was geworden. Van Dijke was gevangen en Joanusje diende de gemeente Sint Philipsland enige tijd met het lezen van de oudvaders. Toen gingen de kerkdeuren op slot. Vragen om rijkserkenning zou de enige oplossing zijn.

Veel is ondertussen over het vragen van rijkserkenning gesproken. De gemeente telt vóór- en tegenstanders. Verwijs voert met Van Ree de voorstanders aan. Ze zeggen dat ze er alles voor over moeten hebben om Gods Woord te beluisteren. Een verzoek om vrijheid mag niet teveel gevraagd zijn.

Ook Van Dijke komt tot andere gedachten. De gevangenis maakt hem murw. Op 9 augustus zwaait de celdeur open nadat hij zijn boetes betaald heeft. Maar de schuurkerk blijft dicht, want de gemeente is niet erkend.

Erkenning blijft een heikel punt. Pas op 9 november gaat het verzoek om die erkenning de deur uit. Joanusje is eerste ondertekenaar, Van Ree tweede en Moeliker derde.

Ook het reglement vermeldt als eerste Johannes Verwijs, dan Pieter van Dijke, Leendert van Ree en Bram van Dijke. Ook op nagezonden verklaringen om afstand te doen van hervormde bezittingen tekent Verwijs als eerste.

Dat betekent dat hij een wat ontwikkeld, pittig en gezaghebbend mannetje is dat in brede kring vertrouwen geniet. En ook niet bang voor zijn baan, want er staat maar één boerenfamilie aan zijn kant, natuurlijk Van Dijke. Maar misschien werkt hij daar wel.

De nieuwe kerk

Na heel wat tegenslag wordt de vrijheid verleend onder voorwaarde dat er eerst een nieuwe kerk wordt neergezet. Een kerk van steen en voor de arbeiders natuurlijk pe-perduur. Alle reserves worden aangesproken. Hun ijver om een eigen gebouw op te richten wordt met scepsis gadeslagen door de hervormden. Die steken de hoofden bijeen en bedenken een groots plan. Ze wachten tot de kerk bijna klaar is. Als de aannemer met de dakplanken komt aansjouwen, begin mei 1844, waarschuwt de burgemeester, die maar twee huizen van de kerk woont, dat er helaas geen bouwvergunning is afgegeven. En dat de bouw daarom plat gaat. Gerlach en de burgemeester hebben al nagedacht over een alternatieve bestemming. Ze vinden dat Van Dijke er maar beter een paar huisjes van kan maken en ze communiceren dat breed.

De failliete gemeente -Verwijsje niet het minst -treurt bij het dakloze kerkje; hun trots nu weerloos in zon en regen. Joanusje overlegt koortsachtig met Pieter van Dijke en de andere mannen. De volgende week gaat hun protestbrief tegen de bouwstagnatie de deur uit, naar hogere besturen, ondertekend door Van Dijke, Verwijs, Van Ree en anderen. Die colleges voelen feilloos aan wat hier achter zit en ze weten dat het in Flipland uit de hand gaat lopen. Onherroepelijk.

Na weer een felle strijd mogen planken en pannen er eindelijk op. De geschiedenis schrijft oktober 1844. Het lijkt zo mooi, maar ook dit is niet het einde van Joanusjes woestijnreis.

'Een lichte verdrukking ...

Hoeveel Joanusje Verwijs aan boetes betaald heeft, is niet precies na te gaan. Wel is zeker dat het hem zijn laatste cent -zo hij die al had- gekost heeft. Ja, het le-

vensverhaal van Joanusje is droevig. Alles, maar dan ook alles heeft hij voor de kerk over. Tientallen, honderden, misschien wel duizenden keren zie ik hem met Neeltje zijn knieën buigen als ze niet weten hoe het verder moet. Als ze hun kinderen 's nachts horen huilen van de honger. Oude documenten reppen inderdaad van het bijna bezwijken van Willem Moeliker, een buurman van Joanusje. Geen varken in het hok! Als er een nieuwe dagvaarding gekomen is en een nieuw vonnis gevelde is. Maar als de raven eten en wat geld brengen, dan spreekt hij over 'een lichte verdrukking, die zeer haast voorbijgaat ...' Dan wil hij daar blijven bij die palmbomen, die fonteinen en die beken in de wildernis. Maar de reis gaat verder. Zulke oasen zijn gewoonlijk snel verdwenen. De woestijn wordt woester dan ooit.

Problemen van de jaren veertig

Eerst is er een groot natuurkundig probleem. De vorst heeft zich op 1 december 1844 als een kille, onbarmhartige heerser aangekondigd. De arbeiders zitten thuis. Lang en uitzichtloos. Tot 21 maart 1845 ligt het werk in de agrarische poldergemeenschap totaal lam. En niet alleen het werk. Ook de inkomsten.

Dan is er een maatschappelijk probleem dat gigantische vormen aanneemt. In 1845 mislukt de aardappeloogst zodat het volksvoedsel wegvalt. Gevolg is een stijging van de prijzen, waardoor de zuchtigen steeds hoger rijzen. Ook wordt de boerenstand getroffen door vreemde ziekten onder het vee. Voeg hierbij nog de stormen die alles op het veld verwoesten. En dan de primitieve machines die hun intree doen en veel arbeiders brodeloos maken. Ook kunnen we niet voorbijgaan aan de naweeën en de armoede uit de tijd van Napoleon, die Nederland aan de afgrond brachten. En tot slot een onrechtvaardig belastingstelsel dat op de kleine man het zwaarst drukt. De boer neemt steeds minder mensen in dienst. En zij die nog werk hebben, krijgen zo weinig loon, dat men zich erover verbaast hoe de werkmans met zijn veelal talrijk gezin aan de kost komt.

Honger en recessie

De hervormde diaconie draait op volle toeren. Gerlach houdt een dorpsstelling en brengt zijn voor- en tegenstanders haarscherp in kaart, om er zeker van te zijn dat zijn centen goed terecht komen. Joanusje Verwijs is aangewezen op eigen middelen, die er na ontslag, vervolging, kerkbouw en recessie absoluut niet meer zijn. Wat lijdt hij een armoede! De vrijheid wordt duur betaald en sommige Gereformeerden moeten terug naar Gerlach, of ze willen of niet.

Maar er is ook een groot kerkelijk probleem. Ds. Ledeboer zegt dat hij nooit in Flipland komt preken zolang de vrijheid niet is ingetrokken.

Ook Budding krijgt spijt van het vrijheidvragen en vertrekt naar Groningen. En de gemeente? Op 22 oktober 1845 preekt ds. S.O. Los uit Rotterdam in Flipland. Pieter van Dijke laat zijn zoon Bram dopen en Joanusje zijn zoon Jacobus die dan al een jaar oud is.

Gezinsleven

Twee jaar later staan Johannes en Neeltje aan het graf van hun oudste dochter, Jacomina, die dan nog geen tien jaren telt. Smartelijk verdriet treft de ouders. Niet om door te komen. Maar in 1847 wordt zijn zoon Johannes geboren, wat toch weer nieuwe blijdschap geeft. Diens naam komt in het doopregister van Sint Philips-land niet voor. Trouwens, daar wordt van 1846 tot 1850 niet gedoopt en misschien heeft Verwijsje zijn zoon wel elders laten dopen. De woestijnreizigers zijn uitgeput. Maar plotseling krijgen ze brieven in handen van mensen die een nieuw bestaan gezocht en

gevonden hebben. Dan trekken de ruggen weer recht.

Emigratie naar Amerika

De geschiedenis schrijft 1848. De Fliplandse woestijnreizigers zijn uitgeput. Maar plotseling krijgen ze brieven in handen van mensen die een nieuw bestaan gezocht en gevonden hebben. Dan trekken de ruggen weer recht.

Brieven uit Amerika. Het land van een beter bestaan, van ruimte en godsdienstvrijheid. Velen wagen de oversteek over de onmetelijke oceaan in gammele bootjes. Uitgezwaaid door verwanten, die er zeker van zijn dat ze hun dierbaren nooit meer zullen zien. Halve gemeenten vertrekken onder leiding van Van Raalte, Scholte, Van der Meulen en anderen, maar honderden halen de overkant niet en vinden hun graf in de golven.

Budding begint in juli 1848 vanuit Gorkum de tocht naar Amerika voor te bereiden. Hij nodigt mensen uit van Goes en Flipland, van wie hij weet dat ze voor emigratie voelen. Ze kunnen op zijn kosten mee. Uit Flipland zijn dat Cornelis van Sliedrecht, Adriaan Pleune en Johannes Verwijs met hun gezinnen. Ook Pieter van Dijke loopt met die plannen rond.

In Hellevoetsluis ligt het schip met Budding en Van Sliedrecht aan boord te wachten op een gunstige wind, als Van Dijke en een diaken -misschien Verwijs?- aan boord stappen om Adriaan Pleune van boord te halen. Ze zeggen dat hij moet wachten tot volgend jaar als Van Dijke met een deel van Flipland de overtocht zal wagen.

Maar Pleune blijft aan boord en Van Dijke in Nederland, net als Joanusje trouwens. Van Dijk's vrouw is er tegen en daar kan Van Dijke niet tegenop. En Joanusje?

Die legt het met Neeltje voor God neer. En ook hij blijft Zeeuw.

Aan uw zaad zal Ik het land geven, zegt God tegen Neeltje. Dat gebeurt twee jaar na de dood van Joanusje, want in 1892 vertrekt zoon Jewannes met vrouw en negen kinderen naar Grand Rapids.

In het gezin van Joanusje wordt op 6 juli 1850 dochter Neeltje geboren. Dopen?

Nee, dat gebeurt al jaren niet meer. Totdat Joanusje op zekere dag Pieter van Dijke tegenkomt, die hem vertelt dat hij met ds. Ledeboer heeft staan praten. Dan wordt alles anders.

Geen diaken meer?

Eind 1850 komt alles weer goed tussen Ledeboer en Van Dijke. Ledeboer belooft Van Dijke te bevestigen als dominee en doopt vooraf, op zondag 12 en 19 november, in Sint Philipsland rijen kinderen, klein en groot. Dankbaarheid overheerst nu. Bovenaan de lijst staan de namen van Johannes Verwijs en Neeltje Reijngoudt, die hun laatste kind, dochter Neeltje, laten dopen. Dat is min of meer het laatste levensteken van Joanusje.

Op 7 februari 1851 geeft de gemeente de vrijheid van godsdienst terug, hoewel de Gereformeerden niet meer vervolgd worden en het daarom een symbolisch gebaar is. Maar het geweten speelt de hoofdrol. Lijstaanvoerders zijn Pieter van Dijke, Leendert van Ree en Abraham van Dijke. Allemaal vrienden uit de moeilijke jaren der scheiding. Joanusje staat niet meer op de lijst en dient mogelijk niet meer in het ambt. Hij heeft plaatsgemaakt voor mannen als Bram van Dijke, Jan van Vliet en Jakobus van Nieuwenhuizen.

Joanusje is op 5 maart ook niet op de grote 'Kerkvergadering' in Vlissingen, waar Pieter van Dijke slaagt voor zijn kerkelijke examen. Diaken Leen van Ree vertegenwoordigt de Fliplandse gemeente.

Wel is Joanusje er natuurlijk bij als ds. Ledeboer voorganger Van Dijke op 23 maart

tot dominee bevestigt. Die dag zijn er geen woorden meer, omdat aan zo'n tien schrikkelijke jaren een einde is gekomen. Joanusje heeft zijn eigen dominee, Pieter van Dijke, zijn vriend, op weg naar Jeruzalem.

Laatste veertig woestijnjaren

Joanusje heeft inmiddels zijn eerste veertig woestijnjaren achter de rug. Een goede en zware leerschool. Hij heeft geleerd van mensen af te zien. Hij begint nu aan zijn laatste veertig jaren, misschien wel zijn beste. *Want God heeft hem beloofd dat hij zal sterven op de sterfdag van zijn vader: 30 december.* Midden in de nacht, want toen is zijn vader ook gestorven.

Mijn gegevens over Joanusje, die op sommige plaatsen van de reis -vooral tijdens de vervolging- onuitputtelijk leken, drogen op, hoewel hij nog veertig jaar leeft. Maar elke geschiedenis kent perioden die door een tekort aan bronnen nopen tot een lijdzaam berusten, al zijn het zeker geen perioden waarin 'niets' gebeurd is. Integendeel. Maar Joanusje verdwijnt van geloofsheld en vrijheidsstrijder tussen de vele naamlozen die al hun levensdagen bij de boeren sloven tot ze er letterlijk bij neervallen. In die woestijn zonder bronnen klinken alleen nog wat vage echo's uit zijn laatste veertig levensjaren. Indirect, maar wel van betekenis.

Joanusje's kinderen

Nu iets uit zijn gezinsleven.

We zien zijn kinderen belijdenis afleggen bij ds. Van Dijke: in 1861 zoon Kees die dan al drie jaar getrouwd is met Engelina Beekman, en in 1864 Vincent en Bram. De anderen volgen later.

Maar er zijn helaas ook weer droeve momenten, want in mei 1864 staan Joanusje en Neeltje bij het graf van hun schoondochter, de vrouw van zoon Kees, die dan nog maar 29 jaar is. Een maand later staan ze bij het graf van hun eigen zoon Marinus, de ongetrouwde schippersknecht van net 22 jaar, die wellicht verdronken is. Smartelijk, vooral ook omdat dit het derde kind is dat door het ouderpaar ten grave wordt gedragen op de bijna volle begraafplaats bij de dorpskerk.

Alle andere kinderen vinden een levensgezel. Bram trouwt in 1865 met Geertje Kunst, Vincent in 1866 met slagersdochter Kaatje Reijngoudt en Ko het jaar daarop met Janna van Blooij. In 1870 hertrouwt Kees met Johanna de Ruijter. En in 1872 heeft Joanusje zelfs twee bruiloften bij elkaar: op 8 mei trouwt Neeltje met 'veldarbeider' Andries Neele en op 28 augustus Johannes met Margaretha Walpot. En ... Joanusje wordt opa, keer op keer op keer.

Een nieuwe kerk

Eind jaren zestig wordt de kerk in de Achterweg te klein en in het voorjaar van 1871 start de bouw van een nieuw bedehuis: groter en mooier en zonder bouwstop. Eind augustus leidt ds. Van Dijke er de eerste dienst. Op tweede kerstdag van dat jaar leggen 76 jongeren Belijdenis des Geloofs af in de splinternieuwe kerk, onder wie drie kinderen van Joanusje: Ko, Jewannes en Neeltje. Zijn kinderen, nu op eigen benen, blijven bij de waarheid, wat hem grotelijks verblijdt. En als de dominee in die historische dienst als tussenzang psalm 105:3, 4 en 5 opgeeft, zingt een dankbaar Joanusje uit volle borst:

*Want God gedenkt altijd genadig,
Aan Zijn verbond, 't welk blijft gestadig,
En aan dat woord, dat Hij heeft klaar,*

*Toegezeid, en wil 't houden waar,
In 't duizendste geslacht dat leeft,
Zo Hij Abraham beloofd heeft.*

Joanusje is aan zijn laatste woestijnjaren begonnen. Misschien wel zijn beste. Want God heeft hem beloofd dat hij zal sterven op de sterfdag van zijn vader: 30 december. Maar heeft op aarde één schepsel zijn sterfdag, ja, zijn stervensuur zo nauwkeurig geweten?

Winkelier

Kort na 1880 is Joanusje versleten. Landwerk lukt niet meer. Hij begint daarom in een hoekje van zijn Karreveldse huis een schamel miniatuurwinkeltje waarin hij zijn kostje bijeenscharrelt.

Op 2 maart 1883 herdenkt hij zijn 50-jarige trouwdag. In de Zierikzeesche Nieuwsbode staat een fraaie advertentie.

Opvallend is de plaats die Neeltjes 92-jarige moeder in het gezinsleven inneemt. Maar er is weinig reden tot vreugde. Ten eerste omdat Joanusje en Neeltje dat helemaal niet willen. En ten tweede omdat dominee Van Dijke heel ernstig ziek is en nog diezelfde nacht zal sterven.

Het wordt stil in Flipland. Vele vromen, met wie Joanusje lief en leed heeft gedeeld, reizen naar huis. Ook zijn vriend ds. Van Dijke sterft die nacht. In juli 1882 maakte hij nog een reisje naar Benthuizen en Moerkapelle, maar hij kwam oververmoeid thuis en deed alleen 42 nog wat bezoeken in Flipland. Hij werd steeds zwakker en zieker en stierf op 3 maart 1883.

Op 8 maart ziet Joanusje hoe 's morgens om 11 uur de kist op een baar wordt geplaatst en door twaalf ouderlingen, bijgestaan door twaalf inwoners van het dorp, grafwaarts gedragen. Niet minder dan 52 familieleden volgen de overleden leraar, met daarachter vele vrienden.

Verscheurd van verdriet zien we Joanusje op de begraafplaats, als zijn hartsvriend in de gemetselde groeve wordt neergelaten. "Aan de groeve gekomen, werd het woord gevoerd door de Eerw. Broeder David Janse, lerend-ouderling der gemeente Middelburg, die in een kernachtige rede de overledene herdacht in zijn werkzaam leven tot bevordering van het goede, en een woord van troost sprak tot de familie en de vrienden van hem."

Op het sterfhuis teruggekeerd, spreekt een schoonzoon van de dominee een dankwoord. De aanwezigen zingen psalm 103:8 en 9. Ouderling Pieter Reijngoudt uit Bruinisse besluit de plechtigheid met dankzegging.

In augustus 1884 verschijnt een boekje onder de titel: *Het veelbewogen leven en de rijk gezegende arbeid van de nu zaligen heer P. van Dijke*. Joanusje leest veel bekende wederwaardigheden waarbij hij zelf nauw betrokken was: De vervolging in de tijd van de afscheiding, het optreden van Gerlach, de gevangenschap in Zierikzee, de kerkbouw, en nog zoveel meer. Nu alweer veertig jaar geleden. De Heere waakte over Zijn erfdeel.

Neeltje

Begin maart 1888 herdenken Johannes en Neeltje dat ze 55 jaar getrouwd zijn. Hun moeder is er niet meer. En ze hebben inmiddels achterkleinkinderen. Maar het is nu zo anders. Neeltje tobt al jaren met haar gezondheid. Maar ze mag het kruis gewillig

dragen. En ze verlangt naar het ogenblik dat ze niet meer man en vrouw zijn, maar als broeder en zuster in Christus, eeuwig voor de troon.

Op zondag 18 november legt ze haar aardse reiskleed af. Zijn Neeltje is niet meer, met wie hij zoveel leed gedeeld heeft, vooral toen het gezin door het kerkenwerk en de gevolgen daarvan dreigde ten onder te gaan. Neeltje is nu voor eeuwig de strijd te boven. Joanusje zet dit droeve bericht met gevoelvolle woorden in de krant:

Heden morgen, ten 6 ure, werd mij door de dood ontnomen, mijn geliefde Echtgenote NEELTJE VERWIJS, geb. REIJNGOUDT, in de ouderdom van 79 jaren en 8 maanden. Een langdurig doch geduldig gedragen lijden maakte een einde aan haar voor mij zo dierbaar leven. Doch wij berusten in de wil van de Almachtige, welke geen rekenschap geeft van zijn daden.

St.-Philipsland

JOHs. VERWIJS

Kinderen, Behuwd-, Klein- en Overkleinkinderen.

18 November 1888

Het laatste levensjaar: 1890

Joanusje blijft alleen achter. Nog twee jaar. Zijn winkel boeit hem niet meer. Hij denkt meer aan de sterfdag van vader, 30 december, dan aan zijn negotie.

Als het jaar 1890 net begonnen is, op nieuwjaarsdag, roept hij zijn kinderen bij zich: Kees, Cent, Bram, Ko, Johannes en Neeltje. Dan zegt hij: "Voordat dit jaar geëindigd is, is je vader er niet meer, dan is Joanusje thuis." Aangrijpende boodschap: "Dan is Joanusje thuis ..."

Stil en rustig trekt maand na maand voorbij. Seizoen na seizoen. Wat zal Joanusje, de oude profeet, getuigd hebben van zijn Koning, zijn kinderen gewaarschuwd, verlangd naar zijn sterfdag. Uitgezien!

Af en toe komt ds. David Janse uit Oostkapelle een zondagje preken, zoals op 12 januari, op 11 mei en dan weer op zondag 14 september. Soms een ander; de oude Jan Vader of de jonge Laurus Boone, maar meestal is het lezen.

Het najaar gaat over in de winter. December begint. Zondag 14 december houdt ds. Janse twee adventspreken uit Lukas 1. 's Morgens over Zacharias en 's avonds over Maria en Elisabet. 's Middags preekt hij over Zondag 50.

Drie dagen later, woensdag 17 december, wordt Joanusje 81 jaar. Hij weet dat Jeruzalem nu dichtbij is. Nog twee weken.

Joanusje weet dat zijn laatste levensjaar ten einde loopt. En ook dat hij op de sterfdag van zijn vader, 30 december, mag gaan naar het vaderhuis met de vele woningen. Midden in de nacht, want toen is zijn vader ook gestorven. De Heere is een waarmaker van Zijn Woord.

"Vannacht gaat Joanusje naar huis ..."

Het wordt Kerst. Meer en meer raakt Joanusje los van de wereld. De tiendaagse verdrukking ligt achter hem. Hij mag naar huis! Nog een paar dagen.

De kalender wijst maandag 29 december; bijna oudejaar. Joanusjes reis is ten einde. Hij zegt die middag tegen zijn kinderen: "Vannacht gaat Joanusje naar huis, want deze nacht is mijn vader ook gestorven ..." Ze weten het al jaren. Ontzaglijke boodschap! Maar, zal het gebeuren? Waarom in dezelfde nacht als grootvader Kees in 1834 stierf? In hetzelfde uur? Zou vader zich niet vergissen? Van ziekte is immers geen sprake en niets wijst erop dat zijn woorden vervuld worden. Welk schepsel heeft zijn stervensuur zo nauwkeurig geweten?

"Midden in de nacht, bevestigt Joanusje, "want toen is m'n vader ook gestorven. Midden in de nacht ..." Joanusje weet al lang dat het zal gebeuren. Hij gaat die avond naar bed. Zoals gewoonlijk, maar nu heel anders. En hij is reisvaardig. Nee, de dood is niet verschrikkelijk meer, maar alleen een ingang in het eeuwige leven. Hij neemt zijn psalmboek en slaat het open bij Psalm 27. Hij vraagt zijn kinderen het laatste vers met hem mee te zingen. Een geloofsgetuigenis dat eerbiedig door de sterfkamer klinkt:

*Hadt Gij mij dien troost niet latê verwerven
Dat ick noch in dit leven soud' ontfaen.
't Gebruyk Uwer goederê voor mijn sterven;
Ick waer onder de last des drucks vergaen.
Daerom lankmoediglik de Heer' verwacht
Zijt altijd wel getroost en onvertsaeght;
Godt sal eynd'lick helpen u die nu klaeght,
Verbeydt dê Heer, op Sijn toekomst hebt acht.*

De sterfkamer is een poort des hemels. Eerbiedig neemt Fliplands oude profeet afscheid van zijn kinderen, als eenmaal de oude Jakob. Misschien zegent hij hen wel. Hij heeft de goede strijd gestreden en weet in Wie hij geloofd heeft. Hij ziet Jeruzalem in volle heerlijkheid voor zich; zijn Koning, helderder dan ooit!

Uur na uur kruipt voorbij. Vol begeerte om te sterven en met Christus te zijn. 't Wordt middernacht: 30 december 1890. Ergens in de verte klinken twaalf slagen door de zwarte nacht. De dag waarop zijn vader stierf is begonnen. Nog drie uren van uitzien en verlangen. Hier is geen woeste Gerlach meer, hier zijn geen boze boeren meer, geen dreigende vonnissen, geen rekestes. Alleen vrede en zaligheid. Begeerte om ontbonden te worden, om bij zijn Liefste te zijn. Rustig gaat hij door het dal van de schaduw van de dood.

De klok wijst drie uur. Dan is ook het uur begonnen waarin zijn vader stierf, nu al 56 jaar geleden. Dag en uur van Gods belofte. Dan gebeurt het.

De pelgrim zet zijn reisstaf neer. Joanusjes adem klimt hoger. Hij legt zijn voeten bij elkaar en vouwt zijn handen. Hij ... gaat sterven! Nog één keer ziet hij zijn kinderen. Dan sluit hij zijn ogen. Nog een glimlach, een zucht. Zijn adem stekt. De kruisdrager wordt kroondrager. Moeiteloos weg uit de grote verdrukking. Zo gaat hij door de doodsjordaan. Engelen dragen de ziel van dit koningskind uit het Karreveld in het nieuwe Jeruzalem.

Begrafenis

Zo eindigt het leven van Joanusje. Alleen nog de begrafenis. Zijn kinderen, een rij kleinkinderen, achterkleinkinderen, burens en wat vrienden, luisteren naar een ouderling die een toespraak houdt. Dan wordt het lichaam van Joanusje over de zandpaden van het dorp naar de begraafplaats gedragen. Onder het oog van wat mensen die Joanusje jaloers nastaren. Onder de plechtige slagen van de klok van de 'Achterwegse-kerreke' die hij met zoveel hartelijke liefde gesticht en gediend heeft. Het Karreveld uit, de Zuiddijk langs, de Voorstraat en het Kerkdreefje door, de Oostdijk over en het Stoofhof op waar de rustplaats is. Daar wordt Joanusje in de groeve neergelaten. Misschien wel in hetzelfde uur als zijn vader. Daar rust hij, anoniem, zonder zerk, tot de morgen der opstanding.

Joanusje en zijn geheim

Dat was Joanusje. Dat was zijn geheim. Zijn leven en sterven zijn vervuld met diepten waar onze geest niet indringt en hoogten waartoe ons oog niet reikt. Het grote 'waarom' van zijn stervensuur blijft voor de nietige mens verborgen. Niemand heeft zijn geheim ontdekt, niemand zal het ooit weten. Niemand heeft het opgeschreven of zijn kinderen doorverteld.

Misschien was Joanusje de enige mens die zijn stervensuur wist. Zelfs een patriarch als Izak moest zeggen: "Ik weet de dag mijns dood niet." Job kende die dag ook niet. Joanusje wist het! Welk een diep geloofsleven schuilt er achter dit grote wonder, achter deze wetenschap, achter dit mysterie. Maar Joanusje heeft zijn geheimen meegenomen. Alleen zijn overlijdensakte is een stille, sprekende getuige van een belovend en vervullend God.

Het lichaam van Joanusje is tot stof vergaan; inmiddels is het 118 geleden dat hij een aftands bedoeninkje in het Karreveld ruilde voor een volmaakte hemelwoning. Een plaats onder de theologen heeft hij nooit gekregen. Onder de vooraanstaande diakenen ook niet. Hij had eigenlijk nergens een plaats. Hij was alleen een praktisch godgeleerde. Hij kende de stem van zijn Koning; dag en uur van Zijn komst.

Alleen daarom mag Joanusje, **deze opa van mijn opa**, een plaats hebben onder de oude pelgrims, die de woestijn van het leven zijn doorgetrokken, van het oude Sint Philipsland naar het nieuwe Jeruzalem.

J.M. Vermeulen

Meteren